

Zarys opracowania dotyczący rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa województwa dolnośląskiego do 2030 r.

Wrocław 2017

Opracowanie wykonano pod kierunkiem

Zespołu analizującego szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego:

Marek Tarnacki – przewodniczący, Dyrektor Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Tadeusz Borkowski – zastępca przewodniczącego, Dolnośląski Urząd Wojewódzki

Zbigniew Michalewski – sekretarz zespołu, Wojewódzki Inspektor Ochrony Roślin i Nasiennictwa we Wrocławiu

Paweł Hreniak, Wojewoda Dolnośląski

Tytus Czartoryski, Radny Sejmiku Dolnośląskiego

Paweł Czystoczko, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego

Zdzisław Król, Dolnośląski Wojewódzki Lekarz Weterynarii

Roman Kulczycki, Radny Powiatu Lwóweckiego

Mirosław Kulesza, Dyrektor Dolnośląskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

prof. dr hab. Barbara Kutkowska, Dyrektor Instytutu Nauk Ekonomicznych i Społecznych Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu

Artur Mackiewicz, Zastępca Dyrektora Oddziału Terenowego Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa we Wrocławiu

Piotr Regiec, Dyrektor Oddziału Terenowego Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa we Wrocławiu

Zygmunt Skiba, Zastępca Dyrektora Dolnośląskiego Oddziału Regionalnego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa

Krzysztof Sycianko, Radny Powiatu Oleśnickiego

prof. dr hab. Tadeusz Trziszka, Rektor Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu

Bogusław Barnaś, NSZZ RI „Solidarność”

Małgorzata Wojtkowiak-Jakacka, Dyrektor Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Współautorzy opracowania:

prof. dr hab. Bożena Tańska-Hus, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

dr inż. Tomasz Berbeka, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

dr inż. Tomasz Pilawka, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

dr inż. Tomasz Szuk, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

dr Mirosław Struś, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu

Damian Mrozek, Dolnośląski Urząd Wojewódzki

Andrzej Znamirowski, Zastępca Dyrektora Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Roman Piątkowski, Zastępca Dyrektora Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Ewa Bieńkowska, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Urszula Bogusiewicz, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Teresa Czaja, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Renata Dyląg, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Agata Durlak, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Regina Hołda, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Ewa Karpińska, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Sylwia Kędzierska, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Urszula Kozaczuk, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Monika Miniewska, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Ryszard Targosz, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Teresa Wawrzak, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Korekta:

Izabela Liskowiak-Jaremko, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Agnieszka Siegel, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Skład:

Ewa Kutkowska, Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą we Wrocławiu

Spis treści

I DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ OBSZARÓW WIEJSKICH I ROLNICTWA WOJEWÓDZTWA, WRAZ Z IDENTYFIKACJĄ POTRZEB I POTENCJAŁÓW ROZWOJOWYCH	5
1.1 Ogólne informacje na temat województwa	7
1.2 Szczegółowy opis sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich województwa	13
1.2.1 Informacje ogólne dotyczące obszarów wiejskich.....	13
1.2.2 Kapitał ludzki na obszarach wiejskich w województwie	17
1.2.3 Rynek pracy i przedsiębiorczość	25
1.2.4 Dochody i ubóstwo mieszkańców obszarów wiejskich	33
1.2.5. Infrastruktura na obszarach wiejskich.....	38
1.2.6 Zasoby środowiskowe na obszarach wiejskich i zagospodarowanie przestrzenne	47
1.2.7 Zasoby dziedzictwa kultury na obszarach wiejskich.....	68
1.3 Diagnoza sytuacji w rolnictwie w danym województwie.....	77
1.3.1 Zasoby ziemi rolniczej i struktura jej użytkowania.....	77
1.3.2 Środowiskowy wymiar produkcji rolnej	91
1.3.3 Struktura gospodarstw.....	95
1.3.4 Wartość produkcji rolniczej	149
1.3.5 Rola rolnictwa w kształtowaniu wzrostu gospodarczego województwa i kraju	165
1.3.6 Przetwórstwo rolno-spożywcze i pozostała działalność gospodarcza związana z rolnictwem	170
II. ANALIZY SWOT.....	179
2.1 Analiza SWOT obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego	181
2.2 Analiza SWOT rolnictwa, w tym przetwórstwa województwa dolnośląskiego	182
III ROZWÓJ FUNKCJONALNY I PRZESTRZENNY OBSZARÓW WIEJSKICH	185
3.1 Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich	187
3.2 Rozwój przestrzenny obszarów wiejskich	194
Spis map, rysunków i tabel	205
Źródła.....	211

**Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej
obszarów wiejskich i rolnictwa
województwa, wraz z identyfikacją
potrzeb i potencjałów rozwojowych**

1.1

Ogólne informacje na temat województwa

Województwo dolnośląskie jest położone w południowo-zachodniej części Polski. Region leży w strategicznym miejscu Polski i Europy, na przecięciu szlaków komunikacyjnych wschód – zachód i północ – południe. Od zachodu graniczy z Niemcami, od Południa z Republiką Czeską, od wschodu z województwem opolskim, na północnym-wschodzie sąsiaduje z województwem wielkopolskim, z kolei od strony północno zachodniej z województwem lubuskim. Stolica regionu, Wrocław, posiada atrakcyjną lokalizację w europejskiej przestrzeni gospodarczej, ze względu na bliską odległość do stolic sąsiednich krajów europejskich (odległość od Warszawy i Berlina wynosi około 350 km, a do Pragi około 300 km) oraz innych większych ośrodków miejskich (do Drezna i Krakowa jest około 300 km, zaś do Bratysławy, Szczecina i Wiednia około 400 km).

Powierzchnia i liczba ludności

Dolny Śląsk zajmuje obszar 19 947 km² i jest zamieszkanym przez 2,9 mln osób, co stanowi 7,6% ludności Polski (stan na 2015 r.). Gęstość zaludnienia wynosi 146 osób na km². Najgęściej (poza powiatami grodzkimi) są zaludnione powiaty: dzierżoniowski, głogowski, świdnicki, lubiński i wałbrzyski, lubański i oławski. Wrocław liczy 634 404 mieszkańców.

Województwo Dolnośląskie dzieli się na 26 powiatów ziemskich: bolesławiecki, dzierżoniowski, głogowski, górowski, jaworski, jeleniogórski, kamiennogórski, kłodzki, legnicki, lubański, lubiński, lwówecki, milicki, oleśnicki, oławski, polkowicki, strzeliński, średzki, świdnicki, trzebnicki, wałbrzyski, wołowski, wrocławski, ząbkowicki, zgorzelecki, zlotoryjski, 4 powiaty grodzkie: Wrocław, Legnica, Jelenia Góra, Wałbrzych, 169 gmin, w tym 36 miejskich, 55 miejsko-wiejskich, 78 wiejskich.

Na obszarze województwa zlokalizowanych jest 2 618 miejscowości, w tym 91 miast.

Rozwój gospodarczy

Atutem Dolnego Śląska jest nowoczesna i dynamicznie rozwijająca się gospodarka, łącząca tradycje przemysłowe z najnowszymi technologiami. Rozwój gospodarczy regionu opiera się głównie na wysoko wykwalifikowanych, wykształconych zasobach ludzkich, bogactwach naturalnych regionu oraz inwestorach, którzy docenili stworzone tu możliwości osiągnięcia sukcesu w biznesie.

Dodatkowo, dogodne warunki do inwestowania stwarzają strefy przemysłowe, parki technologiczne.

Województwo przemysłowo-rolnicze, ze znacznym udziałem usług (m.in. turystyka), występują jednak duże dysproporcje regionalne; najlepiej są zagospodarowane okolice Wrocławia i Lubina, najslabiej Wałbrzycha.

Struktura gospodarki województwa dolnośląskiego jest oparta na trzech podstawowych filarach: usługach, przemyśle oraz handlu. Znaczącą rolę w kształtowaniu potencjału gospodarczego regionu odgrywają dwa pierwsze rodzaje działalności gospodarczej¹.

Sektor usług

W sektorze tym potwierdzeniem korzystnych, dynamicznych tendencji rozwojowych jest zarówno wzrost liczby podmiotów, jak i dynamiczny oraz systematyczny wzrost zatrudnienia. Sektor usług charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem branżowym. Wrocław jest trzecim miastem w Polsce, po Warszawie i Krakowie, gdzie dynamicznie wzrasta sektor nowoczesnych usług biznesowych. Swoje centra utworzyły na Dolnym Śląsku zarówno firmy globalne, takie jak m.in. Capgemini, IBM, HP, Nokia Siemens, Credit Suisse, jak również przedsiębiorstwa powstałe na bazie polskiego kapitału: Impel Business Solutions, Casus Finance, REC Global czy SMT Software.

---

¹ GUS 2015

Sektor handlu

Ten sektor odgrywa rolę uzupełniającą dla istotnych dla rozwoju gospodarki regionu gałęzi przemysłu i usług, co świadczy o równowadze gospodarczej. Ewentualna przewaga handlu mogłaby świadczyć o stagnacji gospodarczej regionu. Działalność handlowa zajmuje zatem właściwe miejsce w strukturze gospodarczej. Istotny jest fakt, że nie ogranicza się ona do niewielkich polskich firm oraz oddziałów dużych koncernów posiadających siedzibę poza regionem, ale stwarza warunki rozwojowe dla lokalnych liderów skutecznie działających na rynku krajowym.

Sektor przemysłu

Przemysł dla Dolnego Śląska ma znaczenie wiodące, mając wyższy udział w generowaniu przychodów w porównaniu do handlu oraz usług. Oparty jest na branży transportowej, elektronicznej, branży tworzyw sztucznych, przetwórstwie metali, produkcji maszyn i urządzeń elektrycznych i mechanicznych, a także produkcji żywności oraz przemyśle chemicznym. Mnogość i różnorodność produktów kluczowych z punktu widzenia udziału w produkcji sprzedanej przemysłu, potwierdza silną pozycję Dolnego Śląska w wielu dziedzinach gospodarki. To tutaj ma swoją siedzibę holding KGHM Polska Miedź S.A – lider na światowych rynkach miedzi.

Przyjazny inwestorom klimat sprawia, że na Dolnym Śląsku działa wiele podmiotów gospodarczych z kapitałem zagranicznym. Zlokalizowane są tu m.in. Toyota, Volvo, Volkswagen, Bosch, PepsiCo, McCain, SCA, ABB, IKEA, 3M, BP, Shell, Allied Irish Bank PLC, ARS, Cargill, McDonald's, GKN oraz wiele innych znanych koncernów międzynarodowych.

Małe i średnie przedsiębiorstwa

W strukturze gospodarczej Dolnego Śląska dominują małe podmioty, w tym głównie podgrupy mikroprzedsiębiorstw. Na 357 tysięcy firm zarejestrowanych w województwie dolnośląskim (na koniec roku 2015) 96,4% to mikroprzedsiębiorstwa, a 2,9% to firmy małe, zatrudniające od 10 do 49 osób. Większość małych i średnich przedsiębiorstw w regionie charakteryzuje się ostrożnością w odniesieniu do działań rozwojowych, a w przypadku podjęcia decyzji o inwestycji, aż 78% MMP planuje inwestycje wyłącznie w oparciu o fundusze własne. Aby pozyskać kapitał obcy podmioty sektora MŚP zwracają do banków.

Zasoby techniczne – komunikacja

Przez obszar województwa przebiega 16 dróg krajowych o łącznej długości 1 405,1 km i 90 dróg wojewódzkich o długości 2 402,4 km oraz 8 106,6 km dróg powiatowych i 7 485,8 km dróg gminnych. Podstawowy układ drogowy województwa charakteryzuje wskaźnik gęstości, wynoszący dla dróg krajowych 7,0 km/100 km², a dróg wojewódzkich 11,8 km/km² (i są wyższe od krajowych 5,9 i 9,1). Stan techniczny dróg krajowych w regionie nie jest zadowalający chociaż lepszy niż w innych regionach kraju. Większości gmin brakuje dobrej zmodernizowanej sieci dróg komunikacyjnych pomiędzy wsiami.

W województwie jest dobrze rozwinięta sieć kolejowa. W końcu 2010 roku funkcjonowało 1 769 km czynnych linii kolejowych. Wzrasta zainteresowanie odnową systemu kolei regionalnych i aglomeracyjnych systemów kolei dojazdowych.

Na obszarze województwa istnieje lotnisko położone w bezpośrednim sąsiedztwie miasta Wrocław.

W systemie transportowym województwa ważną rolę powinna odgrywać rzeka Odra – droga wodna o zasięgu krajowym i międzynarodowym, ale do tej pory nie jest w pełni wykorzystana.

Infrastruktura

Wyposażenie województwa w urządzenia infrastruktury technicznej (woda, kanalizacja, gromadzenie i utylizacja odpadów, zaopatrzenie w energię i telekomunikację) są zróżnicowane.

W województwie działa 227 komunalnych oczyszczalni ścieków (Polska – 3 273 szt. tj. 6,9%).

Długość sieci wodociągowej rozdzielczej 15681,6 km (Polska – 29 7871 km tj. 5,3%).

Długość kanalizacji rozdzielczej 10 914,9 km (7,3% w skali kraju).

Długość instalacji gazowej – 9 111,6 km (6,2% w skali kraju).

Struktura gospodarki plus

Gospodarka plus to kompleksowy projekt mający rozbudzić polską gospodarkę, na który składa się Strategia Odpowiedzialnego Rozwoju (M. Morawieckiego) oraz projekty społeczne (500+ i Mieszkanie+). Wszystkie projekty, także te prospołeczne mają, stanowić koło zamachowe polskiej gospodarki.

Aby zbudować silną gospodarkę we wszystkich regionach i w pełni wykorzystać własny potencjał rozwojowy, należy włączyć w procesy rozwojowe mniejsze miasta, obszary wiejskie oraz rodzinne gospodarstwa rolne.

Na odpowiedzialny rozwój obszarów wiejskich składają się następujące obszary działania:

- zróżnicowana, dochodowa gospodarka wiejska, przeciwdziałanie ubóstwu i wykluczeniom oraz skuteczne zarządzanie środowiskiem przyrodniczym i dziedzictwem kulturowym,
- rozwój lokalnych rynków, w tym rolno-spożywczych (np. lokalne przetwórstwo, sprzedaż bezpośrednia),
- przedsiębiorczość i mobilność zawodowa na obszarach wiejskich z wykorzystaniem potencjału lokalnych i subregionalnych gospodarek,
- zwiększenie zatrudnienia – dostępność komunikacyjna obszarów wiejskich, zatrudnienie w elastycznym czasie pracy, praca na odległość,
- żywotne, wielofunkcyjne rodzinne gospodarstwa rolne,
- wykorzystanie odnawialnych źródeł energii,
- programy ożywienia małych miast (wzmocnienie funkcji gospodarczych, społecznych i kulturalnych),
- zrównoważony sektor produkcji rolnej zapewniający bezpieczeństwo żywnościowe,
- włączenie rodzinnych gospodarstw rolnych w opłacalny proces produkcji żywności o najwyższej jakości, w szczególności opartej o tradycyjny sposób produkcji i produktów wolnych od GMO.

Warunki naturalne i klimatyczne

Cechą charakterystyczną województwa dolnośląskiego jest urozmaicenie rzeźby terenu i krajobrazu. Centralną, północną i wschodnią część regionu tworzą obszary nizinne przechodzące ku południowi w obszar podgórski, a następnie w pasma górskie rozciągające się wzdłuż granicy z Republiką Czeską.

Województwo dolnośląskie jest położone w strefie przejściowej ścierania się wpływów oceanicznych i kontynentalnych, co powoduje dużą zmienność parametrów meteorologicznych. Klimat jest umiarkowany o cechach oceanicznych. Charakteryzuje się względnie łagodnymi zimami i niezbyt upalnymi latami. Najsilniejszy wpływ na zróżnicowanie warunków klimatycznych wywiera urozmaicona rzeźba terenu, a zwłaszcza znacząca rozpiętość wysokości nad poziomem morza (70-1 603 m n.p.m.).

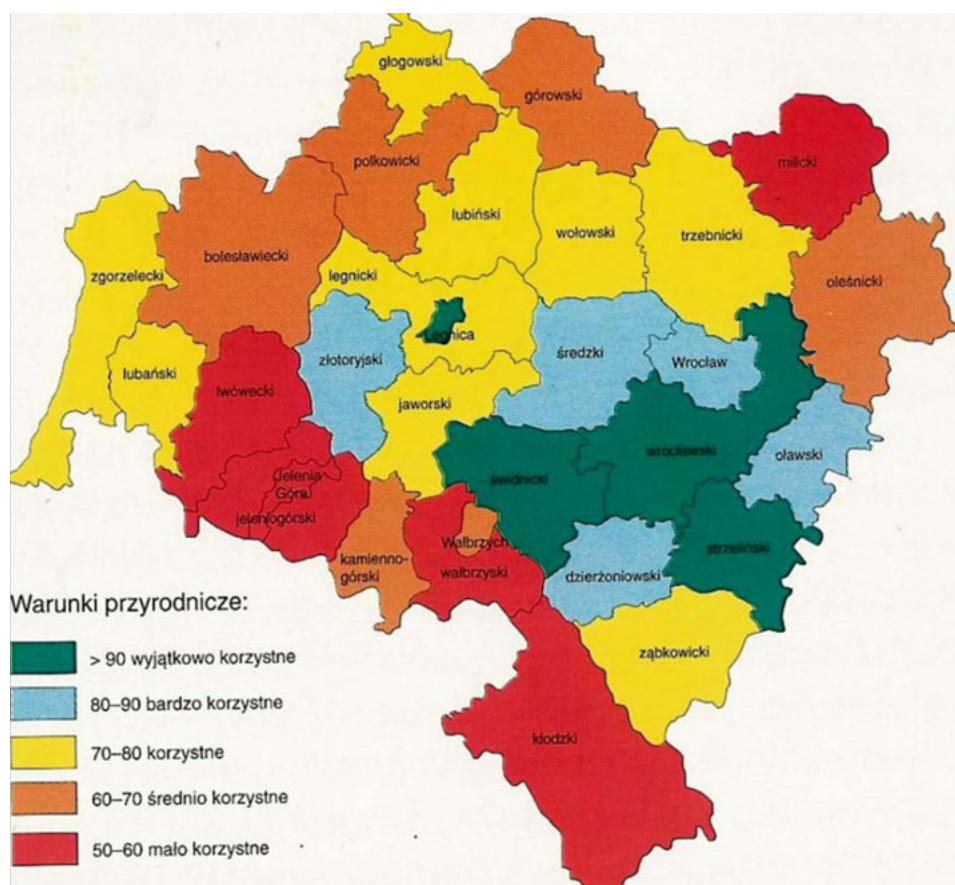
Obszar województwa dolnośląskiego odznacza się dużym zróżnicowaniem stosunków termicznych, szczególnie w Sudetach. Najwyższe wartości średniej rocznej temperatury powietrza, wyznaczonej w latach 1971-2000, występują na Nizinie Śląsko-Łużyckiej i Nizinie Śląskiej (Legnica 8,8 °C, Wrocław 8,7 °C). Są to tereny zaliczane do najcieplejszych w Polsce.

Średnie sumy roczne opadów atmosferycznych w województwie dolnośląskim wykazują zależność od wysokości nad poziomem morza oraz rzeźby terenu. Roczne sumy opadów w mm w okresie 2001-2010 roku wynosiły 560 mm dla Wrocławia, 743 mm dla Jeleniej Góry, 1 141 mm dla Śnieżki i 629 mm dla Kłodzka. Pionowy gradient opadów rocznych, wyznaczony z okresu 1971-2000, wynosi 66 mm/100 m.

Ocena warunków klimatyczno- glebowych produkcji rolniczej

Dolny Śląsk cechuje znaczne zróżnicowanie warunków do produkcji rolniczej. Występują tutaj obszary o klimacie sprzyjającym rolnictwu i doskonałych glebach, jak również rejony o charakterze problemowym z punktu widzenia działalności rolniczej (Sudety i Polesie). Region ten posiada walory krajobrazowe, turystyczne i lecznicze. To znakomite podstawy rozwoju, dla rolnictwa towarowego, a także dostarczającego surowce rolnicze do produkcji prozdrowotnej żywności.

Do diagnozy potencjału produkcyjnego rolnictwa wykorzystano wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (tab.1). Region dolnośląski to obszar korzystny dla rolnictwa, wskazuje na to wysoki wskaźnik rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynoszący 74,9 punkty. Jest to wyższy wskaźnik niż przeciętnie dla Polski (66,6 punktów). Zarówno jakość i przydatność rolnicza, jak i agroklimat, rzeźba terenu i warunki wodne są zadowalające dla prowadzenia działalności rolniczej. Warunki te zmieniają się w różnych rejonach województwa, bowiem jest to rozległy, teren o dużych różnicach klimatycznych i ukształtowania terenu itp. (rys.1). Gorsze warunki dla rolnictwa występują na południu województwa, gdzie tereny górskie charakteryzują się niską średnią roczną temperaturą oraz silnym nachyleniem zboczy, co istotnie wpływa na nasłotnienie i warunki wodne oraz szereg innych czynników wpływających na powodzenie upraw. Okres wegetacyjny trwa tam krótko i wynosi 150-200. O wiele lepsze warunki występują w środkowej i północnej części regionu. Równinny teren znajdujący się pod wpływem stref klimatu umiarkowanego kontynentalnego i oceanicznego przynosi ciepłe lato i krótkie, łagodne zimy, a dodatkowym atutem są żyzne gleby o dobrej kulturze rolnej. Warunki agrometeorologiczne sprawiają, iż Dolny Śląsk jest jednym z uprzywilejowanych regionów Polski, jeśli chodzi o rolnictwo. W tej części województwa okres wegetacyjny jest znacznie dłuższy i wynosi 220-240 dni [Radomski 1987]. Tabela 2. prezentuje gminy dolnośląskie o najlepszych glebach w regionie.

Rysunek 1. Waloryzacja warunków przyrodniczych produkcji roślinnej w województwie dolnośląskim

Źródło: Drozd, 2006

Tabela 1. Wskaźniki waloryzacji przyrodniczej rolniczej przestrzeni produkcyjnej Dolnego Śląska w ujęciu powiatowym

Lp.	Powiat	Jakość przydatności rolniczej gleb	Agroklimat	Rzeźba terenu	Warunki wodne	Ogólny wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej (pkt.)
1	Dzierżoniowski	71,6	5,8	3,5	4,4	85,3
2	Jaworski	62,9	8,2	3,4	4,3	78,8
3	Oleśnicki	48,6	13,7	4,1	3,2	69,4
4	Oławski	58,6	14,3	4,4	3,6	80,9
5	Strzeliński	75,0	14,5	3,9	4,2	97,6
6	Średzki	63,9	13,8	4,2	3,6	85,7
7	Świdnicki	71,1	11,1	3,7	4,2	90,2
8	Wrocławski	72,1	14,0	4,3	4,2	94,5
9	Ząbkowicki	65,8	4,3	3,3	4,1	77,4
10	Złotoryjski	66,6	8,2	3,5	4,1	82,5
1	Górowski	47,7	13,0	4,4	2,9	68,1
12	Milicki	38,6	13,4	4,4	3,0	59,4
13	Trzebnicki	50,8	13,2	4,0	3,3	71,4
14	Wołowski	49,7	13,2	4,0	3,4	70,3
15	Jeleniogórski	43,9	3,0	2,7	4,3	53,9
16	Kamienogórski	50,2	5,1	3,1	4,4	62,8
17	Kłodzki	47,8	3,1	2,8	4,5	58,3
18	Wałbrzyski	40,5	3,0	3,2	4,4	51,2
19	Głogowski	57,3	12,9	4,4	3,6	78,1
20	Legnicki	58,9	13,5	4,0	3,5	79,8
21	Lubiński	53,6	13,4	4,1	3,6	74,8
22	Polkowicki	43,2	13,1	4,3	3,2	63,9
23	Bolesławiecki	50,7	11,1	4,0	3,6	69,4
24	Lubański	59,7	4,2	3,3	4,4	71,7
25	Lwówecki	53,2	5,7	3,3	4,4	66,5
26	Zgorzelecki	56,0	10,7	3,9	3,7	74,3
27	Średnio woj.	56,9	10,4	3,8	3,8	74,5
28	Średnio Polska	49,5	9,9	3,9	3,3	66,6

Źródło: opracowano na podstawie Witek i in., 1993

Tabela 2. Rejony występowania najlepszych gleb w województwie dolnośląskim

Rejon	Gminy
Wrocławski	Borów, Kąty Wrocławskie, Kobierzyce, Łagiewniki, Strzelin, Święta Katarzyna, Żurawina
Wałbrzyski	Strzegom, Ząbkowice, Ziębice, Żarów, Ciepłowody, Jaworzyna Śl., Dzierżoniów, Kłodzko, Niemcza
Jeleniogórski	Bogatynia, Lwówek. Lubań Śl., Świerzawa
Legnicki	Udanin, Żukowice, Złotoryja, Mściwojów, Zagrodno, Pielgrzymka, Legnickie Pole, Wądroże Wielkie, Krotoszyce

Źródło: Program zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska województwa dolnośląskiego. UMWD, Wrocław, 2002

Podsumowanie

Województwo dolnośląskie ma bardzo korzystną lokalizację terytorialną, graniczy z dwoma państwami, co stwarza możliwość rozwoju gospodarczego (eksport), a także współpracy na poziomie władz lokalnych i społeczności wiejskich. Dynamicznie rozwijająca się gospodarka i rozwój przemysłu wpływa na dochody ludności i popyt konsumpcyjny na żywność. Gospodarka dolnośląska opiera się na MŚP. Większość terytorium regionu ma bardzo korzystne warunki klimatyczno-glebowe dla produkcji rolniczej, jedynie w części górnej i na północy województw są one bardziej zróżnicowane. Wzrastający poziom usług i zróżnicowany stan infrastruktury technicznej wpływa na poziom życia mieszkańców obszarów województwa dolnośląskiego.

Uwarunkowania przyrodnicze, ekonomiczne oraz społeczne w pełni umożliwiają realizację zadań gospodarki plus, w myśl założeń odpowiedzialnego rozwoju obszarów miejskich.

1.2

Szczegółowy opis sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich województwa

Sytuacja gospodarcza Dolnego Śląska na tle kraju jest zadowalająca. Wartość wytworzonego produktu krajowego brutto (PKB) w przeliczeniu na jednego mieszkańca, jest wyższa niż średnia dla kraju (wg. GUS drugie miejsce po województwie mazowieckim) i nadal rośnie. Porównanie Dolnego Śląska pod względem wartości wskaźnika PKB per capita (66% UE/27 – wg Eurostat) w stosunku do innych regionów europejskich wskazuje jednak na jego odległą pozycję (232 miejsce z 275 regionów NUTS w Europie – wg. Eurostat). Jednocześnie Dolny Śląsk jest istotnym ośrodkiem badawczym i akademickim, o ponadregionalnym znaczeniu. Szczególnie wysoki jest poziom rozwoju przemysłu nowych technologii. Region ma również potencjał rozwojowy o znaczeniu ponadregionalnym, a często ogólnokrajowym. Teren województwa jest jednym z najbardziej zasobnych w surowce mineralne regionów Polski. Występuje tu większość znanych rodzajów kopalin: złoża rud, miedzi i srebra, złoża węgla brunatnego, gazu ziemnego, liczne surowce skalne, bogate złoża piasków, żwirów, wód mineralnych i leczniczych. Występują korzystne warunki glebowo-klimatyczne do prowadzenia działalności rolniczej.

1.2.1

Informacje ogólne dotyczące obszarów wiejskich

W województwie dolnośląskim, w 2015 roku obszary wiejskie stanowiły 89% (17,8 tys. km²) ogólnej powierzchni województwa, co stanowi 6,2% w powierzchni obszarów wiejskich w kraju. W Polsce udział powierzchni obszarów wiejskich (286,4 tys. ha) w powierzchni ogółem wynosi około 92%. Powierzchnia obszarów wiejskich w okresie od 2002-2015 zmniejszyła się w kraju o 503 tysiące ha, a w województwie dolnośląskim o 4 300 ha.

Tabela 1. Powierzchnia województwa

	2002		2015	
	ogółem powierzchnia w ha	Pow. w ha – OW	ogółem powierzchnia w ha	Pow. w ha – OW
Województwo dolnośląskie	1 994 776	1 778 195	1 994 674	1 773 889
procentowy udział obszarów wiejskich – dolnośląskie		89,14%		88,93%
Polska	31 268 502	29 148 157	31 267 967	28 645 152
procentowy udział obszarów wiejskich – Polska		93,22%		91,61%

Źródło: Baza Danych Lokalnych GUS

Obszary wiejskie według podregionów

Największy procentowy udział powierzchni OW w ogólnej powierzchni województwa jest w podregionie wrocławskim (95,5% ogólnej powierzchni podregionu) oraz w podregionie legnicko-głogowskim (93,8%). Natomiast pod względem wielkości powierzchni dominuje podregion wrocławski (6,1 km²) oraz jeleniogórski (prawie 5 tys. km²). Najmniejszy udział OW w stosunku do powierzchni ogółem (82,5%) występuje w makroregionie wałbrzyskim.

Tabela 2. Powierzchnia według podregionów

	2002		2015		2002	2015	
Podregion	pow. w ha ogółem	pow. OW w ha	pow. w ha ogółem	pow. OW w ha	udział %	udział %	zmniejszenie w okresie od 2002-2015 w ha
jeleniogórski	556 890	491 609	556 955	489 487	88,28%	87,89%	-2 122
legnicko-głogowski	347 398	327 418	347 299	325 631	94,25%	93,76%	1 787
podregion m. Wrocław	29 284	–	29 282	–	0,00%	0,00%	–
wałbrzyski	418 091	344 696	417 940	344 459	82,45%	82,42%	237
wrocławski	643 113	614 472	643 198	614 312	95,55%	95,51%	-160
Dolny Śląsk	1 994 776	1 778 195	1 994 674	1 773 889	89,14%	88,93%	4 306

Źródło: Baza Danych Lokalnych GUS

W okresie od 2002 do 2015 roku ubyło w województwie 4 306 hektarów OW. Najwięcej ziemi ubyło w makroregionach jeleniogórskim i legnicko-głogowskim, łącznie 3 910 ha, czyli prawie 91% zmniejszenia OW w województwie. Najbardziej zurbanizowanymi powiatami są jeleniogórski ziemski i dzierzoniowski. W obu powiatach udział procentowy powierzchni OW do powierzchni ogółem nie przekracza 70% (69% jeleniogórski i 66% dzierzoniowski). Najwięcej gruntów na OW ubyło w okresie od 2002-2015 w powiatach lubańskim (2 000 ha) i polkowickim (1 700 ha) oraz w świdnickim (261 ha).

Podział administracyjny

Na Dolnym Śląsku jest 169 gmin, w tym: 78 gmin wiejskich, 36 gmin miejskich i 55 gminy miejsko-wiejskie.

Tabela 3. Podział administracyjny

Podregion	ogółem gminy		gmina miejska		gmina miejsko-wiejska		gmina wiejska	
	2002	2015	2002	2015	2002	2015	2002	2015
jeleniogórski	51	51	14	14	13	14	24	23
legnicko-głogowski	29	29	4	4	7	7	18	18
Podregion m. Wrocław	1	1	1	1	0	0	0	0
wałbrzyski	45	45	15	15	16	16	14	14
wrocławski	43	43	2	2	18	18	23	23
Dolny Śląsk	169	169	36	36	54	55	79	78

Źródło: Baza Danych Lokalnych GUS

Miejscowości

W województwie dolnośląskim, spośród 2 618 miejscowości ogółem 2 322 (88%) to wsie, a 91 to miasta. Najwięcej wsi (42%) znajduje się w makroregionie wrocławskim. Najwięcej miast jest w makroregionie jeleniogórskim.

Tabela 4. Miejscowości według podregionów

Podregion	miejscowości podstawowe (łącznie z miastami)		miejscowości podstawowe ogółem		wsie		miasta	
	2002	2015	2002	2015	2002	2015	2002	2015
jeleniogórski	563	536	536	508	470	467	27	28
legnicko-głogowski	555	475	544	464	428	436	11	11
Podregion m.Wrocław	1	1	0	0	0	0	1	1
wałbrzyski	589	513	558	482	436	438	31	31
wrocławski	1285	1093	1265	1073	956	981	20	20
Dolny Śląsk	2993	2618	2903	2527	2290	2322	90	91

Źródło: Baza Danych Lokalnych GUS

Ludność

Na obszarach wiejskich Dolnego Śląska mieszka 894 tysiące osób. W 2015 roku ludność zamieszkała na OW stanowiła 31% ludności województwa. Największy udział ludności zamieszkującej tereny wiejskie jest w makroregionie wrocławskim (62%) oraz 38% w podregionie jeleniogórskim. W okresie od 2002-2015 na OW przybyło prawie 70 tys. osób. Z tego prawie połowa (32 tysiące) to zwiększenie ludności na OW w powiecie wrocławskim.

Tabela 5. Ludność zamieszkała na obszarach wiejskich według podregionów

Podregiony	2002			2015		
	ludność ogółem	ludność na OW	% ludności na OW do ogółu	ludność ogółem	ludność na OW	% ludności na OW do ogółu
podregion m. Wrocław	640 367		0%	634 404	0	0%
jeleniogórski	544 223	188 408	35%	571 795	218 945	38%
legnicko-głogowski	498 748	142 449	29%	451 977	133 219	29%
wałbrzyski	700 292	185 213	26%	667 067	184 315	28%
wrocławski	523 582	308 751	59%	580 104	358 113	62%
Dolny Śląsk	2 907 212	824 821	28%	2 905 347	894 592	31%

Źródło: Baza Danych Lokalnych GUS

Gęstość zaludnienia

Tabela 6. Gęstość zaludnienia

Podregiony	2002		2015	
	ogółem na 1 km ²	ludność na OW na 1 km ²	ogółem na 1 km ²	ludność na OW na 1 km ²
jeleniogórski	98	38	103	45
legnicko-głogowski	144	44	130	41
podregion m. Wrocław	2 187	–	2 167	–
wałbrzyski	167	54	160	54
wrocławski	81	50	90	58
Dolny Śląsk	146	46	146	50
Polska	122	50	123	53

Źródło: Baza Danych Lokalnych GUS

Wskaźnik gęstości zaludnienia na obszarach wiejskich wzrósł o 4 punkty procentowe.

Tabela 7. Odsetek obszarów wiejskich według kierunków wykorzystania

Podregion	użytki rolne razem	grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione razem	grunty pod wodami razem	grunty zabudowane i zurbanizowane – tereny przemysłowe	użytki ekologiczne
	2014	2014	2014	2014	2014
	% OW	% OW	% OW	% OW	% OW
podregion 1 – jeleniogórski – wieś	52%	42%	0,81%	0,26%	0,14%
podregion 2 – legnicko-głogowski – wieś	63%	30%	0,94%	0,94%	0,67%
podregion 3 – wałbrzyski – wieś	63%	31%	0,67%	0,14%	0,00%
podregion 4 – wrocławski – wieś	68%	25%	0,90%	0,30%	0,06%
polska – wieś	61%	31%	1,92%	0,12%	0,12%
dolnośląskie – wieś	62%	32%	0,83%	0,38%	0,18%

Źródło: Baza Danych Lokalnych GUS

62% obszarów wiejskich stanowią użytki rolne, natomiast 32% obszarów wiejskich stanowią grunty leśne.

Grunty zabudowane i zurbanizowane tereny przemysłowe w województwie dolnośląskim stanowią około 0,12% i jest to wskaźnik trzykrotnie niższy, niż średnio w Polsce. Największy udział gruntów zurbanizowanych jest w makroregionie legnicko-głogowskim.

1.2.2

Kapitał ludzki i społeczny na obszarach wiejskich w województwie

W 2015 roku obszary wiejskie województwa dolnośląskiego zamieszkiwało 895 256 osób z czego 50,18% stanowiły kobiety, a 49,82% mężczyźni. W latach 2002-2015 liczba mieszkańców obszarów wiejskich wzrosła o 7,4%. Wskaźnik feminizacji (liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn) w 2015 roku wynosił 100,7 dla obszarów wiejskich, natomiast dla Dolnego Śląska był wyższy i wynosił 108.

Tabela 1. Ludność w województwie dolnośląskim według wieku i płci

Wiek	2002				2015			
lat	mężczyźni	kobiety	razem	%	mężczyźni	kobiety	razem	%
0-14	83523	79760	163283	19,59	72331	68713	141044	15,75
15-24	73806	69792	143598	17,22	57478	54445	111923	12,50
25-39	86230	80037	166267	19,94	110639	104629	215268	24,05
40-49	70858	62939	133797	16,05	62926	58606	121532	13,58
50-59	48306	44935	93241	11,18	65296	61588	126884	14,17
60-69	24989	32947	57936	6,95	53739	54118	107857	12,05
70-79	19270	37172	56442	6,77	15405	23806	39211	4,38
80 i więcej	6101	13044	19145	2,30	8230	23307	31537	3,52
ogółem OW	413083	420626	833709	100,00	446044	449212	895256	100,00

Źródło: BDL GUS

Po analizie struktury wieku mieszkańców obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego, widać tendencję starzenia się ludności. Odsetek ludności w wieku powyżej 50 lat wzrósł od 2002 roku do 2015 roku prawie o 7%. Na przestrzeni tych lat widoczny jest spadek liczby osób w wieku od 0 do 24 lat (o 8,6%).

Tabela 2. Ludność na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego

Wyszczególnienie	2002	2015	2015/2002
	osób	osób	%
ludność w wieku przedprodukcyjnym	206 908	170 181	-17,8
ludność w wieku produkcyjnym	505 770	578 362	14,4
ludność w wieku poprodukcyjnym	121 031	146 713	21,2

Źródło: BDL GUS

W 2002 roku 61% mieszkańców obszarów wiejskich było w wieku produkcyjnym, 25% w wieku przedprodukcyjnym, a 15% w wieku poprodukcyjnym. W latach 2002-2015 proporcje te uległy zmianie. W 2015 roku ludność na obszarach wiejskich w wieku produkcyjnym stanowiła 65% ogółu, w wieku przedprodukcyjnym było 19, a w wieku poprodukcyjnym 16%.

Tabela 3. Wskaźnik obciążenia demograficznego

Wyszczególnienie	wskaźnik obciążenia demograficznego na OW w 2015 r.			wskaźnik obciążenia demograficznego na OW w 2002 r.		
	ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym	ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym	ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym
jeleniogórski	53,97	93,57	25,96	65,32	59,92	21,77
legnicko-głogowski	56,39	81,92	25,30	68,83	58,30	25,26
wałbrzyski	54,42	102,93	27,53	64,21	65,00	25,22
wrocławski	55,35	85,27	25,32	64,22	55,79	23,24
razem OW	55,03	90,92	26,03	65,64	59,75	23,87
DOLNOŚLĄSKIE	59,3	122,1	32,6	56,90	72,70	24,00

Źródło: BDL GUS

Współczynnik obciążenia demograficznego, określający liczbę osób w wieku przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym, przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym na obszarach wiejskich, wyniósł w 2015 roku 55,03 i zmalał od 2002 roku, kiedy wynosił 65,64. Ludność województwa starzeje się z każdym rokiem. Na przestrzeni lat 2002-2015 od 23,87 do 26,03% wzrosła populacja osób w wieku poprodukcyjnym, natomiast o 30% spadła liczebność populacji w wieku przedprodukcyjnym.

Tabela 4. Urodzenia żywe, zgony i przyrost naturalny na 1000 ludności na obszarach wiejskich

Wyszczególnienie	urodzenia żywe na 1000 ludności		zgony na 1000 ludności		przyrost naturalny na 1000 ludności	
	2002	2015	2002	2015	2002	2015
Obszary wiejskie	9,93	9,21	10,06	10,44	-0,13	-1,26
DOLNOŚLĄSKIE	8,41	9,04	9,45	10,86	-1,04	-1,82

Źródło: BDL GUS

Przyrost naturalny jest obliczany jako różnica między liczbą urodzeń a liczbą zgonów. Nadwyżka zgonów nad urodzeniami powoduje, iż przyrost naturalny jest ujemny. W przeliczeniu na 1000 ludności, przyrost naturalny w 2015 roku na obszarach wiejskich w województwie kształtował się na poziomie minus 1,26 (wobec minus 0,13 w 2002 r.). W 2015 r. w województwie dolnośląskim współczynnik przyrostu naturalnego wynosił minus 1,82. Najprostszym miernikiem natężenia urodzeń jest liczba urodzeń żywych na 1000 ludności. W 2002 r. współczynnik ten wyniósł 9,93, a w 2015 r. spadł do 9,21. W województwie, w 2015 roku, na 1000 ludności rodziło się 9,04 dzieci.

Surowy współczynnik zgonów (umieralność), czyli liczba zarejestrowanych w danym roku zgonów na 1000 ludności, ukształtował się na poziomie 10,44, wzrósł od 2002 roku o 0,38.

Kapitał społeczny na obszarach wiejskich – organizacje pozarządowe, programy odnowy wsi, LGD

Odnowa wsi – to metoda rozwoju obszarów wiejskich, która odnosi się do potrzeb człowieka oraz jego problemów wynikających z zamieszkiwania na obszarach wiejskich. Uruchomienie regionalnego programu odnowy wsi w województwie dolnośląskim wychodzi naprzeciw zagrożeniom przed jakimimi stanie współczesna wieś w najbliższych latach. Związane jest to ze zmianami, jakie zaistnieją we wsiach w związku z utratą przez sołectwo typowo rolniczego charakteru. Program odnowy wsi przynosi korzyści społecznościom lokalnym, które go konsekwentnie realizują. Dotyczą one zarówno sfery materialnej, gospodarczej, jak i sfery związanej z kultywowaniem lub tworzeniem nowych tradycji. Realizacja programu opiera się na trzech zasadach:

1. Oddolności – zaangażowanie i odpowiedzialność społeczności lokalnej
2. Pomocniczości – partnerstwo sołectwa z gminą
3. Współdziałania czynników rozwoju lokalnego – wsie posiadają przywództwo, akceptowaną przez mieszkańców strategię rozwoju opracowaną przez nich samych oraz wsparcie dla realizacji strategii ze strony gminy.

Program odnowy wsi daje możliwość, poprzez wykorzystanie często uśpionego potencjału wewnętrznego mieszkańców i ich zaangażowania do pracy na rzecz swoich miejscowości, do realnej poprawy jakości życia na wsi. Odnowa wsi jest procesem wieloletnim, a pozytywne efekty osiągane są na ogół w dłuższym okresie. Dlatego konieczne jest długotrwałe, pozytywne zaangażowanie władz lokalnych i ich wsparcie działań grup odnowy wsi.

Tabela 5. Zgłoszenia nowych sołectw i gmin do programu Odnowy Wsi

Lp.	Gmina	Sołectwo	Lp.	Gmina	Sołectwo
1.	Chojnów	18 sołectw	61.	Twardogóra	5 sołectw
2.	Radwanice	10 sołectw	62.	Żmigród	5 sołectw
3.	Kunice	5 sołectw	63.	Wołów	31 sołectw
4.	Gaworzyce	6 sołectw	64.	Dziadowa Kłoda	9 sołectw
5.	Pielgrzymka	8 sołectw	65.	Warta Bolesławiecka	4 sołectwa
6.	Pęcław	8 sołectw	66.	Udanin	8 sołectw
7.	Lubin	18 sołectw	67.	Wińsko	24 sołectwa
8.	Zagrodno	5 sołectw	68.	Zawonia	15 sołectw
9.	Chocianów	12 sołectw	69.	Gryfów Śląski	7 sołectw
10.	Złotoryja	13 sołectw	70.	Gromadka	9 sołectw
11.	Świerzawa	10 sołectw	71.	Trzebnica	25 sołectw
12.	Kotla	6 sołectw	72.	Mysłakowice	6 sołectw
13.	Paszowice	9 sołectw	73.	Lubań	11 sołectw
14.	Wądroże Wielkie	13 sołectw	74.	Świeradów Zdrój	1 sołectwo
15.	Góra	22 sołectwa	75.	Zgorzelec	6 sołectw
16.	Jerzmanowa	8 sołectw	76.	Lwówek Śląski	12 sołectw
17.	Przemków	9 sołectw	77.	Lubomierz	9 sołectw
18.	Głogów	12 sołectw	78.	Węgliniec	7 sołectw
19.	Miłkowice	13 sołectw	79.	Leśna	3 sołectwa
20.	Ścinawa	11 sołectw	80.	Olszyna	9 sołectw
21.	Prochowice	4 sołectwa	81.	Podgórzyn	7 sołectw
22.	Męcinka	10 sołectw	82.	Wleń	8 sołectw
23.	Bardo	9 sołectw	83.	Sulików	13 sołectw
24.	Stare Bogaczowice	8 sołectw	84.	Mirsk	11 sołectw
25.	Stoszowice	8 sołectw	85.	Jeżów Sudecki	8 sołectw
26.	Strzegom	22 sołectwa	86.	Strzelin	22 sołectw
27.	Międzylesie	13 sołectw	87.	Katy Wrocławskie	4 sołectwa

28.	Bystrzyca Kłodzka	14 sołectw	88.	Bolesławiec	7 sołectw
29.	Świdnica	12 sołectw	89.	Mściwojów	8 sołectw
30.	Ciepłowody	5 sołectw	90.	Kamienna Góra	4 sołectwa
31.	Mieroszów	4 sołectwa	91.	Rudna	3 sołectwa
32.	Ząbkowice Śląskie	10 sołectw	92.	Wiązów	2 sołectwa
33.	Milicz	9 sołectw	93.	Kostomłoty	15 sołectw
34.	Żarów	4 sołectwa	94.	Siechnice	12 sołectw
35.	Lądek Zdrój	3 sołectwa	95.	Kobierzyce	8 sołectw
36.	Walim	9 sołectw	96.	Janowice Wielkie	4 sołectwa
37.	Kłodzko	21 sołectw	97.	Oborniki Śląskie	22 sołectwa
38.	Dzierżoniów	15 sołectw	98.	Niemcza	5 sołectw
39.	Szczytna	6 sołectw	99.	Niechlów	6 sołectw
40.	Nowa Ruda	14 sołectw	100.	Marcinowice	13 sołectw
41.	Ziębice	3 sołectwa	101.	Bolków	6 sołectw
42.	Jaworzyna Śląska	2 sołectwa	102.	Żórawina	4 sołectwa
43.	Radków	11 sołectw	103.	Kondratowice	5 sołectw
44.	Pieszce	4 sołectwa	104.	Krotoszyce	9 sołectw
45.	Stronie Śląskie	9 sołectw	105.	Wisznia Mała	15 sołectw
46.	Sobótka	8 sołectw	106.	Osiecznica	9 sołectw
47.	Brzeg Dolny	14 sołectw	107.	Głuszycza	5 sołectw
48.	Dobroszyce	14 sołectw	108.	Jelcz Laskowice	5 sołectw
49.	Malczyce	6 sołectw	109.	Stara Kamienica	1 sołectwo
50.	Czernica	13 sołectw	110.	Łagiewniki	6 sołectw
51.	Środa Śląska	13 sołectw	111.	Polkowice	2 sołectwa
52.	Jemielno	7 sołectw	112.	Międzybórz	8 sołectw
53.	Wąsosz	15 sołectw	113.	Czarny Bór	2 sołectwa
54.	Oleśnica	9 sołectw	114.	Domaniów	15 sołectw
55.	Prusice	25 sołectw	115.	Dobromierz	6 sołectw
56.	Siekierczyn	7 sołectw	116.	Bierutów	11 sołectw
57.	Cieszków	8 sołectw	117.	Lubawka	8 sołectw
58.	Przeworno	14 sołectw	118.	Ruja	6 sołectw
59.	Borów	11 sołectw	119.	Pieńsk	7 sołectw
60.	Miękinia	12 sołectw			

Źródło: UMWD

Na Dolnym Śląsku 1 139 sołectw w 119 gminach bierze udział w programie Odnowa Wsi.

Efektom programu ma być uruchomienie trwałego i samopodtrzymującego się rozwoju społeczności wiejskich na obszarze wybranych sołectw i gmin z założeniem ich oddziaływania na bliższe i dalsze obszary wiejskie poprzez promieniowanie najlepszych wzorców odnowy wsi.

Organizacje pozarządowe są trwałym elementem krajobrazu polskiego społeczeństwa oraz ważnym podmiotem debaty publicznej. W ostatnich latach stały się one ważnym odbiorcą funduszy publicznych, w tym i funduszy z Unii Europejskiej oraz funduszy na rzecz rozwoju obszarów wiejskich. Jak wskazują dane Klon/Jawor za 2010, najwięcej organizacji w stosunku do liczby mieszkańców w Polsce jest zlokalizowanych w województwach mazowieckim, dolnośląskim, warmińsko-mazurskim, pomorskim, lubuskim i zachodniopomorskim.

Według informacji podanych w raporcie dotyczącym badań organizacji pozarządowych na terenie województwa dolnośląskiego, w 2006 było ich prawie pięć tysięcy. Raport ten podaje również, że jest to sektor zróżnicowany pod względem skali działania, typów organizacji, celów statutowych, liczby i wieku członków, tradycji i historii. Organizacje w województwie dolnośląskim są bardzo aktywne, zarówno w obszarze specyficznym dla typu organizacji, jak i w wymiarze aktywności w społeczności lokalnej.

Tabela 6. Liczba stowarzyszeń w woj. dolnośląskim. Stan na: KRS - 2016-12-31; REGON - 2015-12-31

powiat	liczba stowarzyszeń
bolesławiecki	216
dzierżoniowski	274
głogowski	238
górowski	105
jaworski	168
Jelenia Góra	324
jeleniogórski	216
kamiennogórski	142
kłodzki	498
Legnica	295
legnicki	171
lubański	156
lubiński	324
lwówecki	171
milicki	147

powiat	liczba stowarzyszeń
oleśnicki	235
oławski	163
polkowicki	231
strzeliński	144
średzki	140
świdnicki	426
trzebnicki	324
Wałbrzych	311
wałbrzyski	163
wołowski	158
Wrocław	2219
wrocławski	378
ząbkowicki	203
zgorzelecki	332
złotoryjski	185

Źródło: dane z bazy.ngo.pl, Stowarzyszenie Klon/Jawor Szpitalna 5 lok. 5

Lokalna Grupa Działania (w skrócie „LGD”) to rodzaj partnerstwa terytorialnego tworzonego zwykle na obszarach wiejskich, zrzeszającego przedstawicieli lokalnych organizacji (z sektora publicznego, prywatnego i pozarządowego) oraz mieszkańców danego obszaru wyznaczonego granicą gmin członkowskich. Członkami tych organizacji mogą być m.in. przedstawiciele samorządów gmin, placówek oświaty, kultury, parafii, organizacji i stowarzyszeń działających na danym terenie, firm, spółdzielni itp., a w stowarzyszeniach także zwykli mieszkańcy. LGD najczęściej są zarejestrowane w Krajowym Rejestrze Sądowym jako stowarzyszenia (rzadziej jako fundacje lub związki stowarzyszeń), posiadają statut i wybrane władze: radę, zarząd i komisję rewizyjną. Najważniejszym zadaniem LGD, inicjującym zawiązanie grupy, jest opracowanie lokalnej strategii rozwoju (LSR), na podstawie której wdrażane będą projekty łączące zasoby ludzkie, naturalne, kulturowe, historyczne, itp., wiedzę i umiejętności przedstawicieli trzech sektorów: publicznego, gospodarczego i społecznego.

Obszar objęty strategią powinien być spójny i liczyć co najmniej 30 tys. i nie więcej niż 150 tys. mieszkańców. Od roku 1991 kiedy pierwszy raz zastosowano podejście Leader, stało się ono sprawdzoną i znaną metodą pobudzania aktywności lokalnych społeczności oraz ich zaangażowania w poszukiwanie i wykorzystanie drżemącego w obszarach wiejskich potencjału obszarów wiejskich. Inicjatywa Leader ewoluowała i była doskonała, przez co docierała do coraz szerszej społeczności mieszkańców wsi. Najważniejszym zadaniem LGD inicjującym zawiązanie grupy, jest opracowanie lokalnej strategii rozwoju (LSR), na podstawie której wdrażane będą projekty łączące zasoby ludzkie, naturalne, kulturowe, historyczne, itp., wiedzę i umiejętności przedstawicieli trzech sektorów: publicznego, gospodarczego i społecznego.

Lokalne Grupy Działania z siedzibą na obszarze Dolnego Śląska, których strategię rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność zostały wybrane do realizacji w ramach PROW na lata 2014-2020.

Tabela 7. Lokalne grupy działania

L.p.	Nazwa LGD	Gminy	Siedziba
1	Lokalna Grupa Działania Partnerstwo Ducha Gór	Karpacz (1) Kowary (1) Piechowice (1) Szklarska Poręba (1) Janowice Wielkie (2) Mysłakowice (2) Podgórzyn (2) Jelenia Góra (1)	ul. Konstytucji 3-maja 25 58-540 Karpacz
2	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania (LGD) „Partnerstwo dla Doliny Baryczy”	Cieszków (2) Krośnice (2) Milicz (3) Twardogóra (3) Żmigród (3) Odolanów (3) Przygodzice (2) Sośnice (2)	pl. ks. E. Waresiaka 7 56-300 Milicz
3	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Kwiat Lnu	Kamienna Góra (2) Lubawka (3) Marciszów (2) Boguszów-Gorce (1) Szczawno-Zdrój (1) Czarny Bór (2) Mieroszów (3) Stare Bogaczowice (2)	ul. Dworcowa 33 58-420 Lubawka
4	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Szlakiem Granitu”	Kostomłoty (2) Udanin (2) Dobromierz (2) Jaworzyna Śląska (3) Strzegom (3) Świdnica (2) Żarów (3)	Udanin 86 b 55-340 Udanin
5	Stowarzyszenie Kłodzka Wstęga Sudetów - Lokalna Grupa Działania	Duszniki-Zdrój (1) Kudowa-Zdrój (1) Polanica-Zdrój (1) Bystrzyca Kłodzka (3) Kłodzko (2) Lądek-Zdrój (3) Lewin Kłodzki (2) Międzylesie (3) Radków (3) Stronie Śląskie (3) Szczytina (3)	Lutynia 24 57-540 Lądek-Zdrój
6	Stowarzyszenie „Lokalna Grupa Działania Partnerstwo Kaczawskie” Mściwojów 54	Bolków (3) Męcinka (2) Mściwojów (2) Paszowice (2) Wądroże Wielkie (2) Krotoszyce (2) Legnickie Pole (2) Ruja (2) Wojcieszków (1) Złotoryja (1) Pielgrzymka (2) Świerzawa (3) Zagrodno (2) Złotoryja (2)	Mściwojów 54 59-407 Mściwojów

7.	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Wrzosowa Kraina”	Bolesławiec (2) Gromadka (2) Chojnów (1) Chojnów (2) Kunice (2) Miłkowice (2) Lubin (2) Chocianów (3) Przemków (3)	ul. Trzebnicka 7a-7b, lok. 4/2 59-140 Chocianów
8.	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Gromnik	Borów (2) Kondratowice (2) Przeworno (2) Strzelin (3) Wiązów (3)	ul. Ząbkowicka 11 57-100 Strzelin
9.	Lokalna Grupa Działania „Ujście Baryczy” Gmin Góra - Niechlów - Wąsosz	Góra (3) Niechlów (2) Wąsosz (3)	ul. Armii Polskiej 11-13, pok.11 56-200 Góra
10	Stowarzyszenie „Ślężanie - Lokalna Grupa Działania”	Piława Górna (1) Dzierżoniów (2) Łagiewniki (2) Niemcza (3) Marcinowice (2) Jordanów Śląski (2) Mietków (2) Sobótka (3)	ul. Kościuszki 7/9 55-050 Sobótka
11	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Kraina Łęgów Odrzańskich”	Głogów (2) Pęcław (2) Jemielno (2) Prochowice (3) Rudna (2) Ścinawa (3) Malczyce (2) Miękinia (2) Środa Śląska (3) Brzeg Dolny (3) Wińsko (2) Wołów (3)	pl. Kopernika 6 59-230 Prochowice
12	Lokalna Grupa Działania „Partnerstwo Sowiogórskie”	Pieszycy (3) Nowa Ruda (2) Jedlina-Zdrój (1) Głuszyca (3) Walim (2)	ul. Dworzec PKP 1/3 58-321 Jugowice
13	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania - Partnerstwo Izerskie	Nowogrodziec (3) Warta Bolesławiecka (2) Jeżów Sudecki (2) Stara Kamienica (2) Świeradów-Zdrój (1) Leśna (3) Lubań (2) Olszyna (3) Platerówka (2) Siekierczyn (2) Gryfów Śląski (3) Lubomierz (3) Lwówek Śląski (3) Mirk (3) Wleń (3) Zawidów (1) Sulików (2) Zgorzelec (2)	Ubocze 300 59-620 Gryfów Śląski
14	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Kraina Wzgórz Trzebnickich	Oborniki Śląskie (3) Prusice (3) Trzebnica (3) Wisznia Mała (2) Zawonia (2)	Ks. Bochenka 6 55-100 Trzebnica

15	Lokalna Grupa Działania Dobra Widawa	Bierutów (3) Dobroszyce (2) Działowa Kłoda (2) Międzybórz (3) Oleśnica (2) Syców (3) Jelcz-Laskowice (3) Czernica (2) Długotłęka (2) Wilków (2)	ul. Wojska Polskiego 67/69 56-400 Oleśnica
16	Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Qwsi”	Bardo (3) Ciepłowody (2) Kamieniec Ząbkowicki (2) Stoszowice (2) Ząbkowice Śląskie (3) Ziębice (3) Złoty Stok (3)	ul. Stawowa 2a 57-220 Ziębice

Źródło UMWD

1.2.3

Rynek pracy i przedsiębiorczość na obszarach wiejskich

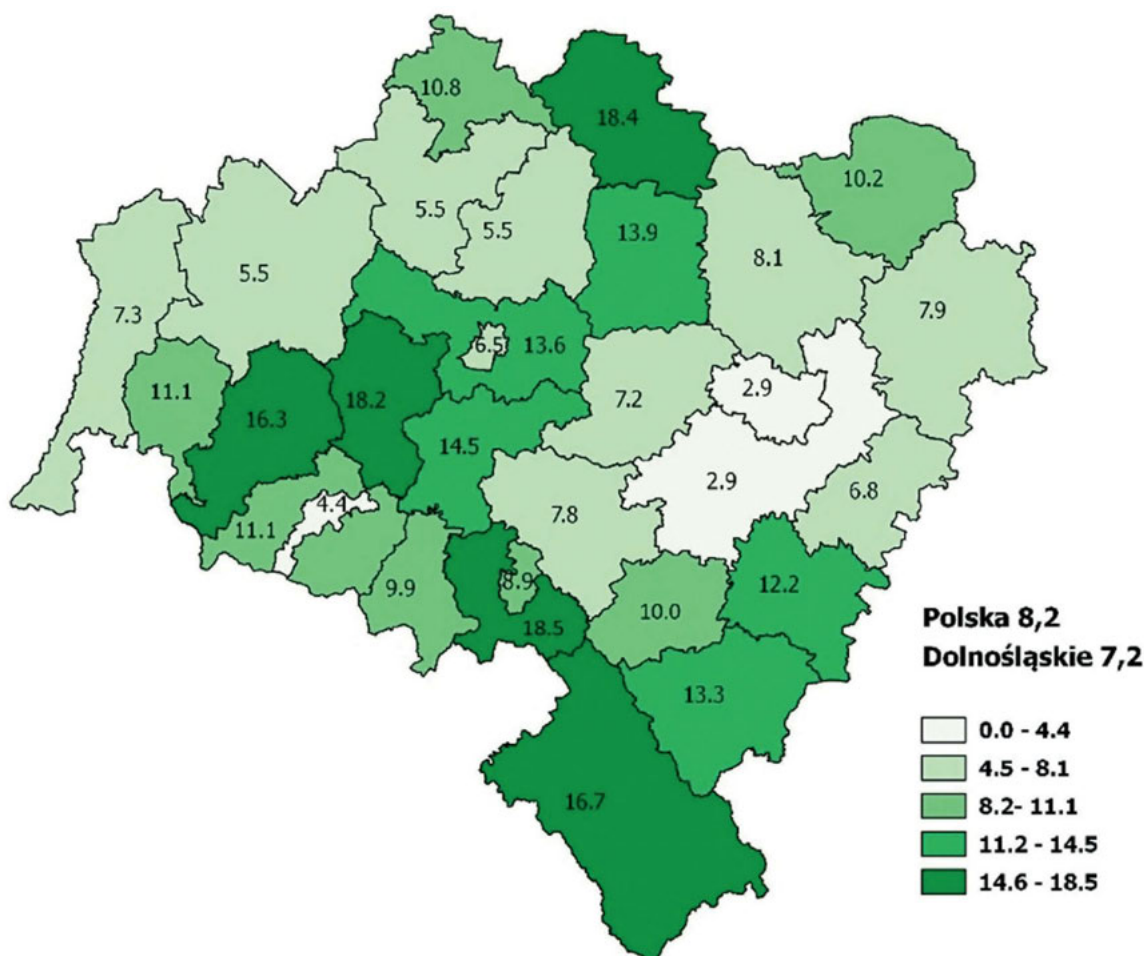
Sytuacja na dolnośląskim rynku pracy

W końcu 2015 roku województwo dolnośląskie zamieszkiwało 2 904,2 tys. mieszkańców, z czego 62,8% stanowiły osoby w wieku produkcyjnym. Według Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) liczba pracujących wzrasta. Na koniec II kwartału 2016 roku wynosiła ona 1 230 tys. osób i była większa w porównaniu do analogicznego czasu w 2015 roku o 100 tys. osób (8,8%). Wskaźnik zatrudnienia osiągnął w omawianym kwartale wartość na poziomie 53% (w kraju wyniósł 52,7%), tj. wyższym o 1,1 pkt. proc. niż przed rokiem i takim samym, jak w poprzednim kwartale.

Jednocześnie liczba osób bezrobotnych systematycznie spada. Na koniec października 2016 roku stopa bezrobocia rejestrowanego wyniosła jedynie 7,2% (8,2% dla Polski) i była niższa niż na koniec października 2015 roku o 0,7 pkt. proc., a w porównaniu z początkiem 2015 roku aż o 3,5 pkt. proc. Na podstawie zaobserwowanych tendencji można oczekiwać, że w 2017 roku stopa bezrobocia będzie niższa niż w końcu października 2016 roku.

Jednak nie we wszystkich powiatach województwa sytuacja jest korzystna dla pracowników – w końcu września 2016 r. stopa bezrobocia w poszczególnych powiatach województwa dolnośląskiego wynosiła od 3% we Wrocławiu i powiecie wrocławskim do 19,2% w powiecie górowskim. Obrazuje to poniższa mapa.

Mapa 1. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie dolnośląskim na koniec października 2016 roku

Źródło: Badanie Dolnośląski Wojewódzki Urząd Pracy 2016 r.

Liczba ofert pracy zgłaszanych do powiatowych urzędów pracy oraz udział ofert pracy subsydiowanej na Dolnym Śląsku są zróżnicowane. Przykładowo, w powiecie wrocławskim praca subsydiowana wynosi jedynie 4,1% wszystkich ofert, natomiast w powiecie wałbrzyskim 72,9%.

Wskazać należy, że rynek pracy Dolnego Śląska jest zróżnicowany ze względu na położenie geograficzne poszczególnych obszarów, lokalizację dużych zakładów przemysłowych (w tym stref ekonomicznych) oraz istniejącą sieć komunikacyjną.

Ta ostatnia często była wskazywana w części powiatów jako główny powód występujących problemów, w wielu przypadkach mieszkańcy danego terenu mają trudności z dojazdem do potencjalnego pracodawcy.

W prognozie (2015 r.) dla całego województwa, wśród zawodów uznanych za nadwyżkowe, znalazły się zawody związane z branżami, które kiedyś dominowały na Dolnym Śląsku, jak branża włókiennicza czy rolnictwo oraz zawody, w których dominują absolwenci określonych typów szkół, jak ekonomiści czy technicy budownictwa i technicy mechanicy bez dodatkowych uprawnień. W bieżącym roku prognoza wojewódzka wskazuje tylko jeden zawód nadwyżkowy – ekonomiści – i dotyczy to głównie absolwentów techników o profilu ekonomicznym. Jednocześnie problem nadwyżek pojawia się w kontekście absolwentów techników i zasadniczych szkół zawodowych na poziomie powiatowym, np. technicy hotelarstwa i technicy technologii żywności.

Tabela 1. Aktywność zawodowa ludności

Dolny Śląsk, Ludność aktywna zawodowo wg typu aktywności, wieku produkcyjnego i płci (Wymiary: Typy aktywności, Wiek, Płeć, Wartość)		2002	2015	Dynamika 2002=100
aktywni zawodowo ogółem , wartość liczbowa	tys. osób	1242	1217	98
aktywni zawodowo ogółem mężczyźni, wartość liczbowa	tys. osób	671	667	99
aktywni zawodowo ogółem kobiety, wartość liczbowa	tys. osób	571	549	96
aktywni zawodowo ogółem, w wieku produkcyjnym , ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	1225	1178	96
aktywni zawodowo ogółem, w wieku produkcyjnym, mężczyźni, wartość liczbowa	tys. osób	662	656	99
aktywni zawodowo ogółem, w wieku produkcyjnym, kobiety, wartość liczbowa	tys. osób	563	522	93
aktywni zawodowo pracujący , ogółem, ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	918	1132	123
aktywni zawodowo pracujący, ogółem, mężczyźni, wartość liczbowa	tys. osób	493	622	126
aktywni zawodowo pracujący, ogółem, kobiety, wartość liczbowa	tys. osób	425	509	120
aktywni zawodowo pracujący, w wieku produkcyjnym , ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	904	1094	121
aktywni zawodowo pracujący, w wieku produkcyjnym, mężczyźni, wartość liczbowa	tys. osób	486	611	126
aktywni zawodowo pracujący, w wieku produkcyjnym, kobiety, wartość liczbowa	tys. osób	418	483	116
aktywni zawodowo bezrobotni , ogółem, ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	324	85	26
aktywni zawodowo bezrobotni, ogółem, mężczyźni, wartość liczbowa	tys. osób	177	45	25

Źródło: BDL GUS

Analiza dynamiki ludności aktywnej zawodowo w latach 2002 i 2015 na Dolnym Śląsku wykazuje wzrost liczby osób aktywnych pracujących zawodowo i wynosi on 23% dla grupy osób ogółem. W grupie tej większym wzrostem dynamiki charakteryzuje się grupa mężczyźni (wzrost o 26% w 2015 r.). Jednak analiza liczby osób aktywnych, zawodowo bezrobotnych w badanym okresie pokazuje spadek o 74%, co prowadzi do spadku liczby osób aktywnych zawodowo ogółem w roku 2015 o 2% w stosunku do 2002 roku.

Tabela 2. Dolny Śląsk, Ludność według typu aktywności i miejsca zamieszkania
(Wymiary: Typy aktywności, Miejsce zamieszkania, Wartość)

		2002	2015	Dynamika 2002=100
ludność faktycznie zamieszkała ogółem (w wieku 15 lat i więcej, 31 XII), ogółem, wartość liczbowa	osoba	2430970	2496013	103
ludność faktycznie zamieszkała ogółem (w wieku 15 lat i więcej, 31 XII), miasta, wartość liczbowa	osoba	1760544	1741801	99
ludność faktycznie zamieszkała ogółem (w wieku 15 lat i więcej, 31 XII), wieś, wartość liczbowa	osoba	670426	754212	112
aktywni zawodowo ogółem, ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	1242	1217	98
aktywni zawodowo ogółem, miasta, wartość liczbowa	tys. osób	910	860	95
aktywni zawodowo ogółem, wieś, wartość liczbowa	tys. osób	332	357	108
aktywni zawodowo pracujący, ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	918	1132	123
aktywni zawodowo pracujący, miasta, wartość liczbowa	tys. osób	678	799	118
aktywni zawodowo pracujący, wieś, wartość liczbowa	tys. osób	241	333	138
aktywni zawodowo bezrobotni, ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	324	85	26
aktywni zawodowo bezrobotni, miasta, wartość liczbowa	tys. osób	232	61	26
aktywni zawodowo bezrobotni, wieś, wartość liczbowa	tys. osób	91	24	26
bierni zawodowo, ogółem, wartość liczbowa	tys. osób	1037	986	95
bierni zawodowo, miasta, wartość liczbowa	tys. osób	733	696	95
bierni zawodowo, wieś, wartość liczbowa	tys. osób	305	290	95

Źródło: BDL, GUS

Dynamika ludności aktywnej zawodowo w latach 2002 i 2015 na Dolnym Śląsku wykazuje wzrost liczby osób mieszkających na wsi o 12% oraz wzrost ilości osób aktywnych zawodowo ogółem na wsi o 8%. Podobnie tendencje wzrostowe wykazuje grupa aktywni zawodowo pracujący, wieś - 38% mimo, że grupa ta stanowi w 2015 roku jedynie 30% ogółu osób aktywnych zawodowo pracujących. Na wsi zmniejszyła się w tym okresie liczba osób aktywnych zawodowo bezrobotnych - spadek o 74% i osób biernych zawodowo (spadek tylko o 5%).

Tabela 3. Dolny Śląsk – obszary wiejskie, Dane o liczbie podmiotów według sekcji i działów Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie

Sekcje PKD	2009	2016	Dynamika 2009=100
ogółem	61026	77767	127
Sekcja A Rolnictwo, Leśnictwo, Rybactwo, Łowiectwo	3986	3128	78
Sekcja B Górnictwo i wydobywanie	141	195	138
Sekcja C Przetwórstwo przemysłowe	6215	7805	126
Sekcja D Wytwarzanie i zaopatrywanie w en. elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych	57	117	205
Sekcja E Dostawa wody, gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją	253	331	131
Sekcja F Budownictwo	9554	12664	133
Sekcja G Handel hurtowy i detaliczny	17269	18688	108
Sekcja H Transport i komunikacja	4737	5119	108
Sekcja I działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	1990	2314	116
Sekcja J Informacja i komunikacja	714	1572	220
Sekcja K działalność finansowa i ubezpieczeniowa	1622	1808	111
Sekcja L Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	1788	2794	156
Sekcja M działalność profesjonalna naukowa i techniczna	3246	5577	172
Sekcja N działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	1115	2242	201
Sekcja O Administracja publiczna i obrona narodowa, obowiązkowe ubezpieczenia społeczne	763	790	104
Sekcja P Edukacja	1493	2309	155
Sekcja Q Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	1760	3402	193
Sekcja R Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	1119	1624	145
Sekcje S i T Pozostała działalność usługowa i gosp. Domowe zatrudniające pracowników	3204	5134	160
Sekcja U Organizacje i zespoły eksterytorialne	0	0	0

Źródło: BDL, GUS

W roku 2016 na obszarach wiejskich województwa zarejestrowano ponad 77 tys. podmiotów gospodarczych. W latach 2009-2016 nastąpił prawie 30% wzrost liczby podmiotów gospodarczych na terenach wiejskich Dolnego Śląska. Największą dynamiką wzrostową charakteryzowała się sekcja J – informacja i komunikacja, w której nastąpił wzrost liczby podmiotów o 120%. Kolejną branżą silnie się rozwijającą są podmioty zaklasyfikowane do sekcji D Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych.

Najwięcej podmiotów utworzono w gminach wiejskich Czernica i Kobierzyce – wzrost liczby o 75%. Gminą, gdzie zarejestrowano w 2016 roku największą liczbę podmiotów jest Długołęka – 3 876, wysoka jest także dynamika wzrostu liczby podmiotów w stosunku do roku 2009, wynosi ona 71%. Gminą o najmniejszej liczbie podmiotów jest Platerówka, gdzie w 2016 roku zarejestrowano 98 podmiotów (wzrost o 1%). Największa liczba podmiotów znajdowała się w 2016 roku w okolicach Wrocławia.

Najwięcej w naszym województwie jest podmiotów małych, zatrudniających do 9 osób, stanowiły one w 2016 roku 96% ogółu. Zarejestrowane były w gminach: Długołęka – 3 755, Kobierzyce – 3 030 i Kąty Wrocławskie – 2 099. Kolejną grupą są podmioty zatrudniające od 10 do 49 osób, około 3% ogółu. Położone są głównie w gminach: Długołęka i Kobierzyce – po 105 podmiotów oraz Świdnica – 57 podmiotów. Podmiotów największych, zatrudniających ponad 1 000 osób jest na Dolnym Śląsku tylko 8. Połowa z nich znajduje się na terenie gminy Kobierzyce, po 1 w gminach: Osiecznica, Kamienna Góra, Twardogóra i Trzebnica.

Tabela 4. Bezrobotni w powiatach Dolnego Śląska (bez gmin miejskich) – czerwiec 2017 r.

Lp.	Powiaty bez gmin miejskich	Liczba bezrobotnych ogółem	w tym		z grupy osób będących w szczególnej sytuacji na rynku pracy			
			kobiety	będący w szczególnej sytuacji na rynku pracy	do 30 roku życia	w tym do 25 roku życia	powyżej 50 roku życia	długotrwale bezrobotni
1	bolesławiecki	916	522	780	311	137	271	344
2	jaworski	1378	732	1222	361	166	429	836
3	jeleniogórski ziemski	1150	565	1016	188	98	446	697
4	kamiennogórski	576	276	482	136	68	216	285
5	lubański	1099	572	944	264	136	389	638
6	lwówecki	2093	1012	1788	455	226	725	1274
7	zgorzelecki	1269	741	1147	273	132	493	814
8	złotoryjski	1452	761	1302	355	179	444	961
9	głogowski	857	511	751	226	113	225	505
10	górowski	1742	991	1520	498	248	427	1006
11	legnicki ziemski	1471	804	1270	322	162	415	830
12	lubiński	735	459	625	202	99	209	388
13	połkowicki	1862	1140	1649	541	282	549	1061
14	dzierżoniowski	739	415	608	181	72	238	293
15	kłodzki	4002	2063	3436	914	418	1289	2290
16	świdnicki	2134	1227	1817	501	232	789	1010
17	wałbrzyski ziemski	929	524	773	203	93	278	485
18	ząbkowicki	2802	1481	2343	676	329	865	1481
19	milicki	1059	626	924	268	147	352	619
20	oleśnicki	1838	1088	1532	461	232	566	986
21	oławski	1234	633	1036	264	127	428	689
22	strzeliński	1790	969	1570	435	218	580	995
23	średzki	1248	641	1080	298	143	436	645
24	trzebnicki	2074	1253	1745	534	256	682	1036
25	wołowski	2204	1230	1936	574	305	669	1405
26	wrocławski ziemski	1691	984	1414	277	94	628	813
	Razem	40344	22220	34710	9718	4712	13038	22386

Źródło: BDL, GUS

Powiatem Dolnego Śląska o największej liczbie bezrobotnych jest powiat kłodzki, gdzie zarejestrowano na terenach wiejskich ponad 4 tys. osób, czyli prawie 10% ogółu bezrobotnych tej kategorii w naszym województwie. Większość stanowią osoby długotrwale bezrobotne – 57%. Kolejnymi powiatami o największej liczbie zarejestrowanych bezrobotnych są powiaty ząbkowicki i wołowski. Liczba osób bezrobotnych na terenach wiejskich wynosi tam odpowiednio 7% i 5,5% ogólnej liczby bezrobotnych.

Tabela 5. Bezrobotni zarejestrowani według płci i typu (Wymiary: Płeć, Grupy osób)

		2002	2015	Dynamika 2002=100
ogółem, ogółem	osoba	279309	99952	36
ogółem, zamieszkali na wsi	osoba	92502	37369	40
ogółem, zamieszkali w mieście	osoba	–	62583	–
mężczyźni, ogółem	osoba	136101	48373	36
mężczyźni, zamieszkali na wsi	osoba	45902	17990	39
mężczyźni, zamieszkali w mieście	osoba	–	30383	–
kobiety, ogółem	osoba	143208	51579	36
kobiety, zamieszkali na wsi	osoba	46600	19379	42
kobiety, zamieszkali w mieście	osoba	–	32200	–

Źródło: BDL, GUS

Analiza dynamiki liczby osób bezrobotnych na terenie Dolnego Śląska, zarejestrowanych latach 2002 i 2015 r. świadczy o spadku tej wartości o 64%. W okresie tym nastąpiło także zmniejszenie liczby osób bezrobotnych mieszkających na terenach wiejskich (o 60%). Spadek bezrobocia na wsi dotyczy zarówno mężczyzn, jak i kobiet (spadek odpowiednio o 61% i 58%). Nieco więcej zarejestrowanych w PUP w 2015 r. – o ok. 7% było kobiet mieszkających na wsi.

Istotnym problemem na dolnośląskim rynku pracy jest długotrwałe bezrobocie. Powyżej 12 miesięcy w ewidencji powiatowych urzędów pracy w końcu 2016 r. pozostawało aż 39 555 osób posiadających zawód czyli 52,0% wszystkich bezrobotnych z zawodem.

Tabela 6. Ranking osób długotrwałe bezrobotnych pozostających w ewidencji PUP na koniec 2016 r. w podziale na wielkie grupy zawodowe

Kod	Wielkie grupy zawodów	Liczba bezrobotnych długotrwałe zarejestrowanych na koniec 2016 r.	Struktura % w 2016 r.	Wskaźnik długotrwałego bezrobocia
7	Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	11536	29,2	55,20
5	Pracownicy usług i sprzedawcy	8988	22,7	53,19
9	Pracownicy wykonujący prace proste	5103	12,9	56,94
3	Technicy i inny średni personel	4524	11,4	47,92
8	Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	3154	8,0	53,38
2	Specjaliści	3065	7,7	39,95
4	Pracownicy biurowi	1847	4,7	46,65
6	Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	1038	2,6	62,57
1	Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	280	0,7	39,94
0	Siły zbrojne	20	0,1	39,22
Razem		39 555	100,0	

Źródło: Tablice MZDiN przygotowane przez Sygnity

Największy udział osób długotrwałe bezrobotnych występuje w wielkiej grupie zawodowej „robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy”, która jest jednocześnie najliczniej reprezentowaną grupą wśród bezrobotnych posiadających zawód. Na kolejnych dwóch miejscach w rankingu występują także wielkie grupy zawodowe o znacznej liczebności.

Najwyższy wskaźnik długotrwałego bezrobocia ma wielka grupa zawodowa „rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy”. To zawody z których pochodzi niewielka liczba bezrobotnych zarejestrowanych w końcu 2016 r. (1 038 osób). Jednak dla wszystkich dużych liczebnie grup zawodowych, wskaźnik długotrwałego bezrobocia przekracza 50%.

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich

Przedsiębiorczość wiejska może być uważana za jeden z głównych czynników zmniejszenia ubóstwa, migracji oraz tworzenia miejsc pracy w środowisku wiejskim. Zrównoważony gospodarczy i społeczny kraj nie może być osiągnięty bez rozwoju obszarów wiejskich. Wymaga to stworzenia warunków dla rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich oraz jego promocji.

W Polsce ze względu na duże zasoby ludzkie i wysoki poziom bezrobocia, priorytetem powinno być zapewnienie ludności zamieszkującej obszary wiejskie pracy i zwiększenia dochodów poprzez rozwój działalności pozarolniczej. Niskie dochody wynikające z niedostatecznego wykorzystania zasobów pracy rodzin wiejskich to podstawowy problem społeczno-ekonomiczny na wsi. Rolnictwo absorbuje coraz mniejszy zasób siły roboczej, w związku z tym ciężar zatrudnienia wiejskich zasobów pracy powinny przejmować działalności nierolnicze. Z tego punktu widzenia szczególnie istotne jest wszechstronne wsparcie dla procesu tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na wsi.

Na rozwój przedsiębiorczości ludności wiejskiej mają wpływ czynniki ekonomiczne, społeczno-kulturowe, techniczne, środowiskowe i ekologiczne oraz instytucjonalne. Wszystkie mogą przyczynić się do rozwoju przedsiębiorczości lub stanowić barierę rozwojową.

Czynniki ekonomiczne i techniczne stanowią podstawę rozwoju obszarów wiejskich. Decydują one przede wszystkim o rozwoju lokalnym, opartym na miejscowych małych i średnich przedsiębiorstwach. Najważniejszymi czynnikami ekonomicznymi warunkującymi ten rozwój są obecnie: miejscowy kapitał ludzki, rynek zbytu oraz infrastruktura.

Do czynników społeczno-kulturowych zaliczyć można kulturę przemysłową, solidarność społeczną, środowisko zaufania itp. Postawy wobec pracy oraz firmy czy szeroko rozumiana kultura pracy, ma wpływ na wydajność i jakość produkcji oraz lojalność pracowników. Wpływ na lokalny rozwój wywierają lokalni liderzy.

Rozwój nowych firm na obszarach wiejskich musi trafić na odpowiednie podłoże kulturowe, którego elementem mogą być lokalne tradycje zawodowe. Do czynników społecznych zalicza się także więzi społeczne i klimat zaufania. Specyficzne elementy miejscowej kultury, takie jak oszczędność, kreatywność czy skłonność do ryzyka, leżą u podstaw rozwoju przedsiębiorczości.

Rozwój obszarów wiejskich zapewniają również czynniki środowiskowe i ekologiczne. Z tego względu zaspokojenie potrzeb przyszłych generacji wymaga zwrócenia uwagi na zasoby biologiczne.

Rolnictwo jest ważnym i głównym działaniem wykonywanym w środowisku naturalnym i na otwartym terenie, będącym pod wpływem takich czynników naturalnych, jak np. typy gleby i klimatu. W konsekwencji czynniki środowiskowe są też czynnikami rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. Ważne jest zatem, aby prowadząc działalność, zmniejszać zagrożenia i obciążenia środowiska poprzez właściwe wykorzystanie zasobów.

Czynniki instytucjonalne to szerokie spektrum instytucji działających na rzecz przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Podmioty wspomagające prowadzenie działalności gospodarczej na wsi, to między innymi instytucje szkoleniowo-doradcze, informacyjne, finansowe, badawczo-rozwojowe i samorządowe. Szczególną rolę w rozwoju biznesu na wsi odgrywają instytucje szkoleniowo-doradcze. Wspierają one transfer wiedzy do sektora MŚP, podnoszą jakość kapitału ludzkiego, zwiększają zróżnicowanie działalności gospodarczej oraz przyczyniają się do rozwoju sektorów nierolniczych lub stymulują rozwój nowoczesnego rolnictwa.

Bariery rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Przedsiębiorcy na obszarach wiejskich spotykają się z trudnościami, które rzadko występują w aglomeracjach miejskich. Problemy te wynikają głównie z dostępności terenów wiejskich, niewielkich liczebnie społeczności na tych terenach i niskiej gęstości zaludnienia, czy niewielkich rozmiarów lokalnych rynków.

Barierą mogą być powiązania (lub ich brak) między podmiotami, zarówno w obrębie samych obszarów wiejskich, jak i poza nimi. Kolejny problem to ograniczony dostęp do niezbędnych usług (finansowe, informacja i doradztwo). Występujący brak obiektów przystosowanych do prowadzenia działalności, mniej rozwinięta infrastruktura transportowa i komunikacyjna.

Następuje odpływ do miast młodych, dobrze wykształconych profesjonalistów i w następstwie niedopasowanie strukturalne na lokalnym rynku pracy, na którym przeważa siła robocza o niskich i niezróżnicowanych kwalifikacjach zawodowych.

Kolejny problem to często ograniczony dostęp do niezbędnych usług (finansowe, informacja i doradztwo). Często skomplikowane procedury biurowe, które nie tylko utrudniają, ale także zniechęcają do sięgania po ofertę organizacji wspierających.

Podsumowanie

W województwie dolnośląskim po roku 2015 systematycznie spada stopa bezrobocia na obszarach wiejskich. Rynek pracy jest przestrzennie zróżnicowany i zależy od bliskości dużych zakładów przemysłowych, stref ekonomicznych i dostępności komunikacyjnej.

Wzrasta liczba osób aktywnych zawodowo, w tym pracujących na obszarach wiejskich. Jednocześnie odnotowuje się spadek, aktywnych zawodowo bezrobotnych i osób biernych zawodowo.

Zwiększa się liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych na obszarach wiejskich. Jednak dynamika przyrostu zależy od lokalizacji i bliskości położenia aglomeracji miejskich. Dominują firmy mikro i małe, zatrudniające do 9 osób. Przedsiębiorcy wiejscy napotykają jednak na liczne bariery. Największe bezrobocie na obszarach wiejskich dotyka ludność powiatu kłodzkiego, ząbkowickiego i wołowskiego.

1.2.4

Dochody i ubóstwo mieszkańców obszarów wiejskich

Tabela 1. Struktura gospodarstw domowych na Dolnym Śląsku

Wyszczególnienie	ogółem	Gospodarstwa domowe struktura						
		o liczbie osób:						
		1	2	3	4	5	6	7 i więcej
Dolnośląskie	1 099 505	284 895	306 766	228 927	166 239	65 774	27 411	19 495
Dolnośląskie miasta	824 211	233 982	245 522	172 822	113 051	37 956	13 266	7 612
Dolnośląskie wieś	275 295	50 913	61 243	56 105	53 188	27 818	14 145	11 882
Województwa	ogółem odsetki	Gospodarstwa domowe struktura (w %)						
		o liczbie osób:						
		1	2	3	4	5	6	7 i więcej
Dolnośląskie	100%	26%	28%	21%	15%	6%	2%	2%
Dolnośląskie miasta	75%	82%	80%	75%	68%	58%	48%	39%
Dolnośląskie wieś	33%	18%	20%	25%	32%	42%	52%	61%

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 2010 r.

W 2010 roku na Dolnym Śląsku mieszkało prawie milion i 100 tysięcy rodzin, z czego 75% mieszkało w miastach, a 25% na wsi.

Struktura gospodarstw ze względu na liczbę osób jest zróżnicowana. Gospodarstw jednoosobowych i dwuosobowych jest czterokrotnie więcej w mieście niż na wsi. Gospodarstw trzyosobowych jest trzykrotnie więcej w miastach aniżeli na wsi. Układ zmienia się dopiero przy gospodarstwach 5- i 6- osobowych. Jest ich mniej więcej tyle samo na wsi, co w mieście. Natomiast gospodarstw z siedmioma i więcej osobami, na wsi jest dwukrotnie więcej niż w mieście.

Tabela 2. Miesięczny dochód na osobę – źródła dochodu

	Polska			Dolnośląskie		
źródła dochodu w przeliczeniu na 1 osobę/ miesiąc	2002	2015	dynamika 2002=100	2002	2015	dynamika 2002=100
z pracy najemnej	303,13	757,89	250	318,05	847,97	267
z gospodarstwa indywidualnego	33,53	44,22	132	28,35	42,2	149
z pracy na własny rachunek	54,37	120,14	221	49,65	129,92	262
ze świadczeń społecznych	230,75	397,30	172	249,63	408,08	163
dochód miesięczny na osobę ogółem	664,21	1 386,16	209	690,84	1 471,84	213

Źródło: Narodowy Spis Powszechny 2010 r.

W latach 2002-2015 miesięczny dochód ogółem na 1 osobę wzrósł w województwie dolnośląskim o 113%, a w Polsce o 109%. W strukturze źródeł dochodów największy wzrost (167 i 162%) w województwie dolnośląskim wystąpił w pozycji „z pracy najemnej i z pracy na własny rachunek”. Wzrósł także udział w dochodzie świadczeń społecznych o 63% (Polska – 72%). Najmniejszy przyrost wystąpił w pozycji dochodu z gospodarstwa indywidualnego. W okresie 2002-2015 wystąpił wzrost o 49% w województwie dolnośląskim i o 32% w Polsce.

Tabela 3. Struktura dochodów na miesiąc na osobę

struktura dochodów ogółem w latach 2002 i 2015	Polska		Dolnośląskie		Polska		Dolnośląskie	
	2002	struktura % źródeł	2002	struktura % źródeł	2015	struktura % źródeł	2015	struktura % źródeł
z pracy najemnej	303,13	46%	318,05	46%	757,89	55%	847,97	58%
z gospodarstwa indywidualnego	33,53	5%	28,35	4%	44,22	3%	42,20	3%
z pracy na własny rachunek	54,37	8%	49,65	7%	120,14	9%	129,92	9%
ze świadczeń społecznych	230,75	35%	249,63	36%	397,30	29%	408,08	28%
dochód miesięczny na osobę ogółem	664,21	100%	690,84	100%	1 386,16	100%	1 471,84	100%

Źródło: GUS. Opracowanie sygnałne – zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2016 r.

W porównaniu z sytuacją w 2002, roku zmieniła się struktura źródeł dochodu. Z 46 do 58% wzrósł udział dochodu z pracy najemnej, o 2% wzrósł udział dochodu z pracy na własny rachunek. Z 36% do 28% zmniejszył się udział dochodów ze świadczeń społecznych i o 1% (z 4 na 3) spadł udział dochodów z indywidualnego gospodarstwa rolnego, w miesięcznym dochodzie ogółem na osobę.

Ubóstwo jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym. Nie ma jednej, powszechnie obowiązującej definicji ubóstwa, a liczebność i charakterystyka społeczno-demograficzna populacji ubogich, zależą w dużym stopniu od przyjętej konwencji pomiaru. Ubóstwo można mierzyć w sposób absolutny, odnosząc się jedynie do braku wystarczającej ilości pieniędzy, pozwalającej na zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych.

Przyjęte granice ubóstwa

- Poziom minimum egzystencji, przyjmowany jako granica ubóstwa skrajnego. Minimum egzystencji jest obliczane przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Uwzględnia ono jedynie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie, a konsumpcja niższa od tego poziomu prowadzi do biologicznego wyniszczenia.
- Ustawowa granica ubóstwa, określona jako kwota, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej, uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej.
- Relatywna granica ubóstwa, ustalona na poziomie 50% średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych (obliczanych na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych).

Zasięg ubóstwa (stopa ubóstwa) jest to odsetek osób w gospodarstwach domowych, w których poziom wydatków był niższy od przyjętej granicy ubóstwa.

Tabela 4. Rodzaje występującego ubóstwa – granice dochodu na miesiąc na gospodarstwo domowe

Granice ubóstwa	gospodarstwo 1 osobowe		gospodarstwa 4-osobowe (2 osoby dorosłe + 2 dzieci)	
	2013	2015	2013	2015
	w zł			
Skrajnego minimum	551	545	1486	1472
Relatywnego	706	734	1906	1982
Ustawowego	542	636	1824	2056

Źródło: GUS. Opracowanie sygnałne – zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2016 r.

Tabela 5. Zasięg ubóstwa według miejsca zamieszkania kraj 2015 r.

Wyszczególnienie	% osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej granicy :					
	ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji)		relatywnej granicy ubóstwa		ustawowej granicy ubóstwa	
	2013	2015	2013	2015	2013	2015
ogółem	7,4	6,5	16,2	15,5	12,8	12,2
miasta razem	4,6	3,5	11,2	10,0	8,4	7,4
o liczbie mieszkańców						
500 tys. i więcej	1,0	1,1	3,8	3,3	2,6	2,2
200-500	4,6	2,2	9,5	7,4	6,7	4,8
100-200	3,5	3,1	10,5	9,5	7,5	6,6
20-100	4,9	4,6	12,6	12,7	9,8	10,1
poniżej 20 tys.	8,2	5,4	17,4	14,5	13,2	11,06
wieś	11,6	11,3	24,0	24,0	19,6	19,8

Źródło: GUS. Opracowanie sygnałne – zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2016 r.

W Polsce, w 2015 roku, zasięg skrajnego ubóstwa na wsi był prawie trzykrotnie wyższy niż w miastach.

Tabela 6. Zasięg ubóstwa w województwie dolnośląskim, 2015 r.

Wyszczególnienie	% osób w gospodarstwach domowych o wydatkach poniżej:		
	granicy ubóstwa skrajnego (minimum egzystencji)	relatywnej granicy ubóstwa	ustawowej granicy ubóstwa
	2015	2015	2015
Polska – ogółem	6,5	15,5	12,2
Województwo Dolnośląskie	4,0	11,9	9,5

Źródło: GUS. Opracowanie sygnałne – zasięg ubóstwa ekonomicznego w Polsce w 2016 r.

We wszystkich kategoriach wskaźniki ubóstwa w województwie dolnośląskim są lepsze o 2,5-3,6 punktów procentowych niż w Polsce.

Ubóstwem dotknięte są przede wszystkim gospodarstwa domowe osób mających niski poziom wykształcenia – wykształcenie gimnazjalne. Ubóstwo w dużym stopniu dotyczy gospodarstw domowych z osobami bezrobotnymi, w trudnej sytuacji są gospodarstwa rencistów oraz z dużą liczbą dzieci.

Tabela 7. Pomoc udzielona ze względu na ubóstwo w 2014-2015 r.

Wyszczególnienie	pomoc udzielona rodzinie ze względu na ubóstwo w 2014 r.	struktura udzielonej pomocy do ogółu	pomoc udzielona rodzinie ze względu na ubóstwo w 2015 r.	struktura udzielonej pomocy do ogółu
	liczba osób	%	liczba osób	%
DOLNOŚLĄSKIE	50 020	100%	46 390	100%
Powiat bolesławiecki	1 507	3,0%	1 309	2,8%
Powiat dzierzoniowski	1 741	3,5%	1 631	3,5%
Powiat głogowski	1 126	2,3%	1 100	2,4%
Powiat górowski	1 264	2,5%	1 171	2,5%
Powiat jaworski	1 037	2,1%	902	1,9%
Powiat jeleniogórski	818	1,6%	831	1,8%
Powiat kamiennogórski	801	1,6%	694	1,5%
Powiat kłodzki	4 165	8,3%	3 961	8,5%
Powiat legnicki	1 522	3,0%	1 465	3,2%
Powiat lubański	946	1,9%	879	1,9%
Powiat lubiński	1 436	2,9%	1 307	2,8%
Powiat lwówecki	1 193	2,4%	1 146	2,5%
Powiat milicki	673	1,3%	662	1,4%
Powiat oleśnicki	1 026	2,1%	1 033	2,2%
Powiat oławski	382	0,8%	359	0,8%
Powiat polkowicki	1 505	3,0%	1 402	3,0%
Powiat strzebiński	438	0,9%	371	0,8%
Powiat średzki	354	0,7%	355	0,8%
Powiat świdnicki	3 133	6,3%	2 922	6,3%
Powiat trzebnicki	1 129	2,3%	1 186	2,6%
Powiat wałbrzyski	1 688	3,4%	1 668	3,6%
Powiat wołowski	1 091	2,2%	1 030	2,2%
Powiat wrocławski	916	1,8%	829	1,8%
Powiat ząbkowicki	2 109	4,2%	1 740	3,8%
Powiat zgorzelecki	2 215	4,4%	2 073	4,5%
Powiat złotoryjski	1 712	3,4%	1 607	3,5%

Źródło: GUS. Baza Danych Lokalnych

W roku 2015, w 26 powiatach województwa dolnośląskiego, z pomocy społecznej, ze względu na ubóstwo, skorzystało 46 390 osób. Najwięcej osób z powiatów: kłodzkiego, świdnickiego i zgorzeleckiego. W porównaniu z rokiem 2014, liczba osób korzystających z pomocy społecznej ze względu na ubóstwo (w 26 powiatach Dolnego Śląska) zmniejszyła się o 3 630 osób, czyli o 7,3%.

Podsumowanie

Na obszarach wiejskich Dolnego Śląska mieszka znacznie więcej, w porównaniu do miast, rodzin większych – z siedmioma i więcej osobami. W strukturze dochodów dominują dochody z pracy najemnej i ze świadczeń społecznych. Dochody z gospodarstw indywidualnych są relatywnie znikome i po roku 2002 cechowały się nikłą dynamiką przyrostu. W skali kraju i województwa dolnośląskiego, ubóstwo dotyka przede wszystkim mieszkańców wsi. Wskaźniki oceniające poziom ubóstwa w regionie dolnośląskim są nieco korzystniejsze w porównaniu do średnich w kraju. Ubóstwo dotyka przede wszystkim gorzej wykształconą ludność wiejską, rodziny z bezrobotnymi, gospodarstwa rencistów oraz z dużą liczbą dzieci. Zjawisko ubóstwa jest na obszarach wiejskich Dolnego Śląska jest przestrzennie zróżnicowane.

1.2.5

Infrastruktura na obszarach wiejskich

Informacje ogólne dotyczące% powierzchni obszarów wiejskich objętych siecią kanalizacyjną, wodociągową

Rozwój systemów infrastruktury technicznej, w tym zaopatrzenia w wodę, odprowadzenia ścieków, gromadzenia i utylizacji odpadów, zaopatrzenia w energię i telekomunikacji przebiega w województwie w zróżnicowanym tempie i skali. Najlepiej wyposażone w sieci są obszary miejskie z ich bezpośrednim otoczeniem, w znacznie mniejszym stopniu obszary wiejskie. O skali zaopatrzenia w wodę mieszkańców i gospodarki regionu świadczy wielkość jej poboru, która w 2010 r. wynosiła ogółem – 465,2 hm³, co sytuuje województwo na siódmym miejscu w kraju.

Ważnym zjawiskiem w gospodarowaniu wodą jest zmniejszenie się jej zużycia na cele komunalne w latach 2000-2010 o 18,3 hm³, czyli o 16,4%, co świadczy o lepszym gospodarowaniu tym zasobem. Większość wodociągów komunalnych województwa jest zasilana z ujęć wód podziemnych, a największe miasta, czyli Wrocław, Legnica, Jelenia Góra oraz częściowo Wałbrzych, są zaopatrywane z ujęć wód powierzchniowych.

Towarzysząca im wodociągowa sieć rozdzielcza miała w 2010 r. długość 14 429,5 km (w porównaniu do 1998 r. wzrosła o 3 382,3 km, tj. o ok. 30,6%). Stopień zwodociągowania miast i terenów wiejskich regionu jest bardzo wysoki. Obecnie 84 gminy są zwodociągowane w 100% (w tym 53 wiejskie i 31 miejsko-wiejskie), a powyżej 50% – 34 gminy. Gminy, które jeszcze nie dysponują pełnymi systemami zaopatrzenia w wodę, znajdują się w południowej części województwa (zwłaszcza wzdłuż granicy polsko-czeskiej).

O skali i tendencjach zużycia wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca świadczą wskaźniki 44,2 m³ w 2000 r. i 35,8 m³ w 2010 r., co odpowiada średniemu poziomowi zużycia w kraju, wynoszącemu 35,2 m³. Stan gospodarki ściekowej, w porównaniu ze stanem zwodociągowania województwa, jest zdecydowanie gorszy. Co prawda na ogólną liczbę 91 miast – 89 odprowadza ścieki do komunalnych oczyszczalni ścieków (bez Międzyborza i Prusic), ale tylko 6 gmin wiejskich (Brzeg Dolny, Jerzmanowa, Kunice, Legnickie Pole, Rudna i Warta Bolesławiecka) jest w 100% wyposażonych w sieci wodociągowo-kanalizacyjne.

Nadal jeszcze wiele obszarów wiejskich charakteryzuje niski stan skanalizowania, a 23 gminy w ogóle nie posiadają zbiorczych sieci kanalizacyjnych. Poprawa omawianej sytuacji następuje wolno. Wskaźnik procentowy skanalizowania terenów wiejskich dla województwa w 2010 r. wynosił 24,7% i był wyższy o 13,7% od wskaźnika z 1999 r. W ogólnym ujęciu można wskazać, że w 2010 r. z kanalizacji korzystało 68,2% ogółu ludności województwa, z tego w miastach 85,5% i na wsi 27,6% (przy wskaźnikach krajowych wynoszących odpowiednio 86,1% i 24,8%).

Jakość dróg lokalnych i systemy transportu zbiorowego na obszarach wiejskich umożliwiające dojazd do najbliższego miasta zarówno liczącego 5-10 tys. mieszkańców, 10-20 tys. mieszkańców i pow. 20 tys. mieszkańców

Podstawowy układ drogowy województwa charakteryzuje wskaźnik gęstości, wynoszący dla dróg krajowych 7,0 km/100 km², a dla dróg wojewódzkich 11,8 km/100 km² (są odpowiednio wyższe od średnich krajowych ze wskaźnikami 5,9 i 9,1). Drogi te łączą rozwinięty system osadniczy regionu i jego główne węzły komunikacyjne – Wrocław, Jelenią Górę, Legnicę, Wałbrzych i Kłodzko.

Przez obszar województwa przebiega 16 dróg krajowych o łącznej długości 1 394,7 km, a największe znaczenie ze względu na prowadzenie dużego ruchu posiadają:

- autostrada A4 o przebiegu: (Drezno) – Jędrzychowice – Krzywa – Wrocław (i dalej przez Katowice do Kijowa),

- autostrada A18 (Berlin) – Golnice – Krzywa,
- droga nr 3 (Szczecin) – Legnica – Jelenia Góra – Jakuszyce – (Praga),
- droga nr 5 (Trójmiasto) – Poznań – Wrocław – Lubawka – (Praga),
- droga nr 8 (Warszawa) – Wrocław – Kudowa – (Praga),
- droga nr 94 przebiegająca równolegle do autostrady A4,
- droga nr 46 jako alternatywne połączenie Czechy – Górny Śląsk: Częstochowa – Opole (wraz ze zjazdem na A4) – Nysa – Kłodzko (i dalej DK8 do przejścia granicznego w Kudowie Zdroju).

Stan techniczny dróg krajowych w regionie jest zdecydowanie niewystarczający, pomimo tego, że jest lepszy niż w innych regionach kraju. Zły i niezadowalający stan tych dróg osiągnął poziom ok. 44% w 2010 r., co wynika przede wszystkim z dysponowania ograniczonymi środkami na ich modernizację. Przykładowymi barierami pod tym względem, wymagającymi interwencji są: A18 w kierunku od Berlina (zły stan nawierzchni ograniczający prędkość do 70-80 km/h), brak awaryjnego pasa na A4 Wrocław – Legnica – Krzywa (ograniczenie prędkości do 110 km/h), ciąg drogi krajowej 8 od węzła Magnice do przejścia granicznego w Kudowie Zdroju.

Sieć dróg wojewódzkich obejmuje 90 dróg o długości ok. 2 362,4 km, wśród których następujące ciągi dróg należy uznać za najważniejsze:

- nr 381-367, łącząca Kłodzko, Nową Rudę, Wałbrzych, Kamienną Górę i Jelenią Górę,
- nr 382-374, łącząca Ząbkowice Śl., Dzierżoniów, Świdnicę, Strzegom i Jawor,
- nr 395 Wrocław – A4 – Strzelin,
- nr 340-451, łącząca Świdnicę, Wołów, Trzebnicę, Oleśnicę i Bierutów.

Układ i gęstość sieci dróg wojewódzkich ocenia się jako wystarczającą, z wyjątkiem okolic Wrocławia i rejonu Worka Turosszowskiego. Na terenie województwa znajduje się 8 725,8 km dróg powiatowych, które stanowią istotne połączenia siedzib powiatów z siedzibami gmin oraz gmin pomiędzy sobą. Gęstość sieci dróg powiatowych jest wystarczająca, jednak wiele odcinków wymaga modernizacji lub remontu ze względu na zły stan techniczny. Opisany układ drogowy przenosi stale rosnący ruch. Najwyższy wzrost natężenia ruchu nastąpił na podstawowej magistrali drogowej regionu – autostradzie A4 i na części połączonych z nią dróg, a najmniejszy na terenach położonych w południowej części województwa. Drugim podstawowym systemem transportu regionu jest dobrze rozwinięta sieć kolejowa. W końcu 2010 r. funkcjonowało ok. 1 769 km czynnych linii kolejowych, w tym 1 053 km zelektryfikowanych.

Przez region przebiegają następujące międzynarodowe magistrale kolejowe:

- E30 (Drezno) – Legnica – Wrocław – Kraków – Przemyśl – Kijów,
- E59 (Malmö – Świnoujście) – Szczecin – Poznań – Wrocław – (Chałupki – Bohumin),
- CE-59 Świnoujście – Szczecin – Zielona Góra – Głogów – Wrocław – (Chałupki – Bohumin), CE-59/1 (Nowa Sól) – Węglińiec – Zgorzelec – Zawidów – (Frydlant), CE-59/2 Wrocław – Międzyzlesie – (Lichkov),
- CE-30 Zgorzelec – Wrocław – (Medyka). Wrocław jest głównym węzłem kolejowym województwa, w którym zbiegają się najważniejsze szlaki kolejowe, biegnące z zachodu na wschód (E30, CE-30) oraz z północy na południe (E59, CE59, C59/2).

Istotną rolę w ruchu kolejowym pełnią także takie stacje, jak Legnica, Wałbrzych Główny, Jelenia Góra, Jaworzyna Śląska, Węglińiec, Kamieniec Ząbkowicki, Oleśnica, Głogów i Zgorzelec. Są to także miejsca o dużym potencjale dla lokalizacji terminali intermodalnych, obsługujących region i subregiony, m.in. w ekspresowym transporcie kontenerowym.

W ostatnich latach, w związku z ogólnopolskim procesem wypierania przewozów kolejowych przez bardziej elastyczny transport samochodowy, a także upadkiem opłacalności użytkowania szeregu linii kolejowych, wycofano z ruchu na obszarze województwa 23 linie. Wzrasta jednak zainteresowanie odnową systemu kolei regionalnych, czego przejawem jest przejmowanie przez Samorząd Województwa kolejnych linii (w tym w I etapie Wrocław – Trzebnica i Szklarska Poręba – Jakuszyce), a także inicjatywy uruchamiania aglomeracyjnych systemów kolei dojazdowych.

Powiązane z podstawowym układem transportowym regionu jest główne, regionalne lotnisko Wrocław-Strachowice, które posiada dwa terminale pasażerskie i jeden cargo. Położone jest ono bardzo dogodnie ok. 10 km od centrum miasta, w bezpośrednim sąsiedztwie węzła na Autostradowej Obwodnicy Wrocławia. Od 2000 r. całkowity ruch pasażerski wzrósł z 210 873 odprawionych pasażerów do 1 657 472 pasażerów w roku 2011, czyli prawie ośmiokrotnie, co najlepiej świadczy o rozwoju tego portu lotniczego. Uruchomiony w 2012 r. nowoczesny terminal, w radykalny sposób wpłynie na standard obsługi przyjmowanych tu gości. Na obszarze województwa funkcjonują także lokalne lotniska o charakterze sportowo-usługowym, m.in. w Lubinie, Jeleniej Górze, Jeżowie Sudeckim, Mirosławicach i Szewcach-Szymanowie.

W systemie transportowym województwa powinna odgrywać ważną rolę Odra – jedyna droga wodna regionu o znaczeniu krajowym i międzynarodowym. W sytuacji głębokiej stagnacji transportu śródlądowego w Polsce Odrzańska Droga Wodna, mimo wszystko obsługująca ok. 80% ładunków żeglugi śródlądowej w ruchu krajowym, nie spełnia tej roli. Do żeglugi wykorzystywane są obecnie tylko dwa odcinki tej rzeki: od Kędzierzyna Koźła do Brzegu Dolnego (z III klasą żeglowności o długości ok. 228 km) i od Brzegu Dolnego do Szczecina (z IV klasą żeglowności o długości ok. 460 km).

We Wrocławiu funkcjonują dwa czynne porty: Port Miejski oraz Zakładowy MPWiK. Odrą przewozi się głównie kruszywo (stanowiące 60% przewozów na terenie województwa) oraz węgiel na potrzeby elektrociepłowni we Wrocławiu. Pełniejsze wykorzystanie Odry dla transportu oraz poprawa stanu bezpieczeństwa przeciwpowodziowego w jej dorzeczu związane są z koniecznym przyspieszeniem realizacji zadań „Programu dla Odry 2006”. Inwestycją priorytetową dla rozwoju żeglugi śródlądowej jest budowa (w dalszym ciągu nieukończona) Stopnia Wodnego Malczyce.

Wykorzystanie i dostępność Internetu szerokopasmowego na obszarach wiejskich

Obecnie w regionie nie występują już istotne problemy z dostępem do infrastruktury telekomunikacyjnej. Region jest liderem w kraju pod względem zasięgu działania sieci kablowych i bezprzewodowych (94,9%) oraz penetracji przyłączy kablowych lub terminali bezprzewodowych w budynkach (90%). Ma czwartą pozycję pod względem liczby miejscowości z zakończeniami sieci światłowodowych, węzłami sieci telekomunikacyjnych i węzłami dostępowymi zlokalizowanymi w miejscowościach na terenie województwa. Mało satysfakcjonujący jest natomiast poziom dostępu do sieci szerokopasmowych na Dolnym Śląsku. Znacznie większym wyzwaniem wydaje się niechęć sporej części mieszkańców regionu do korzystania z Internetu oraz podaż zaawansowanych, interaktywnych e-usług.

Wciąż tylko 62,3% gospodarstw domowych ma dostęp do Internetu (wskaźnik dla Polski: 61,1%). Komputery są w 66,2% domów (Polska: 66%). 63% mieszkańców Dolnego Śląska korzysta z komputera. Podstawową przeszkodą w rozwoju Internetu nie jest już jednak brak dostępu, a motywacje i kompetencje. Na Dolnym Śląsku w czterech powiatach (milickim, złotoryjskim, legnickim i górowskim) penetracja infrastruktury telekomunikacyjnej wynosi poniżej 70%. W grupie gmin poziom wynosi poniżej 60%: Prochowice, Milicz, Bystrzyca Kłodzka, Krotoszyce, Zgorzelec, Przeworno, Wołów, Bolków, Wąsosz, Chojnów, Warta Bolesławiecka, Platerówka, Jerzmanowa, Góra, Żukowice, Ścinawa, Udanin, Pielgrzymka (19%), Pieszyce (8%). Z kolei dane dotyczące korzystania z ulgi na Internet wskazują, że pod tym względem zdecydowanie najgorsza sytuacja jest w gminie Stoszowice. Gminami z niskim poziomem wykorzystania Internetu są także Mściwojów, Wleń, Męcinka, Paszowice, Bardo, Chojnów, zaś powiatami: lwówecki, milicki, ząbkowicki, złotoryjski i kłodzki.

Dolnośląscy internauci mają w swoich domach sieć o wyraźnie lepszych parametrach niż wynosi średnia krajowa. 54,8% gospodarstw domowych ma stałe łącze (średnia krajowa: 50,1%). Aż 37% z nich deklaruje, że przepustowość łącza to 2 Mb/s (średnia krajowa: 27%). Jednocześnie własny telefon komórkowy ma aż 86,5% mieszkańców regionu. Zaledwie nieco ponad 11% nie korzysta ani z komputerów i Internetu, ani z telefonów komórkowych. Likwidacja tzw. wykluczenia informacyjnego jest celem projektu budowy Dolnośląskiej Sieci Szkieletowej (DSS), prowadzonej przez samorząd województwa.

W ramach przygotowań do realizacji tego przedsięwzięcia region został szczegółowo przebadany pod kątem rzeczywistej dostępności usług szerokopasmowych w poszczególnych gminach. Komputery są już używane we wszystkich urzędach jednostek samorządu terytorialnego. Z roku na rok rośnie wskaźnik liczby komputerów przypadających na jednego pracownika – w województwie dolnośląskim osiągnął już 94%. To wynik przewyższający średnią krajową. Plasuje region na drugim miejscu w Polsce.

Nakłady na informatyzację w urzędach nie przekraczają 2% budżetu – ten wskaźnik nie zmieniał się w latach 2006-2010. Wszystkie urzędy gminne i powiatowe mają dostęp do Internetu. Ponad 80% z nich korzysta z szerokopasmowych łączy o przepustowości 2 Mb/s lub większej. Ponad 60% urzędów powiatowych deklaruje wykorzystanie elektronicznego obiegu dokumentów. Wskaźnik ten jest nieco niższy w przypadku urzędów gminnych i wynosi 44%. Problemów z Internetem nie mają dolnośląskie przedsiębiorstwa. W całej Polsce dostęp do sieci ma ponad 96% firm. Korzystają przeważnie z łączy szerokopasmowych.

Dolny Śląsk plasuje się na trzecim miejscu w kraju w zestawieniu wykorzystania łączy szerokopasmowego, co znacznie przekracza średnią krajową. Blisko 90% przedsiębiorstw wykorzystywało Internet do kontaktów z organami administracji publicznej. Dolny Śląsk jest na trzecim miejscu w Polsce – pod względem odsetek pracowników wykorzystujących komputery w przedsiębiorstwach (niecałe 40%), na czwartym – pod względem odsetek przedsiębiorstw mających własną stronę internetową (niecałe 70%), na drugim – pod względem dokonywania zakupów przez sieć, na czwartym – pod względem odsetek przedsiębiorstw prowadzących elektroniczną wymianę informacji dotyczącą zarządzania łańcuchem dostaw (ponad 15%), na drugim – pod względem automatycznej wymiany danych z podmiotami zewnętrznymi (ok. 55%).

Również dolnośląskie szkoły mają coraz lepszy dostęp do Internetu. Maleje liczba uczniów przypadających na jeden komputer podłączony do sieci (ponad 10 w szkołach podstawowych i gimnazjach; poniżej 10 w szkołach ponadgimnazjalnych). Udział procentowy szkół wyposażonych w komputery, przeznaczone do użytku uczniów z dostępem do Internetu na Dolnym Śląsku w 2009 r. wygląda następująco: szkoły podstawowe – 95,13% (Polska: 92,01%); gimnazja – 83,85% (Polska: 82,91%); szkoły ponadgimnazjalne – 58,9% (Polska: 61,4%). W Wi-Fi wyposażone jest 42% dolnośląskich szkół podstawowych, 58% gimnazjów oraz 41% szkół ponadgimnazjalnych. Stronę internetową ma 58,21% szkół podstawowych, 64,87% gimnazjów oraz 71,57% szkół ponadgimnazjalnych.

Na większości obszaru Dolnego Śląska występują niedostatki infrastruktury niezbędnej do świadczenia nowoczesnych usług transmisyjnych, a w szczególności usługi szerokopasmowego dostępu do Internetu. Zaledwie 10% mieszkającej tutaj ludności ma możliwość korzystania z Internetu z prędkością większą niż 30 Mbit/s. Spośród 2 608 miejscowości Dolnego Śląska, zaledwie 217 ma światłowodowe węzły transmisyjne. Dlatego ideą przyświecającą budowie, przez władze samorządowe województwa dolnośląskiego, światłowodowej sieci szerokopasmowej było ułatwienie inwestorom komercyjnym budowy i rozbudowy sieci dostępowych, szczególnie w obszarach o mniejszej gęstości zaludnienia. Konsekwencją tych działań, ma być likwidacja tzw. białych plam skutkujących społecznym problemem w postaci wykluczenia cyfrowego.

Stan dostępności energii elektrycznej

Podstawowym źródłem wytwarzania energii elektrycznej w regionie jest BOT Elektrownia Turów SA – trzecia co do wielkości elektrownia w kraju. Na koniec 2010 r. dysponowała ona mocą 1 900 MW. Wyprodukowana energia stanowiła 9,03% energii ogółem wytworzonej w krajowym systemie elektroenergetycznym. Liczba odbiorców energii elektrycznej w 2010 roku wynosiła w regionie 1 091,7 tys., co stanowiło 7,7% ogólnej liczby odbiorców w kraju. W obszarze województwa zlokalizowane są obiekty elektroenergetyczne (stacje i linie), które są ważnymi elementami sieci przesyłowej krajowego systemu elektroenergetycznego o napięciu 400 kV i 220 kV. Umożliwiają one wyprowadzenie mocy z Elektrowni Turów i Elektrowni Opole, dla potrzeb odbiorców w województwie oraz współpracę systemu krajowego z systemem międzynarodowym. System elektroenergetyczny wysokich napięć składa się ze 114 stacji WN/SN oraz około 3 177 km linii 110 kV. Stan techniczny sieci jest niezadowolający i wymagają one w wielu przypadkach gruntownej modernizacji.

Wykorzystanie OZE i potencjał dotyczący OZE

Uzupełniającą rolę w systemie zaopatrzenia w energię pełni 10 elektrowni zbiornikowych. Towarzyszy im 50 elektrowni wodnych o mocy od 100 kW do 1 MW oraz 14 elektrowni wodnych o mocy powyżej 1 MW.

Biomasa

Użytki rolne w województwie dolnośląskim stanowią ok. 58% ogólnej powierzchni. Jest to wartość niższa niż dla całego kraju (59,6%). Ich powierzchnia wynosi łącznie ok. 1,1 mln ha. Województwo dolnośląskie jest zróżnicowane pod względem udziału gleb rolniczych w poszczególnych regionach i powiatach. Na terenie województwa dolnośląskiego przeważają grunty dobre i bardzo dobre, co stwarza duże możliwości uprawy i wykorzystania biomasy. Gleby najsłabsze zlokalizowane są na południe od Kłodzka, na północnym zachodzie i północnym wschodzie regionu. Najczęściej w województwie dolnośląskim uprawiane są zboża. Plon słomy szacuje się na ok. 2,5 mln ton. Część słomy można wykorzystać na cele energetyczne, jako paliwo energetyczne. Wartość opałowa słomy suchej wynosi średnio od 16 do 18 MJ/kg. Właściwości energetyczne słomy są zbliżone do kaloryczności drewna, a ilość substancji szkodliwych, powstających podczas spalania jest znacznie mniejsza niż w przypadku węgla kamiennego i brunatnego.

Energia wiatru

Możliwości rozwoju energetyki wiatrowej na Dolnym Śląsku ocenia się nisko. Region nie jest, według przeprowadzonych badań, odpowiednim do stawiania farm wiatrowych. Potencjał energetyki wiatrowej na Dolnym Śląsku istnieje głównie na północy województwa – na pograniczu Wielkopolski i Dolnego Śląska oraz w Sudetach. W Karkonoszach, postawienie wiatraków jest trudne technicznie, a często niemożliwe z uwagi na lokalizację parków narodowych i rezerwatów. Dodatkowo często występuje szadź, która wpływa niekorzystnie na działanie i żywotność elektrowni wiatrowych.

Energia promieniowania słonecznego

Warunki dla rozwoju energetyki wiatrowej na Dolnym Śląsku są przeciętne i słabe. Region jest jednym z najmniej nasłonecznionych w kraju, jednak średnie roczne napromienianie na jednostkę powierzchni na Dolnym Śląsku jest wyższe niż dla innych regionów. Roczne usłonecznienie dla Dolnego Śląska jest szacowane na poziomie 1 529 godzin, a dawka napromieniania słonecznego na poziomie 1 030 kWh/m².

W województwie dolnośląskim istnieje co najmniej kilkadziesiąt małych instalacji pozyskiwania energii słonecznej. Są to najczęściej małe instalacje, służące do podgrzania wody użytkowej i ogrzewania budynków (wodą ogrzaną za pomocą instalacji). Instalacje obejmują swym działaniem najczęściej jeden budynek mieszkalny (jedno- lub wielorodzinny) lub użyteczności publicznej. Łączna moc instalacji oraz ilość wytworzonej energii i jest trudna do oszacowania – nie ma podmiotu zajmującego się zbieraniem takich danych.

Energia wody

Na terenie Dolnego Śląska jest kilkadziesiąt elektrowni wodnych, zlokalizowanych głównie na południu województwa. Najważniejszy wytwórca energii w elektrowniach wodnych to spółka Jeleniogórskie Elektrownie Wodne Sp. z o.o. Firma posiada 28 elektrowni wodnych, zlokalizowanych na terenie województwa dolnośląskiego o łącznej mocy 47,24 MW. Łączna moc pozostałych elektrowni wodnych działających na terenie województwa to ok. 9,46 MW. Łączna moc elektrowni wodnych w województwie dolnośląskim wynosi ok. 56,7 MW. Produkcja energii z elektrowni o takiej mocy wynosi rocznie ok. 280 tys. MWh, czyli 1 PJ.

Energia geotermalna

Złoża geotermalne występują w województwie dolnośląskim tylko w Sudetach. Złoża te są obecnie wykorzystywane w uzdrowiskach, w celach leczniczych. Najbardziej znane i zbadane są trzy lokalizacje źródeł – Łądek Zdrój, Duszniki Zdrój i Cieplice. Oprócz wymienionych lokalizacji, na terenie województwa dolnośląskiego działają pompy ciepła oparte na geotermii.

Stan infrastruktury mieszkaniowej

Ważnym aspektem społecznych uwarunkowań jakości życia mieszkańców regionu są warunki ich zamieszkania. Region dysponuje znaczącymi zasobami mieszkaniowymi, stanowiącymi 7,9% krajowych zasobów i zajmuje pod tym względem piąte miejsce w Polsce (po województwach mazowieckim, śląskim, wielkopolskim oraz małopolskim). Największa część lokali mieszkalnych jest zlokalizowana na terenach miejskich, w tym ponad 25,1% mieści się w stolicy regionu – Wrocławiu. Znacznymi zasobami dysponują także takie miasta, jak Wałbrzych, Legnica i Jelenia Góra. Na 1 000 mieszkańców województwa dolnośląskiego przypada 370 mieszkań, co stanowi lepszy wskaźnik niż dla kraju (351), który jest jednak znacznie niższy od średniej europejskiej, przekraczającej liczbę 420. Świadczy to o dystansie dzielącym region od standardów UE.

Aktywność budowlano-mieszkaniowa w regionie rozkłada się nierównomiernie. Widać tu przewagę oddawanych do użytku mieszkań przeznaczonych na sprzedaż i wynajem oraz mieszkań komunalnych nad liczbą mieszkań oddawanych do użytkowania w budownictwie społeczno-czynszowym oraz zakładowym. Dane na temat koncentracji działalności budowlano-mieszkaniowej pokazują trendy osadnicze w regionie, oddając jednocześnie sytuację gospodarczą w jego poszczególnych częściach.

Najmniej mieszkań oddano do użytku w podregionie wałbrzyskim (974 – od 109 w powiecie wałbrzyskim do 414 w powiecie świdnickim). Bezkonkurencyjny pod względem intensywności osadnictwa jest podregion wrocławski z 3 964 oddanymi do użytku mieszkaniem – od 2 014 w powiecie wrocławskim, do 108 w powiecie strzelińskim. Sytuacja w pozostałych podregionach wygląda następująco: jeleniogórski 1 366 (od 44 w powiecie lwóweckim do 313 w bolesławieckim) oraz 1 766 w podregionie legnicko-głogowskim (od 34 w powiecie górowskim do 516 w głogowskim). O skali ruchu budowlanego świadczą również dane o liczbie pozwoleń na budowę, których w 2010 r. wydano 14 911.

Poza takimi obszarami koncentracji ruchu budowlanego, jak subregion wrocławski i legnicko-głogowski Okręg Miedziowy (LGOM), w pozostałej części województwa ma on znacznie mniejsze natężenie, a w niektórych powiatach jest wyraźnie mniejszy. Przykładowo, najmniejsza liczba pozwoleń została wydana w powiatach: lwóweckim i złotoryjskim (tj. od 0,5 – 0,7%). Wskazać należy przy tym, że do 2007 r. obserwowany był w regionie sukcesywny wzrost liczby wydawanych pozwoleń na budowę, w kolejnych trzech latach nastąpił jednak ich znaczny spadek (o 25,7%).

Wzrost per saldo zasobów mieszkaniowych w regionie oddaje porównanie metrażu powierzchni mieszkaniowej przypadającej na jedną osobę – wzrost z 23 m² w 2005 r. do 25 m² w 2010 r. Odpowiednio zmalał w tych latach wskaźnik zagęszczenia mieszkań – z 2,86 do 2,70 (średnia liczba osób przypadająca na jedno mieszkanie).

Województwo zalicza się do dobrze wyposażonych w skali kraju pod względem wyposażenia mieszkań w sieci infrastruktury technicznej (wodociągi, centralne ogrzewanie, gaz sieciowy), które są w znaczącej większości zwodociągowane (miasta – 99,1%, wieś – 94,3%), skanalizowane (miasta – 92,2%, wieś – 79,3%), wyposażone w gaz (miasta – 85%, wieś – 12,1%) i w centralne ogrzewanie (miasta – 80,8%, wieś – 67,4%). Najwyższą jakością wyposażenia zasobów mieszkaniowych charakteryzują się gminy położone w paśmie Lubin – Wrocław – Oława oraz w okolicach Bolesławca i Jeleniej Góry. Słabiej wyposażone są zasoby położone w południowej części województwa, w subregionach jeleniogórsko-wałbrzyskim oraz w gminach powiatu kłodzkiego.

Analiza stanu zasobów mieszkaniowych w głównych ośrodkach osadniczych Dolnego Śląska, uwzględniająca okres ich realizacji, wskazuje na znaczący udział zabudowy powstałej przed 1945 r. Zabudowa z tego czasu stanowi w Wałbrzychu – 55% ogółu zasobów, w Legnicy i Jeleniej Górze – 44%, a we Wrocławiu – 32%. W Legnicy i Wałbrzychu blisko 1/3 zasobów stanowi zabudowa powstała przed 1918 r. Są one w znacznym stopniu zdekapitalizowane. Jeszcze bardziej niekorzystna jest sytuacja w tej dziedzinie na terenach wiejskich.

W 2015 r. w województwie odnotowano niewielki wzrost (o 0,6%) liczby mieszkań oddanych do użytkowania (przed rokiem spadek o 15,2%). Łącznie we wszystkich formach budownictwa przekazano 14,0 tys. mieszkań, w kraju oddano do użytkowania 147,7 tys. mieszkań i w porównaniu z 2014 r. było to więcej o 3,2% (przed

rokiem spadek o 1,4%). W analizowanym roku udział mieszkań oddanych do użytkowania stanowił 9,5% liczby mieszkań oddanych do użytkowania w kraju (w 2014 r. – 9,7%).

Raport „Badania i analizy potencjału Dolnego Śląska dla wykorzystania odnawialnych źródeł energetycznych oraz badania i analizy wzajemnego oddziaływania sektora OZE i rynku pracy pod wpływem zmiany gospodarczej” jest dostępny w siedzibie Wydziału Rozwoju Gospodarczego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego.

Diagnoza stanu rozwoju województwa dolnośląskiego stan na 2017 rok – wskaźniki

Tabela 1. Infrastruktura techniczna województwa dolnośląskiego

Infrastruktura techniczna	% mieszkańców	miejsce w kraju
WODOCIĄGOWA	94,9%	7
– miasto	97,6%	
– wieś	88,8%	
KANALIZACYJNA	75,7%	4
– miasto	90,2%	
– wieś	43,2%	
GAZOWA	61,3%	4
– miasto	82,1%	
– wieś	14,7%	

Źródło: Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011

Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem

- Dolnośląskie: 9,6%
- Polska: 12,5%
- 10. miejsce w kraju
- wzrost o 4,7% od 2010

Główne wnioski możliwe w ujęciu podregionów i powiatów lub gmin

Modernizacja i rozwój infrastruktury technicznej sprowadza się do uporządkowania w skali całego województwa trzy zagadnień:

- a) budowa i modernizacja sieci dróg publicznych;
- b) opracowanie systemowych rozwiązań gromadzenia i utylizacji ścieków i odpadów stałych;
- c) reelektryfikacja obszarów wiejskich. Sfery te wymagają opracowania programów wojewódzkich.

Ad. a) Modernizacja sieci dróg miałaby na celu:

- poprawę jakości istniejących dróg;
- dogodnie skomunikowanie wsi z ośrodkami miejskimi;
- stworzenie alternatywnych w stosunku do dróg krajowych i wojewódzkich połączeń komunikacyjnych pomiędzy wsiami;
- udostępnienie dla ruchu turystycznego cennych przyrodniczo i krajobrazowo obszarów;
- wyprowadzenie poza obszary zabudowane tranzytowej komunikacji samochodowej, stwarzającej zagrożenie kolizyjne z ruchem maszyn rolniczych i transportem produktów rolnych.

Do obszarów problemowych, w aspekcie infrastruktura drogowa zaliczają się powiaty: bolesławiecki, milicki i wołowski.

Do obszarów problemowych, w zakresie infrastruktury kolejowej, zaliczają się powiaty: strzeliński, górowski i wołowski.

Ad. b) Oczyszczanie ścieków oraz gromadzenie i utylizacja odpadów stałych są źródłem coraz powszechniejszych konfliktów społecznych. Skutkują one torpedowaniem budowy nowych wysypisk śmieci, oczyszczalni ścieków i zakładów utylizacyjnych, a w konsekwencji degradacją środowiska przyrodniczego. Rozwiązanie tego problemu można uzyskać jedynie w sposób systemowy, kompleksowo dla całego województwa. Proponowane w tym systemie rozwiązania muszą uwzględniać warunki dolnośląskich wsi oraz przewidywać:

- segregowanie zbieranych odpadów;
- wtórne wykorzystanie odpadów;
- odizolowanie miejsc gromadzenia i utylizacji odpadów od wód podziemnych;
- harmonizowanie rozwoju sieci wodociągowych z rozwojem systemów kanalizacji i oczyszczania ścieków;
- rozwiązywanie problemów gospodarki wodno-ściekowej w obrębie zlewni cieków i rzek, ponad granicami podziałów administracyjnych;
- dogodne warunki wsparcia finansowego budowy urządzeń i ich eksploatacji.

Do obszarów problemowych, w zakresie infrastruktury kanalizacyjnej zaliczają się powiaty: górowski, strzeliński i trzebnicki.

Stan wyposażenia województwa dolnośląskiego w urządzenia infrastruktury technicznej jest zróżnicowany. Występują na przykład gminy zwodociągowane w całości, ale jest również gmina, której mieszkańcy obecnie nie korzystają ze zbiorowego zaopatrzenia w wodę.

Do obszarów problemowych, w zakresie infrastruktury wodociągowej zaliczają się powiaty: kłodzki, wołowski i lwówecki.

Ad. c) Sieci energetyczne na obszarach wiejskich Dolnego Śląska wymagają modernizacji (reelektryfikacji) w celu zahamowania procesu dekapitalizacji istniejących urządzeń oraz zwiększenia zainstalowanej mocy dla zaspokojenia rosnących potrzeb gospodarstw rolnych i domowych, a także nowych, pozarolniczych podmiotów gospodarczych rozpoczynających działalność na obszarach wiejskich. W trakcie prac modernizacyjnych w coraz większym stopniu należy zastępować linie napowietrzne liniami kablowymi, szczególnie na terenach zabudowanych oraz posiadających wysokie walory krajobrazowe.

Podsumowanie

Poziom wyposażenia w elementy infrastruktury technicznej decyduje o jakości życia ludności na obszarach wiejskich. Szczególnie ważny, ze względu na stan środowiska naturalnego, jest rozwój sieci wodno-kanalizacyjnych i oczyszczalni ścieków na terenach wiejskich. Wiele gmin wiejskich dolnośląskiego cechuje jeszcze niski stan skanalizowania i niewystarczająca liczba oczyszczalni ścieków. Problemem jest również jakość dróg lokalnych i systemów transportu zbiorowego. Dostępność komunikacyjna obszarów wiejskich decyduje o ich rozwoju.

W regionie nastąpił wyraźny postęp związany z dostępem do Internetu, problemem jest w dalszym ciągu poziom dostępności do sieci szerokopasmowych. Dostęp do Internetu jest przestrzennie zróżnicowany. Najtrudniejsza sytuacja ma miejsce w powiatach: lwóweckim, milickim, ząbkowickim i kłodzkim. Stan techniczny sieci energetycznych jest niezadowolający i wymagają one modernizacji. Wykorzystanie potencjału OZE w zakresie energii wiatru, promieniowania słonecznego oraz energii geotermalnej jest przeciętne i słabe.

W regionie istnieją warunki do produkcji biomasy, przede wszystkim na terenach podgórskich i górskich, lecz potencjał ten jest niewykorzystany.

1.2.6

Zasoby środowiskowe na obszarach wiejskich i zagospodarowanie przestrzenne

1. Powierzchnia obszarów szczególnie cennych przyrodniczo, zalesień

Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione w woj. dolnośląskim

Województwo dolnośląskie należy do najbardziej zróżnicowanych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym regionów Polski. Obszary chronione obejmują tu: 2 parki narodowe, 67 rezerwatów przyrody, 101 obszarów sieci NATURA 2000, 12 parków krajobrazowych, 18 obszarów chronionego krajobrazu, 188 użytków ekologicznych, 16 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Ogółem formy ochrony przyrody zajmują obszar 371 124,9 ha, tj. 18,6% ogólnej powierzchni województwa, co plasuje region na ostatnim miejscu w Polsce (tab. 1).

Szczególnie duże areały takich terenów znajdują się w powiatach: kłodzkim, milickim i górowskim, natomiast w odniesieniu do powierzchni jako % udziału w powierzchni ogólnej przodują powiaty: górowski (70,7%), milicki (67,8%), kłodzki (37,7%) i wałbrzyski (32,7) (tab. 5).

Tabela 1. Obiekty i obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione w województwie dolnośląskim

Wyszczególnienie	2009	2015
Parki narodowe	2,0	2,0
Rezerваты przyrody	66,0	67,0
Parki krajobrazowe	12,0	12,0
Obszary chronionego krajobrazu	16,0	16,0
Użytki ekologiczne	150,0	188,0
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	13,0	18,0
Pomniki przyrody	2 659,0	2 541,0
Powierzchnia ogółem w ha	362 429,7	371 124,9
w % powierzchni województwa	18,2	18,6

Źródło: US we Wrocławiu

Tabela 2. Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)

Nazwa	rok	obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)	
		powierzchnia [ha]	% powierzchni ogólnej [%]	powierzchnia [ha]	% powierzchni ogólnej [%]
DOLNOŚLĄSKIE	2005	80 751,0	4,0	37 569,0	1,9
	2015	292 125,7	14,6	354 732,3	17,8

obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO)		specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO)	
Dolnośląskie	292125,7	Dolnośląskie	354732,3
Bory Dolnośląskie	125407,9	Biała Łądecka	73,1
Dolina Baryczy	42270,5	Bierutów	223,5
Dolina Śródkowej Odry	70,9	Bór Jodłowy w Goli	11,9
Góry Izerskie	20342,9	Buczyna Szprotawsko-Piotrowicka	581,8
Góry Stołowe .	19816,7	Chłodnia w Cieszkowie	18,5
Grądy Odrzańskie	12117,8	Czarne Urwisko koło Lutyni	36,1
Karkonosze	18578,4	Dalkowskie Jary	40,1
Łęgi Odrzańskie	17519	Dąbrowy Janikowskie	15,6
Stawy Przemkowskie	3229,6	Dąbrowy Kliczkowskie	552,9
Sudety Wałbrzysko-Kamiennogórskie	31577,9	Dębniańskie Mokradła	5233,3
Zbiornik Mietkowski	1193,9	Dobromierz	1514,6

Dolina Bystrzycy Łomnickiej	951,7	
Dolina Dolnej Baryczy	3165,8	
Dolina Dolnej Kwisy	4390,9	
Dolina Łachy	991,2	
Dolina Oleśnicy i Potoku Boguszyckiego	1118,8	
Dolina Widawy	2053,2	
Dzika Orlica	539,7	
Galuski w Chocianowie	29,5	
Góra Wapienna	119,9	
Góry Bardzkie	3379,7	
Góry Białskie i Grupa Śnieżnika	19038,5	
Góry i Pogórze Kaczawskie	35005,3	
Góry Kamiennie	24098,9	
Góry Orlickie	2798,1	
Góry Stołowe	10983,6	
Góry Złote	7128,9	
Grądy w Dolinie Odry	8751,2	
Grodzyny i Homole koło Dusznik	287,9	
Irysowy Żagon koło Gromadźnia	37,9	
Jelonek-Przemikowski	62,6	
Jodłowice	9,4	
Kamionki	72	
Karkonosze	18204,9	
Karszówek	486,3	
Kielczyn	2,8	
Kopalnie w Złotym Stoku	170,1	
Kościół w Konradowie	0,4	
Kozioróg w Czernej	142,8	
Kumaki Dobrej	2094	
Las Pilczycki	119,6	
Lasy Barucickie	13,7	
Lasy Grędzińskie	3087,5	
Leśne Stawki koło Goszcza	111,9	
Ludów Śląski	82,1	
Łąki Gór i Pogórze Izerskiego	6433,4	

Łęgi koło Chalupek	127,2	
Łęgi nad Bystrzycą	2084,4	
Łęgi Odrzańskie	19739,9	
Masyw Chełmca	1432,5	
Masyw Śięży	5059,3	
Modraszki koło Opoczki	31,4	
Muszkowicki Las Bukowy	206,4	
Nowosolska Dolina Odry	70,9	
Ostoja nad Baryczą	66234,8	
Ostoja nad Bobrem	15373	
Ostoja Nietoperzy Gór Sowich	21324,9	
Ostrzyca Proboszczowicka	74	
Panińskie Skały	1,1	
Pasma Krowiarki	5423,2	
Pątnów Legnicki	837,8	
Piekielna Dolina koło Polanicy	142,5	
Pieńska Dolina Nysy Łużyckiej	1491,4	
Przełom Nysy Kłodzkiej k. Morzyszowa	330,7	
Przełomowa Dolina Nysy Łużyckiej	1661,7	
Przełomy Pęcznicy pod Książem	240,3	
Przeplatki nad Bystrzycą	843,7	
Przygielkowska koło Gozdniczy	175,4	
Rudawy Janowickie	6635	
Skałki Stoleckie	6,3	
Skoroszowskie Łąki	1359,7	
Stawy Karpnickie	211,3	
Stawy Sobieszowskie	239,6	
Stawy w Borowej	188,7	
Sztolnia w Młotach	12,4	
Sztolnie w Leśnej	30,2	
Torfowiska Gór Izerskich	4765	
Torfowisko pod Zielemcem	225,8	
Trzczańskie Mokradła	75,3	
Uroczyska Borów Dolnośląskich	8067,8	
Uroczyska Płyty Krotoszyńskiej	0,1	

Wilkin nad Nysą	0,3	
Wrzosowiska Świętoszowsko-Ławszowskie	10141,6	
Wrzosowisko Przemkowskie	6663,7	
Wzgórze Kielczyńskie	403,6	
Wzgórze Niemczańskie	3237,2	
Wzgórze Strzełińskie	3836,2	
Wzgórze Warzęgowskie	660,9	
Zagórzyckie Łąki	359,8	
Źródlika koło Zimnej Wody	156	
Źródła Pijawnika	157,4	
Żerkowice-Skała	84,9	
Żwirownie w Starej Olesznej	41,8	

Tabela 3. Zalesienia (2002, 2015)

Nazwa	rok	ogółem	lesistość w %	grunty leśne publiczne ogółem	grunty leśne publiczne Skarbu Państwa	grunty leśne publiczne Skarbu Państwa w zarządzie Lasów Państwowych	grunty leśne prywatne	grunty związane z gospodarką leśną ogółem	grunty związane z gospodarką leśną w zarządzie Lasów Państwowych
		[ha]	[%]	[ha]	[ha]	[ha]	[ha]	[ha]	[ha]
DOLNOŚLĄSKIE	2002	581 513,3	26,1	568 514,2	561 315,3	546 270,3	12 999,1	14 635,0	14 227,0
	2015	609 435,2	26,6	588 887,6	581 590,2	567 860,1	20 547,6	16 049,7	15 751,3
Podregion jeleniogórski	2002	213 524,0	34,2	208 790,6	207 831,1	201 115,1	4 733,4	0,0	0,0
	2015	233 260,5	39,4	226 386,8	224 962,3	217 521,7	6 873,7	0,0	0,0
Powiat bolesławiecki	2002	67 472,5	49,8	66 943,5	66 822,7	66 716,7	529,0	-	-
	2015	79 444,1	59,0	78 639,1	78 511,2	78 326,1	805,0	-	-
Powiat jaworski	2002	12 518,2	21,1	12 012,2	11 955,2	11 878,2	506,0	-	-
	2015	12 914,4	21,8	12 224,4	12 170,3	12 098,1	690,0	-	-
Powiat jeleniogórski	2002	30 458,0	47,5	28 952,0	28 781,9	25 708,9	1 506,0	-	-
	2015	30 757,8	48,0	29 041,5	28 905,1	25 906,7	1 716,3	-	-
Powiat kamiennogórski	2002	14 897,4	36,8	14 505,4	14 473,9	14 255,9	392,0	-	-
	2015	15 331,2	37,8	14 836,7	14 807,0	14 673,8	494,5	-	-
Powiat lubański	2002	9 926,5	22,7	9 675,6	9 637,4	9 495,4	250,9	-	-
	2015	10 265,4	23,4	9 795,4	9 758,8	9 621,8	470,0	-	-
Powiat lwówecki	2002	23 912,1	33,1	23 139,1	23 100,6	22 670,6	773,0	-	-
	2015	24 470,3	33,8	23 247,6	23 181,8	22 854,3	1 222,7	-	-
Powiat zgorzelecki	2002	39 468,4	45,8	39 233,6	39 205,0	38 060,0	234,8	-	-
	2015	41 383,7	47,8	40 749,5	40 687,0	39 788,8	634,2	-	-
Powiat złotoryjski	2002	11 405,5	19,6	10 962,5	10 887,9	10 713,9	443,0	-	-
	2015	11 653,2	20,0	11 082,4	11 001,7	10 939,6	570,9	-	-
m.Jelenia Góra	2002	3 465,4	31,1	3 366,7	2 966,5	1 615,5	98,7	-	-
	2015	3 574,9	32,1	3 403,5	2 973,0	1 697,1	171,4	-	-
Pogregion legnicko – głogowski	2002	90 144,1	21,5	88 736,9	88 412,6	87 040,6	1 407,2	0,0	0,0
	2015	94 785,4	22,5	90 848,6	90 500,5	89 524,6	3 936,8	0,0	0,0
Powiat głogowski	2002	8 646,0	19,0	8 492,0	8 481,8	8 465,8	154,0	-	-
	2015	9 341,3	20,5	8 686,3	8 670,8	8 658,8	655,0	-	-
Powiat górowski	2002	20 913,5	27,5	20 618,5	20 534,4	20 102,4	295,0	-	-
	2015	21 651,1	28,5	20 852,1	20 763,6	20 412,8	799,0	-	-
Powiat legnicki	2002	11 443,3	15,0	11 062,1	10 980,3	10 735,3	381,2	-	-
	2015	11 855,9	15,5	11 116,0	11 033,0	10 817,1	739,9	-	-
Powiat lubiński	2002	21 746,2	29,8	21 500,2	21 467,6	21 145,6	246,0	-	-
	2015	22 741,1	31,0	21 960,2	21 924,6	21 789,4	780,9	-	-

Powiat polkowicki	2002	27 203,4	34,0	26 872,4	26 756,8	26 544,8	331,0	-	-
	2015	29 023,9	36,2	28 061,9	27 936,4	27 798,5	962,0	-	-
m.Legnica	2002	191,7	3,4	191,7	191,7	46,7	0,0	-	-
	2015	172,1	3,0	172,1	172,1	48,0	0,0	-	-
Podregion wałbrzyski	2002	127 211,0	27,8	123 959,1	119 467,6	113 161,5	3 251,9	0,0	0,0
	2015	127 216,7	23,1	122 604,8	118 702,7	112 517,1	4 611,8	0,0	0,0
Powiat dzierzoniowski	2002	10 022,3	20,5	9 877,1	9 797,8	9 648,8	145,2	-	-
	2015	10 052,7	20,6	9 853,9	9 781,7	9 722,9	198,7	-	-
Powiat kłodzki	2002	70 665,1	42,1	69 047,1	66 379,2	60 483,2	1 618,0	-	-
	2015	72 283,2	43,0	69 840,2	67 167,0	61 235,2	2 443,0	-	-
Powiat świdnicki	2002	10 172,9	13,4	9 701,5	9 526,4	9 411,4	471,4	-	-
	2015	10 269,3	13,6	9 708,2	9 553,7	9 494,7	561,1	-	-
Powiat wałbrzyski	2002	17 791,4	40,6	17 291,7	16 681,5	16 656,5	499,7	-	-
	2015	18 270,9	41,5	17 682,9	17 082,1	17 057,0	588,0	-	-
Powiat ząbkowicki	2002	15 893,3	19,4	15 384,3	14 972,4	14 851,4	509,0	-	-
	2015	16 340,7	19,9	15 519,7	15 118,2	15 007,4	821,0	-	-
m.Wałbrzych od 2013	2002								
	2015	2 666,0	30,5	2 657,4	2 110,3	2 110,2	8,6	-	-
Podregion wrocławski	2002	150 760,3	20,7	147 149,1	145 733,7	145 087,7	3 611,2	0,0	0,0
	2015	154 972,1	21,3	149 756,9	148 280,9	147 802,1	5 215,2	0,0	0,0
Powiat milicki	2002	29 315,7	39,7	28 824,7	28 721,9	28 697,9	491,0	-	-
	2015	29 918,0	40,5	29 244,0	29 145,1	29 093,3	674,0	-	-
Powiat oleśnicki	2002	32 839,3	30,5	32 154,3	32 073,1	31 839,1	685,0	-	-
	2015	33 829,0	31,2	32 725,0	32 637,9	32 530,2	1 104,0	-	-
Powiat olawski	2002	10 444,2	19,4	10 261,2	10 241,9	10 181,9	183,0	-	-
	2015	10 480,4	19,4	10 246,2	10 231,4	10 219,3	234,2	-	-
Powiat strzebiński	2002	5 389,3	8,5	5 032,9	4 986,9	4 959,9	356,4	-	-
	2015	5 522,4	8,7	5 191,5	5 144,4	5 074,8	330,9	-	-
Powiat średzki	2002	8 841,6	12,2	8 609,6	8 574,0	8 553,0	232,0	-	-
	2015	9 201,7	12,7	8 930,7	8 890,5	8 871,4	271,0	-	-
Powiat trzebnicki	2002	26 497,5	25,1	25 893,5	25 791,5	25 734,5	604,0	-	-
	2015	27 453,7	26,0	26 388,7	26 301,7	26 249,4	1 065,0	-	-
Powiat wołowski	2002	23 041,7	33,4	22 747,7	22 675,6	22 646,6	294,0	-	-
	2015	23 989,6	34,6	23 236,6	23 172,6	23 144,9	753,0	-	-
Powiat wrocławski	2002	12 171,4	10,6	11 420,7	11 374,7	11 223,7	750,7	-	-
	2015	12 334,2	10,7	11 568,9	11 481,5	11 355,2	765,3	-	-
m.Wrocław	2002	2 219,6	7,1	2 204,5	1 294,1	1 251,1	15,1	-	-
	2015	2 243,0	7,5	2 225,2	1 275,8	1 263,7	17,8	-	-

Tabela 4. Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione, według podregionów, w województwie dolnośląskim

Wyszczególnienie	ogółem obszary prawnie chronione	parki narodowe	rezerваты przyrody	parki krajobrazowe	obszary chronionego krajobrazu	użytki ekologiczne	zespoły przyrodniczo-krajobrazowe
	w hektarach						
OGÓŁEM							
2009	362 429,7	11 920,9	10 486,0	195 437,4	138 566,2	5 123,0	896,2
2010	369 870,5	11 920,5	10 486,0	195 437,1	138 553,7	5 201,6	8 271,5
2011	371 007,0	11 920,5	10 491,5	195 437,1	138 553,7	5 201,6	9 402,5
2012	371 124,9	11 928,3	10 688,0	195 394,8	138 435,7	5 201,7	9 476,3
Podregion jeleniogórski	65 559,5	5 580,3	1 429,1	53 867,4	4 420,5	784,1	435,8
Powiaty							
bolesławiecki	11 988,8		211,9	11 228,6	600,0	614,3	
jaworski	15 248,7		442,6	15 074,3			
jeleniogórski	15 718,9	4 237,7	49,2	11 432,0			
kamiennogórski	6 342,2		19,2	6 323,0			
lubański	973,6				958,8	14,8	
lwówecki	9 368,4		505,0	8 220,0	91,7	142,2	430,5
zgorzelecki	52,1		46,8				5,3
złotoryjski	4 062,2		154,4	1 127,5	2 770,0	12,8	
m. Jelenia Góra	1 804,6	1 342,6		462,0			
Podregion legnicko-głogowski	84 686,3		1 717,1	11 111,4	71 212,0	3 130,0	460,3
Powiaty							
głogowski	1 242,1				625,0	612,2	4,9
górowski	52 191,8				51 850,0	354,4	
legnicki	8 944,1		153,3		8 280,0	163,7	359,6
lubiński	1 506,5		191,7		1 070,0	244,8	
polkowicki	20 778,1		1 372,1	11 111,4	9 387,0	1 731,2	95,8
m. Legnica	23,7					23,7	
Podregion wałbrzyski	105 097,0	6 340,2	1 048,8	49 979,1	48 700,9	4,3	12,5
Powiat:							
dzierżoniowski	8 556,1		71,1	6 731,9	1 823,4	1,3	
kłodzki	61 604,3	6 340,2	663,7	27 853,4	27 337,0		
świdnicki	5 507,5		9,4	2 140,5	3 367,0	0,4	
wałbrzyski	16 736,7		247,7	10 016,7	6 720,0		
ząbkowicki	12 692,4		56,9	3 236,6	9 453,5	2,6	12,5
Podregion wrocławski	113 315,3		6 273,0	90 189,0	14 615,1	1 261,5	7 362,9
Powiaty							
milicki	48 438,3		3 947,0	48 286,0		152,3	
oleśnicki	10 981,0		16,2	1 283,0	9 400,0	293,5	
oławski	26,1		23,9			2,2	
strzeliński	9 105,1				1 775,1		7 330,0
średzki	525,4		35,2	490,0		0,2	
trzebnicki	24 607,2		1 515,7	20 471,0	3 440,0	665,1	
wołowski	7 959,8		582,2	7 953,0		146,1	
wrocławski	12 197,8		188,0	12 196,0		2,3	32,9
m. Wrocław	1 836,5			684,0		21,5	1 131,0

Źródło: US we Wrocławiu

Tabela 5. Obszary prawnie chronione w 2008 roku w województwie dolnośląskim (% powierzchni ogólnej)

Wyszczególnienie	Obszary prawnie chronione w % ogólnej powierzchni
Polska	32,3
Dolnośląskie	18,0
Podregion jeleniogórski	
Powiaty	
bolesławiecki	9,2
jaworski	26,2
jeleniogórski	25,1
kamiennogórski	16,0
lubański	1,7
lwówecki	12,5
zgorzelecki	0,1
złotoryjski	7,1
Podregion legnicko-głogowski	
Powiaty	
głogowski	2,8
górowski	70,7
legnicki	12,1
lubiński	2,1
polkowicki	28,3
Podregion wałbrzyski	
Powiat:	
dzierżoniowski	18,9
kłodzki	37,7
świdnicki	6,6
wałbrzyski	32,7
ząbkowicki	15,8
Podregion wrocławski	
Powiaty	
milicki	67,8
oleśnicki	10,5
oławski	0,0
strzeliński	2,4
średzki	0,7
trzebnicki	20,7
wołowski	11,8
wrocławski	10,9
m. Jelenia Góra	16,5
m. Legnica	0,4
m. Wrocław	2,5

Lesistość regionu dolnośląskiego kształtuje się na poziomie średniej w kraju. Wskaźnik lesistości wynosi 26,6% – stan na 2015 r. (tab. 3). Najwięcej lasów znajduje się w powiatach: bolesławieckim (59,0%), zgorzeleckim (47,8%), kłodzkim (43,0%) i wałbrzyskim (41,5%). Powierzchnia lasów od 2010 roku wzrosła o 4 393,88 ha (0,2 %) i w 2015 roku wynosiła 609 435 ha, co stanowiło 29,7% powierzchni ogólnej województwa (8. miejsce w kraju). W strukturze własności lasów dominowały lasy publiczne (Skarbu Państwa i gminne), stanowiąc w 2015 roku 95,3%. Znacząca większość, bo 66,7% powierzchni lasów pełni funkcje ochronne, a dominujące kategorie ochronności to lasy wodochronne (31,6%). W składzie gatunkowym lasów przeważają gatunki iglaste,

a w strukturze klas wieku drzewostanów największy udział mają drzewostany w klasie V i wyższych (81 lat). Największymi kompleksami leśnymi są Bory Dolnośląskie, lasy sudeckie, lasy położone na Wale Trzebnickim, lasy w dolinie Odry oraz w dolinie Baryczy.

W latach 2010-2015 na terenie województwa zalesiono ogółem 1 381,54 ha gruntów (5,3% gruntów zalesionych w Polsce), w tym 347,42 ha gruntów publicznych i 1 034,12 ha gruntów prywatnych. Do gmin, w których zalesiono najwięcej gruntów w wyżej wymienionym okresie należą: Wińsko i Bogatynia (powyżej 200 ha gruntów). W czternastu gminach powierzchnia lasów wzrosła o ponad 100 ha.

Tereny przeznaczone pod rewitalizację na terenie Dolnego Śląska

Dane zostały zebrane na zlecenie GUS w latach 2012-2014, jednak nie zostały one wprowadzone do bazy danych statystycznych.

Wyniki zostały opracowane na podstawie ankiet wypełnianych przez gminy. Gminy podawały informację, czy realizują zadania z zakresu rewitalizacji miast i odnowy wsi. Informacje te podawały jeszcze przed wejściem ustawy, gdy termin rewitalizacja był używany także do pojedynczych działań. Informacje, które zostały zebrane, dotyczyły liczby gmin, prowadzących rewitalizację lub działania w zakresie odnowy wsi.

Celem rewitalizacji jest przywrócenie do ponownego użytkowania obszarów funkcjonujących w latach minionych jako przemysłowe, z jednoczesną zmianą ich dotychczasowej formy wykorzystania. Działania takie zmierzają do odzyskania gruntów przeobrażonych, zdegradowanych lub zagospodarowanych w ramach działań gospodarczych (w sposób na dziś zupełnie nieprzydatny dla samorządu lub ewentualnych inwestorów) i ich aktywizowanie.

Rewitalizacja ma równocześnie na celu pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy na rzecz rozwoju oraz przeciwdziałanie zjawisku wykluczenia w zagrożonych patologiami społecznymi obszarach gminy, poprzez szybszy wzrost gospodarczy i ewentualne zwiększenie szans na zatrudnienie w pobliżu miejsca zamieszkania.

W 2012 roku na terenie Dolnego Śląska 19 obszarów przeznaczonych pod rewitalizację, o łącznej pow. 172,31 ha zostało uwzględnionych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, zaś w 2014 roku takich obszarów było 21, o łącznej pow. 91,50 ha. Natomiast obszarów, na których prowadzone są działania z zakresu rewitalizacji, objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w 2012 roku jest 33 o łącznej pow. 2 420,63 ha, zaś w 2014 roku 35 o łącznej pow. 2 525,06 ha.

Tabela 6. Obszary objęte rewitalizacją, uwzględnione w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w latach 2012-2014

Podregion	obszary objęte rewitalizacją, uwzględnione w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego		powierzchnia obszarów, objętych rewitalizacją uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (w ha)	
	2012	2014	2012	2014
jeleniogórski	6	4	127,78	17,80
legnicko-głogowski	2	4	0	11,7
wałbrzyski	3	3	0	0
wrocławski	8	10	49,53	62,02
SUMA	19	21	172,31	91,50

Źródło: Dane zostały przygotowane w oparciu o raport z badania dostępności terenów inwestycyjnych oraz atrakcyjności lokalizacji produkcji na Dolnym Śląsku „Studia nad rozwojem Dolnego Śląska” nr 1/53/2014

Tabela 7. Obszary, na których prowadzone są działania z zakresu rewitalizacji, objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego i ich powierzchnia

Podregion	obszary, na których prowadzone są działania z zakresu rewitalizacji, objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego		łączna powierzchnia obszarów, na których prowadzone są działania z zakresu rewitalizacji, objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego (w ha)	
	2012	2014	2012	2014
jeleniogórski	9	7	1965,377	1947,399
legnicko-głogowski	3	5	68,91	14,85
wałbrzyski	9	10	168,401	209,738
wrocławski	12	13	217,9357	353,07
SUMA	33	35	2420,63	2525,06

Źródło: Dane zostały zebrane na zlecenie GUS w latach 2012-2014, jednak nie zostały one wprowadzone do bazy danych statystycznych

Analiza dostępności terenów inwestycyjnych w województwie dolnośląskim – dane z 2014 roku

Badanie dostępności terenów inwestycyjnych zostały opracowane na zlecenie UMWD w 2014 roku, w oparciu o dane pozyskane od gmin. Podstawą badania była ankieta pozwalająca zidentyfikować lokalizacje inwestycyjne i opisać ich parametry techniczne. Najlepsze tereny inwestycyjne muszą być uzbrojone minimum w prąd, wodę i gaz, doprowadzone przynajmniej do granic terenu inwestycyjnego. W bazie GUS oraz w innych dostępnych opracowaniach brak danych.

Podregion jeleniogórski

Podregion jeleniogórski wykazuje duże zróżnicowanie wewnętrzne ze względu na intensywny rozwój miasta Jelenia Góra oraz poważne problemy gospodarcze i społeczne gmin pogranicza, których dominującymi branżami są turystyka i usługi uzdrowiskowo-lecznicze. Dodatkowo południe podregionu jest wciąż słabo skomunikowane z głównym szlakiem transportowym, którym jest oś autostrady A4. Podregion jeleniogórski to 9 powiatów, w tym powiat miasta Jelenia Góra. W podregionie tym zanotowano stosunkowo niski zwrot ankiet. W powiatach zgorzeleckim, bolesławieckim i lwóweckim poziom ten był zdecydowanie niezadowolający. Dane dla tego podregionu stanowi tabela nr 8.

Analiza danych inwestycyjnych dla podregionu jeleniogórskiego

Najwięcej terenów przeznaczonych na inwestycje znajduje się na terenie powiatu jeleniogórskiego. Oznacza to, że poziom uzbrojenia analizowanych terenów jest stosunkowo wysoki, co pozwala wnioskować o dużym zaangażowaniu samorządów w proces pozyskiwania inwestorów dla swoich gmin. Częściowo wynika to z faktu, że wskazane tereny są zlokalizowane na obszarach zurbanizowanych, z zasady posiadających infrastrukturę w postaci podstawowych mediów. Występują tu jednak niewielkie powierzchniowo działki inwestycyjne (0-5 ha), dedykowane pod drobną działalność turystyczno-usługową. Powiat złotoryjski może natomiast pochwalić się terenem wielkopowierzchniowym. To 170 ha leżące w gminie Zagrodno, w odległości 5 km od autostrady A4. Zasiedlenie tego terenu przez inwestorów może mieć silny wpływ na północną część powiatu, a także oddziaływać na sąsiednie powiaty. Zidentyfikowano także 14 terenów o małych powierzchniach, zlokalizowanych na terenie Świerzawy i miasta Złotoryi.

Podregion legnicko-głogowski

Podregion legnicko-głogowski należy do jednych z najistotniejszych biegunów wzrostu na Dolnym Śląsku. Najważniejszym elementem jest Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy (LGOM), którego główną funkcją jest wydobywanie i przetwórstwo miedzi i srebra.

Cechą charakteryzującą ten subregion jest dominacja przedsiębiorstwa KGHM Polska Miedź S.A., wśród wszystkich podmiotów gospodarczych tego rejonu, dobrze rozwinięta infrastruktura oraz wysoki stopień zurbanizowania.

Istotnym elementem składowym jest również obecność Legnickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, która jest główną determinantą liczby i jakości terenów inwestycyjnych. Priorytetem przy tworzeniu Legnickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej była dywersyfikacja struktury gospodarczej subregionu legnickiego (monokultury przemysłowej opartej na eksploatacji i przetwórstwie rud miedzi) wraz z zagospodarowaniem przestrzeni i urządzeń infrastruktury technicznej pozostałej po wojskach radzieckich. Wysoki stopień rozwoju sektora prywatnego, w tym szczególnie małych i średnich przedsiębiorstw, a także doskonałe położenie geograficzne i logistyczne, sprawiają, że subregion ten stanowi ponadregionalny ośrodek zrównoważonego rozwoju. W skład obszaru wchodzi 5 powiatów.

Analiza danych inwestycyjnych dla podregionu legnicko-głogowskiego

Podregion legnicko-głogowski nie dysponuje dużą liczbą terenów inwestycyjnych i są to najczęściej niewielkie działki do 5 ha. Najbardziej atrakcyjnym regionem pod względem inwestycji jest powiat głogowski. Powiat głogowski znajduje się m.in. w bazie informacyjnej Państwowej Agencji Inwestycji Zagranicznych, a także Dolnośląskiej Agencji Współpracy Gospodarczej (Centrum Obsługi Inwestorów). To właśnie na terenie tego powiatu znalazły się dwie duże działki inwestycyjne. Podstrefa Głogów (Legnicka SSE – ponad 85 ha w większości zagospodarowana) oraz oferta Miasta Głogów – 66 ha Miejskiej Strefy Inwestycyjnej. Miasto jest w trakcie pozyskiwania nowych terenów inwestycyjnych przyległych do Zachodniej Dzielnicy Przemysłowej. Teren o powierzchni 180 ha, znajdujący się dotychczas w strefie ochronnej Huty Miedzi, przeznaczony będzie na przemysł i usługi.

Podregion wałbrzyski

Podregion wałbrzyski cechuje się wysokim wskaźnikiem potencjału gospodarczego. Ważnym czynnikiem jest obecność Wałbrzyskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej Invest Park, która przyciągnęła inwestorów takich, jak Toyota, Electrolux, Faurecia, Colgate – Palmolive i inne. Podstrefy Wałbrzyskiej SSE znajdują się we wszystkich powiatach subregionu.

Pod względem gospodarczym, subregion wałbrzyski jest zróżnicowany, jednak nie wykorzystuje w sposób wystarczający swojego potencjału, wynikającego z posiadanych zasobów ludzkich i położenia. Przyczyn istniejącego stanu należy szukać w barierach i brakach infrastrukturalnych. Zróżnicowany profil gospodarczy jest skupiony w głównych miastach (Wałbrzych, Nowa Ruda, Świebodzice), ze szczególnym uwzględnieniem firm z branży motoryzacyjnej, przemysłu budowlanego oraz przemysłu drzewnego. Poza przemysłem, istotną rolę odgrywa również specjalizacja branżowa dotycząca usług uzdrowiskowych i turystycznych. Istotnym elementem jest także potencjał rozwoju energii alternatywnej: energii wiatrowej (Ciepłowod, Czerniawa, Lubawka, Taczalin) oraz energii wodnej (Zespół Elektrowni Wodnych Wałbrzych).

Analiza danych inwestycyjnych dla podregionu wałbrzyskiego

Z otrzymanych wyników wynika, że powiat kłodzki wysuwa się na prowadzenie. W ofercie przeważają działki o powierzchni poniżej 5 ha. W większości działki w tym przedziale przeznaczone są pod usługi i turystykę, a także pod zabudowę mieszkaniową. Inaczej wygląda oferta skierowana do inwestorów przemysłowych – uzbrojenie jest na bardzo niskim poziomie (ze szczególnym uwzględnieniem gazu, i kanalizacji wodno-sanitarnej), dlatego też, pomimo posiadania 4 terenów w przedziale 30-100 ha (w tym 62 ha – Biała Woda gmina Bystrzyca Kłodzka) nie ma możliwości szybkiego rozpoczęcia inwestycji.

Powiat świdnicki posiada najbardziej zdywersyfikowaną ofertę ze wszystkich powiatów w subregionie wałbrzyskim. Tereny inwestycyjne w powiecie są bardzo dobrze przygotowane (uzbrojone) i świetnie skomunikowane zarówno ze stolicą województwa, autostradą A4, jak i innymi ośrodkami wzrostu, jak chociażby Wałbrzych.

Analiza danych inwestycyjnych dla podregionu wrocławskiego

Podregion wrocławski jest poddany silnemu oddziaływaniu stolicy Dolnego Śląska. Wysokie nasycenie przemysłem notuje się na terenie powiatu wrocławskiego oraz Miasta Wrocław.

Zasadniczo inaczej przedstawia się sytuacja m.in. w powiatach milickim i wołowskim. Sytuacja ta stanowi pochodną uwarunkowań historycznych – były to tereny o dominującym profilu rolniczym, dodatkowo w przypadku powiatu milickiego mamy do czynienia z unikatowymi Stawami Milickimi i otaczającymi je terenami siedlisk ptaków wodnych, których obecność wyklucza lokowanie na tym terenie dużych ośrodków przemysłowych.

Dobrze radzą sobie gminy powiatu wrocławskiego ulokowane na południowy wschód od granic miasta, a także gmina Oława. W mieście Oława brakuje już terenów inwestycyjnych (posiada je natomiast gmina wiejska Oława). Obszar oddziaływania powiatu wrocławskiego sięga aż do południowych granic powiatu kłodzkiego.

Powiat średzki ma szeroką i różnorodną ofertę terenów inwestycyjnych. Od małych działek, w większości uzbrojonych we wszystkie media, poprzez 6 terenów w przedziale 10-30 ha (również w większości uzbrojonych), po ponad 100-hekatrowe działki (10 terenów). Wiele terenów pod inwestycje wystawił powiat milicki i wrocławski, jednak największy problem tych terenów to słabe uzbrojenie, podobnie jak w powiecie wołowskim. Powiat ten jednak ma zdecydowanie charakter rolniczy, co tłumaczy ubogą infrastrukturę.

Tabela 8. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu jeleniogórskiego

Podregion jeleniogórski									
POWIAT	bolesławiecki	zgorzelecki	lubański	lwówecki	jeleniogórski	złotoryjski	jaworski	kamiennogórski	SUMA
tereny(ha)	ilość								
0-5 ha	4	1	4	1	15	14	1	7	47
5,1-10 ha	1	–	2	–	5	1	3	3	15
10,01-30 ha	3	3	2	–	3	1	3	2	17
30,01-50 ha	2	1	2	–	1	–	1	1	8
50,01-100 ha	3	–	–	–	1	–	2	–	6
ponad 100 ha	0	–	–	–	–	1	-	-	1
SUMA	13	5	10	1	25	17	10	13	94

Źródło: Dane zostały przygotowane w oparciu o raport z badania dostępności terenów inwestycyjnych oraz atrakcyjności lokalizacji produkcji na Dolnym Śląsku „Studia nad rozwojem Dolnego Śląska” nr 1/53/2014

Tabela 9. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu legnicko-głogowskiego

Podregion legnicko-głogowski						
POWIAT	górowski	głogowski	polkowicki	lubiński	legnicki	SUMA
pow. ha	ilość					
0-5 ha	5	2	6	–	5	18
5,1-10 ha	1	3	4	–	2	10
10,01-30 ha	3	3	3	3	5	17
30,01-50 ha	–	–	3	–	–	3
50,01-100 ha	–	2	–	–	1	3
ponad 100 ha	–	–	–	–	–	-
SUMA	9	10	16	3	13	51

Źródło: Dane zostały przygotowane w oparciu o raport z badania dostępności terenów inwestycyjnych oraz atrakcyjności lokalizacji produkcji na Dolnym Śląsku „Studia nad rozwojem Dolnego Śląska” nr 1/53/2014

Tabela 10. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu wałbrzyskiego

Podregion wałbrzyski						
POWIAT	dzierżoniowski	kłodzki	świdnicki	wałbrzyski	ząbkowicki	SUMA
pow. ha	ilość					
0-5 ha	9	43	9	14	5	80
5,1-10 ha	3	5	4	6	1	19
10,01-30 ha	6	7	7	5	2	27
30,01-50 ha	2	3	4	1	2	12
50,01-100 ha	–	1	2	–	–	3
ponad 100 ha			3	–	1	4
SUMA	20	59	29	26	11	145

Źródło: Dane zostały przygotowane w oparciu o raport z badania dostępności terenów inwestycyjnych oraz atrakcyjności lokalizacji produkcji na Dolnym Śląsku „Studia nad rozwojem Dolnego Śląska” nr 1/53/2014

Tabela 11. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu wrocławskiego

Podregion wrocławski									
POWIAT	milicki	wołowski	oleśnicki	oławski	trzebnicki	wrocławski	strzebiński	średzki	SUMA
pow. ha	ilość								
0-5 ha	15	10	7	1	3	3	1	8	48
5,1-10 ha	5	3	2	2	2	3	1	3	21
10,01-30 ha	4	3	3	2	2	4	2	6	26
30,01-50 ha	2		3		3	2	1	2	13
50,01-100 ha	1				3	3	1	2	10
ponad 100 ha	1					4		10	15
SUMA	28	16	15	5	13	19	6	31	133

Źródło: Dane zostały przygotowane w oparciu o raport z badania dostępności terenów inwestycyjnych oraz atrakcyjności lokalizacji produkcji na Dolnym Śląsku „Studia nad rozwojem Dolnego Śląska” nr 1/53/2014

Tabela 12. Tereny inwestycyjne na Dolnym Śląsku w ujęciu podregionów

PODREGIONY	jeleniogórski	legnicko-głogowski	wałbrzyski	wrocławski
pow. ha	tereny			
0-5 ha	47	18	80	48
5,1-10 ha	15	10	19	21
10,01-30 ha	17	17	27	26
30,01-50 ha	8	3	12	13
50,01-100 ha	6	3	3	10
ponad 100 ha	1	–	4	15
SUMA	94	51	145	133

Źródło: Dane zostały przygotowane w oparciu o raport z badania dostępności terenów inwestycyjnych oraz atrakcyjności lokalizacji produkcji na Dolnym Śląsku „Studia nad rozwojem Dolnego Śląska” nr 1/53/2014

Tabela 13. Stan geodezyjny, kierunki i zmiany w wykorzystywaniu powierzchni w województwie dolnośląskim

Wyszczególnienie	2010		2013	
	tys. ha	na 1 mieszkańca w ha	tys. ha	na 1 mieszkańca w ha
OGÓŁEM	1 994,70	0,68	1 994,70	0,68
Użytki rolne	1 199,00	0,41	1 193,00	0,41
grunty orne, sady, łąki i pastwiska trwałe	1 145,90	0,39	1 139,70	0,39
grunty orne	874,40	0,30	875,00	0,30
sady	7,20	0,00	6,60	0,00
łąki trwałe	140,70	0,05	137,10	0,05
pastwiska trwałe	123,60	0,04	121,00	0,04
grunty rolne zabudowane	29,60	0,01	29,60	0,01
grunty pod stawami	13,00	0,00	13,50	0,00
grunty pod rowami	10,60	0,00	10,10	0,00
Grunty leśne oraz zadrzewione i zakrzewione	619,70	0,21	623,20	0,21
las	606,10	0,21	609,30	0,21
grunty zadrzewione i zakrzewione	13,50	0,00	14,00	0,00
Grunty pod wodami powierzchniowymi	17,50	0,01	17,80	0,01
płynącymi	14,80	0,01	15,40	0,01
stojącymi	2,70	0,00	2,40	0,00
Grunty zabudowane i zurbanizowane	132,30	0,05	135,10	0,05
tereny mieszkaniowe	19,50	0,01	20,50	0,01
tereny przemysłowe	13,70	0,00	13,90	0,00
inne tereny zabudowane	10,10	0,00	10,70	0,00
zurbanizowane tereny niezabudowane	5,10	0,00	5,20	0,00
tereny rekreacji i wypoczynku	7,90	0,00	7,80	0,00
tereny komunikacyjne:	70,00	0,02	70,70	0,02
drogi	61,20	0,02	61,70	0,02
tereny kolejowe	8,50	0,00	8,80	0,00
inne	0,20	0,00	0,20	0,00
użytki kopalne	6,00	0,00	6,20	0,00
Użytki ekologiczne	3,50	0,00	3,80	0,00
Nie użytki	13,00	0,00	13,00	0,00
Tereny różne [c]	9,70	0,00	8,70	0,00
c – grunty przeznaczone do rekultywacji oraz niezagospodarowane grunty zrekultywowane, wały ochronne nieprzystosowane do ruchu kołowego.				

Źródło: Dane Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii

Tabela 14. Powierzchnia wyłączeń gruntów z produkcji rolnej według decyzji wydanych przez UMWD w latach 2007-2013 w podregionach i powiatach

Lp.	Wyszczególnienie	Powierzchnia i udział wyłączeń użytków rolnych											
		razem			I-II			III			IV		
					ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	V-VI
1	2				3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Powiat:												12
1	bolesławiecki				13,33	0,9	0,05	0,4	13,10	98,3			0,18
2	jaworski				14,90	1,0	1,60	10,7	13,30	89,3			
3	jeleniogórski				16,01	1,1			16,01	100,0			
4	kamiennogórski				7,20	0,5			6,56	91,1	0,64	8,9	
5	lubański				4,86	0,3			4,86	100,0			
6	lwówecki				18,17	1,2	0,15	0,8	18,02	99,2			
7	zgorzelecki				84,46	5,7	4,48	5,3	74,20	87,8	5,21	6,2	0,57
8	złotoryjski				20,44	1,4	3,33	16,3	17,11	83,7			0,7
9	Podregion jeleniogórski				179,37	12,1	9,61	5,4	163,16	91,0	5,85	3,3	0,75
	Powiat:												0,4
10	głogowski				65,05	4,4	20,03	30,8	44,98	69,1			0,04
11	górowski				6,20	0,4			2,78	44,8	3,42	55,2	
12	legnicki				235,47	15,8	14,47	6,2	119,45	50,7	101,55	43,1	
13	lubiński				14,41	1,0	0,05	0,3	14,26	99,0	0,10	0,7	
14	polkowicki				14,07	0,9	5,45	38,7	8,42	59,9	0,11	0,8	0,09
15	Podregion legnicko-głogowski				335,20	22,5	40,00	11,9	189,89	56,6	105,18	31,4	0,13
	Powiat:												0,0
16	dzierżoniowski				16,75	1,1	0,67	4,0	16,08	96,0			
17	kłodzki				34,33	2,3	9,32	27,1	25,01	72,9			
18	świdnicki				69,18	4,6	5,63	8,1	63,55	91,9			
19	wałbrzyski				1,84	0,1			1,84	100,0			
20	ząbkowicki				76,53	5,1	7,74	10,1	62,21	81,3	6,58	8,6	
21	Podregion wałbrzyski				198,63	13,2	23,36	11,8	168,69	84,9	6,58	3,3	
	Powiat:												
22	milicki				0,57	0,0			0,57	100,0			
23	oleśnicki				24,32	1,6	1,50	6,2	21,43	88,1	0,85	3,5	0,54
24	oławski				11,78	0,8	2,34	19,9	9,39	79,7			0,05
25	strzeliński				21,47	1,5	7,20	33,5	14,27	66,5			0,4
26	średzki				92,68	6,2	6,84	7,4	85,84	92,6			
27	trzebnicki				54,96	3,7	7,64	13,9	47,22	85,9	0,02	0,0	0,08
28	wołowski				13,21	0,9			4,35	32,9	8,81	66,7	0,05
29	wrocławski				558,53	37,5	204,59	36,6	353,94	63,4			
30	Podregion wrocławski				777,52	52,2	230,11	29,6	537,01	69,1	9,68	1,2	0,72
31	Woj. dolnośląskie				1490,72	100,0	277,56	-	1058,75	-	271,61	-	1,60
													-

Tabela 15. Grunty zdewastowane i zdegradowane (2003, 2015)

Nazwa	rok	ogółem	zdewastowane	zdegradowane	udział gruntów zdewastowanych i zdegradowanych wymagających rekultywacji w powierzchni ogółem
		[ha]	[ha]	[ha]	[%]
DOLNOŚLĄSKIE	2003	8 369	6 094	2 275	0,4
	2015	7 946	5 988	1 958	0,4

Źródło: Urząd Statystyczny

Tabela 16. Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (2015)

Nazwa	plany zagospodarowania przestrzennego ogółem		plany sporządzone na podstawie ustawy z 2003 r.		powierzchnia gminy objęta obowiązującymi planami ogółem		powierzchnia gminy objęta obowiązującymi planami na podstawie ustawy z 2003 r.		łączna powierzchnia gruntów rolnych, dla których zmieniono w planach przeznaczenie na cele nierolnicze		łączna powierzchnia gruntów leśnych, dla których zmieniono w planach przeznaczenie na cele leśne		udział powierzchni objętej obowiązującymi miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego w powierzchni ogółem	
	2015 [szt.]	2015 [szt.]	2015 [szt.]	2015 [ha]	2015 [ha]	2015 [ha]	2015 [ha]	2015 [ha]	2015 [ha]	2015 [ha]	2015 [ha]	2015 [%]	2015	2015 [%]
DOLNOŚLĄSKIE	5 691		3 469	1 202 576	767 522	42 904	13 321	60,3						
Powiat bolesławiecki	145		101	128 799	76 856	861	10 642	98,8						
Powiat dzierzoniowski	173		115	20 885	16 413	1 362	44	43,6						
Powiat głogowski	163		71	15 175	11 711	624	17	34,2						
Powiat górowski	31		15	42 215	22 421	55	0	57,2						
Powiat jaworski	188		73	48 945	27 498	1 587	382	84,2						
Powiat jeleniogórski	146		128	35 846	31 079	1 060	52	57,2						
Powiat kamiennogórski	51		36	19 324	3 510	273	30	48,8						
Powiat kłodzki	343		216	91 372	62 002	4 086	317	55,6						
Powiat legnicki	365		146	36 956	24 485	2 500	7	49,7						
Powiat lubański	60		46	37 854	32 707	750	26	88,4						
Powiat lubiński	155		90	54 069	27 597	1 310	2	76,0						
Powiat lwówecki	69		58	18 863	14 822	712	8	26,6						
Powiat milicki	47		16	29 133	13 978	995	30	40,7						
Powiat oleśnicki	191		98	49 189	21 755	810	7	46,9						
Powiat olawski	164		96	10 062	8 959	1 578	5	19,2						
Powiat polkowicki	84		57	33 081	23 801	805	1 294	42,4						
Powiat strzebiński	170		127	44 714	29 980	1 123	2	71,9						
Powiat średzki	241		99	48 253	34 671	1 164	15	68,5						
Powiat świdnicki	439		345	64 864	53 073	3 434	23	87,5						
Powiat trzebnicki	245		185	40 491	37 509	1 964	0	39,5						
Powiat wałbrzyski	138		85	20 531	10 343	649	69	47,7						
Powiat wołowski	48		34	43 850	34 554	231	0	65,0						
Powiat wrocławski	892		560	91 028	41 717	7 792	11	81,4						
Powiat ząbkowicki	192		133	41 764	32 907	416	19	52,1						
Powiat zgorzelecki	132		69	79 856	45 090	1 139	211	95,2						
Powiat złotoryjski	198		34	25 275	5 925	980	29	43,9						
Powiat m.Jelenia Góra	62		55	9 775	9 358	0	0	89,5						
Jelenia Góra (1)	62		55	9 775	9 358	0	0	89,5						
Powiat m.Legnica	120		83	2 207	1 483	65	62	39,2						
Legnica (1)	120		83	2 207	1 483	65	62	39,2						
Powiat m.Wrocław	387		266	16 600	10 231	4 329	17	56,7						
Wrocław (1)	387		266	16 600	10 231	4 329	17	56,7						
Powiat m.Wałbrzych od 2013	52		32	1 600	1 087	250	0	18,9						
Wałbrzych od 2013 (1)	52		32	1 600	1 087	250	0	18,9						

Źródło: Urząd Statystyczny

Główne problemy rozwoju przestrzennego województwa

Charakterystyka głównych obszarów problemowych

- Obszar problemowy, zgodnie z definicją art. 2 pkt 7 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2012 r. poz. 647 z późn. zm.), jest to „obszar szczególnego zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej lub występowania konfliktów przestrzennych wskazany w planie zagospodarowania przestrzennego województwa lub w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”.
- Na podstawie analiz wykonanych w ramach Diagnozy, a także innych opracowań wykorzystanych przy sporządzeniu zmiany planu, wyodrębnione zostało dwanaście głównych obszarów problemowych w województwie, w obrębie których występują szczególne zjawiska z zakresu gospodarki przestrzennej:

- 1) Wrocławski Obszar Metropolitalny,
- 2) Legnicko-Głogowski Okręg Przemysłowy,
- 3) Ziemia Kłodzka,
- 4) Ziemia Dzierżoniowska,
- 5) Aglomeracja Wałbrzyska,
- 6) Aglomeracja Jeleniogórska,
- 7) Worek Turoszowski,
- 8) Kraina Baryczy i Wzgórz Trzebnickich,
- 9) Obszar Transgraniczny,
- 10) Autostrada Nowej Gospodarki,
- 11) Obszar Rolniczy,
- 12) Dolina Odry.

1) **WrOM** posiada cechy rozwijającej się metropolii o intensywnych procesach społeczno-gospodarczych. Jego przewaga nad innymi obszarami regionu stale wzrasta, jednocześnie kumulują się tutaj problemy, charakterystyczne dla terenów intensywnego rozwoju, położonych wokół wielkich miast. Najważniejsze problemy WrOM są związane ze wzmożoną presją inwestycyjną oraz słabą dostępnością transportową ośrodka rdzennego, Wrocławia. Ma to odzwierciedlenie w postępującej urbanizacji, rozprzestrzenianiu się rozproszonej zabudowy oraz wzroście udziału transportu indywidualnego w codziennych dojazdach, co powoduje zagrożenie dla walorów przyrodniczych i przestrzeni otwartych, a także nadmierne zatłoczenie szlaków dojazdowych. Wspomniana presja inwestycyjna przyczynia się również do stałego wzrostu zagrożenia powodziowego, poprzez zabudowywanie dolin rzecznych, co jest szczególnie niebezpieczne w tak intensywnie zagospodarowanym obszarze. Nasilony rozwój gospodarczy WrOM powoduje także, zużycie wody znaczące w skali regionu oraz zapotrzebowanie na energię i paliwa.

2) **LGOP** charakteryzuje się rozbudowanym układem osadniczym i rozwiniętą gospodarką oraz bogatymi zasobami surowców ważnych dla gospodarki kraju. Prowadzona jest tu eksploatacja rud miedzi i pierwiastków metalicznych współtowarzyszących przez KGHM Polska Miedź SA, będący najważniejszym podmiotem gospodarczym regionu. Główne ośrodki miejskie: Głogów, Polkowice, Lubin, Legnica i Bolesławiec stanowią centra rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru. Posiada on cechy policentrycznej aglomeracji funkcjonalnej, stanowiącej swoistą przeciwwagę dla funkcjonalnego Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego. W obrębie aglomeracji nakładają się wpływy w/w ośrodków, zapewniających większość miejsc pracy w tym obszarze. Obejmuje zwarty obszar o powierzchni 180 km², zamieszkały przez 310 tys. osób (10% ludności województwa dolnośląskiego). Jego dotychczasowy dynamiczny rozwój w dalszej perspektywie może być zagrożony lub będzie musiał podlegać głębokiej restrukturyzacji w związku z wyczerpywaniem się złóż miedzi, słabnięciem potencjału produkcyjnego KGHM. Wymaga on również kierunkowych decyzji na szczeblu krajowym dotyczących eksploatacji złóż węgla brunatnego w okolicach Legnicy.

3) **Ziemia Kłodzka** to obszar położony peryferyjnie w stosunku do głównych ośrodków osadniczych, o bardzo słabej dostępności transportowej do nich, w którym występuje dodatkowo kumulacja negatywnych wskaźników demograficznych i społecznych oraz podwyższone ryzyko powodziowe. Jest to jednocześnie

obszar intensywnego rozwoju turystyki, obejmujący w województwie dolnośląskim pasmo Sudetów, cechujące się ciągłością walorów przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych oraz wysokim stopniem wyposażenia w infrastrukturę turystyczną i uzdrowiskową. Kłodzko i Kudowa-Zdrój należą do najważniejszych ośrodków turystycznych w województwie, do których zaliczono miejscowości o największych zasobach miejsc noclegowych oraz o unikalnych walorach kulturowych.

4) **Ziemia Dzierżoniowska** to obszar będący enklawą rozproszonego, policentrycznego osadnictwa z dominującymi ośrodkami miejskimi (Dzierżoniów, Bielawa, Pieszyce, Łagiewniki, Niemcza, Piława Górna), wśród terenów atrakcyjnych przyrodniczo, o silnych tradycjach i dużym potencjale przemysłowym. Charakteryzuje się wysokim bezrobociem, wynikającym z upadku istniejących tu kiedyś dużych firm branży tekstylnowo-włókienniczej i elektrotechnicznej.

5) **Aglomeracja Wałbrzyska** stanowi obszar bezpośredniego oddziaływania miasta Wałbrzyska, wymagający wciąż działań restrukturyzacyjnych i rewitalizacyjnych w związku ze skutkami likwidacji przemysłu górniczego węgla kamiennego, w tym problemu podnoszenia się zwierciadła wód podziemnych na terenach pokopalnianych.

6) **Aglomeracja Jeleniogórska** to obszar bezpośredniego oddziaływania Jeleniej Góry, skupiający największe ośrodki turystyczne województwa: Karpacz i Szklarską Porębę. Jest to obszar peryferyjny, wymagający poprawy dostępności transportowej, a także rozwoju innych, poza turystyką, funkcji głównego ośrodka – Jeleniej Góry.

7) **Worek Turoszowski** jest obszarem związanym z odkrywkową eksploatacją węgla brunatnego, w obrębie którego nastąpiły silne przekształcenia środowiska przyrodniczego oraz występuje podwyższone ryzyko powodziowe. Bogatynia stanowi jeden z głównych ośrodków przemysłowych w województwie, ale jednocześnie Worek Turoszowski jest obszarem o najdłuższej czasowej dostępności transportowej do największych ośrodków osadniczych w województwie. Jest to również rejon przygraniczny wymagający współpracy i integracji z działaniami po stronie czeskiej i niemieckiej.

8) **Kraina Baryczy i Wzgórz Trzebnickich** obejmuje północne, peryferyjne obszary województwa, charakteryzujące się występowaniem cennych obszarów przyrodniczych, w tym obszarów NATURA 2000 oraz dużych kompleksów stawów rybnych, stanowiących również dziedzictwo kulturowe. Rejon ten posiada predyspozycje do rozwoju różnych form turystyki w oparciu o walory przyrodnicze, kulturowe i krajobrazowe oraz w oparciu o gospodarkę rybacką.

9) **Obszar Transgraniczny** wyznaczony został w oparciu o kryterium lokalizacji na granicy polsko-czeskiej i polsko-niemieckiej. Jest to rejon o specyficznych uwarunkowaniach rozwoju, wyróżniający się peryferyjnym położeniem w województwie, słabą dostępnością transportową i wspólnymi, ze stroną czeską i niemiecką, problemami, wymagającymi koordynacji działań. Jest to teren o różnorodnym potencjale, na który składa się gęsta sieć osadnicza, z ośrodkami leczenia uzdrowiskowego i ośrodkami turystycznymi, cenne walory przyrodnicze i kulturowe oraz bogate zasoby kopalin.

10) **Autostrada Nowej Gospodarki** to obszar, który ma szansę stać się motorem rozwoju gospodarczego w województwie, w oparciu o najlepszą dostępność transportową i silne ośrodki gospodarcze. Wykorzystanie potencjału tego obszaru uzależnione jest od integracji transportu drogowego, kolejowego i wodnego oraz od rozwoju najnowszych technologii. Ważną rolę mają do odegrania tutaj główne ośrodki gospodarcze: Wrocław, Legnica, Lubin, Polkowice, Głogów, Wałbrzych, Jelenia Góra, Bolesławiec, Świdnica, a także dawne ośrodki przemysłowe w regionie sudeckim.

11) **Obszar Rolniczy** to obszar obejmujący głównie Nizinę Śląską i Przedgórze Sudeckie. Charakteryzuje się bardzo dobrymi warunkami dla produkcji rolnej, o czym świadczy wysoki wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Wymaga szczególnej ochrony i wsparcia ze względu na najwyższą jakość gleb oraz wykorzystania tego wyjątkowego potencjału poprzez aktywizację przemysłu przetwórstwa rolno-spożywczego w celu pełnego wykorzystania naturalnych predyspozycji. Problemem w tym obszarze, a szczególnie w otoczeniu ośrodków miejskich, jest presja urbanizacji na tereny rolne.

12) **Dolina Odry** stanowi odcinek międzynarodowego korytarza ekologicznego i jednej z dwóch głównych osi hydrograficznych kraju, a także zaniedbaną, ważną drogę wodną. Prawie na całej długości, w obszarze dolina ta jest objęta ochroną w ramach sieci NATURA 2000, dla zachowania unikatowych w skali europejskiej siedlisk i gatunków. Jest to także obszar narażony na duże zagrożenie powodziowe dla zlokalizowanych w jego obrębie miejsc koncentracji osadnictwa i wartości nagromadzonego majątku. W związku z realizowanym programem budowy szeregu inwestycji hydrotechnicznych i inżynierskich w obszarze doliny Odry oraz planowaniem wykorzystania jej dla żeglugi śródlądowej oraz potrzebą respektowania przyjętych reżimów ochronnych - niezbędne jest znalezienie rozwiązań, uwzględniających te często sprzeczne racje dla potrzeb gospodarki regionu i całego kraju.

Podsumowanie

- Prawie 20% powierzchni województwa zajmują obszary prawnie chronione o szczególnych walorach przyrodniczych. Zlokalizowane są one przede wszystkim w powiatach: kłodzkim, milickim, górowskim i wałbrzyskim. Lesistość województwa kształtuje się na poziomie średniej krajowej, lecz obszary leśne są na terytorium regionu nierównomiernie zlokalizowane. Największe kompleksy leśne znajdują się w zachodniej i południowej części województwa na terenach powiatów: bolesławieckiego, zgorzeleckiego, kłodzkiego i wałbrzyskiego. Rejony te są szczególnie predestynowane do rozwoju turystyki, także turystyki wiejskiej.
- Obszary, na których prowadzone były w ostatnich latach prace związane z odnową i rewitalizacją wsi zostały skumulowane przede wszystkim w podregionie jeleniogórskim i wrocławskim.
- Dostępność do terenów inwestycyjnych jest przestrzennie zróżnicowana i związana z istnieniem specjalnych stref ekonomicznych: Legnickiej, Specjalnej Strefy Ekonomicznej oraz Wałbrzyskiej Strefy Ekonomicznej.
- Analiza problemów przestrzennego rozwoju województwa umożliwiła wyodrębnienie 12 głównych obszarów problemowych regionu dolnośląskiego.

1.2.7

Zasoby dziedzictwa kultury na obszarach wiejskich

Rodzaje zasobów kultury

Zasoby materialne

Województwo dolnośląskie to część historycznego Śląska. To obszar sięgający od Cieszyna po Kwisę, od Opawy po Zieloną Górę, który od wieku X był terenem rywalizacji królestwa Czech, tworzącego się Państwa Polskiego i Cesarstwa Niemieckiego. W XIII i XIV w. nastąpił podział Śląska na liczne księstwa, które stopniowo stały się lennem Korony Czeskiej, by w 1526 r. wraz z Węgrami przypaść domowi Habsburgów. Względna równowaga została zniszczona rozpoczętą w 1618 r. wojną trzydziestoletnią, kiedy przez region kilkakrotnie przechodziły wojska cesarskie, saksońskie, szwedzkie i brandenburskie, niszcząc i rabując z równym zapałem.

Wkroczenie w 1740 r. na Śląsk króla Prus Fryderyka II, który obronił swą zdobycz w trzech wyniszczających wojnach, zakończonych pokojem w 1763 r., zmieniło granice państwowe. Przy Austrii pozostała pd.-wsch. część regionu, a nowa pruska prowincja – Śląsk – została powiększona o Hrabstwo Kłodzkie. Kolejne zmiany nastąpiły w 1815 r., gdy kosztem Saksonii dołączono do Prus cztery wschodnie powiaty Górnych Łużyc. Ustanowione wówczas granice zostały zmienione po 1918 r., gdy odrodzona Polska objęła w posiadanie większość Górnego Śląska.

Na Dolnym Śląsku działania militarne II Wojny Światowej rozpoczęły się z początkiem 1945 r. i dotknęły niektóre większe ośrodki miejskie. Na mocy ustaleń jałtańskich ziemie te przypadły Polsce. Wiązało się to z radykalną zmianą granic, przynależności państwowej, a przede wszystkim z niemal całkowitą wymianą ludności i zmianą stosunków społeczno-ekonomicznych.

Przerwanie tradycji kulturowej, nieuniknione w rezultacie wysiedleń i połączony z nią brak identyfikacji z materialnym dziedzictwem przeszłości, stał się główną przyczyną powojennych zniszczeń zabytków.

Przełom polityczny 1989 r., prywatyzacja, przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, to czynniki, które przyspieszyły to nadal pozbawione definicji zjawisko socjologiczne. Zapewne najbardziej uchwytna cecha dziedzictwa kultury województwa dolnośląskiego – to największa liczba zabytków wpisanych do rejestru zabytków w Polsce.

Na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego występują liczne zabytki. Znajdują się wśród nich średniowieczne kościoły, klasztory i zamki – Chojnik, Czocho. Renesansowe i barokowe pałace – Grodziec, Luboradz, Wojnowice. Barokowe, cysterskie opactwa i jezuickie kolegia m.in. w Henrykowie, Lubiążu i Krzeszowie. Domy przysłupowo-zrębowe w Sudetach – najstarszy taki dom w Polsce znajduje się w Giebułtowie. Pomniki historii – to 11 zespołów pałacowo-parkowych znajdujących się na terenie Kotliny Jeleniogórskiej, m.in. w Bukowcu, Karpnikach, Łomnicy, Mysłakowicach, Stanisławowie Górnym, Wojanowie, Bobrowie. Ciekawymi przykładami jest również Dwunastu Apostołów – zespół dwunastu drewnianych domów tkaczy z 1707 roku, z których do dziś zachowało się 11 budynków (kompleks najlepiej zachowanych drewnianych budynków na Dolnym Śląsku), kapliczki i krzyże pokutne.

Zasoby niematerialne

Ważną częścią dziedzictwa, oprócz zabytków, dzieł sztuki i kolekcji cennych eksponatów jest także tradycja, żywe, niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom. Niematerialne dziedzictwo kulturowe, choć kruche, jest niezmiernie istotne w procesie kształtowania tożsamości każdej grupy społecznej i jednostki.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku, kładzie nacisk na ochronę praktyk, wyobrażeń, przekazów, wiedzy i umiejętności oraz na związane z nimi instrumenty,

przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową. Za kluczowe uznano dziedziczenie tradycji, jej utrwalanie i przekazywanie kolejnym pokoleniom, co stanowi zasadniczą formę ochrony dziedzictwa niematerialnego.

W projekcie Programu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przygotowanego przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, założono wdrożenie uzupełniających się działań na płaszczyźnie krajowej, regionalnej i lokalnej. Województwo dolnośląskie, biorąc pod uwagę jego skomplikowaną historię, niemal całkowitą wymianę ludności po 1945 r., skutkującą gwałtownym przerwaniem ciągłości kulturowej, nie może się szczycić własnym, utrwalonym dziedzictwem niematerialnym.

Nie oznacza to jednak braku bogatych tradycji przeniesionych na Dolny Śląsk z innych stron, czy co trudniejsze kultywowania przedwojennych, przeważnie niemieckich praktyk dolnośląskich. Zwraca uwagę duża złożoność kulturowa, wyrastanie z różnych tradycji i brak wspólnej płaszczyzny regionalnej, co można uznać za typowe dla tzw. Ziemi Odzyskanych.

Podkreślana wielokulturowość występuje w płaszczyźnie etnicznej, narodowej czy religijnej (m.in. kultura łemkowska, niemiecka, ukraińska, romska, żydowska, grecka, karaimska, czeska), zasadniczo opiera się jednak na różnych polskich komponentach. Polacy przybywali na te tereny m.in. z Rumunii (Bukowiny), byłej Jugosławii (Bośni), Kresów Wschodnich (w tym ze Lwowa), Francji, Małopolski, Wielkopolski i Kielecczyny, przy czym nieczęsto osiedlali się w większych i zwartych skupiskach. Szczególną wartość kulturową przedstawiają święta, świętowanie i związana z nimi obrzędowość np. zwyczaj suchej rybki w Wielki Piątek, zabawy zapustne, kolędowanie i obnoszenie szopki, potrawy wigilijne, święto rolniczych plonów-tradycyjne dożynki, obrzędy weselne i pogrzebowe.

Odbiciem mozaiki kulturowej na obszarach wiejskich są produkty wpisane na Listę Produktów Tradycyjnych prowadzoną przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Wśród 43 dolnośląskich produktów (na 1 285 w całej Polsce) znajdują się m.in. ser kozi łomnicki, kiełbasa niemczańska, karp milicki, begle, miód wrzosowy, czarne gołąbki kruzewnickie, śląskie niebo, keselica, juha czy likier karkonoski.

Widać również wyraźny wzrost zainteresowania muzyką ludową – powstają zespoły łączące tradycję i nowoczesność. Wymieszanie wątków kulturowych można uznać za bogactwo obszarów wiejskich Dolnego Śląska, jednocześnie utrudnia ono podtrzymanie w miarę jednorodnego dziedzictwa niematerialnego w kulturowo niejednorodnych społecznościach lokalnych.

Zasoby naturalne

Województwo dolnośląskie jest położone w południowo-zachodniej części Polski, w dorzeczu górnej i środkowej Odry, na pograniczu trzech podprowincji geograficznych: Sudetów na południu, Nizin Sasko-Łużyckich w części północno-zachodniej i Nizin Środkowopolskich w części północno-wschodniej. W granicach jego obszaru wyróżniają się następujące jednostki geologiczno-strukturalne: Sudety, blok przedsudecki i południowo-wschodnia część monokliny przedsudeckiej, charakteryzują się zróżnicowaną i mozaikową budową geologiczną. Pasmowy układ przestrzeni przyrodniczej województwa, związany z dominantami Sudetów, ciągiem pogórzy i szeroką Niziną Śląską ma swą kontynuację w jego najbliższym otoczeniu. Wiąże go z nim takie kompleksy przyrodnicze, jak Bilateralny Rezerwat Biosfery Karkonosze/Krkonoše, pozostałe tereny chronione w masywach górskich na granicy polsko-czeskiej, korytarz ekologiczny doliny Nysy Łużyckiej na granicy z Niemcami oraz ponadregionalny korytarz ekologiczny Odry.

Ochronie najcenniejszych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym obszarów służy regionalny system obszarów chronionych, obejmujący 2 parki narodowe, 66 rezerwatów przyrody, 12 parków krajobrazowych, 25 obszarów chronionego krajobrazu i 14 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Obszary te zajmują łącznie ok. 18,2% powierzchni województwa wg danych z końca 2010 r., co stanowi najniższą wartość w kraju (przy średniej dla Polski 32,3%).

Natura 2000 jest najmłodsza z form ochrony przyrody, wprowadzoną w 2004 r. w Polsce, jako jeden z obowiązków związanych z przystąpieniem naszego kraju do Unii Europejskiej. Głównym celem funkcjonowania Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000 jest zachowanie określonych typów siedlisk przyrodniczych oraz gatunków, które uważa się za cenne i zagrożone w skali całej Europy. Drugim jej celem jest ochrona różnorodności biologicznej. Na Dolnym Śląsku w skład sieci Natura 2000 wchodzi 11 obszarów specjalnej ochrony ptaków

(OSO) o łącznej powierzchni 309 803,3 ha oraz 88 obszarów mających znaczenie dla Wspólnoty o łącznej powierzchni 327 339,8 ha.

Największym Obszarem Specjalnej Ochrony (OSO) ptaków są Bory Dolnośląskie, które w województwie dolnośląskim zajmują powierzchnię 125 384,1 ha (całkowita powierzchnia obszaru, obejmująca część w województwie lubuskim, wynosi 172 093,4 ha), zaś najmniejszym OSO jest Zbiornik Mietkowski o powierzchni 1193,9 ha. Największym obszarem mającym znaczenie dla Wspólnoty jest Ostoja nad Baryczą o powierzchni 82 026,4 ha (z czego na terenie województwa dolnośląskiego znajduje się 66 207,4 ha tj. 80,7% całkowitej powierzchni obszaru), natomiast najmniejszym Kościół w Konradowie o powierzchni zaledwie 0,3 ha.

Sposób powiązań kulturalnych miasto-wieś w województwie

Głównymi formami relacji pomiędzy miastem a wsią są:

- rekreacja i wypoczynek umożliwiająca zaspokajanie potrzeb turystyczno-rekreacyjnych mieszkańców miast w tym odpoczynek, zwiedzanie zabytków, obcowanie z przyrodą i poznawanie wiejskiego dziedzictwa kulturowego.
- rozwój rzemiosła w tym rzemiosła ludowego wykorzystującego potencjał zasobów przyrodniczych i kulturowych obszarów wiejskich.
- renowacja i ochrona dziedzictwa kulturowego w tym krajobrazu – dotacje instytucji państwowych i samorządowych.

Powiązania kulturowe miasto-wieś realizują się poprzez turystykę, organizację szeroko rozumianych festiwali tradycji i powrotu do dawnych rzemiosł. Walory kulturowe, krajobrazowe i przyrodnicze obszarów wiejskich województwa stanowią o jego wysokiej atrakcyjności turystycznej. Wyróżniają się w jego obszarze Sudety, stanowiące (obok Karpat, Wyżyny Małopolskiej, Mazur i Wybrzeża Bałtyckiego) jeden z wiodących regionów turystycznych w Polsce. W regionie rozwija się turystyka krajoznawcza i kulturowa, różne formy wypoczynku całorocznego i krótko pobyтового, a także turystyka aktywna, sporty zimowe, wędrówki wodne oraz sporty lotnicze. Specyficzne walory przyrodnicze umożliwiają tu rozwój lecznictwa uzdrowiskowego i turystyki zdrowotnej. Główne obszary turystyczne województwa koncentrują się w trzech zróżnicowanych przyrodniczo i krajobrazowo pasmach: górskim paśmie Sudetów z Pogórzem Sudeckim, równinnym paśmie Nizin Śląskiej i Śląsko-Łużyckiej z Doliną Odry oraz leśnych kompleksach Borów Dolnośląskich i Doliny Baryczy z Wałem Trzebnickim.

Agroturystyka

Obszary wiejskie posiadają korzystne warunki do rozwoju turystyki, w tym agroturystyki. Dotyczy to zwłaszcza regionów o niskim poziomie uprzemysłowienia, bogatych w walory przyrodniczo-krajobrazowe i kulturowe. Baza agroturystyczna Dolnego Śląska jest rozlokowana w atrakcyjnych przyrodniczo-historycznych rejonach turystycznych, takich jak Bory Dolnośląskie, Góry Izerskie, Karkonosze i Kotlina Jeleniogórska, Góry Kaczawskie, Rudawy Janowickie, Góry Kamienne i Wałbrzyskie, Góry Sowie, Góry Stołowe, Kotlina Kłodzka, Góry Bystrzyckie, Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie, Góry Złote i Bardzkie, Wzgórze Niemczańsko-Strzelińskie, Masyw Ślęży i Dolina Świdnicka, Nizina Śląska oraz Wzgórze Trzebnickie i Dolina Baryczy.

Od 2012 roku realizowany jest program Wioski z pomysłem. Celem programu jest nawiązanie współpracy wsi tematycznych z regionu Dolnego Śląska i z obszaru Polski oraz wsparcie organizacji wiejskich w zakresie narzędzi ekonomii społecznej, tworzenia ofert tematycznych i rozwijania przedsiębiorczości wiejskiej. W tej chwili, w ramach sieci Wiosek z pomysłem działa kilkadziesiąt miejscowości tematycznych (m.in. Wioska Chleba, Wieś Bociana, Rogata Wieś), a ich oferta turystyczna i edukacyjna cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem turystów.

Zagrody edukacyjne

Wieś wzbudza ciekawość i coraz częściej jest celem podróży rodzin z dziećmi, wycieczek szkolnych i turystów indywidualnych. Idealnym miejscem, by poznać wieś od podszewki są zagrody edukacyjne, gdzie podczas przygotowanych przez rolników programów edukacyjnych można zaznajomić się ze specyfiką działalności

rolniczej, tradycyjnymi zawodami czy też dowiedzieć się więcej nt. produkcji zdrowej żywności. Funkcja edukacyjna wsi i gospodarstwa wiejskiego zaczęła kształtować się wraz z rozwojem turystyki wiejskiej i agroturystyki. Jej zaplecze edukacyjne stanowią wszelkie budynki gospodarcze (stodoły, obory, stajnie, szopy, spichlerze, magazyny itp.), budynki służące przetwórstwu (młyny, serownie, dojrzewalnie, domowe piekarnie, pracownie pszczałarskie itp.) oraz rzemiosłu. Warunkami sprzyjającymi do prowadzenia działalności edukacyjnej w gospodarstwie jest jego położenie, sprzęty rolnicze gospodarstwa domowego, obecność zwierząt hodowlanych i uprawy.

Tworzenie oferty edukacyjnej w gospodarstwie agroturystycznym odbywa się poprzez przygotowanie programu i zaprezentowanie jego etapów podczas warsztatów, pokazów, szkoleń, pogadanek, ścieżek przyrodniczych czy zielonych szkół. Dolny Śląsk jest liderem w kraju pod względem liczby zagród edukacyjnych. Na obszarach wiejskich Dolnego Śląska znajduje się 29 zagród edukacyjnych.

Rzemiosło

Po obu stronach Nysy wzdłuż szlaku *via gustica* znaleźć można wiele rodzajów rzemiosła, których tradycja pielęgnowana jest od stuleci. Paleta rzemiosł jest bardzo kolorowa: garncarstwo, tkactwo, złotnictwo, stolarstwo, plectenie koszu, kołodziejstwo, tradycyjne zakłady młynne. Bogate złoża gliny w regionie stworzyły zakładom rzemieślniczym już w ubiegłych stuleciach dogodne warunki. Tradycja pracy na kole garncarskim jest w wielu rodzinnych zakładach pielęgnowana do dzisiaj. Około roku 1547 powstała bolesławiecka cecha garncarska w Bolesławcu, wtedy Dolny Śląsk/Prusy. W 1680 roku odkryto, że masę glinową użytą w Bolesławcu można wypalać w około 1 340 stopniach. Dzięki temu możliwe stało się wyprodukowanie naczyń żaroodpornych. Charakterystyczne metody, jak i czasochłonne wzory wykonywane są dzisiaj, tak jak dawniej, ręcznie za pomocą technik malarskich i przy użyciu gąbki. W sezonie letnim duże znaczenie turystyczne mają skanseny zwłaszcza, gdy położone są w obszarach turystycznych, jak np. muzeum budownictwa drewnianego w Pstrążnej koło Kudowy Zdroju i skansen dawnych sprzętów w Wambierzcach.

Kulinaria

Położenie geograficzne oraz burzliwe dzieje naszego regionu sprawiają, że bogactwo tradycji jest niezwykle. Kalendarz imprez kulinarnych na obszarach wiejskich pozwala zapoznać się mieszkańcom miast z kuchnią sąsiednich narodowości, a także mniejszości narodowych, etnicznych zamieszkujących województwo dolnośląskie. Program dożynek i festiwali na Dolnym Śląsku jest bardzo bogaty m.in. Mała Wielkanoc – na Styku Czterech Kultur w Pieńsku to prezentacja polsko-czesko-niemiecko-serbołużycka, podczas której można skosztować niemieckich tradycyjnych czekoladowych łakoci, czeskich ciasteczek, serbołużyckich drożdżowych wypieków, a także potraw o kresowym rodowodzie, przygotowanych przez mieszkańców Gminy Pieńsk.

Organizowanie świąt lokalnych na obszarach wiejskich to działanie, które często i chętnie podejmują samorządy lokalne, Koła Gospodyń Wiejskich i organizacje pozarządowe. Zazwyczaj to one inicjują obchody dni miejscowości i innych wydarzeń. Organizacja świąt lokalnych to także pole najczęstszej współpracy w obszarze kultury między organizacjami a samorządami lokalnymi. Liczba organizowanych świąt rośnie wraz z wielkością miejscowości. Na terenach wiejskich więcej niż 8 świąt lokalnych rocznie organizuje lub współorganizuje co trzecie JST. Przykładem święta typu jarmark może być Piknik Rodzinny – Święto Chleba i Ziół w Bagnie.

Partnerstwa międzyregionalne i międzynarodowe

Na obszarach wiejskich Dolnego Śląska działają liczne partnerstwa międzyregionalne i międzynarodowe. Przykładem może być partnerstwo z Saksonią, które obejmuje zarówno oficjalne wizyty polityków, jak i robocze uzgodnienia dotyczące rozwoju regionalnego i planowania przestrzennego w obszarze przygranicznym. W szczególności dotyczą one rozwiązań komunikacyjnych, przejść granicznych, wspólnych przedsięwzięć

gospodarczych (w tym turystyki) oraz udziału w programach Unii Europejskiej, wcześniej Phare CBC, obecnie głównie INTERREG, a także szeroko pojmowanej edukacji od szkół średnich do wyższych.

Podjęto współpracę w zakresie szkolnictwa i szkół wyższych, ochrony środowiska, rolnictwa i obszarów wiejskich. Problemy współpracy dolnośląsko-saksońskiej są prezentowane w ramach posiedzeń Polsko-Niemieckiej Komisji Międzyrządowej ds. Współpracy Międzyregionalnej i Przygranicznej oraz corocznych spotkań Ministrów Spraw Zagranicznych Polski i Niemiec z Premierami Landów i Marszałkami i Wojewodami z regionów przygranicznych.

Wspierana jest działalność polsko-niemiecko-czeskiego Euroregionu Nysa. W lipcu 2002 roku po raz pierwszy zorganizowano imprezę promującą Dolny Śląsk w Saksonii. Nawiązana została współpraca ze Związkiem Powiatów Saksonii i Związkiem Miast i Gmin Saksonii oraz współpraca pomiędzy Związkiem Turystyki Saksonii i Dolnośląską Organizacją Turystyczną. W ramach wdrażania unijnego programu współpracy transgranicznej, w Urzędzie Marszałkowskim opracowano Wspólny Dokument Programowy Dolny Śląsk-Saksonia, Phare CBC II- Interreg III A, którego celem było sformułowanie wspólnej strategii współpracy transgranicznej na lata 2001-2006. Stanowi on podstawę wdrażania projektów w pasie przygranicznym.

W ramach realizacji Lokalnej Strategii Rozwoju Partnerstwo Sowiogórskie planuje w 2017 roku realizację dwóch projektów współpracy, w tym jeden o charakterze edukacyjno-inwestycyjnym.

Projekt współpracy pod roboczą nazwą „Festiwal Kulinary: Tradycje wsi polskiej i czeskiej” ma charakter międzynarodowy. Głównym celem projektu jest aktywna promocja obszaru partnerów poprzez wymianę doświadczeń związanych z tradycją, kulturą i dziedzictwem lokalnym.

Od 1994 roku Dolny Śląsk i Alzacja utrzymują kontakty, które początkowo zostały nawiązane z województwem wrocławskim. Ostatecznie, po wprowadzeniu nowej organizacji terytorialnej ustanawiającej Samorząd Województwa Dolnośląskiego, 17 grudnia 1999 r. zostało podpisane Porozumienie o Współpracy pomiędzy Województwem Dolnośląskim a Regionem Alzacji. Kontakty te zaowocowały organizowanymi naprzemiennie Dniami Dolnego Śląska i Dniami Alzacji, podczas których odbywa się wymiana kulturalna, sportowa i szkoleniowa.

Pierwsze trzyletnie porozumienie o współpracy w dziedzinie kultury zostało podpisane 23 maja 2003 roku i obejmowało lata 2004-2006. Drugie trzyletnie porozumienie o współpracy w dziedzinie kultury to dokument, na mocy którego Województwo Dolnośląskie i Region Alzacji potwierdzają wzajemną chęć utrzymywania kontaktów, ale także pogłębiania ich w dziedzinie współpracy kulturalnej oraz wpisania tych kontaktów w ramy czasowe.

Artefakty kultury, w tym kultury ludowej

Dolny Śląsk to region słynący z największych w Polsce zasobów zabytków kultury materialnej. Zwykle jednak nie dostrzega się faktu istnienia całego bogactwa niematerialnego dziedzictwa, przeniesionego przez powojennych osiedleńców. W wyniku przesiedleń przybyła tu po 1945 roku ludność ze wszystkich zakątków przedwojennej Polski, a także spoza jej granic. Złożoną mozaikę regionalną wzbogaciły grupy ludności polskiej, przybyłej z Bukowiny, Bośni i Francji.

Oprócz skromnego dobytku materialnego, osiedleńcy przywieźli ze sobą imponujący bagaż kultury niematerialnej w postaci pieśni, obrzędów, zwyczajów i całego zasobu wspomnień związanych z utraconymi małymi ojczyznami. Sytuacja kulturowa na Dolnym Śląsku przedstawiała się podobnie jak w przypadku pozostałych obszarów tak zwanych Ziemi Odzyskanych.

Współczesna specyfika tych obszarów wiejskich zależy od skomplikowanych procesów kulturowych wynikających z przerwania ciągłości osadniczej po 1945 roku. Region posądzany o brak istnienia jakiegokolwiek kultury ludowej, okazuje się zagłębiem unikalnych tradycji przechowywanych przez już trzecie pokolenie powojennych osiedleńców. Zarówno przed II Wojną Światową, jak i później, Śląsk był terenem ożywionej aktywności osadniczej, spowodowanej nie tylko przyczynami politycznymi, ale też tymi natury gospodarczej.

Obok autochtonicznej ludności polskojęzycznej, zamieszkiwali tutaj w przeszłości Niemcy, Żydzi, Serbołużyczanie, Czesi, a nawet austriacy Tyrolczycy. Każda z tych grup pozostawiła po sobie do dziś znaczący dorobek. Przybyli po wojnie Polacy, Ukraińcy i Grecy wnieśli do dziedzictwa kultury regionu także swój ważny wkład.

Stroje ludowe

Według badaczy zajmujących się kulturą Dolnego Śląska, stroje ludowe na tym obszarze, zaczęły wychodzić z powszechnego użytku już w pierwszej połowie XIX w., a ich zanik był widoczny najczęściej na terenach nizinnych. Podstawowe warianty noszonych tam ubiorów to stroje: wrocławski, kłodzki, wałbrzyski, karkonoski i jeleniogórski. Najdłużej zachowała się odmiana zwana jeleniogórską, noszona w południowej części Dolnego Śląska, a także na ziemi kłodzkiej. Za centrum tego regionu kostiumologicznego uważa się Szklarską Porębę.

W przypadku zespołów ludowych brak zakorzenionej, wspólnej i jednoznacznej tradycji regionalnej, poznawanej poprzez dzieje swojej rodziny. Zmusza to zespoły do szukania innych dróg doboru stroju. Niektóre zespoły identyfikują się – dzięki pochodzeniu swoich członków – z daną tradycją, przywiezioną na Dolny Śląsk po II Wojnie Światowej i przywiązanie to manifestują m.in. w swoim stroju – niekiedy odziedziczonym po rodzicach lub dziadkach. Jedną z najbardziej wyróżniających się pod tym względem grup są górale czadeccy. Część zespołów, których członkowie przyjechali zza Buga, również kultywuje przywiezione tradycje, jak np. Brzykowanie.

Zespoły ludowe

Potrzeba ocalenia, zachowania tradycji jest powodem powstawania i działalności wielu zespołów ludowych na obszarach wiejskich. Motywacja tego typu ma wyraźny wpływ na późniejszy kształt repertuaru i strojów zespołu, na dbałość o ich zgodność z tradycją regionalną lub rodzinną. Duże znaczenie mają także liczne lokalne festiwale i przeglądy, będące okazją do spotkań i prezentacji na scenie.

Na Dolnym Śląsku można zauważyć identyfikację z całym regionem, opartą przede wszystkim na wspólnej osiedleńczej historii. Współczesny Dolnoślązak to osoba o wielu korzeniach, dziecko osadników z różnych stron („mama z Kieleckiego, ojciec spod Lwowa”), Dolny Śląsk to natomiast region spotkań. Powojenna historia regionu jest znana i podkreślana, również w słowach piosenek pisanych i śpiewanych przez zespoły. Współczesne zespoły ludowe powstają najczęściej z oddolnej i spontanicznej potrzeby. Tworzone są na bazie Kół Gospodyń Wiejskich, przy okazji rozmaitych świąt, z dożynkami na czele, z inspiracji lokalnych muzyków lub po prostu osób aktywnych, czujących potrzebę działania i zmian we własnej miejscowości.

Przyświeca temu chęć muzykowania, spotykania się, promowania swojej wsi, a także „ocalenia od zapomnienia” miejscowego dziedzictwa kulturowego. Z informacji statystycznych z bazy Stowarzyszenia Twórców Ludowych, które dotyczą stanu z 2014 roku wynika, że w województwie dolnośląskim istniało 61 zespołów i 5 kapel. Wszystkich razem było więc 66, a w tym (w podziale na kategorie): 19 zespołów pieśni i tańca, 31 zespołów śpiewaczych, 11 zespołów śpiewaczo-obrzędowych i 5 kapel. W zdecydowanej większości widać wzrost liczby grup folklorystycznych w ujęciu powiatów w latach 2007-2015.

Tabela.1. Grupy artystyczne folklorystyczne według powiatów w 2007 r. i 2015 r.

Powiat	grupy artystyczne	grupy artystyczne
	folklorystyczne (ludowe, pieśni i tańca, kapele)	folklorystyczne (ludowe, pieśni i tańca, kapele)
	2007	2015
	[szt.]	[szt.]
Powiat bolesławiecki	24	17
Powiat dzierzoniowski	9	10
Powiat głogowski	9	11
Powiat górowski	1	3
Powiat jaworski	5	8
Powiat jeleniogórski	2	6
Powiat kamiennogórski	2	3
Powiat kłodzki	18	27
Powiat legnicki	5	3
Powiat lubański	1	5
Powiat lubiński	5	7
Powiat lwówecki	3	6
Powiat milicki	1	1
Powiat oleśnicki	18	25
Powiat oławski	4	1
Powiat polkowicki	4	11
Powiat średzki	3	7
Powiat świdnicki	16	13
Powiat trzebnicki	6	6
Powiat wałbrzyski	3	1
Powiat wołowski	1	3
Powiat wrocławski	4	10
Powiat ząbkowicki	8	12
Powiat zgorzelecki	5	8
Powiat złotoryjski	8	14

Źródło: www.bdl.stat.gov.pl, Bank Danych Lokalnych

Tabela 2. Domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice. Liczba obiektów według powiatów w 2003 r. i 2015 r.

Powiat	działalność centrów, domów, ośrodków kultury, klubów i świetlic ogółem	działalność centrów, domów, ośrodków kultury, klubów i świetlic ogółem
	2003	2015
	[ob.]	[ob.]
Powiat bolesławiecki	6	6
Powiat dzierzoniowski	7	9
Powiat głogowski	5	9
Powiat górowski	2	4
Powiat jaworski	15	26
Powiat jeleniogórski	3	12
Powiat kamiennogórski	5	5
Powiat kłodzki	29	12
Powiat legnicki	5	14
Powiat lubański	5	6
Powiat lubiński	24	19
Powiat lwówecki	11	7
Powiat milicki	4	3
Powiat oleśnicki	9	8
Powiat oławski	3	4
Powiat polkowicki	9	21
Powiat strzeliński	7	17
Powiat średzki	18	3
Powiat świdnicki	23	25
Powiat trzebnicki	6	15
Powiat wałbrzyski	6	5
Powiat wołowski	3	3
Powiat wrocławski	9	15
Powiat ząbkowicki	9	11
Powiat zgorzelecki	15	15
Powiat złotoryjski	5	6

Źródło: www.bdl.stat.gov.pl Bank Danych Lokalnych

Wybrane wydarzenia w województwie dolnośląskim na obszarach wiejskich:

- Festiwal Tradycji Dolnego Śląska
- Noc Kupały i inne zwyczaje średniowieczne – impreza z elementami turnieju rycerskiego
- Dolnośląski Przegląd Zespołów Folklorystycznych
- Międzynarodowe spotkania z Folklorem w Dzierżoniowie
- Święto Chleba – Jawor
- Festiwal Produktu Regionalnego
- Festiwal Twórczości Ludowej Dobrego Smaku – Ołdrzychowice
- Bałkańska Festa w Bolesławicach
- Izerska Gala Folkloru Świeradów Zdrój

Główne wnioski możliwe w ujęciu podregionów i powiatów lub gmin

Różnorodność kultury materialnej i niematerialnej sprawia, że obszary wiejskie województwa dolnośląskiego posiadają wysoką atrakcyjność i duży potencjał rozwojowy turystyki i nie tylko.

Często nie dostrzega się faktu istnienia bogactwa niematerialnego dziedzictwa przeniesionego przez powojennych osiedleńców. Obszary wiejskie mają duży potencjał środowisk twórczych i dobrą infrastrukturę związaną z kulturą. Znacząca aktywność obywatelska wpływa na rozwój trzeciego sektora i społeczeństwa obywatelskiego. Istnieje bardzo duża liczba stowarzyszeń i fundacji na obszarach wiejskich.

Integrująca, sprzyjająca rozwojowi kapitału społecznego na wsi rola kultury wydaje się oczywista. Działające na obszarach wiejskich instytucje kultury, z uwagi na względnie niewielką grupę odbiorców ich oferty, są bardziej niż instytucje w większych miastach uzależnione od inicjatywy i zaangażowania mieszkańców.

Kultura, rozumiana zarówno jako działania artystyczne podejmowane w środowiskach wiejskich lub kierowane do wiejskiej publiczności, a także jako animacja uczestnictwa mieszkańców wsi w kulturze wydaje się zatem jednym z obszarów interwencji na rzecz poprawy tworzenia kapitału społecznego na wsi. Wsparcie dla projektów z różnych obszarów kultury, realizowanych na obszarach wiejskich lub kierowanych do ich mieszkańców może być zatem znakomitym polem budowania na wsi kultury uczestnictwa, a co za tym idzie – kapitału społecznego. Może też służyć włączeniu mieszkańców wsi w szerszy obieg kultury – narodowej i globalnej. Wsparcie dla włączenia takich działań w lokalne obiegi kultury może służyć integracji społeczności wiejskich. Dowartościowanie twórczości mieszkańców wsi oraz wzmocnienie pozycji lokalnych twórców może prowadzić do wzmocnienia lokalnych tożsamości.

1.3

Diagnoza sytuacji w rolnictwie w województwie dolnośląskim¹

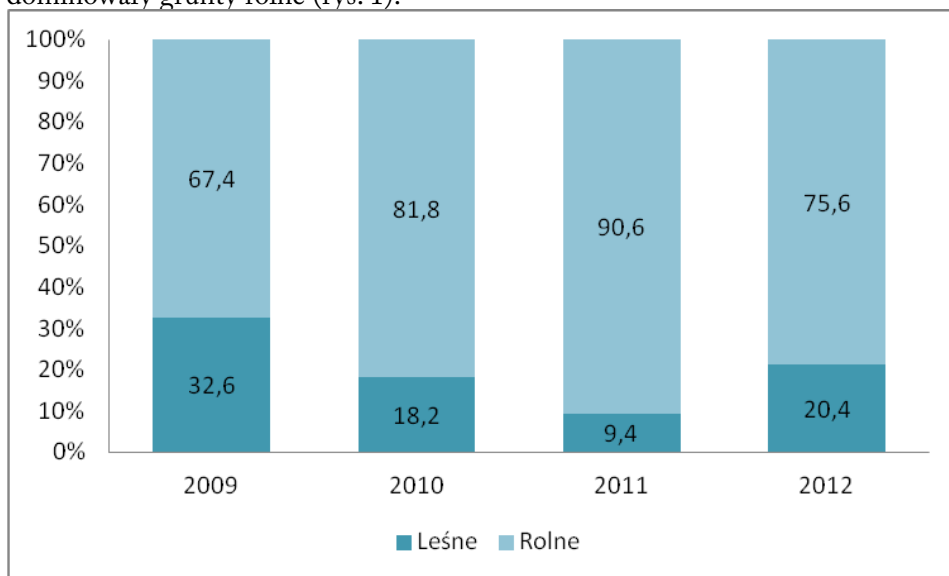
1.3.1

Zasoby ziemi rolniczej i struktura jej użytkowania²

Grunty związane z rolnictwem to prawie 1,8 mln ha [tab. 1 i 2]. Około 1 mln ha powierzchni regionu zajmują użytki rolne, 550 tys. ha lasy, a 179 tys. ha pozostałe grunty. Prawie 60% stanowią użytki rolne, czyli grunty bezpośrednio związane z działalnością rolniczą. **Największe areale UR zlokalizowane są w powiatach: wrocławskim, kłodzkim, trzebnickim, oleśnickim, ząbkowickim, średzkim i strzelińskim.**

W strukturze użytków rolnych dominują grunty orne (77,4% wobec 76,8% w kraju). Użytki zielone (łąki i pastwiska) natomiast zajmują 22,1% powierzchni użytków rolnych w regionie (w kraju – 21,3%) (tab. 2). **Struktura UR jest przestrzennie zróżnicowana.** W nizinnej części województwa dominują grunty orne. Największym udziałem GO w strukturze cechują się powiaty: strzeliński, średzki, dzierzoniowski i wrocławski (prawie 90% UR), natomiast w powiatach sudeckich występuje więcej łąk i pastwisk trwałych (kamiennogórski – 32%, jeleniogórski – 27,7%, kłodzki – 22,6%, wałbrzyski – 29%). Trwałe użytki zielone stanowią podstawę do produkcji wartościowych pasz. Potencjał produkcyjny TUZ w dolnośląskim jest znaczący, niestety nie przekłada się to na wielkość obsady zwierząt inwentarskich i produkcji zwierzęcej i baza paszowa pozostaje niewykorzystana. W latach 2002–2010 w powiatach: jeleniogórskim i kłodzkim nastąpiło zmniejszenie obsady zwierząt gospodarskich w przeliczeniowych sztukach dużych o 11% (jeleniogórski) i o 19% (kłodzki) zmniejszając i tak bardzo niski stan zwierząt. W powiecie kamiennogórskim i wałbrzyskim obsada zwierząt zwiększyła się w tym czasie nieznacznie bo o 4%, przede wszystkim dzięki przyrostowi liczby koni (wałbrzyski) i kóz (kamiennogórski)³.

W latach 2007–2013 prawie 1,5 tys. ha gruntów rolnych zostało wyłączonych z produkcji rolnej (tab. 3 – mapa 4 i 5). **Szczególnie dużo ziemi rolniczej wyłączono w powiecie wrocławskim i legnickim, a więc w rejonach o bardzo dobrych warunkach glebowych i klimatycznych do prowadzenia działalności rolniczej.** Bliskość aglomeracji miejskich zagraża zachowaniu potencjału gleb najlepszych w regionie. Wyłączono prawie 300 ha gleb najlepszych klas I i II oraz ponad 1000 ha klasy III (mapa 4). Wśród arealów wycofanych z produkcji dominowały grunty rolne (rys. 1).

Rysunek. 1. Grunty rolne i leśne wyłączone z produkcji rolniczej i leśnej w województwie dolnośląskim.

Źródło: US we Wrocławiu [2015]

¹ Wykorzystano elementy diagnozy zawartej w programie „Dolny Śląsk Zielona Dolina Żywności i Zdrowia” przyjętym przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego UM we Wrocławiu w 2017 r. Diagnoza opracowana pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Kutkowskiej z UP we Wrocławiu. Autorzy pozostali: dr T. Berbeka, dr T. Szuk, dr T. Piławka.

² Analizę wykonała prof. dr hab. Barbara Kutkowska, UP we Wrocławiu

³ Marta Besz. Praca magisterska pt. „Przemiany w rolnictwie sudeckim po integracji ze strukturami UE”. Promotor: Barbara Kutkowska. INEIS UP we Wrocławiu, 2015 r.

W latach 2009-2012 powierzchnia ugorów i odłogów na gruntach ornych zmniejszyła się prawie 3-krotnie (tab. 4).

Tabela 1. Struktura użytkowania gruntów ogółem w podregionach i powiatach (2013)

Lp.	Wyszczególnienie	Powierzchnia obszarów wiejskich ha	Użytki rolne (% udział w powierzchni powiatu)										Lasy i grunty leśne		Pozostałe grunty	
			razem		grunty orne		sady		łąki		pastwiska		ha	%	ha	% (leśistość)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
	Powiat:															
1	bolesławiecki	126 439	36 300	28,7	28 306	22,4	101	0,1	4 803	3,8	3 090	2,4	78 984	62,5	11 155	8,8
2	jaworski	55 316	37 515	67,9	30 971	56,0	166	0,3	3 022	5,5	3 356	6,1	12 883	23,3	4 918	8,8
3	jeleniogórski	43 301	21 675	50,1	9 631	22,2	73	0,2	6 086	14,1	5 885	13,6	17 014	39,3	4 612	10,6
4	kamiennogórski	35 528	18 926	53,5	7 563	21,3	2	0,0	6 957	19,6	4 404	12,4	13 701	38,6	2 901	8,1
5	lubański	36 202	24 128	66,6	16 396	45,3	159	0,4	4 300	11,9	3 273	9,0	8 642	23,9	3 432	9,5
6	lwówecki	65 516	36 651	56,0	20 763	31,7	113	0,2	6 858	10,5	8 917	13,6	23 161	35,4	5 704	8,6
7	zgorzelecki	73 687	27 933	37,9	18 818	25,5	295	0,4	5 024	6,8	3 796	5,2	37 932	51,5	7 822	10,6
8	złotoryjski	52 973	38 170	72,1	31 605	59,7	203	0,4	3 054	5,8	3 308	6,2	10 273	19,4	4 530	8,5
9	Podregion jeleniogórski	488 962	241 298	49,3	164 053	33,6	1 112	0,2	40 104	8,2	36 029	7,4	202 590	41,4	45 074	9,2
	Powiat:															
10	głogowski	40 769	26 177	64,1	21 947	53,8	98	0,2	2 464	6,0	1 668	4,1	9 747	23,9	4 845	12,0
11	górowski	71 880	44 264	61,6	34 315	47,7	50	0,1	5 721	8,0	4 178	5,8	21 307	29,6	6 309	8,8
12	legnicki	72 760	52 520	72,1	44 588	61,3	241	0,3	4 235	5,8	3 456	4,7	11 656	16,0	8 584	11,9
13	lubiniński	65 659	35 497	54,0	29 130	44,4	88	0,1	3 694	5,6	2 585	3,9	22 489	34,3	7 673	11,7
14	polkowicki	73 920	36 823	49,8	26 638	36,0	86	0,1	7 884	10,7	2 215	3,0	28 232	38,2	8 865	12,0

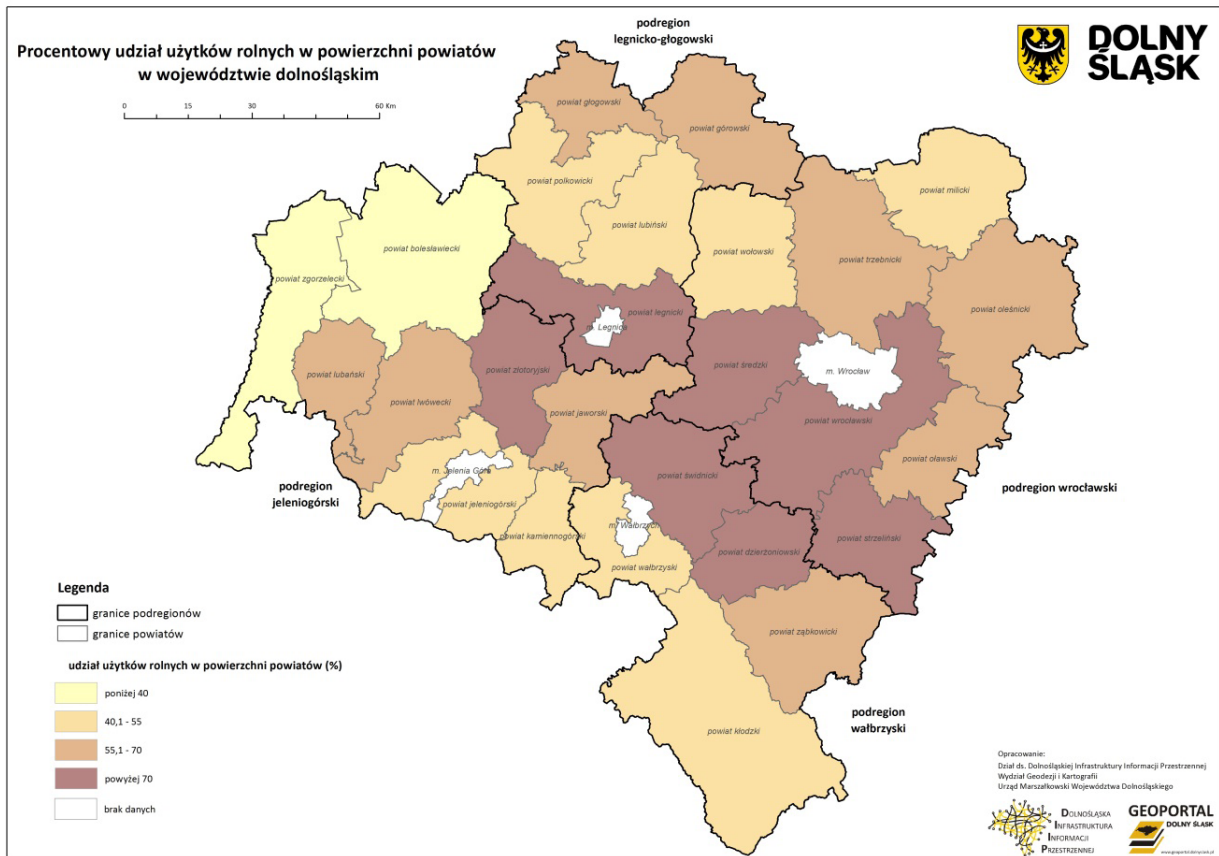

cd. tabeli 1

15	Podregion legnicko-głogowski	324 988	195 281	60,1	156 618	48,2	563	0,2	23 998	7,4	14 102	4,3	93 431	28,7	36 276	11,2
	Powiat:															
16.	dzierżoniowski	31 713	23 369	73,7	20 800	65,6	142	0,4	1 193	3,8	1 234	3,9	5 653	17,8	2 691	8,5
17	kłodzki	136 354	67 929	49,8	36 939	27,1	169	0,1	10 215	7,5	20 606	15,1	59 002	43,3	9423	6,9
18	świdnicki	65 492	48 685	74,4	42 597	65,0	362	0,6	2 010	3,1	3 716	5,7	9 880	15,1	6927	10,5
19	wałbrzyski	34 442	17 839	51,8	7 813	22,7	29	0,1	4 057	11,8	5 940	17,2	14 172	41,1	2431	7,1
20	ząbkowicki	75 838	52 748	69,5	45 150	59,5	361	0,5	3 067	4,0	4 170	5,5	15 539	20,5	7551	10,0
21	Podregion wałbrzyski	343 839	210 570	61,2	153 299	44,6	1 063	0,3	20 542	6,0	35 666	10,4	104 246	30,3	29 023	8,4
	Powiat:															
22	milicki	70 054	30 729	43,9	22 479	32,1	113	0,2	6 089	8,7	2 048	2,9	29 477	42,1	9 848	
23	oleśnicki	98 744	57 139	57,9	46 527	47,1	150	0,2	6 831	6,9	3 631	3,7	33 202	33,6	8 403	8,5
24	oławski	47 760	32 516	68,1	28 281	59,2	94	0,2	3 274	6,9	867	1,8	10 270	21,5	4 974	10,4
25	strzeliński	60 088	49 230	81,9	44 657	74,3	448	0,7	2 230	3,7	1 895	3,2	5 559	9,3	5 299	8,8
26	średzki	68 708	52 677	76,7	47 205	68,7	233	0,3	2 591	3,8	2 648	3,9	9 198	13,4	6 833	9,9
27	trzebnicki	97 892	59 773	61,1	46 865	47,9	605	0,6	8 526	8,7	3 777	3,9	26 300	26,9	11 819	12,0
28	wołowski	63 834	34 556	54,0	27 281	42,7	88	0,1	4 300	6,7	2 887	4,5	23 402	36,7	5 876	9,3
29	wrocławski	105 780	80 671	76,3	71 546	67,6	491	0,5	4 501	4,3	4 133	3,9	9 822	9,3	15 287	14,4
30	Podregion wrocławski	612 860	397 291	64,8	334 841	54,6	2 222	0,4	38 342	6,3	21 886	3,6	147 230	24,0	68 339	11,2
31	Woj. dolnośląskie	1770649	1044440	59,9	808811	45,7	4960	0,3	122986	6,9	107683	6,1	547497	30,9	178712	10,1

Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej ...., 2015

Mapa 1. Procentowy udział powierzchni UR w powierzchni powiatów

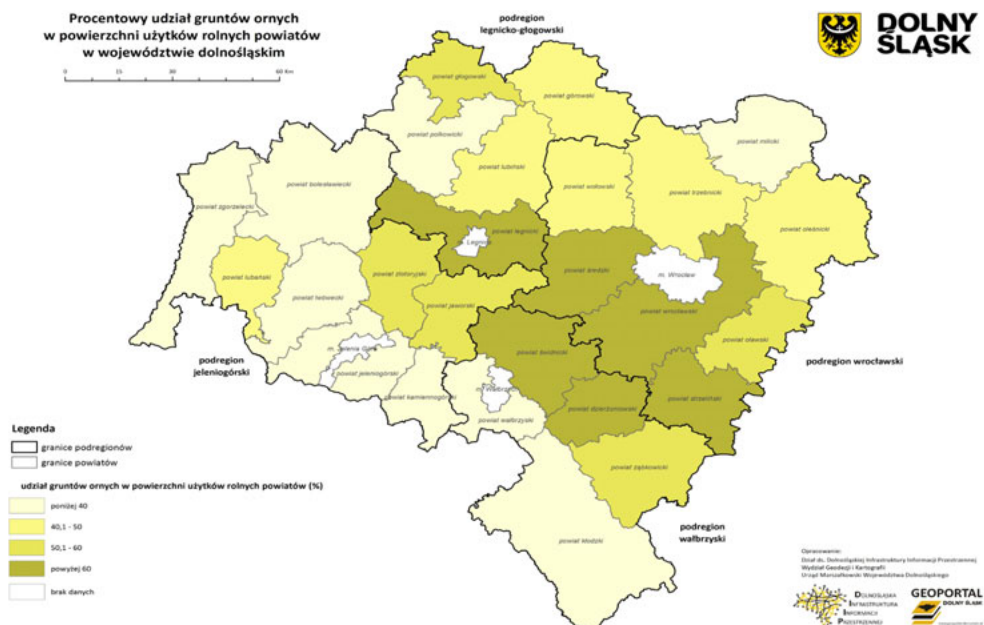
Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej ..., 2015, UMWD

Tabela 2. Struktura użytków rolnych w podregionach i powiatach (2013)

Lp.	Wyszczególnienie	Użytki rolne									
		razem		grunty orne		sady		łąki		pastwiska	
		ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Powiat:										
1	bolesławiecki	36 300	100	28 306	78,0	101	0,3	4 803	13,2	3 090	8,5
2	jaworski	37 515	100	30 971	82,6	166	0,4	3 022	8,1	3 356	8,9
3	jeleniogórski	21 675	100	9 631	44,4	73	0,3	6 086	28,1	5 885	27,2
4	kamienogórski	18 926	100	7 563	40,0	2	0,0	6 957	36,8	4 404	23,2
5	lubański	24 128	100	16 396	68,0	159	0,7	4 300	17,8	3 273	13,5
6	lwówecki	36 651	100	20 763	56,7	113	0,3	6 858	18,7	8 917	24,3
7	zgorzelecki	27 933	100	18 818	67,4	295	1,1	5 024	18,0	3 796	13,5
8	złotoryjski	38 170	100	31 605	82,8	203	0,5	3 054	8,0	3 308	8,7
9	Podregion jeleniogórski	241 298	100	164 053	68,0	1 112	0,5	40 104	16,6	36 029	14,9
	Powiat:										
10	gólgowski	26 177	100	21 947	83,8	98	0,4	2 464	9,4	1 668	6,4
11	górowski	44 264	100	34 315	77,5	50	0,1	5 721	12,9	4 178	9,5
12	legnicki	52 520	100	44 588	84,9	241	0,5	4 235	8,1	3 456	6,5
13	lubiński	35 497	100	29 130	82,1	88	0,2	3 694	10,4	2 585	7,3
14	polkowicki	36 823	100	26 638	72,3	86	0,2	7 884	21,4	2 215	6,1
15	Podregion legnicko-gólgowski	195 281	100	156 618	80,2	563	0,3	23 998	12,3	14 102	7,2
	Powiat:										
16	dzierżoniowski	23 369	100	20 800	89,0	142	0,6	1 193	5,1	1 234	5,3
17	kłodzki	67 929	100	36 939	54,4	169	0,2	10 215	15,0	20 606	30,4
18	świdnicki	48 685	100	42 597	87,5	362	0,7	2 010	4,1	3 716	7,7
19	wałbrzyski	17 839	100	7 813	43,8	29	0,2	4 057	22,7	5 940	33,3
20	ząbkowicki	52 748	100	45 150	85,6	361	0,7	3 067	5,8	4 170	7,9
21	Podregion wałbrzyski	210 570	100	153 299	72,8	1 063	0,5	20 542	9,8	35 666	16,9
	Powiat:										
22	milicki	30 729	100	22 479	73,2	113	0,4	6 089	19,8	2 048	6,6
23	oleśnicki	57 139	100	46 527	81,4	150	0,3	6 831	12,0	3 631	6,3
24	oławski	32 516	100	28 281	87,0	94	0,3	3 274	10,1	867	2,6
25	strzeliński	49 230	100	44 657	90,7	448	0,9	2 230	4,5	1 895	3,9
26	średzki	52 677	100	48 205	89,6	233	0,4	2 591	4,9	2 648	5,1
27	trzebnicki	59 773	100	46 865	78,4	605	1,0	8 526	14,3	3 777	6,3
28	wołowski	34 556	100	27 281	78,9	88	0,3	4 300	12,4	2 887	8,4
29	wrocławski	80 671	100	71 546	88,7	491	0,6	4 501	5,6	4 133	5,1
30	Podregion wrocławski	397 291	100	335 841	84,5	2 222	0,6	38 342	9,7	21 886	5,5
31	Woj. dolnośląskie	1 044 440	100	809 811	77,5	4 960	0,5	122 986	11,8	107 683	10,3

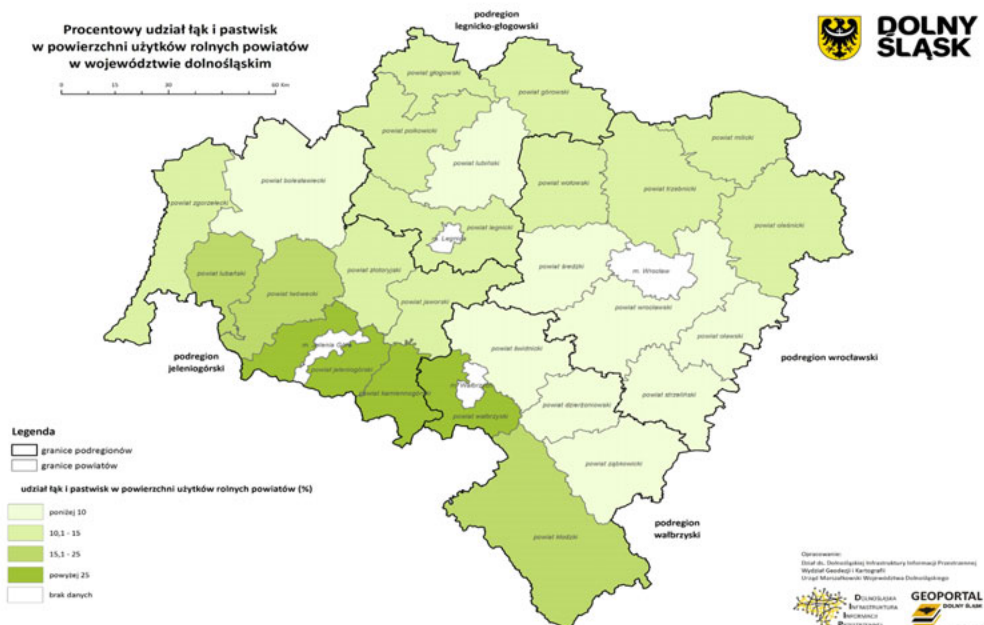
Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej 2015

Mapa 2. Procentowy udział gruntów ornych w powierzchni użytków rolnych powiatów w województwie dolnośląskim

Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej ..., 2015, UMWD

Mapa 3. Procentowy udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych powiatów w województwie dolnośląskim

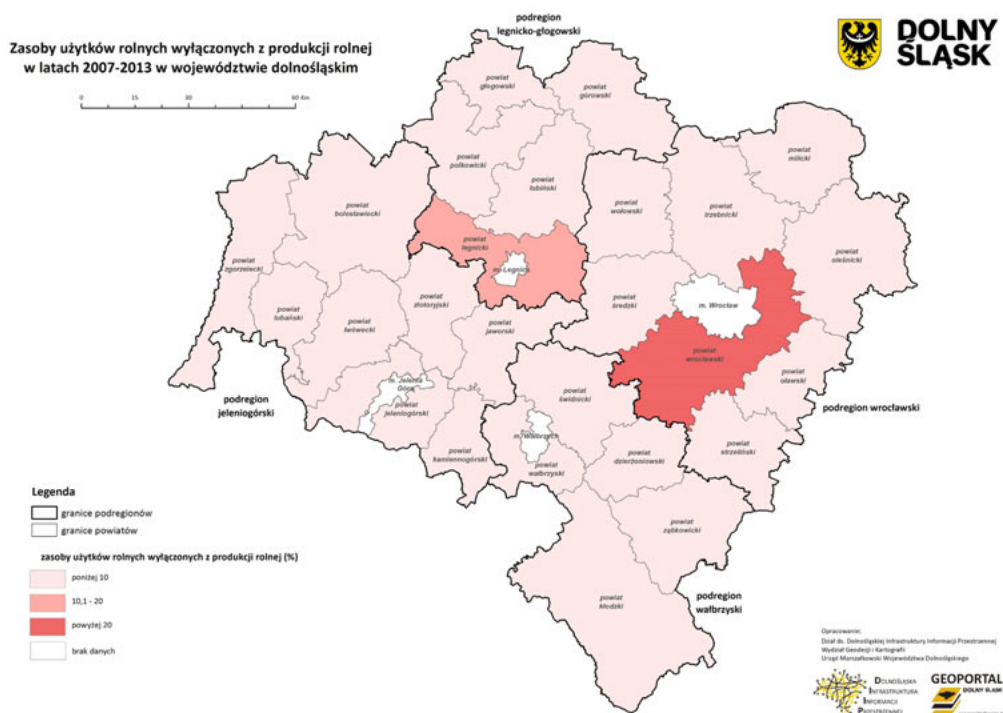
Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej ..., 2015, UMWD

Tabela 3. Powierzchnia wyłączeń gruntów z produkcji rolnej według decyzji wydanych przez UMWD w latach 2007-2013 w podregionach i powiatach

Lp.	Wyszczególnienie	Powierzchnia i udział wyłączeń użytków rolnych									
		razem		w tym w klasach bonitacyjnych w powiatach							
				I-II		III		IV		V-VI	
		ha	%	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Powiat:										
1	bolesławiecki	13,33	0,9	0,05	0,4	13,10	98,3			0,18	1,3
2	jaworski	14,90	1,0	1,60	10,7	13,30	89,3				
3	jeleniogórski	16,01	1,1			16,01	100,0				
4	kamiennogórski	7,20	0,5			6,56	91,1	0,64	8,9		
5	lubański	4,86	0,3			4,86	100,0				
6	lwówecki	18,17	1,2	0,15	0,8	18,02	99,2				
7	zgorzelecki	84,46	5,7	4,48	5,3	74,20	87,8	5,21	6,2	0,57	0,7
8	złotoryjski	20,44	1,4	3,33	16,3	17,11	83,7				
9	Podregion jeleniogórski	179,37	12,1	9,61	5,4	163,16	91,0	5,85	3,3	0,75	0,4
	Powiat:										
10	głogowski	65,05	4,4	20,03	30,8	44,98	69,1			0,04	0,1
11	górowski	6,20	0,4			2,78	44,8	3,42	55,2		
12	legnicki	235,47	15,8	14,47	6,2	119,45	50,7	101,55	43,1		
13	lubiński	14,41	1,0	0,05	0,3	14,26	99,0	0,10	0,7		
14	polkowicki	14,07	0,9	5,45	38,7	8,42	59,9	0,11	0,8	0,09	0,6
15	Podregion legnicko-głogowski	335,20	22,5	40,00	11,9	189,89	56,6	105,18	31,4	0,13	0,0
	Powiat:										
16	dzierżoniowski	16,75	1,1	0,67	4,0	16,08	96,0				
17	kłodzki	34,33	2,3	9,32	27,1	25,01	72,9				
18	świdnicki	69,18	4,6	5,63	8,1	63,55	91,9				
19	wałbrzyski	1,84	0,1			1,84	100,0				
20	ząbkowicki	76,53	5,1	7,74	10,1	62,21	81,3	6,58	8,6		
21	Podregion wałbrzyski	198,63	13,2	23,36	11,8	168,69	84,9	6,58	3,3		
	Powiat:										
22	milicki	0,57	0,0			0,57	100,0				
23	oleśnicki	24,32	1,6	1,50	6,2	21,43	88,1	0,85	3,5	0,54	2,2
24	oławski	11,78	0,8	2,34	19,9	9,39	79,7			0,05	0,4
25	strzeliński	21,47	1,5	7,20	33,5	14,27	66,5				
26	średzki	92,68	6,2	6,84	7,4	85,84	92,6				
27	trzebnicki	54,96	3,7	7,64	13,9	47,22	85,9	0,02	0,0	0,08	0,2
28	wołowski	13,21	0,9			4,35	32,9	8,81	66,7	0,05	0,4
29	wrocławski	558,53	37,5	204,59	36,6	353,94	63,4				
30	Podregion wrocławski	777,52	52,2	230,11	29,6	537,01	69,1	9,68	1,2	0,72	0,1
31	Woj. dolnośląskie	1490,72	100,0	277,56	-	1058,75	-	271,61	-	1,60	-

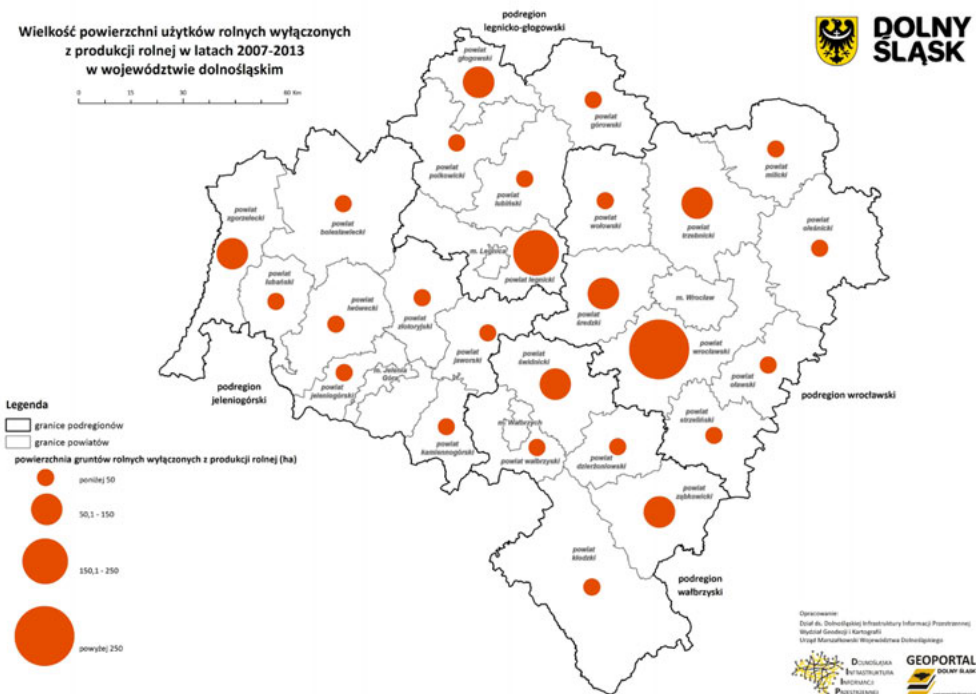
Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej 2015

Mapa 4. Zasoby użytków rolnych wyłączonych z produkcji rolnej w latach 2007-2013 w województwie dolnośląskim

Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej ..., 2015, UMWD

Mapa 5. Wielkość powierzchni użytków rolnych wyłączonych z produkcji rolnej w latach 2007-2013 w województwie dolnośląskim

Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej ..., 2015, UMWD

Tabela 4. Powierzchnia odłogów i ugorów na gruntach ornych

Wyszczególnienie	Polska				Dolnośląskie			
	2009	2010	2011	2012	2009	2010	2011	2012
Ogółem w tys. ha	1 028,60	984,00	413,10	439,90	73,90	71,30	31,70	30,70
w tym gospodarstwa indywidualne	713,70	703,20	328,20	402,20	39,00	37,20	17,80	25,70
Z ogółem w % powierzchni gruntów ornych	8,40	7,90	3,50	2,90	9,10	8,80	4,10	3,20

Źródło: Analiza zmian w strukturze agrarnej 2015

1.3.1.1

Dzierżawa rolnicza na Dolnym Śląsku w latach 1992-2013¹

Realizacja przekształceń własnościowych i strukturalnych w rolnictwie państwowym na terenie Dolnego Śląska została powierzona powołanemu w marcu 1992 roku Terenowemu Oddziałowi AWRSP we Wrocławiu. Od momentu wejścia w życie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa państwowe gospodarstwa rolne (PGR) przekazywano do OT AWRSP we Wrocławiu w imieniu wojewodów poszczególnych województw podległych Oddziałowi na podstawie protokołów zdawczo-odbiorczych. W tym też trybie urzędy gmin przekazywały nieruchomości rolne z Państwowego Funduszu Ziemi (PFZ). Proces przejmowania mienia po zlikwidowanych PGR praktycznie zakończył się w 1995 roku. Zlikwidowano wszystkie, tj. 141 przedsiębiorstw.

Proces przejmowania mienia przez OT AWRSP we Wrocławiu w latach 1992-1998 przedstawia tabela 1.

Tabela. 1. Grunty przejęte przez OT AWRSP Wrocław w latach 1992-1998

Lata	Liczba przejętych PGR	Powierzchnia gruntów przejętych po zlikwidowanych PGR (ha)	Powierzchnia gruntów przejętych po PFZ i z innych tytułów (ha)	Ogółem
1992	11	19 162	3 024	22 186
1993	103	233 571	22 618	256 189
1994	138	334 337	48 975	383 312
1995	141	334 819	63 951	398 770
1996	141	353 298	68 804	422 102
1997	141	353 628	78 486	432 114
1998	141	354 475	81 423	453 841

Źródło: Tańska-Hus B. 2016

Do końca 1998 roku Oddział Terenowy AWRSP we Wrocławiu przejął do Zasobu mienie Skarbu Państwa o ogólnej powierzchni 453 841 ha. Z przejętych gruntów 82,0% stanowiły grunty po PGR i ponad 12,0% po PFZ. W ogólnej powierzchni przejętych gruntów użytki rolne, w tym GO, TUZ, sady stanowiły 91,7%, lasy i zadrzewienia 1,8%, grunty pod wodami 2,1%, inne grunty 3,7% i nieużytki 0,7%.

Główne kierunki zagospodarowania przejętego mienia do zasobu

Według stanu na 31 grudnia 1998 r. grunty zostały zagospodarowane w następujący sposób: sprzedaż – 59 919 ha, przekazane nieodpłatnie – 4979 ha, wniesione do spółek – 1370 ha. W Zasobie pozostawało 369 630 ha gruntów, z których przez cały okres działalności, czyli od 1992 do 1998 roku oddział zagospodarował w drodze:

- dzierżawy 301 611 ha (69,2%),
- administrowania 9 609 ha (2,2%),
- zarządu i wieczystego użytkowania 17 442 (4,0%).

Do rozdysponowania pozostało 40 925 ha gruntów. Najbardziej pożądaną i trwałą formą zagospodarowania gruntów jest niewątpliwie ich sprzedaż. W praktyce okazało się jednak, że sprzedaż nieruchomości rolnych

¹ Na podstawie publikacji: Tańska-Hus. B. Zmiany struktury obszarowej rolnictwa Dolnego Śląska w drodze dzierżawy rolniczej [w:] Tendencje zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich Makroregionu Południowo-Zachodniej Polski. Red. B. Kutkowska, T. Szuk. Wyd. UP we Wrocławiu, 2016 r.

i majątku nie stała się głównym sposobem zagospodarowania. Wynikało to przede wszystkim z powodu braku kapitału u potencjalnych nabywców.

Zainteresowanie rolników zakupem ziemi, zwłaszcza w początkowym okresie działalności oddziału było nieduże. Jednakże z roku na rok sprzedawano coraz więcej gruntów.

Do wzrostu sprzedaży w 1996 r. przyczyniło się wprowadzenie w połowie 1995 r. systemu preferencyjnych kredytów, a zwłaszcza linii kredytowej dla młodych rolników na zakup ziemi oraz na utworzenie lub urządzenie gospodarstw rolnych. Na przyspieszenie tempa sprzedaży miał również wpływ wzrost zainteresowania kupnem ziemi także ze strony dzierżawców, którzy skorzystali z możliwości nabycia gruntów w ramach przysługującego im prawa pierwokupu [Tańska-Hus 1998].

Tabela 2. Sprzedaż gruntów z Zasobu OT AWRSP Wrocław w latach 1992-1998

Nr	Powierzchnia sprzedana ogółem (ha)	Z tego	
		PGR	PFZ
1992	38	0	38
1993	1 057	62	995
1994	5 133	2 873	2 290
1995	12 630	8 570	4 060
1996	31 352	25 055	6 297
1997	46 220	37 962	8 258
1998	50 919	49 924	9 995

Źródło: Tańska-Hus, B. 2016

Zmiany struktury obszarowej rolnictwa Dolnego Śląska w latach 1992-2013 w drodze dzierżawy rolniczej

Dzierżawa rolnicza stała się podstawową formą zagospodarowania Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa. Analiza procesu wydzierżawiania przez Oddział gruntów wykazała, że jego nasilenie przypadało na lata 1994-1996. Był to okres, w którym Oddział dysponował największą powierzchnią nieruchomości restrukturyzowanych i przeznaczonych do rozdysponowania. Lata 1997-1998 to stopniowe wyczerpanie się z Zasobu gruntów, co przekładało się na znaczne zmniejszenie ilości wydzierżawionych gruntów (tab. 3).

Tabela 3. Powierzchnia gruntów wydierżawionych z Zasobu OT AWRSP Wrocław w latach 1992-2003

Rok	Powierzchnia gruntów wydierżawionych (ha)	W tym	
		Ppgr	z PFZi innych tytułów
1992	0	0	0
1993	20 954	18 892	2 062
1994	104 276	94 778	9 488
1995	258 600	240 878	17 722
1996	317 971	290 196	27 775
1997	336 408	303 054	33 354
1998	368 575	332 557	36 018
1999	391 949	351 620	40 329
2000	403 094	360 003	43 091
2001	409 490	364 444	45 046
2002	412 300	366 380	45 920
2003	428 739	379 842	48 897

Źródło: Tańska-Hus. B. 2016

Według stanu na 31.12.1998 r., Oddział Terenowy we Wrocławiu wydierżawił ogółem 368 675 ha gruntów. W strukturze obszarowej dzierżawionych gruntów dominowały, pod względem liczby podpisanych umów – działki do 1 ha (56,1% umów) oraz nieruchomości o powierzchni od 1 do 5 ha (26,7% umów). Natomiast tylko 2,3% dzierżawców dzierżawiła 214 302 ha czyli 71,2% gruntów będących w dzierżawie.

Zarówno sprzedaż, jak i dzierżawa wpłynęły w latach 1992-1998 na powiększenie i utworzenie nowych gospodarstw na terenie Dolnego Śląska. Przeciętna wielkość sprzedanych gruntów z przeznaczeniem na powiększenie gospodarstwa wynosiła 4,36 ha UR, a dzierżawionych 3,97 ha UR. Są to wielkości mające bezpośredni wpływ na zmiany obszarowe struktury agrarnej rolnictwa indywidualnego. Do tego należy dodać sprzedaż gruntów na utworzenie nowych gospodarstw, w wyniku której przeciętna wielkość takiego gospodarstwa wynosiła 273,5 ha UR. Z obydwu form powiększania gospodarstw skorzystało na Dolnym Śląsku około 10% rolników indywidualnych [Tańska-Hus 2001].

Tabela 4. Rozdysponowanie gruntów Zasobu OT AWRSP na powiększenie i utworzenie nowych gospodarstw (stan na 31.12.1998 r.)

	liczba umów	Ha	liczba umów	ha	liczba umów	ha
Dzierżawa	21 962	87 224	524	21 4301	22 486	301 525
Sprzedaż	7 607	33 319	99	26 600	7 706	59 919
Razem	29 569	121 543	623	240 901	30 192	361 444
Średnio na umowę	4,07		386,68		11,97	

Źródło: Tańska-Hus. B. 2016

W działalności Oddziału w latach 1999-2003, najszerzej stosowaną formą zagospodarowania mienia przejętego do Zasobu AWRSP była również dzierżawa. Cieszyła się ona znacznie większym zainteresowaniem niż kupno, głównie z uwagi na możliwości relatywnie niższego zaangażowania własnych środków finansowych rolników. Praktyka pokazała, że forma dzierżawy stała się dla szerokiego kręgu rolników oraz innych podmiotów gospodarczych dogodnym i stosunkowo łatwo dostępnym sposobem użytkowania nieruchomości rolnych Skarbu Państwa. Ogółem od początku działalności do końca 2003 r. OT AWRSP we Wrocławiu wydierżawił 428 739 ha, podpisując 26 188 umów.

W zagospodarowaniu gruntów Zasobu WRSP w formie dzierżawy zachodziły duże zmiany. W miarę przejmowania przez Agencję nieruchomości rolnych i nierolnych, powierzchnia gruntów wydierżawionych

wzrastała, ale od 1994 roku zaczęło się zjawisko wycofywania gruntów z dzierżawy, związane z wygasaniem umów, wyłączaniem części gruntów z obowiązujących umów oraz rozwiązaniem umów przed terminem. W strukturze obszarowej wydzierżawionych gruntów pod względem podpisanych umów dominowały działki do 1 ha (57,4%). Pomimo, że najwięcej umów dzierżawy zawarto na grunty o małej powierzchni z przeznaczeniem na powiększenie gospodarstw, to najwięcej gruntów wydzierżawiono w grupie 100-499,99 ha (tab.5).

Tabela 5. Struktura obszarowa dzierżawionych gruntów (stan na 31.12.2003 r.)

Grupa obszarowa w ha	Powierzchnia gruntów		Liczba umów	
	ha	%	liczba	%
do 1,00	7 167	2,5	15 040	57,4
1,01-1,99	6 141	2,2	4 084	15,6
2,00-4,99	10 839	3,9	3 359	12,8
5,00-9,99	10 079	3,6	1 339	5,1
10,00-19,99	12 794	4,6	835	3,2
20,00-49,99	27 985	10,0	812	3,1
50,00-99,99	19 803	7,0	257	1,0
100,00-499,99	100 540	35,9	369	1,4
500,00-999,99	49 107	17,5	71	0,3
1000,00 i więcej	36 245	12,8	22	0,1
Razem	272 439	100,0	26 188	100,0

Źródło: Tańska-Hus, B. 2016

94 778 ha gruntów wydzierżawionych zostało w celu powiększenia istniejących już gospodarstw rolnych. Łączna liczba umów podpisanych w tej grupie obszarowej (do 100 ha) wynosiła 25 726. Przeciętna wielkość dzierżawionych gruntów z przeznaczeniem na powiększenie gospodarstwa wyniosła 3,62 ha UR. Do tego należy dodać dzierżawę na utworzenie samodzielnych gospodarstw o powierzchni powyżej 100 ha o łącznej powierzchni 185 892 ha, na którą podpisano 462 umowy. Przeciętna wielkość takiego gospodarstwa wynosiła 373,1 ha UR. Obie te wielkości mają bezpośredni wpływ na zmiany obszarowe struktury agrarnej rolnictwa Dolnego Śląska. Zainteresowanie dzierżawą osób prawnych było największe przy dzierżawie powierzchni powyżej 100 ha. W tym przedziale zawarto 181 umów na łączną powierzchnię 93 807,88 ha. Osoby fizyczne były zainteresowane dzierżawą mniejszych nieruchomości.

Struktura obszarowa dzierżawionych gruntów w latach 1999-2003, podobnie jak w latach 1992-1998, uległa znacznej zmianie. Wynikało to z tego, iż równolegle z wydzierżawieniem nowych nieruchomości miał miejsce proces kończenia się dotychczasowej dzierżawy części nieruchomości Zasobu. Wiązało się to przede wszystkim z wygasaniem umów dzierżawy. Kolejną przyczyną zmniejszania powierzchni dzierżawy są wyłączenia części gruntów z obowiązujących umów – zgodnie z zawartymi w nich klauzulami, z przeznaczeniem ich na zaspokojenie potrzeb rolników, byłych pracowników PGR lub innych podmiotów (np. gmin, Kościołów, Lasów Państwowych), a także na wykup części dzierżawionych gruntów przez dzierżawców w ramach pierwokupu. Z roku na rok wielkość powierzchni wyłączonej wzrastała, osiągnąwszy w sumie, do końca 2002 r., 19 502 ha gruntów.

W latach 2004-2013 nastąpiły istotne zmiany w zasięgu dzierżawy rolniczej, co zapewne wpłynęło na zmiany struktury obszarowej rolnictwa Dolnego Śląska. Niewątpliwie miały na to wpływ przyjęte w tym okresie nowe regulacje prawne. Mianowicie ustawa z 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego, która wprowadziła pojęcie gospodarstwa rodzinnego o powierzchni do 300 ha. Z kolei ustawa z 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 233, poz. 1382) wprowadziła wyłączenia gruntów z dzierżawy (tab.6). Z danych zawartych w tabeli 6 wynika, że w analizowanych latach 2004-2013 generalnie następował istotny spadek gruntów pozostających w dzierżawie. W roku 2013, w porównaniu z rokiem bazowym, największe zmiany zaszły w grupie obszarowej do 1 ha, gdzie ilość gruntów w dzierżawie zmniejszyła się o 72,9% oraz w grupach obszarowych 1,01-1,99 ha o 67,4% i na podobnym poziomie w grupie 2,00-4,99 ha o 65,8%.

Natomiast najmniejsze zmiany wystąpiły w grupach obszarowych 100,00-299,99 ha i 300,00-499,99 ha, gdzie spadek wynosił około 20%. W pozostałych grupach zmniejszenie powierzchni dzierżawionej w roku 2013 w stosunku do roku 2004 wynosiło od 30 do 40%. Pomimo zmniejszającej się powierzchni gruntów w dzierżawie w analizowanych latach występowało podobne zjawisko: najczęściej gruntów pozostawało w dzierżawie w grupach powyżej 100 ha. Natomiast w grupie do 1 ha grunty w dzierżawie stanowiły od 2,6% do 1,1% ogółu powierzchni w badanym okresie. W roku 2004 średnio na umowę dzierżawy przypadało 10,2 ha, w 2007 – 12,4 ha, w 2010 – 14,6 ha, a w roku 2013 wzrasta do 18 ha. Średnia powierzchnia gruntów w dzierżawie w przedziale od 1-10 ha wynosiła w całym analizowanym okresie 3 ha.

Z kolei w przedziale od 10-300 ha czyli w typowych gospodarstwach rodzinnych średnia powierzchnia dzierżawiona wynosiła od 44-48 ha, natomiast w grupie obszarowej powyżej 300 ha, na której gospodarują gospodarstwa wielkoobszarowe, zmniejszyła się i wynosiła w 2004 roku – 612 ha, w 2007 – 604 ha, w 2010 – 602 ha, a w 2013 roku – 573 ha (tab.6).

Obecna struktura obszarowa gospodarstw Dolnego Śląska, ukształtowana w drodze procesu przekształceń własnościowych i strukturalnych, często krytykowana za nadmierne rozdrobnienie, nie jest ani dobra ani zła, jest po prostu taka, jaka ukształtowała się pod wpływem działań ustawowych oraz sytuacji ekonomicznej. Utworzenie na gruntach państwowych nowych gospodarstw oraz powiększenie istniejących jest zjawiskiem pozytywnym.

Tabela 6. Rozdysponowanie gruntów w dzierżawie na powiększenie i utworzenie nowych gospodarstw

Lata	Powiększenie gospodarstw do 300 ha			Tworzenie nowych gospodarstw > 300 ha		
	liczba umów	ha	średnio na umowę	liczba umów	ha	średnio na umowę
2004	11 049	130 756	11,83	213	130 514	612,74
2007	8 459	116 943	13,82	185	111 825	604,46
2010	6 684	101 788	15,23	173	104 153	602,04
2013	4 851	128 436	26,48	152	87 205	573,72

Źródło: Tańska-Hus, B. 2016

Podsumowanie

Prawie 60% gruntów rolnych województwa dolnośląskiego stanowią użytki rolne. Największe ich areale zlokalizowane są w powiatach: wrocławskim, kłodzkim, trzebnickim, oleśnickim, średzkim i strzelińskim, a więc na terenach o warunkach klimatyczno-glebowych sprzyjających produkcji rolniczej. Struktura użytków rolnych jest przestrzennie zróżnicowana. W nizinnej części regionu dominują grunty orne, natomiast w podgórskiej i górskiej znaczący udział mają trwałe użytki zielone. Niepokojącym zjawiskiem jest wycofywanie gruntów z produkcji rolniczej. Szczególnie dużo UR wyłączono wokół aglomeracji wrocławskiej i legnickiej, czyli na terenach o najlepszych glebach w regionie.

Obecna struktura obszarowa gospodarstw rolnych Dolnego Śląska została ukształtowana w drodze procesu przekształceń własnościowych i strukturalnych, pod wpływem regulacji ustawowych oraz sytuacji ekonomicznej. Utworzenie na gruntach państwowych nowych gospodarstw oraz powiększenie istniejących jest zjawiskiem pozytywnym.

1.3.2

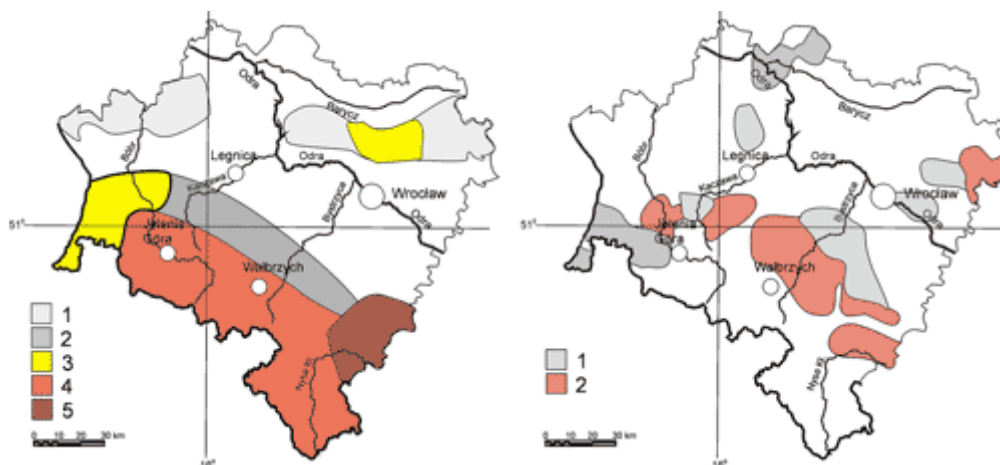
Środowiskowy wymiar produkcji rolnej

Ochrona środowiska, również w ujęciu Dolnego Śląska musiała stanąć przed ogromnymi wyzwaniami. Po pierwsze, region musiał zareagować na problemy, które wystąpiły jako efekt działalności gospodarki kierowanej centralnie. Po drugie wiele wyzwań wymusiła Unia Europejska m.in. poprzez przyjęcie i wdrożenie polityki środowiskowej, która miała za zadanie chronić środowisko m.in. przed działalnością sektora rolnego.

Forma problemów środowiskowych spowodowanych działalnością rolnictwa uległa istotnej zmianie na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat. Od momentu wstąpienia do Unii Europejskiej, rolnictwo Dolnego Śląska charakteryzuje się zwiększoną intensywnością produkcji, przy jednoczesnym wykorzystaniu metod produkcji ekstensywnej. Pozwoliło to w znacznym stopniu zmniejszyć zakup środków produkcji rolnej, a niekiedy przyjęto również praktyki z zakresu zarządzania rolno-środowiskowego. Należy pamiętać, że jednym z najistotniejszych problemów rolno-środowiskowych jest erozja gleb, silne zanieczyszczenie zbiorników wodnych oraz brak zainteresowania ze strony rolników stosowania nowych praktyk rolniczych, ograniczających zanieczyszczenie środowiska. Z uwagi na to, że przez dekady, producenci rolni uprawiali ziemię w sposób, który bardzo istotnie obciążał środowisko, nadal istnieje problem erozji gleb czy też zanieczyszczenia gleb metalami ciężkimi i występowania istotnego zakwaszenia. Wprowadzenie nowych metod uprawy pozwoliło zmniejszyć zanieczyszczenie wody oraz powietrza oraz przeciwdziałać zmniejszającej się bioróżnorodności. Warto zaznaczyć, że na terenie Dolnego Śląska nadal istnieją obszary, gdzie występuje znaczne zanieczyszczenie i przekroczone są ustawowe normy.

Jak już wspomniano, erozja i zakwaszenie gleb jest najpowszechniejszym problemem Dolnego Śląska. Zgodnie z istniejącymi analizami, ok. 30% powierzchni gruntów jest zagrożonych erozją wodną oraz ok 45% erozją powietrzną (głównie na południu województwa).

Mapa 1. Występowanie erozji wietrznej i erozji wodnej na Dolnym Śląsku

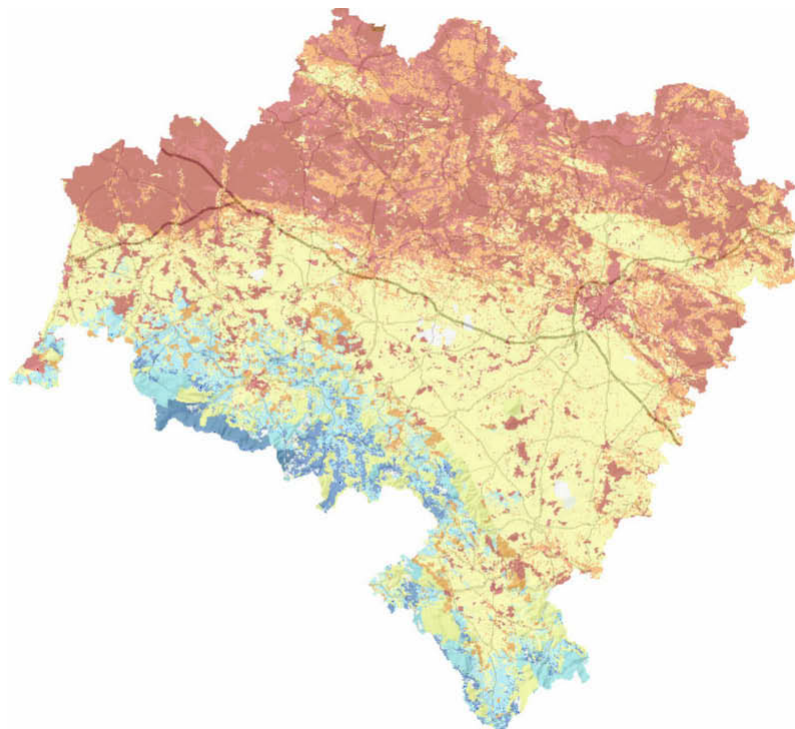
Źródło: WBU we Wrocławiu za: Zagrożenie erozją wodną powierzchniową (a) i wietrzną (b) na Dolnym Śląsku (źródło: Józefaciuk i Józefaciuk, 1996, zmienione).

Grunty rolne najbardziej dotknięte erozją wodną położone są głównie na południu i na południowym zachodzie. Zakwaszenie gleb to problem, który dotyczy ponad 33% gruntów rolnych województwa dolnośląskiego. Najbardziej zakwaszone gleby (pH do 4,5) występują w powiecie kamiennogórskim i wałbrzyskim. Gleby o odczynie obojętnym i zasadowym obejmują niewielką powierzchnię użytków rolnych (10 i 5%). Ponad 50% kwaśnych gruntów pilnie potrzebuje wapniowania, szczególnie w powiatach dzierzoniowskim jeleniogórskim, kamiennogórskim, kłodzkim, lubińskim, lwóweckim, wałbrzyskim, ząbkowickim, zgorzeleckim i złotoryjskim. Dolny Śląsk posiada gleby o niskiej i średniej zawartości fosforu, o średniej zawartości potasu i o bardzo wysokiej i średniej zawartości magnezu.

Ważną grupą zagrożeń jest również chemizacja rolnictwa i leśnictwa, oparta głównie o stosowanie nawożenia chemicznego przez gospodarstwa rolne. Istotną rolę odgrywa także chemiczne zwalczanie szkodników roślin w rolnictwie. Bardzo niebezpieczne są środki ochrony roślin, które nie działając wybiórczo, zabijają wiele pożytecznych organizmów. Chemizacja dolnośląskiego rolnictwa ma również negatywny wpływ na lokalne pszczelarstwo i ogranicza liczebność naturalnych „zapyłaczy”, korzystnie wpływających na funkcjonowanie środowiska.

Mapa 2. Potencjalne zagrożenia suszą na Dolnym Śląsku

Źródło: UMWD

Do najważniejszych zagrożeń, związanych również z działalnością rolniczą, jest występowanie niskich stanów wód w ciekach, stawach, a nawet ich okresowe wysychanie czy też obniżanie poziomu wód gruntowych. W 2015 roku, na Dolnym Śląsku na skutek wielomiesięcznej suszy, w 7 powiatach (lwówecki, jaworski, ząbkowicki, jeleniogórski, kłodzki, lubański) odnotowano po raz pierwszy niedobór wody pitnej. Straty z tego powodu wyniosły 370 mln zł.

Z badań WIOŚ wynika, że w województwie nie występuje poważny problem zanieczyszczenia wód podziemnych azotanami ze źródeł rolniczych, a zawartość składników eutroficznych w wodach powierzchniowych spowodowana jest przede wszystkim wprowadzaniem do nich ścieków. W 80% badanych punktach, w 2012 roku stwierdzono wody w I, II i III klasie jakości. Wody o słabym stanie chemicznym stanowiły 20%. Szczególnym zagrożeniem dla wód są spływy powierzchniowe z gruntów rolnych, w tym niewłaściwe przechowywanie i stosowanie nadmiernych dawek nawozów i środków ochrony roślin.

W latach 2012-2016 na Dolnym Śląsku wystąpiło wiele kataklizmów, które niosły za sobą istotne straty, zarówno finansowe jak i środowiskowe. Wśród nich najczęściej występowały: susza (spowodowała straty 365 mln zł na 126 tys. ha), gradobicia (47 mln zł na 16,5 tys. ha), deszcze nawalne, huragany (34 mln na blisko 10 tys. ha), powodzie (26,3 mln zł na 10 tys. ha). Należy wskazać, że na Dolnym Śląsku powodzie mają charakter rzeczny tj. spowodowane są zazwyczaj przez długotrwałe deszcze lub topniejące na wiosnę śniegi, co prowadzi do zalania lub podtopień wzdłuż rzek i strumieni.

Podsumowując, należy stwierdzić, że dolnośląskie rolnictwo prowadzi produkcję rolniczą, w większości na glebach o dużej wartości przyrodniczej (53%). Przekłada się to na istotne znaczenie dla różnorodności biologicznej. Ponad 50% łąk i pastwisk jest zaliczone jako półnaturalne i stanowią ponad 10% całkowitej pow. UR. Co więcej, w 2002 roku ok. 40% obszarów chronionych występowało na użytkach rolnych (1/4 pow. całkowitej UR Dolnego Śląska). Najważniejszymi zagrożeniami dla siedlisk rolniczych o wysokiej wartości przyrodniczej należy dalsze prowadzenie zintensyfikowanej produkcji (tj. stosowanie dużych ilości nawozów sztucznych i pestycydów) oraz przekształcanie ich w tereny leśne lub miejskie.

Charakterystyka obszarów o niekorzystnych warunkach do produkcji rolniczej (ONW) na Dolnym Śląsku¹

Cechą charakterystyczną produkcji rolniczej jest jej uzależnienie od warunków przyrodniczych, takich jak jakość gleb, klimat, wysokość usytuowania pól uprawnych nad poziomem morza, nachylenie stoków pól itp., a także od warunków jego lokalizacji, czyli od określonego stanu infrastruktury, odległości od rynków zbytu itp. Cechy te są niezależne od decyzji producenta i często mają negatywny wpływ na efekty ekonomiczne działalności rolniczej [Kutkowska 2006]. Państwa członkowskie już od 1975 roku wspierają gospodarstwa zlokalizowane w niekorzystnych warunkach, co jest przejawem regionalizacji WPR.

Wspieranie gospodarstw położonych na terenach ONW w Polsce rozpoczęło się wraz z przystąpieniem naszego kraju do UE w 2004 roku. Kryteria delimitacji ONW ustalił IUNG w Puławach i są nimi:

- ✓ ONW górskie
- ✓ ONW nizinne I
- ✓ ONW nizinne II
- ✓ ONW ze specyficznymi utrudnieniami

Na Dolnym Śląsku do takich terenów zaliczono 45 gmin (34% ogółu gmin wiejskich i miejsko wiejskich): 19 gmin wiejskich i wiejską część 26 miejsko-wiejskich. Dotyczy to ok. 24% UR dolnośląskiego. Wśród obszarów ONW dominuje typ ONW nizinne i (50%) ONW ze specyficznymi utrudnieniami (42%). Tereny ONW II zajmują poniżej 2%, a górskie 6% obszarów ONW w województwie.

Tereny ONW są skumulowane na obszarach podsudeckich (strefa ze specyficznymi utrudnieniami), na terenach Sudetów (strefa górską), a także w rejonach przyrodniczo cennych, takich jak tereny Parku Krajobrazowego Doliny Baryczy, czy Borów Dolnośląskich. Podtrzymywanie gospodarki rolnej tych obszarów jest uzasadnione ze względu na funkcje turystyczno-wypoczynkowe oraz krajobrazowe obszarów wiejskich tych terenów.

Podsumowanie

Najistotniejszym problemem Dolnego Śląska jest erozja i zakwaszenie gleb. Prawie 30% powierzchni gruntów jest zagrożonych erozją wodną oraz ok. 45% erozją powietrzną. Grunty rolne najbardziej dotknięte erozją wodną są położone głównie na południu i na południowym zachodzie. Zakwaszenie gleb to problem, który dotyczy ponad 33% gruntów rolnych województwa dolnośląskiego. Chemizacja dolnośląskiego rolnictwa ma również negatywny wpływ na lokalne pszczelarstwo. Do najważniejszych zagrożeń związanych również z działalnością rolniczą jest występowanie niskich stanów wód w ciekach, stawach, a nawet ich okresowe wysychanie czy też obniżanie poziomu wód gruntowych. Poważnym zagrożeniem dla siedlisk rolniczych o wysokiej wartości przyrodniczej jest prowadzenie zintensyfikowanej produkcji (tj. stosowanie dużych ilości nawozów sztucznych i pestycydów) oraz przekształcanie ich w tereny leśne lub miejskie.

Tereny o niekorzystnych warunkach do produkcji (ONW) skumulowane są na obszarach podsudeckich (strefa ze specyficznymi utrudnieniami), na terenach Sudetów (strefa górską), a także w rejonach przyrodniczo cennych, takich jak tereny Parku Krajobrazowego Doliny Baryczy, czy Borów Dolnośląskich.

¹ Wg Kutkowska B. Ocena skuteczności wspierania gospodarstw rolniczych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach (ONW) na Dolnym Śląsku, Wieś i Rolnictwo, nr 4 (133), 2006.s. 90-102.

1.3.3

Struktura gospodarstw

1.3.3.1

Struktura obszarowa gospodarstw rolnych

Rolnictwo regionu dolnośląskiego przeszło w ostatnim dziesięcioleciu znaczące zmiany ekonomiczno – organizacyjne. Dzięki funduszom z UE dokonano procesów restrukturyzacyjnych, polegających na wzmocnieniu pozycji gospodarstw wysokotowarowych przede wszystkim w zakresie wyposażenia w środki trwałe. **Dokonała się koncentracja ziemi rolniczej w gospodarstwach większych obszarowo, na co wpływ miały przede wszystkim grunty Skarbu państwa. W latach 1996–2015 zmniejszyła się liczba i obszar, którym dysponowały gospodarstwa mniejsze obszarowo.** Najistotniejszy wzrost nastąpił w grupie obszarowej gospodarstw 30–50 ha (tab. 1).

Tabela 1. Liczba i powierzchnia indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 1996–2015 na Dolnym Śląsku

Gospodarstwa indywidualne								
Grupa obszarowa UR	Liczba				Powierzchnia (ha)			
	1996	2002	2010	2015	1996	2002	2010	2015
1-2 ha	19732	25583	14163	10023	27556	35534	20690	15465
2-3 ha	10182	11278	8777	6567	24753	27222	21344	15914
3-5 ha	11098	11571	10062	8953	43260	44698	38991	34168
5-7 ha	8218	7538	6420	5927	49137	44675	38091	34593
7-10 ha	11075	8994	7128	6660	92912	75253	59649	54458
10-15 ha	9230	7572	6139	5451	111805	91621	74440	66451
15-20 ha	3858	3454	2944	2916	66182	59163	50707	49889
20-30 ha	2831	3074	2758	2653	67840	73989	66824	63511
30-50 ha	1435	1936	2107	2149	54072	73189	80901	81955
50 ha i więcej	1383	1836	2422	2767	341853	269381	289749	330492
Razem	79042	82836	62920	54066	894297	794725	755235	746896

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych Rolnictwa 1996–2015

W analogicznym okresie czasu nastąpiły zmiany **w udziale** grup obszarowych pod względem liczby i powierzchni UR jaką władały. **Największą dynamikę pod względem liczby – ponad 300% – zanotowano w gospodarstwach największych.** Pod względem zajmowanej powierzchni najistotniejsze zmiany zaszły również w przedziale obszarowym 30–50 ha (tab. 2).

Tabela 2. Udział grup obszarowych gospodarstw indywidualnych na Dolnym Śląsku w latach 1996-2015 [%]

Gospodarstwa indywidualne								
Grupa obszarowa UR	Liczba				Powierzchnia (ha)			
	1996	2002	2010	2015	1996	2002	2010	2015
1-2 ha	25,0	30,9	22,5	18,5	3,1	4,5	2,8	2,1
2-3 ha	12,9	13,6	13,9	12,1	2,8	3,4	2,9	2,1
3-5 ha	14,1	13,9	16,0	16,6	4,9	5,6	5,2	4,6
5-7 ha	10,4	9,1	10,2	11,0	5,6	5,6	5,1	4,6
7-10 ha	14,0	10,9	11,3	12,3	10,6	9,5	8,0	7,3
10-15 ha	11,7	9,1	9,8	10,1	12,7	11,5	10,0	8,9
15-20 ha	4,9	4,2	4,7	5,4	7,5	7,4	6,8	6,7
20-30 ha	3,6	3,7	4,4	4,9	7,7	9,3	9,0	8,5
30-50 ha	1,8	2,3	3,3	4,0	6,1	9,2	10,9	11,0
50 ha i więcej	1,7	2,2	3,8	5,1	38,9	33,9	39,1	44,2
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych Rolnictwa 1996-2015

Bezpośrednim wskaźnikiem procesu przemian obszarowych jest średnia powierzchnia gospodarstwa. Na obszarze Dolnego Śląska w latach 2001-2015 wzrosła ona z 9,6 ha do 16,2 ha, czyli o 60% (w Polsce o 71%) (tab. 3).

Tabela 3. Średnia powierzchnia UR w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2015 [ha]

Wyszczególnienie	Rok				
	2002	2006	2008	2009	2010
Dolnośląskie	9,59	15,08	15,35	15,52	15,72
Polska	7,41	9,91	10,02	10,15	10,23
	Rok				
	2011	2012	2013	2014	2015
Dolnośląskie	16,01	16,05	16,01	16,22	16,21
Polska	10,36	10,38	10,42	10,48	10,49

Źródło: ARiMR – komunikaty o średniej powierzchni gospodarstwa

W regionie dolnośląskim obserwuje się sukcesywne procesy koncentracji gruntów w gospodarstwach większych obszarowo. **Najistotniejsze procesy koncentracji gruntów nastąpiło w centralnej i zachodniej części województwa w rejonach o najbardziej sprzyjających warunkach klimatyczno-glebowych.** Grunty rolne w 80% znajdują się pod zasiewami. Nastąpiła duża koncentracja upraw technologicznie podobnych, zbieranych kombajnem (zboża, rzepak) [Kutkowska i inni 2014]. Niemniej jednak w roku 2015 gospodarstwa małe, do 5 ha stanowiły aż 37% liczby gospodarstw i 9% powierzchni użytków rolnych, a gospodarstwa do 10 ha 61% liczby i 21% areалу ziem rolniczych w dolnośląskim. Relatywnie więcej takich gospodarstw znajduje się w południowej i wschodniej części regionu dolnośląskiego.

Tabela 4. Gospodarstwa rolne województwa dolnośląskiego według powiatów (2010)

gospodarstwa rolne ogółem													
gospodarstwa ogółem													
Wyszczególnienie	ogółem	do 1 ha włącznie	powyżej 1 ha razem	1 - 5 ha	1 - 10 ha	1 - 15 ha	5 - 10 ha	5 - 15 ha	10 -15 ha	5 ha i więcej	10 ha i więcej	15 ha i więcej	
	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	2010 [ha]	
DOLNOŚLĄSKIE	1 137 716,48	94 851,98	1 042 864,50	89 234,70	202 496,40	281 838,86	113 261,70	192 604,16	79 342,46	953 629,80	840 368,10	761 025,64	
Powiat bolesławiecki	35 917,02	925,95	34 991,07	4 877,52	9 597,01	12 248,57	4 719,49	7 371,05	2 651,56	30 113,55	25 394,06	22 742,50	
Powiat dzierzoniowski	29 169,11	686,69	28 482,42	2 268,18	4 815,74	7 101,73	2 547,56	4 833,55	2 285,99	26 214,24	23 666,68	21 380,69	
Powiat głogowski	27 443,76	562,61	26 881,15	1 552,07	3 553,20	5 354,25	2 001,13	3 802,18	1 801,05	25 329,08	23 327,95	21 526,90	
Powiat górowski	39 455,97	578,78	38 877,19	2 230,21	5 911,89	9 241,33	3 681,68	7 011,12	3 329,44	36 646,98	32 965,30	29 635,86	
Powiat jaworski	39 918,00	541,03	39 376,97	2 438,46	6 029,45	9 119,30	3 590,99	6 680,84	3 089,85	36 938,51	33 347,52	30 257,67	
Powiat jeleniogórski	18 785,14	1 165,71	17 619,43	2 346,45	4 725,34	6 125,21	2 378,89	3 778,76	1 399,87	15 272,98	12 894,09	11 494,22	
Powiat kamiennogórski	16 908,84	384,69	16 524,15	2 519,96	4 719,21	6 256,93	2 199,25	3 736,97	1 537,72	14 004,19	11 804,94	10 267,22	
Powiat kłodzki	69 373,20	1 932,15	67 441,05	7 390,80	15 904,45	22 864,66	8 513,65	15 473,86	6 960,21	60 050,25	51 536,60	44 576,39	
Powiat legnicki	48 715,96	667,80	48 048,16	3 511,16	8 805,01	12 540,65	5 293,85	9 029,49	3 735,64	44 537,00	39 243,15	35 507,51	
Powiat lubański	22 724,39	1 686,04	21 038,35	2 554,40	4 447,26	5 759,17	1 892,86	3 204,77	1 311,91	18 483,95	16 591,09	15 279,18	
Powiat lubiński	29 036,93	928,40	28 108,53	2 905,27	6 527,65	9 365,90	3 622,38	6 460,63	2 838,25	25 203,26	21 580,88	18 742,63	
Powiat lwówecki	41 862,96	847,65	41 015,31	3 026,00	6 529,69	8 713,04	3 503,69	5 687,04	2 183,35	37 989,31	34 485,62	32 302,27	
Powiat milicki	31 551,25	272,13	31 279,12	2 810,93	6 008,22	8 901,93	3 197,29	6 091,00	2 893,71	28 468,19	25 270,90	22 377,19	
Powiat oleśnicki	53 465,42	987,53	52 477,89	4 937,25	11 131,70	16 065,47	6 194,45	11 128,22	4 933,77	47 540,64	41 346,19	36 412,42	
Powiat oławski	34 920,68	916,73	34 003,95	3 090,44	6 347,39	8 398,12	3 256,95	5 307,68	2 050,73	30 913,51	27 656,56	25 605,83	
Powiat polkowicki	34 244,95	626,83	33 618,12	3 096,02	10 228,35	12 804,29	7 132,33	9 708,27	2 575,94	30 522,10	23 389,77	20 813,83	
Powiat strzeliński	47 560,70	645,34	46 915,36	2 189,59	6 347,02	9 689,75	4 157,43	7 500,16	3 342,73	44 725,77	40 568,34	37 225,61	
Powiat średzki	47 623,06	1 113,52	46 509,54	3 159,18	7 450,66	10 523,47	4 291,48	7 364,29	3 072,81	43 350,36	39 058,88	35 986,07	
Powiat świdnicki	55 089,67	1 573,57	53 516,10	3 174,55	7 610,14	11 204,95	4 435,59	8 030,40	3 594,81	50 341,55	45 905,96	42 311,15	
Powiat trzebnicki	58 190,34	4 110,54	54 079,80	6 296,79	13 774,67	18 169,98	7 477,88	11 873,19	4 395,31	47 783,01	40 305,13	35 909,82	
Powiat wałbrzyski	18 263,28	425,34	17 837,94	2 380,51	4 603,05	6 599,16	2 222,54	4 218,65	1 996,11	15 457,43	13 234,89	11 238,78	
Powiat wołowski	33 315,32	569,42	32 745,90	3 341,13	10 368,64	12 439,37	7 027,51	9 098,24	2 070,73	29 404,77	22 377,26	20 306,53	
Powiat wrocławski	76 742,81	1 444,87	75 297,94	6 395,74	15 011,13	21 184,94	8 615,39	14 789,20	6 173,81	68 902,20	60 286,81	54 113,00	
Powiat ząbkowicki	120 330,21	69 292,59	51 037,62	3 528,34	8 610,66	12 838,10	5 082,32	9 309,76	4 227,44	47 509,28	42 426,96	38 199,52	
Powiat zgorzelecki	24 459,83	707,80	23 752,03	1 905,29	3 514,10	4 911,42	1 608,81	3 006,13	1 397,32	21 846,74	20 237,93	18 840,61	
Powiat złotoryjski	36 057,25	545,76	35 511,49	2 234,68	5 136,50	7 422,63	2 901,82	5 187,95	2 286,13	33 276,81	30 374,99	28 088,86	
Powiat m.Jelenia Góra	7 859,34	139,16	7 720,18	566,10	982,30	1 269,34	416,20	703,24	287,04	7 154,08	6 737,88	6 450,84	
Powiat m.Legnica	12 168,83	147,04	12 021,79	452,43	790,44	942,41	338,01	489,98	151,97	11 569,36	11 231,35	11 079,38	
Powiat m.Wrocław	26 562,22	426,27	26 135,95	2 055,25	3 015,53	3 782,79	960,28	1 727,54	767,26	24 080,70	23 120,42	22 353,16	

Tabela 5. Średnia powierzchnia UR województwa dolnośląskiego według powiatów (2010)

Wyszczególnienie	użytki rolne ogółem [ha]	
	gospodarstwa rolne ogółem	gospodarstwa indywidualne
DOLNOŚLĄSKIE	9,27	7,20
Powiat bolesławiecki	6,83	6,55
Powiat dzierzoniowski	9,11	6,97
Powiat głogowski	11,08	8,60
Powiat górowski	12,76	8,87
Powiat jaworski	12,80	10,09
Powiat jeleniogórski	6,27	5,45
Powiat kamiennogórski	7,08	6,94
Powiat kłodzki	7,02	6,41
Powiat legnicki	11,25	9,62
Powiat lubański	5,62	4,43
Powiat lubiński	6,83	5,93
Powiat lwówecki	10,67	6,57
Powiat milicki	10,33	8,69
Powiat oleśnicki	8,98	7,97
Powiat oławski	9,95	7,84
Powiat polkowicki	9,29	7,72
Powiat strzeliński	13,58	9,84
Powiat średzki	10,04	7,51
Powiat świdnicki	9,44	6,38
Powiat trzebnicki	8,70	6,56
Powiat wałbrzyski	7,01	5,85
Powiat wołowski	10,35	8,86
Powiat wrocławski	8,85	6,87
Powiat ząbkowicki	10,13	7,57
Powiat zgorzelecki	7,56	6,01
Powiat złotoryjski	12,80	9,65
Powiat m.Jelenia Góra	8,30	5,44
Powiat m.Legnica	18,50	2,93
Powiat m.Wrocław	10,94	4,39

Źródło: Bank Danych Lokalnych [GUS]

1.3.3.2

Produkcja roślinna

Doskonałe warunki glebowo-klimatyczne regionu sprzyjają rozwojowi produkcji roślinnej¹. Dolnośląskie zajmuje 6. lokatę w kraju pod względem powierzchni zasiewów, z arealem wynoszącym w 2015 roku ponad 760 tys. ha (tab. 1). Największy udział gruntów pod zasiewami znajdował się w powiatach o najlepszych warunkach klimatyczno-glebowych, a mianowicie: średzkim, strzelińskim, wrocławskim, ząbkowickim, świdnickim, jaworskim, legnickim, ząbkowickim (83-95%), a najmniejszy tam gdzie klimat i gleby są mało sprzyjające uprawie, czyli w: jeleniogórskim, wałbrzyskim i kamiennogórskim (23-40%) [Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie dolnośląskim 2012].

Procesy transformacji związane z urynkowaniem, niska opłacalność oraz wymogi i standardy Wspólnej Polityki Rolnej spowodowały, że produkcja zwierzęca uległa znacznemu ograniczeniu, nastąpiła natomiast duża koncentracja upraw technologicznie podobnych zbieranych kombajnem (zboża, rzepak) [Krasowicz, Kopiński 2006, Matyka i inni 2013]. Szczególnie duża koncentracja zasiewów tych roślin występuje w gospodarstwach dużych, o powierzchni powyżej 30 ha UR [Raport 2011]. **Dominującą uprawą są zboża.** Ich areal w roku 2015 w dolnośląskim wynosił 526 tys. hektarów, czyli prawie 7% powierzchni zbóż w kraju (tab. 2). Województwo zajmuje 6. lokatę pod względem udziału w krajowej powierzchni uprawy zbóż ogółem. W stosunku do roku 2002 powierzchnia zbóż w dolnośląskim zmniejszyła się o około 6%, relatywnie nieco mniej, w porównaniu do średniego spadku arealów zbóż w kraju (tab. 2). **Podstawowe znaczenie w uprawie zbóż ma pszenica oraz kukurydza na ziarno, mniej uprawia się, niż w innych rejonach kraju, jęczmienia i żyta.** Zboża uprawiane są w gospodarstwach mniejszych – do 5 ha UR, ale 74% ogólnego areалу zbóż występuje w gospodarstwach powyżej 15 ha. Uprawa kukurydzy na ziarno koncentruje się w gospodarstwach większych, co wynika także z konieczności zakupu specjalistycznego sprzętu do zbioru i suszenia. Największe powierzchnie uprawy zbóż występują w powiatach: wrocławskim, ząbkowickim, świdnickim, trzebnickim, legnickim, strzelińskim, oleśnickim i średzkim, czyli tam gdzie uwarunkowania klimatyczno-glebowe są wyjątkowo sprzyjające uprawie, najmniejsze natomiast w powiatach jeleniogórskim, wałbrzyskim i kamiennogórskim, gdzie warunki do produkcji rolniczej są niekorzystne [Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie dolnośląskim 2012].

W strukturze organizacji produkcji roślinnej zwraca uwagę znaczący udział rzepaku i rzepiku. W woj. dolnośląskim w latach 2002-2015 areal uprawy rzepaku wzrósł z 54 tys. ha do ponad 110 tys. ha, czyli ponad dwukrotnie, gdy przeciętnie w kraju powierzchnia uprawy uległa ograniczeniu (tab. 2). Gleby i klimat sprzyjają uprawie buraka cukrowego, lecz uwarunkowania rynkowe i formalne spowodowały ograniczenie powierzchni o prawie 40%. Podobną tendencję obserwować można w spadku powierzchni uprawy ziemniaka (tab. 2).

¹ Wykorzystano publikację: Kutkowska B., Kotecki A. (red.) 2014. Rolnictwo Dolnego Śląska po wejściu do Unii Europejskiej. Wyd. UP we Wrocławiu

Tabela 1. Powierzchnia zasiewów w województwie dolnośląskim na tle kraju

	2010	L	2014	L	2015	L
Województwa	w tys. ha		w tys. ha		w tys. ha	
Polska	10365,9	–	10419,9	–	10753,0	–
Dolnośląskie	715,8	6	735,4	6	760,3	6
Kujawsko-pomorskie	898,5	4	925,8	4	946,0	4
Lubelskie	1009,3	3	1051,1	3	1103,7	3
Lubuskie	281,6	15	281,2	15	277,5	15
Łódzkie	735,7	5	739,3	5	765,3	5
Małopolskie	290,9	14	295,4	14	313,0	14
Mazowieckie	1205,6	2	1193,5	2	1259,8	2
Opolskie	453,2	11	434,5	11	449,7	11
Podkarpackie	296,3	13	319,2	13	320,2	13
Podlaskie	605,8	8	635,2	7	655,6	7
Pomorskie	567,9	10	572,0	10	598,6	10
Śląskie	268,0	16	266,0	16	264,0	16
Świętokrzyskie	323,0	12	328,0	12	327,1	12
Warmińsko-mazurskie	592,1	9	580,0	9	608,7	9
Wielkopolskie	1461,3	1	1472,9	1	1463,5	1
Zachodniopomorskie	660,9	7	590,4	8	640,1	8

Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa 2016

Tabela 2. Zmiany powierzchni zasiewów wybranych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju

Lp.	Wyszczególnienie	2002	2005	2010	2012	2013	2015	
		zboża tys. ha						2002=100
1	Polska	8294,0	8329,0	7597,0	7704,0	7480,0	7511,0	90,6
2	Dolnośląskie	556,0	562,0	507,9	521,0	522,7	525,7	94,6
3		rzepak i rzepik tys. ha						
4	Polska	439,0	550,2	945,5	720,3	920,7	826,9	188,4
5	Dolnośląskie	54,0	74,9	127,1	110,3	135,5	119,1	220,6
6		buraki cukrowe tys. ha						
7	Polska	303,0	286,2	206,2	212,0	193,7	205,5	67,8
8	Dolnośląskie	29,7	27,1	19,0	19,6	17,2	18,7	62,9
9		ziemniaki tys. ha						
10	Polska	803,4	588,2	374,8	358,8	337,0	302,5	37,7
11	Dolnośląskie	35,7	28,8	22,4	26,0	19,2	28,1	78,7

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2003–2016

Tabela 3. Zbiory głównych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015 r.)

Województwa	Zboża										Ziem- niaki	L	Buraki cukrowe	L	Rzepak i rzepik	L
	ogółem	L	w tym zboża podstawowe													
			razem	pszenica	żyto	jęczmień	owies	pszenżyto								
w tys. t																
Ogółem																
Polska	28002,7	-	22490,7	10957,8	2013,1	2960,7	1219,6	5339,4	6151,8	-	9364,5	-	2700,8	-	-	
Dolnośląskie	2463,9	4	1982,7	1440,5	67,2	254,0	47,1	174,0	433,1	8	657,8	4	384,0	1		
Kujawsko-pomorskie	2439,4	5	1890,9	995,4	119,9	275,4	27,0	473,2	427,4	9	1750,7	2	335,8	4		
Lubelskie	3027,2	2	2605,8	1367,5	153,5	354,7	191,9	538,3	456,0	7	1674,6	3	161,5	8		
Lubuskie	649,2	16	542,6	218,9	64,6	73,2	20,3	165,7	95,8	16	74,0	13	109,0	9		
Łódzkie	1797,3	7	1455,3	435,2	245,7	160,5	109,7	504,2	674,0	1	260,7	9	63,5	11		
Małopolskie	790,4	13	584,9	339,3	11,9	124,2	39,7	69,8	524,0	4	57,8	15	20,0	16		
Mazowieckie	2594,7	3	1959,9	585,0	317,5	137,2	233,0	687,2	641,3	2	620,8	5	98,5	10		
Opolskie	1622,8	9	1323,8	870,7	30,6	262,5	15,8	144,1	162,1	14	527,1	7	236,2	5		
Podkarpackie	809,3	12	605,8	354,8	22,7	71,7	63,9	92,8	463,8	5	194,8	10	56,2	13		
Podlaskie	1175,9	11	690,1	171,5	90,1	53,4	107,1	268,0	186,9	12	4,2	16	31,7	14		
Pomorskie	1651,6	8	1495,1	850,7	158,5	120,7	74,7	290,4	460,6	6	522,7	8	225,2	6		
Śląskie	745,9	14	597,9	285,6	45,0	103,7	35,5	128,2	123,5	15	68,2	14	56,5	12		
Świętokrzyskie	717,0	15	612,4	265,3	25,5	139,1	29,7	152,8	330,4	11	186,2	11	24,9	15		
Warmińsko-mazurskie	1461,3	10	1293,8	741,1	79,2	100,9	52,2	320,4	179,7	13	117,0	12	194,1	7		
Wielkopolskie	4239,1	1	3114,5	1093,4	370,1	518,7	101,0	1031,2	636,1	3	2101,6	1	362,7	2		
Zachodniopomorskie	1817,7	6	1735,1	943,0	211,3	210,7	71,0	299,0	357,2	10	546,3	6	341,2	3		

Źródło: Rocznik statystyczny województw 2016

Tabela 4. Zbiory wybranych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju w latach 2002-2015

Lp	Wyszczególnienie	2002	2005	2010	2012	2013	2015	
		zboża tys. ton						2002=100
1	Polska	26877	26928	27228	28544	28455	28002	104,2
2	Dolnośląskie	2422,0	2467,0	2371,0	2438,0	2450,0	2463,9	101,7
		rzepak i rzepik tys. ton						
3	Polska	952,7	1450,0	2229,0	1866,0	2678,0	2700,8	283,5
5	Dolnośląskie	117,9	217,9	263,2	253,6	373,9	384,0	325,7
		buraki cukrowe tys. ton						
7	Polska	13434	11912	9973	11350	11234	9364,5	69,7
8	Dolnośląskie	1228	1379	1028	1190	948,1	657,8	53,6

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2003- 2016

W roku 2015 dolnośląskie zajmowało 4. lokatę w kraju pod względem zbiorów zbóż (tab. 3). Sprzyjają temu plony wyższe, niż przeciętnie w Polsce (tab. 6). Udział regionu w zbiorach wynosił prawie 9%. Zbiory w latach 2002-2015 ulegały tylko niewielkim wahaniom (tab.4). Konsekwencją znaczących powierzchni uprawy rzepaku i rzepiku jest 1. lokata w zbiorach tych roślin, chociaż plony nie są znacząco wyższe od przeciętnych.

Udział województwa w zbiorach krajowych wynosi 14%. W latach 2002-2015 zwiększyły się one ponad trzykrotnie. Zbiory buraka cukrowego plasują region na 4. miejscu w Polsce. Udział dolnośląskiego w zbiorach buraka cukrowego kształtuje się na poziomie 7%. Pod względem wielkości zbiorów ziemniaków województwo zajmuje 8. lokatę wśród województw w kraju (tab. 3).

Tabela 5. Plony głównych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015)

Województwa	Zboża										Ziemniaki	L	Buraki cukrowe	L	Rzepak i rzepik	L
	ogółem	L	w tym zboża podstawowe													
			razem	pszenica	żyto	jęczmień	owies	pszenżyto								
z 1 ha w dt																
OGÓŁEM																
Polska	37,3	-	37,9	45,7	27,8	35,3	26,5	35,2	210	-	520	-	28,5	-	28,5	-
Dolnośląskie	47,0	3	47,6	51,9	34,5	42,9	31,7	38,9	209	9	503	15	28,7	6	28,7	6
Kujawsko-pomorskie	39,6	5	39,3	45,4	27,0	32,0	27,1	38,8	251	3	472	16	28,6	9	28,6	9
Lubelskie	37,0	9	38,0	44,1	29,5	34,2	29,6	34,5	214	7	518	12	24,8	14	24,8	14
Lubuskie	36,4	10	37,8	43,8	29,9	34,2	25,8	38,7	191	12	582	4	29,6	4	29,6	4
Łódzkie	30,5	14	30,9	36,3	24,5	30,4	24,1	33,1	188	13	511	13	27,2	10	27,2	10
Małopolskie	35,2	11	33,3	35,8	27,4	33,7	24,7	29,8	210	8	677	1	25,9	11	25,9	11
Mazowieckie	28,2	15	27,5	32,4	22,5	26,7	22,7	28,9	180	14	562	8	23,0	16	23,0	16
Opolskie	50,4	1	52,1	58,4	40,8	43,8	32,6	44,0	234	4	506	14	31,4	2	31,4	2
Podkarpackie	34,6	12	32,5	35,5	26,0	32,0	26,6	29,6	225	5	529	10	24,0	15	24,0	15
Podlaskie	27,0	16	27,9	32,6	23,8	26,8	25,8	28,1	163	15	617	2	28,7	6	28,7	6
Pomorskie	42,1	4	43,9	55,3	30,8	36,8	30,3	37,3	260	2	568	6	29,1	5	29,1	5
Śląskie	37,3	8	36,4	43,5	26,6	33,2	30,1	33,2	163	15	585	3	28,7	6	28,7	6
Świętokrzyskie	30,9	13	31,4	34,5	23,7	31,7	22,9	30,2	220	6	554	9	25,5	13	25,5	13
Warmińsko-mazurskie	39,5	6	41,1	49,1	29,3	31,4	27,5	37,3	192	11	568	6	25,6	12	25,6	12
Wielkopolskie	39,5	6	39,3	47,5	28,5	37,3	25,8	40,5	202	10	527	11	31,6	1	31,6	1
Zachodniopomorskie	47,6	2	49,1	57,5	40,7	45,5	33,6	42,9	306	1	578	5	30,1	3	30,1	3

Źródło: Rocznik statystyczny województw 2016

Tabela 6. Plony wybranych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju

Lp .	Wyszczególnienie	2002	2005	2010	2012	2013	2015	
		zboża dt/ha						2002=100
1	Polska	32,4	32,3	35,8	37,0	38,0	37,3	115,1
2	Dolnośląskie	43,6	43,9	46,7	46,8	46,9	47,0	107,8
3		rzepak i rzepik dt/ha						
4	Polska	21,7	26,3	23,6	25,9	29,1	28,5	131,3
5	Dolnośląskie	21,8	29,1	20,7	23,0	27,6	28,7	131,7
6		buraki cukrowe dt/ha						
7	Polska	443	416	484	582	580	520	17,4
8	Dolnośląskie	413	509	540	608	551	503	121,8

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2003 – 2015

1.3.3.3

Nasiennictwo na Dolnym Śląsku w latach 2012-2016

Liczba i powierzchnia plantacji nasiennych – ogółem

Tabela 1. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016

powiat	2012 r.		2013 r.		2014 r.		2015 r.		2016 r.	
	liczba planacji	powierzchnia (ha)	liczba planacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba planacji	powierzchnia (ha)	liczba planacji	powierzchnia (ha)
Góra	97	1099,33	91	1132,01	91	1043,14	99	1243,97	92	871,28
Milicz	53	505,02	45	536,72	40	492,66	34	312,03	32	351,73
Oleśnica	119	1119,56	85	798,89	92	846,36	157	1144,24	103	784,6
Oława	46	387,98	25	318,8	32	305,91	52	384,55	37	359,38
Strzelin	85	1900,19	84	1913,14	69	1597,25	79	1851,03	79	1618,13
Środa Śl.	86	1097,3	98	1161,16	83	1091,68	98	984,35	66	738,43
Trzebnica	18	206,31	16	146,48	6	79	23	196,3	20	116,99
Woiłów	108	1103,87	137	1272,55	109	1093,6	119	1263,97	92	928,69
Wrocław	231	2414,27	198	2559,28	158	2043,36	232	3084,84	155	2514,25
Dzierżoniów	17	181,78	14	279	8	83,05	27	438,99	20	306,51
Kłodzko	185	669,46	187	706,64	235	822,77	338	1247	385	1220,66
Świdnica	31	433,42	32	459,55	32	362,27	53	490,47	34	411,59
Wałbrzych	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ząbkowice Śl.	71	1016,71	73	1013,19	74	1291,14	86	1142,55	128	1454,07
Legnica	33	406,88	30	287	23	263,5	56	528,28	16	241,21
Głogów	2	74	5	87,83	4	130,22	1	7,84	2	28,76
Jawor	26	322,2	19	192,03	13	161,41	24	290,62	20	180,44
Lubin	26	234,85	44	392,4	39	387,37	54	1024,51	33	499,12
Złotoryja	21	405,79	11	238,05	7	83,74	13	444,41	8	143,55
Lwówek Śl.	6	190	5	95	4	56,5	9	84,15	13	110,54
Jelenia Góra	12	232,77	18	246,97	10	152,5	8	124,2	6	78,5
Lubań	3	150	4	104	5	152,2	6	79,5	6	71
Zgorzelec	8	97,4	0	0	0	0	0	0	4	46,42
Ogółem:	1284	14249,09	1221	13940,69	1134	12539,63	1568	16367,8	1351	13075,85

Źródło: WIORIN

Tabela 2. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych traw położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016

powiat	2012 r.		2013 r.		2014 r.		2015 r.		2016 r.	
	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)
Góra	14	153,66	12	131,64	18	198,66	17	173,92	26	258,14
Milicz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oleśnica	17	39,25	9	28,32	5	13,82	2	6	8	76,8
Olawa	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Strzelin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Środa Śl.	0	0	0	0	0	0	2	35	1	36,43
Trzebnica	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wolów	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wrocław	2	7,78	0	0	1	3	0	0	6	285,26
Dzierżoniów	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kłodzko	118	459,81	108	392,06	128	462,84	155	484,06	190	550,68
Świdnica	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Wałbrzych	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ząbkowice Śl.	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Legnica	1	20	0	0	0	0	0	0	0	0
Głogów	0	0	0	0	1	30	0	0	0	0
Jawor	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubin	8	87,7	2	13	0	0	5	160	9	260
Złotoryja	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lwówek Śl.	0	0	0	0	0	0	0	0	6	53,78
Jelenia Góra	3	46,37	3	46,37	0	0	0	0	0	0
Lubań	2	20	2	33	1	40	1	60	6	71
Zgorzelec	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem:	166	836,57	136	644,39	154	748,32	182	918,98	252	1592,09

Źródło: WIORIN

Tabela 3. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych soi położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016

powiat	2012 r.		2013 r.		2014 r.		2015 r.		2016 r.	
	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)
Góra	0	0	2	18	2	25	4	46,5	3	7
Milicz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Oleśnica	0	0	1	10	8	122,52	15	91,55	11	66,8
Olawa	0	0	0	0	3	8,5	4	20	4	46,5
Sirzelin	2	13	1	7,5	3	15	8	50	7	53,93
Środa Śl.	3	15,5	7	49	24	192,25	41	386,85	21	303,5
Trzebnica	0	0	0	0	0	0	1	3,5	0	0
Wrocław	0	0	0	0	0	0	10	85	3	35
Wrocław	11	79,85	2	7,5	13	52,63	40	358,86	11	114,73
Dzierżonów	0	0	0	0	2	4	3	32	2	26
Kłodzko	0	0	0	0	1	1	8	85,89	0	0
Świdnica	0	0	1	4	11	99,42	15	133,59	0	0
Wałbrzych	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ząbkowice Śl.	0	0	0	0	0	0	2	8	7	67,82
Legnica	1	3	3	4	4	46,5	22	116,5	4	39,5
Głogów	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jawor	2	4,5	1	3	1	15,64	3	30,5	1	2,5
Lubin	1	5,2	2	6,5	12	47,84	6	109	4	62
Złotoryja	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lwówek Śl.	1	10	2	7	2	16	8	64,15	3	23,58
Jelenia Góra	0	0	0	0	0	0	1	22	1	20
Lubań	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zgorzelec	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem:	21	131,05	22	116,5	86	646,3	191	1643,89	82	868,86

Źródło: WIORIN

Tabela 4. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych facelii położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016

powiat	2012 r.		2013 r.		2014 r.		2015 r.		2016 r.	
	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)	liczba plantacji	powierzchnia (ha)
Góra	14	166,46	7	138,91	16	169,79	26	262,59	18	114,47
Milicz	6	55,3	4	24,42	8	30,29	5	29,73	4	35,83
Oleśnica	20	86,99	4	9,36	11	46,55	26	91,62	12	50,22
Olawa	0	0	0	0	0	0	13	14,27	4	14,04
Strzelin	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Środa Śl.	0	0	0	0	0	0	1	30	0	0
Trzebnica	0	0	0	0	0	0	7	44,3	11	21,49
Wrocław	1	1	0	0	6	31	1	10	7	47,99
Wrocław	0	0	0	0	2	146,55	6	293	6	21,77
Dzierżoniów	0	0	0	0	0	0	1	3,5	0	0
Kłodzko	28	62,03	16	45,39	36	140,04	50	166,8	56	177,13
Świdnica	0	0	0	0	2	3	2	27	0	0
Wałbrzych	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ząbkowice Śl.	1	2,7	0	0	0	0	13	59,03	0	0
Legnica	0	0	0	0	0	0	9	134,18	0	0
Głogów	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Jawor	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Lubin	0	0	0	0	9	165,06	16	305,44	0	0
Złotoryja	1	13	0	0	0	0	0	0	0	0
Lwówek Śl.	0	0	0	0	0	0	0	0	3	13,18
Jelenia Góra	2	6	2	38	3	51,5	3	55	1	20
Lubań	0	0	0	0	1	30	5	19,5	0	0
Zgorzelec	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ogółem:	73	393,48	33	256,08	94	813,78	184	1545,96	122	516,12

Źródło: WIOFIN

Masa partii materiału siewnego ocenianego laboratoryjnie

1. Liczba podmiotów wykonujący obrót materiałem siewnym (przedsiębiorcy, rolnicy, dostawcy) – 446;
2. Liczba producentów i dystrybutorów roślin rolniczych, głównie ziemniaków – 2673;

Podsumowanie

W latach 2012-2016 obserwuje się rozwój nasiennictwa, uprawy nasienne skumulowane są w powiatach wrocławskim, kłodzkim i oleśnickim.

1.3.3.4

Miejsce woj. dolnośląskiego w produkcji ogrodniczej w Polsce¹

Korzystne warunki glebowo-klimatyczne regionu dolnośląskiego nie przekładają się na wielkość produkcji ogrodniczej w skali kraju. W roku 2014 dolnośląskie zajmowało 8 lokatę pod względem powierzchni upraw drzew owocowych (2,9% powierzchni krajowej) oraz 12 lokatę pod względem liczby gospodarstw posiadających sady (3% liczby gospodarstw) (tab.1). W roku 2014 uprawy sadownicze w woj. dolnośląskim zajmowały powierzchnię 7,9 tys. ha. Około 3,5 tys. gospodarstw w regionie posiada uprawy sadownicze, w 99,5% są to gospodarstwa indywidualne. Największe powierzchnie sadów zlokalizowane są w powiatach: trzebnickim, wrocławskim oraz średzkim, a więc w rejonach o bardzo korzystnych warunkach klimatyczno-glebowych (tab. 3). Największe areale krzewów owocowych znajdują się w powiatach: trzebnickim, świdnickim, kłodzkim i wrocławskim (tab. 4). Ze względu na wysoki stopień pracochłonności i intensywność nakładów większość gospodarstw ogrodniczych, to gospodarstwa drobne. Dominują gospodarstwa sadownicze z grup obszarowych: 5-10 ha i 1-2 ha, ale prawie połowa arealu sadów w dolnośląskim należy do gospodarstwa dużych, ponad 50 ha (tab. 2). Przeciętna powierzchnia sadów w skali kraju lokuje dolnośląskie na 10 pozycji w grupie województw o średniej powierzchni [Charakterystyka gospodarstw...2014].

Tabela 1. Udział regionu dolnośląskiego w produkcji ogrodniczej w Polsce (2014 r.)

Lp.	Wyszczególnienie	Warzywa gruntowe	Drzewa owocowe	Truskawki, maliny
1	Powierzchnia uprawy (tys. ha)	9,7	7,9	2,0
a)	udział w kraju (%)	5,6	2,9	2,1
b)	lokata wg województw	8	8	8
2	Zbiory (tys. t)	23,3	27,5	.
a)	udział w kraju (%)	4,4	0,5	.
b)	lokata wg województw	8	10	.

Źródło: Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich. GUS, Warszawa 2015

Tabela 2. Gospodarstwa rolne posiadające sady w województwie dolnośląskim według grup obszarowych

Lp.	Grupy obszarowe	Gospodarstwa sadownicze				
		Liczba		Powierzchnia		Średnia powierzchnia (ha)
		szt.	udział (%)	(ha)	udział (%)	
1	Ogółem	3467	100,0	6166	100,0	1,8
a)	do 1 ha	175	5,0	87	1,4	0,5
b)	pow. 1 ha	3292	95,0	6079	98,6	1,9
2	1,01 – 2,00	561	16,2	210	3,4	0,4
3	2,01 – 3,00	302	8,7	339	5,5	1,1
4	3,01 – 5,00	344	9,9	479	7,8	1,4
5	5,01 – 10,00	1018	29,4	627	10,2	0,6
6	10,01 – 15,00	348	10,0	395	6,4	1,1
7	15,01 – 20,00	197	5,7	35	5,7	1,8
8	20,01 – 50,00	344	9,9	838	13,7	2,4
9	pow. 50,01	178	5,1	2841	46,1	16,0

Źródło: Kutkowska, Szewczuk, Pilawka 2015

¹ Na podstawie: Kutkowska B., Szewczuk A., Pilawka T. 2015

Tabela 3. Powierzchnia uprawy drzew owocowych w województwie dolnośląskim według powiatów (2010 r.)

Lp.	Powiat / Miasto	Powierzchnia (ha)	% udział
1	bolesławiecki	159,65	2,8
2	dzierżoniowski	85,93	1,5
3	głogowski	108,7	1,9
4	górowski	113,28	2,0
5	jaworski	39,33	0,7
6	jeleniogórski	39,14	0,7
7	kamiennogórski	16,8	0,3
8	kłodzki	374,67	6,5
9	legnicki	155,48	2,7
10	lubański	68,39	1,2
11	lubiński	212,04	3,7
12	lwówecki	69,14	1,2
13	milicki	182,46	3,1
14	oleśnicki	185,1	3,2
15	oławski	319,27	5,5
14	polkowicki	147,3	2,5
16	strzeliński	135,29	2,3
17	średzki	447,53	7,7
18	świdnicki	187,67	3,2
19	trzebnicki	1090,22	18,8
20	wałbrzyski	145,17	2,5
21	wołowski	32,69	0,6
22	wrocławski	767,55	13,2
23	ząbkowicki	153,69	2,6
24	zgorzelecki	107,13	1,8
25	złotoryjski	107,1	1,8
26	m. Jelenia Góra	62,87	1,1
27	m. Legnica	7,09	0,1
28	m. Wrocław	280,63	4,8
29	Ogółem woj. dolnośląskie	5801,31	100

Źródło: US we Wrocławiu

Tabela 4. Powierzchnia uprawy krzewów owocowych w województwie dolnośląskim według powiatów (2010 r.)

Lp.	Powiat / Miasto	Powierzchnia (ha)	% udział
1	bolesławiecki	51,6	3,0
2	dzierżoniowski	24,47	1,4
3	głogowski	5,07	0,3
4	górowski	68,43	4,0
5	jaworski	8,26	0,5
6	jeleniogórski	12,08	0,7
7	kamiennogórski	5,85	0,4
8	kłodzki	133,59	7,7
9	legnicki	29,4	1,7
10	lubański	23,19	1,4
11	lubiński	98,98	5,7
12	lwówecki	28,54	1,7
13	milicki	81,22	4,7
14	oleśnicki	74,98	4,3
15	oławski	30,66	1,8
14	polkowicki	38,03	2,2
16	strzeliński	19,68	1,1
17	średzki	93,19	5,4
18	świdnicki	275,21	15,9
19	trzebnicki	284,21	16,5
20	wałbrzyski	37,03	2,1
21	wołowski	17,33	1,0
22	wrocławski	110,08	6,4
23	ząbkowicki	39,77	2,3
24	zgorzelecki	3,58	0,2
25	złotoryjski	55,81	3,2
26	m. Jelenia Góra	0,5	0,0
27	m. Legnica	0,35	0,0
28	m. Wrocław	75,45	4,4
29	Ogółem woj. dolnośląskie	1726,54	100

Źródło: US we Wrocławiu

Tabela 5. Gospodarstwa rolne uprawiające truskawki w województwie dolnośląskim według grup obszarowych (2013 r.)

Lp.	Grupy obszarowe	Gospodarstwa uprawiające truskawki				
		Liczba		Powierzchnia		Średnia powierzchnia (ha)
		szt.	udział (%)	(ha)	udział (%)	
1	Ogółem	771	100,0	2003	100,0	2,6
2	0,01 – 5,00	187	24,3	124	6,2	0,7
3	5,01 – 10,00	231	30,0	230	11,5	1,0
4	10,01 – 15,00	117	15,2	270	13,5	2,3
5	15,01 – 20,00	35	4,5	35	1,7	1,0
7	20,01 – 50,00	136	17,6	401	20,0	3,0
8	pow. 50,01	65	8,4	943	47,1	14,5

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych 2014

W produkcji truskawek woj. dolnośląskie zajmuje 8. lokatę w kraju, z powierzchnią ok. 2 tys. ha. Produkcja prowadzona była w gospodarstwach od 5-15 ha, ale podobnie jak w przypadku roślin sadowniczych, połowa powierzchni uprawy znajduje się w gospodarstwach dużych, powyżej 50 ha. Rejony uprawy to powiaty: bolesławiecki, trzebnicki, średzki oleśnicki, górowski i legnicki. W skali kraju dolnośląskie zajmuje 4. lokatę pod względem wielkości plantacji, dominując więc plantacje duże.

Duża szansa na rozwój sadownictwa w woj. dolnośląskim tkwi w maksymalnym wykorzystaniu położenia geograficznego, przede wszystkim warunków klimatycznych². Umożliwiają one specjalizację w uprawie gatunków oraz odmian wymagających pod tym względem. Przykładem są sady morelowe i brzoskwiniowe, których uprawa w Polsce koncentruje się między innymi w środkowej i środkowo-północnej części dolnośląskiego oraz na pograniczu województw wielkopolskiego, lubuskiego i dolnośląskiego [Kasprzak 2014]. Duże ich powierzchnie znajdują się w powiatach: trzebnickim, górowskim, wrocławskim.

Sadownicy powinni rozszerzyć asortyment uprawianych gatunków. Klimat w wielu rejonach Dolnego Śląska odpowiada uprawie winorośli (powiaty: średzki i lwówecki). Możliwa jest uprawa takich roślin sadowniczych jak: grusza japońska czy śliwa japońska, charakteryzujących się atrakcyjnymi owocami. Przy postępie biotechnologii w kierunku modyfikacji odmian pod względem w kierunku ich większej wytrzymałości na niskie temperatury mrozowej oraz dalszej tendencji do ocieplania klimatu, będzie można wprowadzić do uprawy takie gatunki, jak: persymona (*Diospyros kaki*), aktynidia chińska (*Actinidia chinensis*), migdał (*Amygdalus communis*) czy figa (*Ficus carica*).

Z uwagi na warunki klimatyczne oraz chłonny rynek zbytu związany z dużymi miastami, rozwijać się powinna sterowana produkcja owoców jagodowych. Terminem tym oznacza się technologie umożliwiające zbiór owoców poza tradycyjnym okresem ich dojrzewania. Produkcja owoców poza okresem ich dużej podaży na rynku stwarza możliwości uzyskania za nie wysokiej ceny. Wcześniejsze rozpoczęcie wegetacji, w porównaniu do innych obszarów skoncentrowanej produkcji sadowniczej, sprzyja uzyskiwaniu dobrych efektów przyspieszania zbioru truskawek zwłaszcza przy wykorzystaniu najnowszych technologii uprawy. Dotyczy to uprawy truskawek w redlinach i stosowania osłon z folii i włókniny.

Również sterowana uprawa malin, przy wykorzystaniu odmian owocujących na pędach jednorocznych (np. odmiana Polana) może być atrakcyjna w naszym regionie³.

² Za Szewczuk [Kutkowska, Szewczuk, Pilawka 2015].

³ op.cit.2015

Tabela 6. Powierzchnia i lokalizacja wybranych upraw sadowniczych w województwie dolnośląskim (2010 r.)

Lp.	Uprawa	Woj. dolnośląskie		Powiat	Powierzchnia (ha)
		Powierzchnia ogółem (ha)	w tym w gospodarstwach do 1 ha		
1	Brzoskwinie i morele	238,0	122,6	bolesławiecki dzierzoniowski górowski kłódzki legnicki lubański lubiński milicki oleśnicki strzeliński średzki świdnicki trzebnicki wrocławski ząbkowicki zgorzelecki złotoryjski	5,0 3,7 12,6 4,3 2,7 4,5 3,3 3,9 4,7 4,1 12,9 8,6 86,5 40,10 6,4 2,5 5,6
2	Wiśnie	669,0	212,6	dzierzoniowski kłódzki lubiński lwówecki milicki oleśnicki strzeliński średzki świdnicki trzebnicki wałbrzyski wrocławski ząbkowicki	10,34 15,4 32,6 13,3 35,0 21,0 29,7 85,5 43,0 245,1 16,7 32,6 11,5
3	Porzeczki	694,0	206,0	bolesławiecki kłódzki legnicki lubański milicki oleśnicki średzki świdnicki trzebnicki wałbrzyski wrocławski	20,0 36,0 20,6 51,0 36,0 37,0 66,0 177 28,0 47,0
4	Maliny	494,0	131,0	bolesławiecki kłódzki legnicki lubiński średzki świdnicki trzebnicki wrocławski	13,3 31,0 100,0 13,4 82,0 13,0 35,6 29,0
5	Winorośl	44,2	5,3	lwówecki średzki	12,7 21,0
6	Aronia	60,0	9,5	kłódzki polkowicki trzebnicki	26,5 8,3 5,5
7	Truskawki i poziomki gruntowe	1172,0	225,0	bolesławiecki dzierzoniowski górowski legnicki milicki oleśnicki oławski strzeliński średzki trzebnicki wałbrzyski wrocławski	197,0 35,0 80,0 62,4 38,0 86,0 37,0 38,0 118,0 157,0 38,6 53,0

Źródło: US we Wrocławiu

Warzywa, podobnie jak owoce, są niezbędnym składnikiem zdrowej diety. Produkcja warzyw gruntowych w woj. dolnośląskim na tle kraju jest słabo rozwinięta (8. lokata). Powierzchnia uprawy warzyw gruntowych w 2013 r. wynosiła 4,8 tys. ha, tj. 0,7% powierzchni pod zasiewami. **Uprawy te są silnie skoncentrowane w gospodarstwach dużych, gdzie znajduje się ponad 72% powierzchni ze średnim areałem 33,5 ha.** Główne centra uprawy to powiaty: ząbkowicki, wrocławski, strzeliński, trzebnicki i górowski (tab. 6, 7, 8, 9).

Tabela 7. Gospodarstwa rolne uprawiające warzywa gruntowe według grup obszarowych użytków rolnych (2013 r.)

Lp.	Grupy obszarowe	Gospodarstwa warzywnicze				
		Liczba		Powierzchnia		Średnia powierzchnia (ha)
		szt.	udział (%)	(ha)	udział (%)	
1	Ogółem	1482	100,0	4803	100,0	3,24
a)	do 1 ha	1,6	1,1	12	0,2	0,75
b)	pow. 1 ha	1465	98,9	4791	99,8	3,27
2	1,01-2,00	115	7,8	48	1,0	0,42
3	2,01-3,00	123	8,3	21	0,4	0,17
4	3,01-5,00	218	14,7	138	2,9	0,83
5	5,01-10,00	407	27,5	300	6,2	0,74
6	10,01-15,00	166	11,2	130	2,7	0,78
7	15,01- 20,00	168	11,3	287	6,0	1,71
8	20,01-50,00	164	11,1	380	7,9	2,32
9	pow. 50,01	104	7,0	3486	72,6	33,52

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych, 2014

Tabela 8. Powierzchnia uprawy warzyw w województwie dolnośląskim według powiatów (2010 r.)

Lp.	Powiat / Miasto	Powierzchnia (ha)	% udział
1	bolesławiecki	118,17	1,9
2	dzierżoniowski	311,87	4,9
3	głogowski	138,19	2,2
4	górowski	454,51	7,2
5	jaworski	174,46	2,8
6	jeleniogórski	9,4	0,2
7	kamiennogórski	2,53	0,0
8	kłodzki	26,95	0,4
9	legnicki	195,03	3,1
10	lubański	69,98	1,1
11	lubiński	274,2	4,3
12	lwówecki	42,71	0,7
13	milicki	27,7	0,4
14	oleśnicki	96,03	1,5
15	oławski	229,71	3,6
14	polkowicki	76,49	1,2
16	strzeliński	851,08	13,4
17	średzki	54,97	0,9
18	świdnicki	292,44	4,6
19	trzebnicki	707,31	11,2
20	wałbrzyski	1,32	0,0
21	wołowski	10,59	0,2
22	wrocławski	915,34	14,4
23	ząbkowicki	990,76	15,6
24	zgorzelecki	14,82	0,2
25	złotoryjski	224,38	3,5
26	m. Jelenia Góra	0,5	0,0
27	m. Legnica	7,28	0,1
28	m. Wrocław	27,48	0,4
29	Ogółem woj. dolnośląskie	6346,20	100,0

Źródło: US we Wrocławiu

Tabela 9. Powierzchnia i lokalizacja wybranych upraw warzywnych w województwie dolnośląskim (2010 r.)

Lp.	Uprawa	Woj. dolnośląskie		Powiat	Powierzchnia (ha)
		Powierzchnia ogółem (ha)	w tym w gospodarstwach do 1 ha		
1	Marchew	605,0	104,0	bolesławiecki górowski strzeliński świdnicki trzebnicki wrocławski ząbkowicki	12,8 17,6 22,0 17,2 22,6 196,9 233,0
2	Cebula gruntowa	1318	126,0	dzierżoniowski górowski górowski jaworski polkowicki strzeliński świdnicki trzebnicki wrocławski ząbkowicki	167,8 34,0 93,0 105,5 25,6 305,0 36,0 34,9 405,7 54,0
3	Ogórki gruntowe	482	168,0	dzierżoniowski lubański lubiński oleśnicki strzeliński świdnicki trzebnicki wrocławski	13,6 44,3 40,5 18,1 26,6 50,3 61,1 139,0
4	Pomidory gruntowe	71,6	39,6	górowski trzebnicki	27,8 16,3
5	Pomidory pod osłoną	54,0	31,0	świdnicki wrocławski	9,0 17,8

Źródło: US we Wrocławiu

Tabela 10. Zestawienie upraw winorośli przeznaczonych do wyrobu wina gronowego zlokalizowanych na terenie województwa dolnośląskiego w latach 2014-2016

Powiat	2014 r.		2015 r.		2016 r.	
	Liczba winnic	Powierzchnia upraw winorośli (ha)	Liczba winnic	Powierzchnia upraw winorośli (ha)	Liczba winnic	Powierzchnia upraw winorośli (ha)
Góra						
Milicz			2	2,33	2	2,54
Oleśnica						
Oława						
Strzelin						
Środa Śl.	1	1,8	1	7	1	7,0
Trzebnica					1	1,0
Wołów						
Wrocław	2	4,94	2	5,3	5	8,02
Dzierżoniów						
Kłodzko	1	0,15	1	0,15	1	0,15
Świdnica	1	2,85	2	3,53	3	3,68
Wałbrzych						
Ząbkowice Śl.						
Legnica						
Głogów						
Jawor						
Lubin	1	1,125	1	1,62	2	2,11
Złotoryja	1	0,9	1	0,9		
Lwówek Śl.						
Jelenia Góra						
Lubań						
Zgorzelec						
OGÓŁEM	7	11,77	10	20,83	15	24,5

Źródło: US we Wrocławiu

Tabela 11. Liczba pasiek i rodzin pszczelich w latach 2013-2016 na terenie województwa dolnośląskiego

2013		2014		2015		2016	
Liczba zarejestrowanych pasiek	Liczba uli/ liczba rodzin pszczelich	Liczba zarejestrowanych pasiek	Liczba uli/ liczba rodzin pszczelich	Liczba zarejestrowanych pasiek	Liczba uli/ liczba rodzin pszczelich	Liczba zarejestrowanych pasiek	Liczba uli/liczba rodzin pszczelich
4224	57250	4321	61851	4700	70939	6804	73781

Źródło: WIORIN

1.3.3.5

Rolnictwo ekologiczne w woj. dolnośląskim na tle kraju

Produkcja rolnicza realizowana w gospodarstwach ekologicznych umożliwia dostarczanie na rynki i do przetwórstwa surowców rolniczych w wysokich standardach jakościowych. Miejsce rolnictwa ekologicznego na Dolnym Śląsku w kraju prezentuje tabela 1. Znajduje się tu 9,3% ogółu UR, realizujących technologie ekologiczne w kraju i prawie 7% gospodarstw ekologicznych z certyfikatem i w okresie przestawienia.

Po roku 2006 obserwuje się w woj. dolnośląskim silną dynamikę wzrostu liczby certyfikowanych gospodarstw ekologicznych (przyrost ponad 5-krotny) i powierzchni upraw ekologicznych (prawie 4-krotny) (tab. 2). Rolnictwo ekologiczne jest jednym z najszybciej rozwijających się systemów rolniczym w Europie. Stan ten jest wynikiem programów wsparcia finansowego w ramach WPR i coraz większego popytu na te produkty.

Zauważa się spadek zaufania konsumentów do żywności wytwarzanej w sposób konwencjonalny. Żywność pochodząca z gospodarstw i przetwórnictwa ekologicznych jest coraz bardziej poszukiwana. Produkty wytwarzane bez użycia nawozów mineralnych, pestycydów, hormonów, antybiotyków oraz organizmów genetycznie modyfikowanych dają gwarancję dostarczania konsumentom żywności prozdrowotnej. Ten sposób wytwarzania eliminuje także negatywny wpływ produkcji rolniczej na przyrodę, chroniąc bioróżnorodność terenów wiejskich.

Rolnictwo ekologiczne, jako bardziej pracochłonne, powinno być rozwijane w gospodarstwach o mniejszych arealach, stanowiąc dla nich istotne źródło dochodów. Analiza struktury obszarowej gospodarstw ekologicznych na Dolnym Śląsku wskazuje, że w roku 2009 25% takich gospodarstw nie przekraczało arealu 5 ha, a 42% – 10 ha UR (rys.1). W miarę upływu lat sytuacja uległa zmianie. W 2014 roku gospodarstwa do 5 ha stanowiły już tylko 10%, a do 10 ha 38% wszystkich gospodarstw ekologicznych w województwie. W kolejnych latach zwiększał się udział gospodarstw największych, powyżej 50 ha, kosztem tych małych, o powierzchni do 5 ha. System finansowania produkcji ekologicznej w ramach WPR, proporcjonalnie do powierzchni, zachęca do wprowadzania działalności ekologicznej także w gospodarstwach o znaczących arealach.

Tabela 1. Ekologiczne gospodarstwa rolne według województw (2015)

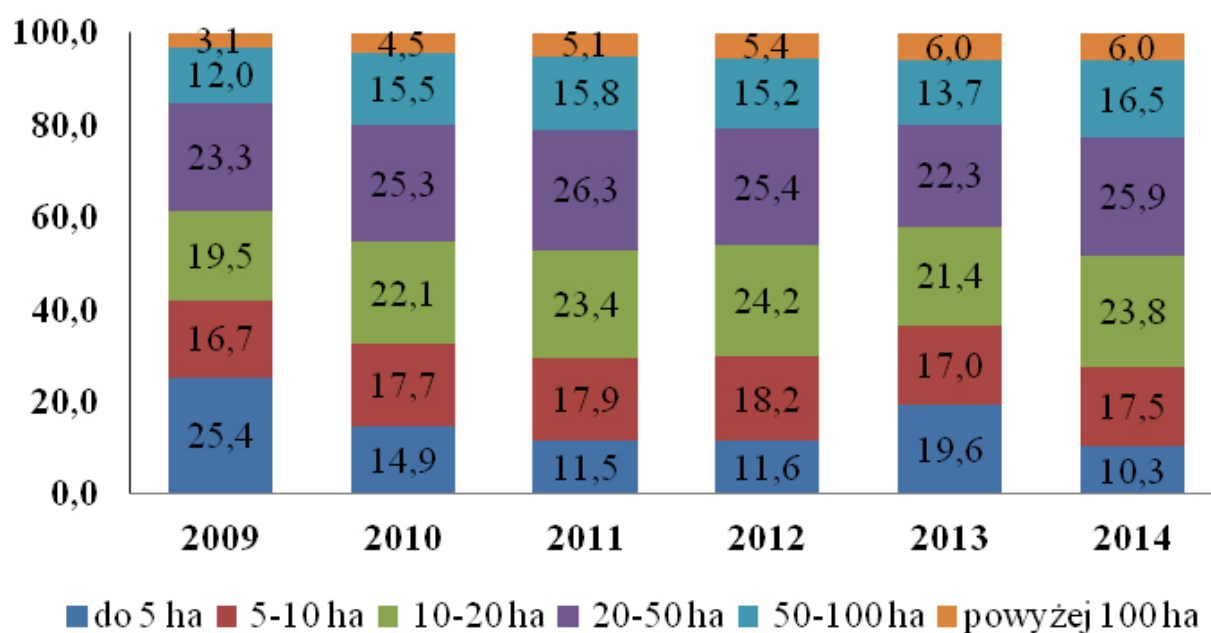
Lp.	Województwa	Z certyfikatem				W okresie przestawienia			
		gospodarstwa		użytki rolne		gospodarstwa		użytki rolne	
		liczba	%	ha	%	liczba	%	ha	%
1	Polska	19813	100,0	501925	100,0	2464	100,0	78805	100,0
2	Dolnośląskie	773	3,9	27622	5,5	76	3,1	3639	4,6
3	Kujawsko-pomorskie	330	1,7	9495	1,9	33	1,3	1150	1,5
4	Lubelskie	1643	8,3	29586	5,9	182	7,4	4466	5,7
5	Lubuskie	1056	5,3	39339	7,8	146	5,9	7004	8,9
6	Łódzkie	410	2,1	8437	1,7	68	2,8	1721	2,2
7	Małopolskie	1070	5,3	11689	2,3	58	2,4	1287	1,6
8	Mazowieckie	1860	9,4	44827	8,9	287	11,6	8963	11,4
9	Opolskie	58	0,3	2234	0,4	9	0,4	808	1,0
10	Podkarpackie	1131	5,7	14491	2,9	130	5,3	2165	2,7
11	Podlaskie	2815	14,2	48553	9,7	458	18,6	7975	10,1
12	Pomorskie	642	3,2	21988	4,4	95	3,9	2876	3,7
13	Śląskie	173	0,9	5822	1,2	28	1,2	816	1,0
14	Świętokrzyskie	807	4,1	10597	2,1	46	1,9	1001	1,3
15	Warmińsko-mazurskie	3477	17,6	92949	18,5	564	22,9	19819	25,1
16	Wielkopolskie	725	3,7	30599	6,1	84	3,4	3924	5,0
17	Zachodniopomorskie	2843	14,3	103698	20,7	200	8,2	11189	14,2

Źródło: GUS Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2016

Tabela 2. Rolnictwo ekologiczne w województwie dolnośląskim

Lp	Wyszczególnienie	J. miary	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
1	Z certyfikatem											
	-gospodarstwa	liczba	178	358	456	541	778	914	1041	1009	954	773
	2006 = 100	%	100,0	201,1	256,2	303,9	437,1	513,5	584,8	566,9	536,0	435,0
	-użytki rolne	ha	8782	11985	16035	15463	25476	30091	34423	30972	33594	27622
	2006 = 100	%	100,0	136,5	182,6	176,1	290,1	342,6	392,0	352,7	382,5	315,0
2	W okresie przestawienia											
	-gospodarstwa	liczba	303	294	423	480	449	408	271	180	92	76
	2006 = 100	%	100,0	97,0	139,6	158,4	148,2	134,7	89,4	59,4	30,4	25,0
	-użytki rolne	ha	10550	10003	12431	10964	14228	15515	9881	6583	3411	3639
	2006 = 100	%	100,0	94,8	117,8	103,9	134,9	147,1	93,7	62,4	32,3	35,0

Źródło: Główny Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych

Rysunek 1. Struktura obszarowa gospodarstw ekologicznych na Dolnym Śląsku w latach 2009-2014

Źródło: Angelika Pruchnicka. Praca magisterska pt. „Znaczenie rolnictwa ekologicznego w rozwoju obszarów wiejskich. 2016. Promotor: Barbara Kutkowska. INEIS UP we Wrocławiu.

1.3.3.6

Produkcja zwierzęca

Woj. dolnośląskie należy do regionów o najniższej w kraju obsadzie zwierząt gospodarskich (tab. 1 i 2). Struktura produkcji rolniczej wskazuje, że zasoby gospodarstw przesunęły się w stronę produkcji roślinnej (tab. 7). Przyczyną jest opłacalność tej produkcji, w stosunku do roślinnej, znacznie większa uciążliwość pracy, ale głównie procesy, jakie zaszły w rolnictwie po 2004 r., dotyczące dostosowania się do wymogów i standardów UE. Istotnym czynnikiem była komercjalizacja sektora uboju i przetwórstwa surowców pochodzenia zwierzęcego oraz wprowadzanie systemów i technologii gwarantujących produkcję „zdrowej i bezpiecznej żywności” [Nowakowski 2014]¹.

W ostatnich latach pod względem obsady krów i trzody chlewnej, dolnośląskie znajdują się na 13. miejscu w rankingu województw, a w przeliczeniu na 100 ha UR na ostatnim 16. miejscu. Relatywnie nieco więcej jest owiec. Liczba owiec na 100 ha UR (1,4 szt.), plasuje województwo na 4 miejscu w Polsce. Owce są głównie w gospodarstwach 5-10 ha i 20-50 ha w stadach w 76% powyżej 50 sztuk. Województwo dolnośląskie, tak jak inne regiony górskie znalazło się w systemie wsparcia specjalnego do samic owcy domowej, lecz kwota wsparcia (100 zł rok/szt.) nie była zachęcająca i pogłowie nie wzrosło. Brak jest także rozwiniętego lokalnego rynku na produkty owcze [op.cit. 2014]. Obsada kóz na 100 ha UR (0,4 szt.) lokuje region na 6. miejscu w kraju. Są to małe stada, liczące w 78% 1-4 zwierząt. Gospodarstwa utrzymujące więcej niż 10 sztuk stanowią 10% i posiadają 63% pogłowia dolnośląskiego. Chowem kóz zajmują się gospodarstwa małe 1-5 ha UR. Pozytywnym przykładem jest Gospodarstwo Ekologiczne „Kozia Łąka- Sery Łomnickie” ze stadem ok. 100 kóz mlecznych. W porównaniu do innych województw dolnośląskie utrzymuje małą obsadę drobiu kurzego (14. lokata). Tą działalnością zajmuje się 17 tys. gospodarstw (28% ogółu). Stada są małe, tylko 0,6% gospodarstw z drobiem kurzym utrzymuje stada powyżej 10 tys. sztuk, lecz znajduje się tam 80% wszystkich sztuk, co wskazuje na silną koncentrację tej produkcji [Charakterystyka gospodarstw ...2014].

Konsekwencją niskiej obsady zwierząt jest mała produkcja i skup żywca oraz mleka (tab.2, 3, 6).

Dolnośląskie zajmuje 16 lokatę w kraju w produkcji żywca rzeźnego oraz 14 mleka, jak również 11 pod względem wydajności mlecznej krów. W roku 2015 region dolnośląski dostarczył zaledwie 5% krajowego skupu produktów rolniczych, z tego tylko 2% dotyczyło produktów zwierzęcych 11% produktów roślinnych. Województwo zajmuje czołowe lokaty w skupie wybranych produktów roślinnych w Polsce (zboża, ziemniaki, buraki cukrowe) i plasuje się na ostatnich miejscach w skupie mleka, żywca i zwierząt żywych (tab. 6). Zapaść w produkcji zwierzęcej w woj. dolnośląskim jest tak duża, że nie wydaje się prawdopodobne, aby w ten dział produkcji rolniczej rozwinąć w aspekcie ilościowym.

¹ Nowakowski P. 2014. Produkcja zwierzęca [w:] Rolnictwo Dolnego Śląska po wejściu do Unii Europejskiej, red. B. Kutkowska, A. Kotecki, Wrocław.

Tabela 1. Bydło i trzoda chlewna w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015)

Województwa	Bydło				Trzoda chlewna			
	w tys. szt.	L	na 100 ha użytków rolnych w szt.	L	w tys. szt.	L	na 100 ha użytków rolnych w szt.	L
Polska	5960,7	-	41,0	-	11639,8	-	80,0	-
Dolnośląskie	107,9	13	11,9	16	210,3	13	23,1	16
Kujawsko-pomorskie	495,7	4	46,6	5	1325,0	2	124,5	2
Lubelskie	366,3	7	25,4	11	574,6	6	39,8	10
Lubuskie	73,8	16	18,9	13	143,8	16	36,8	11
Łódzkie	460,4	5	47,3	4	1027,8	3	105,7	3
Małopolskie	173,5	9	32,3	9	190,0	14	35,3	12
Mazowieckie	1135,2	1	58,8	2	973,6	4	50,4	8
Opolskie	116,5	12	23,4	12	412,4	8	83,0	5
Podkarpackie	95,5	15	16,6	14	166,9	15	29,1	15
Podlaskie	949,1	3	89,7	1	337,2	9	31,9	14
Pomorskie	204,3	8	26,9	10	761,6	5	100,2	4
Śląskie	122,3	11	34,3	8	251,6	11	70,5	6
Świętokrzyskie	166,8	10	34,7	7	230,8	12	48,0	9
Warmińsko-mazurskie	440,4	6	44,3	6	525,4	7	52,8	7
Wielkopolskie	951,0	2	54,8	3	4214,1	1	242,6	1
Zachodniopomorskie	102,0	14	12,2	15	294,7	10	35,2	13

Źródło: Rocznik statystyczny województw 2016

Tabela 2. Stan produkcji zwierzęcej w województwie dolnośląskim na tle kraju (2014)

Lp.	Wyszczególnienie	Dolnośląskim		Polsce	
		ogółem tys. szt.	szt./100 ha UR	ogółem tys. szt.	szt./100 ha UR
1	Zwierzęta gospodarstwa w przeliczeniowych sztuk dużych	125,9	13,5	6111,2	46,2
2	Bydło	107,0	11,4	5920,4	40,7
	-w tym krowy	42,7	4,6	2479,1	17,0
3	Trzoda chlewna	201,1	21,5	11724,1	80,5
4	Drób kury	5631,0	602,3	129860,7	892,0
5	Owce (2013)	12,9	1,4	.	1,8
6	Kozy (2013)	3,7	0,4	.	0,6

Źródło: GUS Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2015

Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie dolnośląskim w 2013 r.

Tabela 3. Produkcja żywca rzeźnego w przeliczeniu na mięso w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015)

Województwa	Ogółem					
	w tys. t	L	na 1 ha użytków rolnych	L	na 1 mieszkańca	L
			w kg		w kg	
Polska	4601,1	-	316,3	-	119,6	-
Dolnośląskie	89,2	15	98,0	16	30,7	15
Kujawsko-pomorskie	364,9	4	343,0	6	174,8	4
Lubelskie	245,3	7	169,9	14	114,5	9
Lubuskie	121,7	12	311,1	7	119,4	8
Łódzkie	405,1	3	416,7	4	162,2	5
Małopolskie	98,9	14	184,1	13	29,3	16
Mazowieckie	821,1	2	425,2	3	153,7	6
Opolskie	106,9	13	215,2	11	107,0	10
Podkarpackie	75,7	16	131,9	15	35,6	13
Podlaskie	234,3	8	221,4	10	196,9	3
Pomorskie	292,7	6	385,2	5	127,0	7
Śląskie	152,1	10	426,4	2	33,2	14
Świętokrzyskie	129,4	11	268,8	9	102,7	11
Warmińsko-mazurskie	302,3	5	304,0	8	209,6	2
Wielkopolskie	987,8	1	568,7	1	284,3	1
Zachodniopomorskie	173,6	9	207,3	12	101,3	12

Źródło: Rocznik statystyczny województw 2016

Tabela 4. Produkcja mleka krowiego i przeciętny udój mleka od 1 krowy w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015)

Województwa	Produkcja mleka				Przeciętny roczny udój mleka od 1 krowy w l	
	ogółem	L	ogółem	L	ogółem	L
	w mln l		na 1 ha użytków rolnych			
Polska	12859,4	–	884	–	5395	–
Dolnośląskie	190,6	14	210	15	4548	11
Kujawsko-pomorskie	928,3	6	872	6	5865	3
Lubelskie	782,7	7	542	9	5370	6
Lubuskie	85,2	16	218	14	3002	16
Łódzkie	981,5	4	1009	3	5201	8
Małopolskie	324,6	9	604	8	3805	15
Mazowieckie	2794,3	1	1447	2	5549	5
Opolskie	266,6	10	537	10	6346	1
Podkarpackie	230,4	13	401	13	4302	13
Podlaskie	2564,8	2	2424	1	5673	4
Pomorskie	350,4	8	461	12	4992	10
Śląskie	240,8	12	675	7	5293	7
Świętokrzyskie	256,4	11	533	11	4145	14
Warmińsko-mazurskie	959,6	5	965	5	5013	9
Wielkopolskie	1731,2	3	997	4	6283	2
Zachodniopomorskie	172,1	15	206	16	4376	12

Źródło: Rocznik statystyczny województw 2016

Tabela 5. Produkcja żywca i mleka krowiego w województwie dolnośląskim na tle Polski (2014)

Lp.	Wyszczególnienie	J. miary	Dolnośląskie	Polska
1	Produkcja żywca rzeźnego			
	- na 1 ha UR	kg	98,1	300,7
	- 1 mieszkańca	kg	31,5	113,8
	- lokata w kraju	liczba	15	x
2	Produkcja mleka krowiego	mln l	201,5	12607,3
	- na 1 ha UR	l	216	866
	- lokata w kraju	liczba	15	x
3	Przeciętny udój roczny od 1 krowy	l	4815	5164
	- lokata w kraju	liczba	11	x

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2015, GUS Warszawa

Tabela 6. Skup ważniejszych produktów rolnych na 1 ha UR w województwie dolnośląskim na tle Polski (2015)

Lp.	Wyszczególnienie	J. miary	Dolnośląskie	Polska
1	Zbiory podstawowe	kg	1836	680
	- lokata	liczba	1	x
2	Ziemniaki	kg	187	105
	- lokata	liczba	3	x
3	Buraki cukrowe	kg	1011	735
	- lokata	liczba	5	x
4	Żywiec rzeźny	kg	81	281
	- lokata	liczba	16	x
5	Bydło	kg	20	58
	- lokata	liczba	12	x
6	Trzoda chlewna	kg	17	155
	- lokata	liczba	16	x
7	Mleko	kg	181	727
	- lokata	liczba	16	x

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2016, GUS Warszawa

Tabela 7. Struktura produkcji rolniczej

Lp.	Wyszczególnienie	Roślinna		Zwierzęca	
		2003	2015	2003	2015
		%			
1.	Polska	37,6	42,9	62,4	57,1
2.	Dolnośląskie	55,7	75,8	44,3	24,2

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2003, 2016

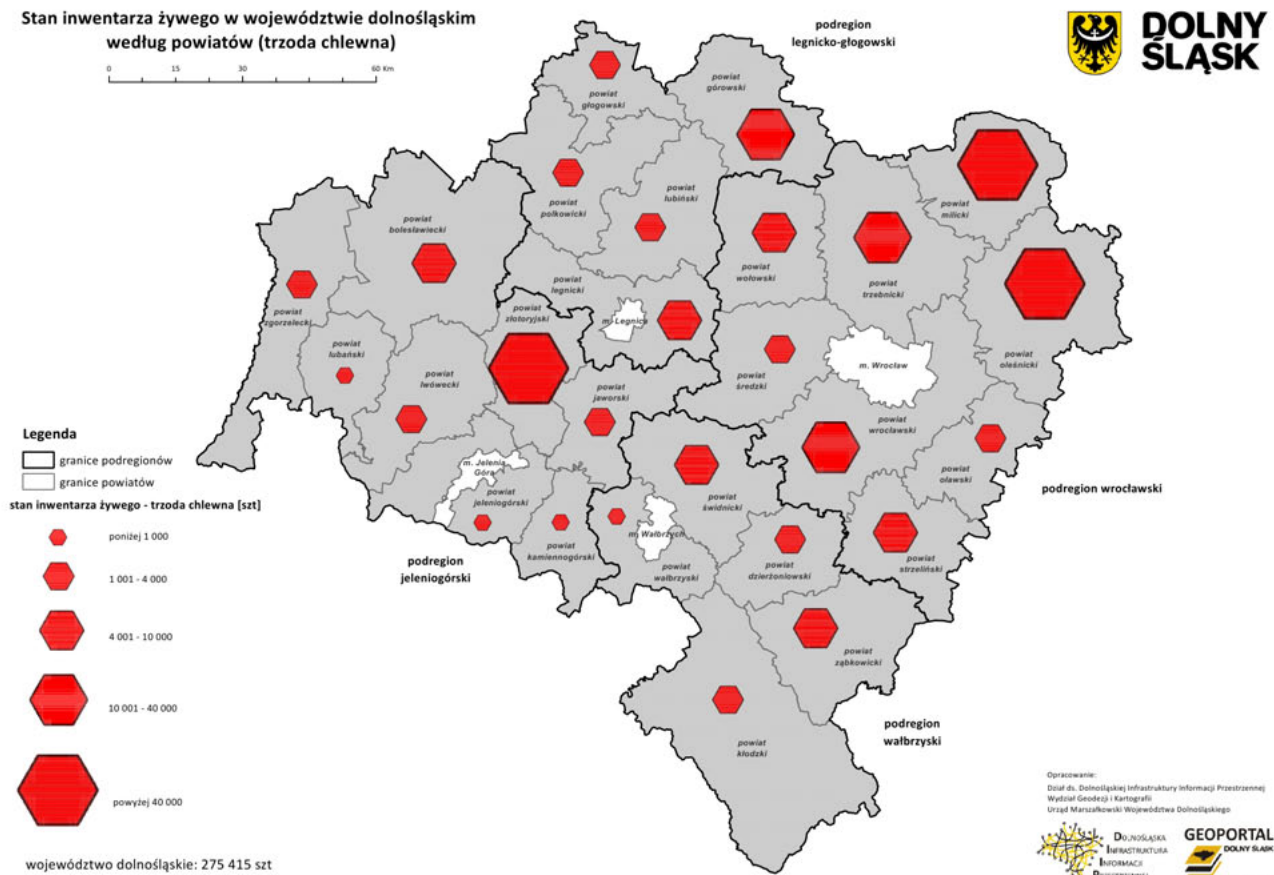
Tabela 8. Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów

Wyszczególnienie	Tzoda chlewna [szt.]			Bydło [szt.]			Owce [szt.]			Kozy [szt.]		
	2005	2010	2017	2005	2010	2017	2005	2010	2017	2005	2010	2017
bolesławiecki	7904	7330	8307	2749	2049	1991	38	187	450	34	95	127
dzierżoniowski	7905	4621	1200	4109	3240	3761	223	324	300	155	136	249
głogowski	13271	5701	2555	4291	3744	3441	89	178	338	157	164	73
górowski	36042	38107	24366	10435	8307	8764	96	17	53	81	66	82
jaworski	6682	4566	3127	4795	3823	3060	666	951	969	60	175	128
jeleniogórski	1685	741	165	5537	4312	4929	734	669	821	71	173	349
kamienogórski	975	688	554	4737	4636	6564	182	893	1368	47	154	201
kłodzki	4123	4135	2851	9393	8575	11090	1238	1624	2315	236	348	423
legnicki	21956	13816	5677	5777	5182	6096	99	150	714	185	179	157
lubański	2857	2068	870	3295	3001	3723	29	25	236	141	110	84
lubiński	9119	3349	1256	1824	1380	1525	224	235	227	103	100	74
lwówecki	8094	4193	1805	5491	5608	7717	307	733	746	108	197	206
milicki	53482	99613	46816	5123	5575	8392	65	93	275	65	167	267
oleśnicki	40601	36703	40743	9119	7314	7444	591	311	399	115	121	227
oławski	4161	2845	1268	2127	907	524	13	43	94	65	51	33
polkowicki	9172	4836	2362	3350	2788	2617	215	356	105	47	226	67
strzeliński	14088	13416	4311	5430	3535	3368	8	4	12	33	20	14
średzki	9414	6431	3251	4058	2815	1972	221	383	222	83	163	29
świdnicki	18550	9632	5335	6647	5544	6585	919	2021	2009	13	85	167
trzebnicki	30293	21481	26342	7599	7429	8939	55	74	120	73	89	127
wałbrzyski	1546	863	159	4751	4808	5588	109	256	235	74	184	226
wołowski	6656	5078	5619	3049	3087	4275	388	473	437	114	150	101
wrocławski	55930	77008	32296	5592	2412	1213	778	605	448	219	216	216
ząbkowicki	17808	9570	8103	6614	5972	6439	1108	758	476	38	57	106
zgorzelecki	3531	1736	1005	1830	1460	1667	187	227	274	239	127	102
złotoryjski	28023	29118	45072	3809	3528	3818	1004	772	544	82	123	59
Razem	413868	407645	275415	131531	111031	125502	9586	12362	14187	2638	3676	3894

Źródło: Dane ARiMR O we Wrocławiu

Mapa 1

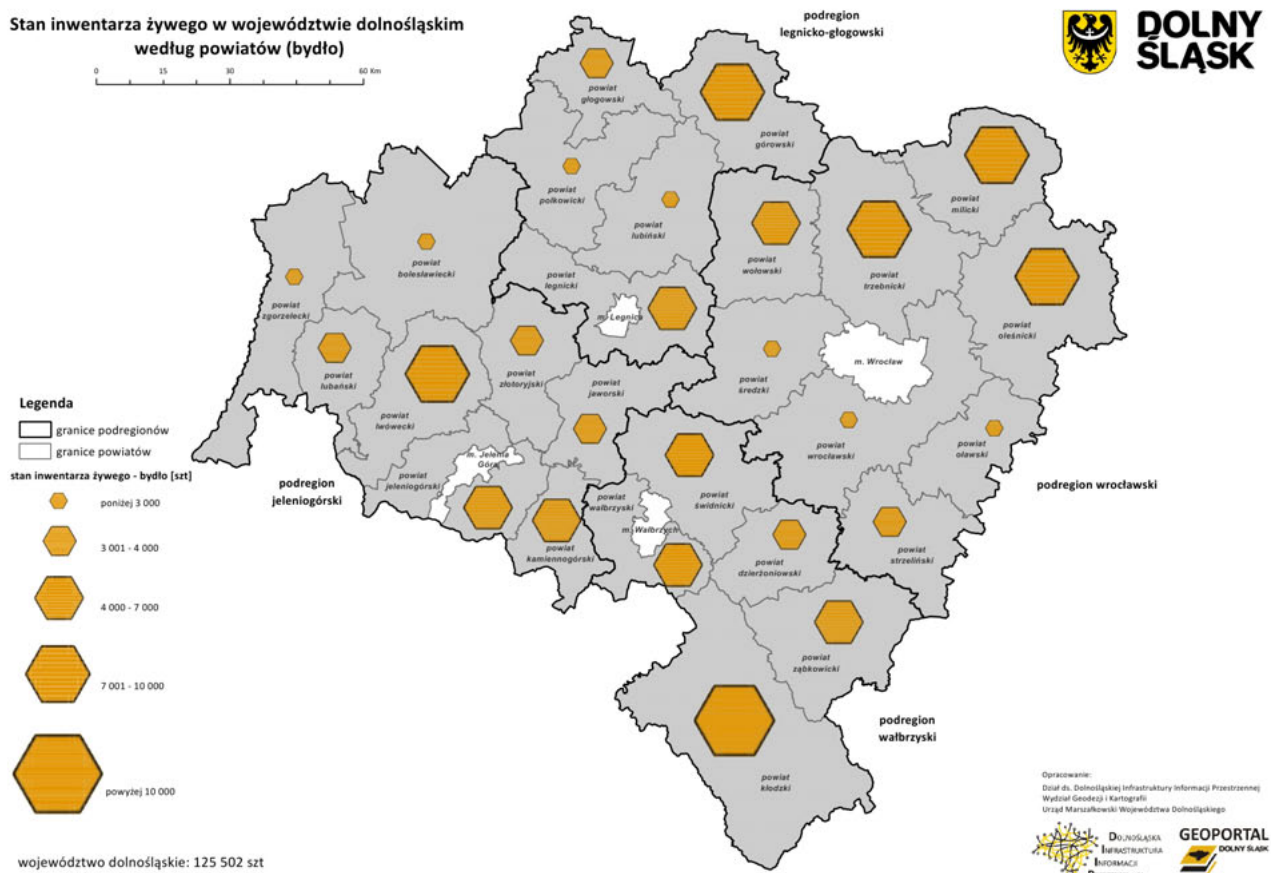
Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim
według powiatów (trzoda chlewna)

Źródło: UMWD

Mapa 2

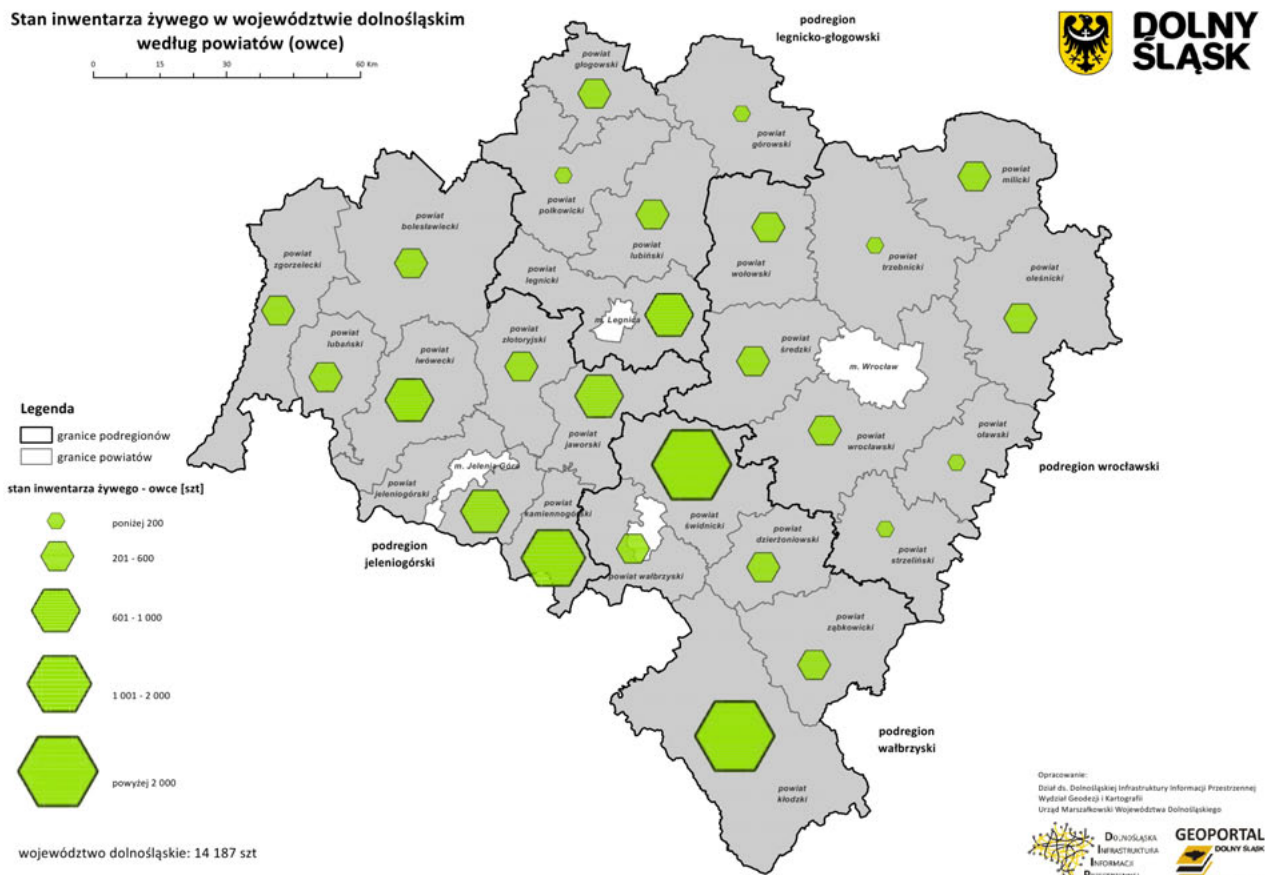
Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim
według powiatów (bydło)

Źródło: UMWD

Mapa 3

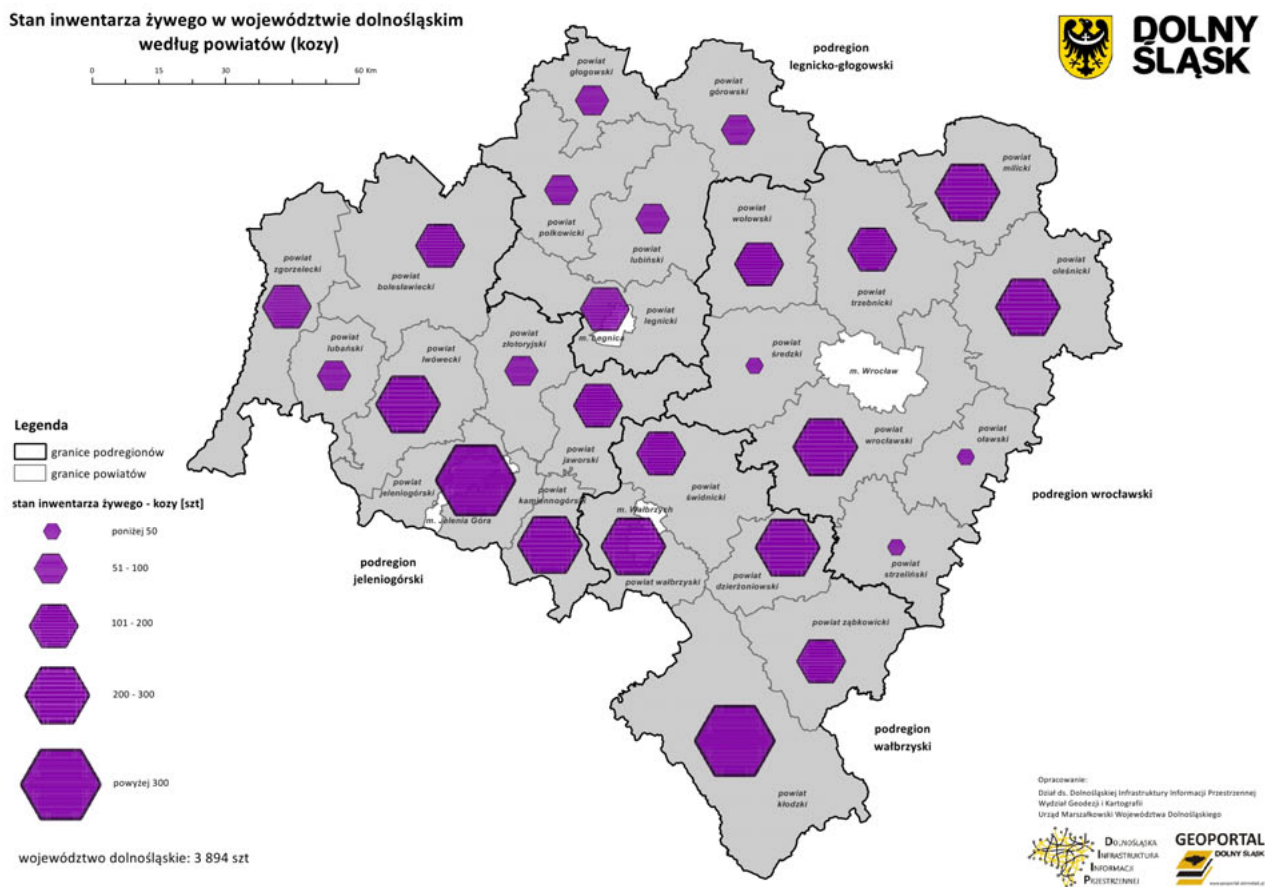
Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów (owce)

Źródło: UMWD

Mapa 4

Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów (kozy)

Źródło: UMWD

Hodowla bydła

Dolny Śląsk w okresie powojennym odgrywał istotną rolę w zakresie hodowli bydła, zwłaszcza o typie użytkowania mleczno-mięsnym. Sprzyjające warunki klimatyczne, struktura agrarna, a także dobrze rozwinięta infrastruktura poparta wysoko wykwalifikowaną kadrą zootechników i pracowników bezpośredniej obsługi stanowiły istotne elementy gwarantujące prowadzenie produkcji na wysokim poziomie.

Dokonane na początku lat 90 ubiegłego wieku procesy restrukturyzacyjne w rolnictwie, które praktycznie zlikwidowały państwowe i spółdzielcze gospodarstwa rolne, spowodowały drastyczny spadek produkcji zwierzęcej, w tym w szczególności bydła. Zgodnie z danymi zawartymi w dokumencie „Dolny Śląsk. Zielona Dolina żywności i zdrowia 2017–2020”, plasuje to nasz region na 15. miejscu w Polsce. W liczbach bezwzględnych (z danych posiadanych przez Inspekcję Weterynaryjną) ilość gospodarstw utrzymujących bydło wynosi 8 111, zaś pogłowie w roku 2016 wynosiło 125 459 szt.

Niskie pogłowie bydła sprawia, że na terenie naszego województwa znacznie zmniejszyła się liczba zakładów mięsnych oraz zakładów przetwórstwa mleka, z uwagi na brak miejscowego surowca do prowadzenia produkcji na poziomie gwarantującym opłacalność. Duże fermi bydła najczęściej dostarczają mleko do podmiotów zlokalizowanych poza terenem województwa (np. ZOTT Opole lub Danone – Bieruń) natomiast mniejsze gospodarstwa dostarczają mleko do nielicznych mleczarni dolnośląskich lub sprzedają mleko w ramach sprzedaży bezpośredniej.

Odnosząc się do perspektyw rozwoju, należy sceptycznie ocenić możliwości rozwoju hodowli bydła mlecznego. Znaczna dekapitalizacja gospodarstw, niska rentowność produkcji preferująca utrzymywanie dużych stad wysokomlecznego bydła oraz konkurencja wymuszona niewielką liczbą zakładów przetwórstwa mleka i brak stacjonarnych punktów skupu mleka, wydają się potwierdzać tę tezę.

Inaczej natomiast jawi się perspektywa rozwoju hodowli bydła mięsnego. Stosunkowo duża liczba gospodarstw utrzymujących bydło (większa niż gospodarstw utrzymujących świnie), dobre warunki środowiskowe, niskie wymagania bytowe bydła ras mięsnych oraz stale wzrastający popyt na mięso wołowe, zwłaszcza na rynkach zagranicznych, są niewątpliwie szansą, którą należy wykorzystać. Zaznaczyć należy, że na terenie woj. dolnośląskiego funkcjonuje jeden z większych w Polsce zakładów uboju bydła (zakład OSI FOODWORKS w powiecie górowskim), który z pewnością zagospodarowałby potencjał hodowlany naszego województwa, tym bardziej, że transport bydła do rzeźni, nawet na dalszą odległość, nie stanowi obecnie problemu. Aby wykorzystać posiadany potencjał, niezbędne jest wsparcie ze strony Państwa. W szczególności dotyczy to pomocy w zakupie bydła o preferowanym mięsnym typie użytkowania, charakteryzującym się cechami akceptowanymi przez odbiorców, pomoc w budowie lub rozbudowie niezbędnej infrastruktury, szkolenia oraz pomoc w tworzeniu grup producenckich, które mogłyby skutecznie funkcjonować na trudnym rynku zwierząt rzeźnych.

Hodowla świń

Nasz region także w przeszłości nie należał do potentatów w tej dziedzinie, ale w ostatnich latach nastąpił zdecydowany spadek zainteresowania tym kierunkiem produkcji. Spośród 5 954 gospodarstw utrzymujących ok. 225 tys. sztuk świń, zaledwie niewielka liczba to chlewnie o dużej koncentracji zwierząt.

Powszechnie uznawana za wymagającą hodowlę, także w kontekście ochrony środowiska, odgrywa na terenie naszego województwa coraz mniejszą rolę. Znikoma liczba zakładów ubojowych o niewielkim potencjale produkcyjnym, zresztą nie w pełni wykorzystywanym sprawia, że na terenie naszego województwa dokonano w ubiegłym roku rekordowo niskiego uboju tego gatunku zwierząt – zaledwie 26 869 szt. – przy czym tendencje spadkowe są odnotowywane co roku. Coraz większa społeczna presja utrudniająca powstawanie nowych hodowli, wahające się ceny skupu, niekiedy poniżej kosztów produkcji, związane z dużą podażą wieprzowiny z innych krajów, a także trwający już trzeci rok kryzys związany z afrykańskim pomorem świń, sprawiają że zainteresowanie hodowców tym rodzajem produkcji jest niewielkie. Oceniając powyższe argumenty, jak również brak ugruntowanych tradycji hodowli świń w naszym regionie, trudno dostrzec przesłanki nie tylko do ożywienia produkcji, ale nawet do powstrzymania aktualnego trendu spadkowego.

Hodowla owiec i kóz

Hodowla owiec przeżywa obecnie regres nie tylko na obszarze naszego regionu, ale również w skali kraju. Niewątpliwie wpływ na taki stan rzeczy ma malejące zapotrzebowanie na wełnę i załamanie rynku skór owczych, uwarunkowane trendami współczesnej mody. W tradycji kulinarnej naszego społeczeństwa baranina jest raczej produktem niszowym, dlatego zainteresowanie tym typem hodowli notuje stałe tendencje spadkowe. Obecnie na terenie Dolnego Śląska zarejestrowanych jest 550 gospodarstw, w których utrzymuje się łącznie ok. 14 tys. owiec. Sprzyjające tego typu hodowli naturalne warunki naszego regionu, nie mogą być zatem w pełni wykorzystane. Szansą na wzrost produkcji w tym obszarze byłoby upowszechnienie ras typowo mięsnych, przy jednoczesnej szerokiej promocji spożycia mięsa baraniego, które z dietetycznego punktu widzenia jest bardzo wartościowe. Obecnie na terenie woj. dolnośląskiego funkcjonuje jedna rzeźnia dokonująca ubojów owiec (w Kaczorowie w powiecie jaworskim), której roczna produkcja w liczbie ok. 1 500 szt.

Jej produkcja przeznaczona jest głównie na potrzeby restauracji i zaopatrzenie konsumentów muzułmańskich gmin wyznaniowych. Coraz częściej obserwuje się próby zagospodarowania pozyskanego mleka z małych stad, do produkcji serów, na wzór produktu regionalnego, jakim jest oscypek. Zainteresowanie tym produktem jest coraz większe, a zatem jest to kierunek działalności warty polecenia, jako uzupełnienie lokalnego rynku o oryginalny produkt i zagospodarowanie rodzimego surowca.

Hodowla kóz stanowi zupełny margines produkcji – w 675 gospodarstwach utrzymywanych jest ok. 3 800 zwierząt głównie z przeznaczeniem na własny użytek.

Hodowla drobiu

W tym obszarze należy odnotować, pomimo spadku w porównaniu z latami ubiegłymi, dość wysoki poziom produkcji. W pierwszym półroczu tego roku utrzymywano:

- 855 239 indyków w 54 gospodarstwach,
- 13 305 700 brojlerów kurzych w 168 gospodarstwach,
- 5 141 535 kur niosek towarowych w 108 gospodarstwach,
- 96 417 kur hodowlanych w 63 gospodarstwach.

Naturalnie sprzyjające warunki chowu, ugruntowana tradycja, a także zachowana infrastruktura, korzystnie wpływają na utrzymanie stosunkowo wysokiego poziomu produkcji. Warto odnotować, że na terenie naszego województwa reprezentowane są wszystkie typy hodowli, a więc stada prarodzicielskie, stada hodowlane, wylęgarnie, odchownie oraz stada towarowe, zarówno brojlerów, jak i kur niosek. Ze względu na specyfikę produkcji w tym zakresie, a zwłaszcza dość krótki cykl produkcyjny, możliwe jest jej zwiększenie, co jednak jest uwarunkowane względami rynkowymi. Należy jednak zaznaczyć, że w przypadku drobiu rzeźnego, praktycznie cała produkcja kierowana jest do zakładów ubojowych zlokalizowanych poza terenem Dolnego Śląska. Ponadto na terenie naszego województwa nie funkcjonuje żaden zakład przetwórstwa jaj. A zatem i w tej branży Dolny Śląsk jest głównie dostarczycielem surowca dla zakładów ubojowych lub przetwórczych spoza naszego regionu.

Hodowla zwierząt akwakultury

W tym obszarze produkcji zaobserwować można pozytywny trend wzrostowy. Oprócz uznanych już Stawów Milickich powstało wiele hodowli o mniejszym potencjale, które wykorzystują sprzyjające warunki naturalne. Ogółem podmiotów nadzorowanych na terenie woj. dolnośląskiego jest 106. Dynamicznie rozwija się nowa forma produkcji – łowiska typu „wpuść i złów”, których jest 429. W bezpośrednim sąsiedztwie niektórych z nich funkcjonują zakłady gastronomiczne oferujące potrawy z ryb pozyskanych w tych łowiskach. Należy podkreślić, że jest to interesująca forma produkcji ryb w warunkach akwakultury, ciesząca się coraz większym zainteresowaniem wśród konsumentów i przy dalszym rozwoju oraz promocji, jedną z osobliwości Dolnego Śląska.

Żywność pochodzenia zwierzęcego

Branża mięsna

Obecnie na terenie woj. dolnośląskiego funkcjonuje 66 zakładów zatwierdzonych mięsa czerwonego i białego, 2 zakłady produkujące żywność złożoną oraz 2 podmioty korzystające z krajowych środków dostosowujących. Spośród nich zaledwie 7 prowadzi ubój świń, cztery ubój bydła oraz sześć – ubój drobiu. W tej liczbie jedna rzeźnia bydła – w powiecie górowskim posiada potencjał produkcyjny na poziomie ok. 200 sztuk dziennie, a dwa zakłady przetwórcze – ok. 60 ton dziennie. Pozostałe podmioty prowadzą produkcję w wielkości kilku, kilkunastu ton tygodniowo. Spadek liczby zakładów, w szczególności ubojni, był związany z niedostosowaniem warunków do wymagań unijnych, a także drastycznym spadkiem pogłowia zwierząt, co spowodowało brak opłacalności z powodu niskiej podaży miejscowego surowca (zwłaszcza żywca wieprzowego i wołowego). Obecnie dwa największe zakłady uboju bydła w zdecydowanej większości sprowadzają zwierzęta spoza Dolnego Śląska.

Największe zakłady przetwórcze bazują wyłącznie na surowcu spoza naszego regionu (półtusze, ćwierćtusze lub elementy mięsne). W kontekście rekomendowanego żywienia hodowli bydła mięsnego, obecnie funkcjonujące zakłady ubojowe są w stanie zagospodarować ewentualną zwiększoną podaż żywca wołowego.

Duża kapitałochłonność zakładów o wysoko wydajnej technologii, ustabilizowany rynek, a także brak przesłanek wzbogacenia miejscowego rynku surowca sprawiają, że nie należy spodziewać się nowych inwestycji w tym zakresie i dlatego zasadnicza część produkcji na Dolnym Śląsku będzie prowadzona w obecnie funkcjonujących podmiotach. Ugruntuje to sytuację, że nasz region nadal będzie jednym z największych importerów wewnętrznych żywności pochodzenia zwierzęcego.

Branża rybna

Branża ta jest reprezentowana przez 6 zakładów zatwierdzonych, z których tylko jeden (w powiecie kamiennogórskim) jest podmiotem o dużym potencjale produkcyjnym. Ze względu na specjalistyczną produkcję, a w zasadzie monoprodukcję (makrela wędzona), jest on w tym zakresie krajowym potentatem. Pozostałe podmioty odgrywają marginalną rolę i nie posiadają istotnego udziału w rynku. Z uwagi na specyfikę branży, którą determinuje dostęp do świeżego surowca, Dolny Śląsk – ze względu na położenie geograficzne – raczej nie zwiększy swojego znaczenia w tej dziedzinie. Za rekomendację należy przyjąć utrzymanie dotychczasowego potencjału w zakresie hodowli ryb w warunkach akwakultury, jak również rozwój mniejszych gospodarstw rybnych, w tym łowisk typu „wpuść i złów” oraz organizowanie wokół nich zakładów gastronomicznych, zwłaszcza w rejonach atrakcyjnych turystycznie.

Branża mleczarska

Obecnie ta branża jest reprezentowana przez 8 podmiotów, z których cztery największe przerabiają nie więcej niż 50 tys. litrów w ciągu doby. Mleczarstwo to dziedzina produkcji żywności pochodzenia zwierzęcego, w której nastąpiła chyba największa degradacja stanu posiadania z końca lat 90 ubiegłego wieku. Branża ta bowiem w wyjątkowy sposób jest związana z bazą surowcową, a przy aktualnej sytuacji w tym zakresie i braku realnych perspektyw na przyszłość, nie należy rozpatrywać jej rozwoju w oparciu o wysokowydajne technologie.

Produkcja pasz

Analizując liczbę nadzorowanych podmiotów branży paszowej w latach 2014-2016, stwierdza się wzrost ich liczby w prowadzonych rejestrach. Dotyczy to podmiotów wytwarzających pasze i materiały paszowe, obejmowanych nadzorem gospodarstw prowadzących produkcję roślinną i zwierzęcą, a także prowadzących usługowy transport pasz.

W wytwórniach produkujących dla potrzeb województwa dolnośląskiego obserwuje się niewielką tendencję malejącą produkcji przemysłowych mieszanek paszowych, dotyczy to głównie produkcji pasz dla trzody, dominuje natomiast ilość wytwarzanych mieszanek paszowych dla drobiu.

Na terenie województwa dolnośląskiego, dwie z funkcjonujących wytwórni pasz posiadają uprawnienia do produkcji pasz leczniczych. Na podstawie zebranych danych wielkość produkcji pasz leczniczych ma tendencje spadkowe.

Wytwórnia Cargill Poland Sp. z o.o., w Ujeździe Dolnym, produkująca pasze lecznicze luzem nie prowadzi ich produkcji od roku 2013 ze względu na brak zleceń na stosowanie tych pasz w zaopatrywanych dotychczas hodowlach drobiu.

Natomiast Wytwórnia Pasz Cargill Poland sp. z o.o. Oddział w Skokowej, produkuje pasze lecznicze workowane, z przeznaczeniem również dla odbiorców z innych województw. Przy ogólnym wzroście produkcji pasz bytowych notuje się tendencje spadkowe produkcji tych pasz. Wielkość produkcji może być zwiększona, gdyż pozwalają na to możliwości techniczne, ale z uwagi na fakt, że przedmiotowa działalność jest de facto usługowa, zależy od zamówień hodowców.

Również funkcjonujący dystrybutor pasz leczniczych wprowadził do obrotu odpowiednio malejącą ilość. Jest to tendencją pozytywną, jeśli weźmiemy pod uwagę egzekwowanie ograniczeń w stosowaniu antybiotyków w paszach.

- W 2014 roku produkowano 2 768 ton pasz leczniczych, na które wystawiono 909 zleceń, dostarczonych do 79 odbiorców.
- W 2015 roku produkowano 918 ton pasz leczniczych, na które wystawiono 715 zleceń, dostarczonych do 69 odbiorców.
- W 2016 roku produkowano 605 ton pasz leczniczych, na które wystawiono 904 zleceń, dostarczonych do 68 odbiorców.

Również funkcjonujący dystrybutor pasz leczniczych wprowadził do obrotu odpowiednio malejącą ilość:

- w roku 2014 wprowadził do obrotu 8 450 pasz leczniczych realizując 8 zleceń dla 1 gospodarstwa,
- w roku 2015 wprowadził do obrotu 6 025 ton pasz leczniczych realizując 14 zleceń dla 2 gospodarstw,
- w roku 2016 wprowadził do obrotu 2 550 ton pasz leczniczych realizując 6 zleceń dla 1 gospodarstw.

Sprzedaż bezpośrednia produktów pochodzenia zwierzęcego

Możliwość sprzedaży produktów produkcji pierwotnej (surowców) pochodzenia zwierzęcego przez producentów jest gwarantowana wspólnotowym prawem żywnościowym, natomiast szczegółowe wymagania w tym zakresie regulowane są rozporządzeniem ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 30 września 2015 r. w sprawie wymagań weterynaryjnych przy produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej (Dz. U. 1703 z dnia 26.10.2015 r.).

Do sprzedaży bezpośredniej dopuszcza się wyłącznie produkty wyprodukowane z własnych surowców przez podmiot prowadzący działalność w zakresie produkcji produktów pochodzenia zwierzęcego, przeznaczonych do sprzedaży bezpośredniej, a nabywcą tych produktów jest konsument końcowy (czyli taki, który nie używa jej w celu dalszego przetwarzania z zamiarem wprowadzania na rynek) lub sklep detaliczny, który zaopatruje konsumenta końcowego. Regulacja ta dopuszcza do sprzedaży bezpośredniej:

- 1) tusze lub podroby, pozyskane z drobiu poddanego ubojowi w gospodarstwie rolnym podmiotu w przypadku gdy roczna produkcja w tym gospodarstwie nie przekracza:
  - a) 2500 sztuk indyków lub
  - b) 10 000 sztuk innych gatunków drobiu– przeprowadzonemu zgodnie z przepisami o ochronie zwierząt oraz przepisami o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt;
- 2) tusze lub podroby, pozyskane z zajęczaków poddanych ubojowi w gospodarstwie rolnym podmiotu, w przypadku gdy roczna produkcja w tym gospodarstwie nie przekracza 5000 sztuk, a ubój został przeprowadzony zgodnie z przepisami o ochronie zwierząt oraz przepisami o ochronie zdrowia zwierząt oraz zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt;

- 3) tusze lub podroby, pozyskane przez koło łowieckie Polskiego Związku Łowieckiego, będące dzierżawcą obwodu łowieckiego albo ośrodek hodowli zwierzyny prowadzony przez zarządcę obwodu łowieckiego, z:
  - a) grubej zwierzyny łownej skórowanej albo nieoskórowanej lub
  - b) drobnej zwierzyny łownej patroszonej albo niewypatroszonej lub opierzonej albo nieopierzonej, lub oskórowanej albo nieoskórowanej– po odstrzale wykonanym zgodnie z przepisami prawa łowieckiego;
- 4) produkty rybołówstwa, pozyskane przez uprawnionego do rybactwa w rozumieniu przepisów o rybactwie śródlądowym lub przez wykonującego rybołówstwo morskie w rozumieniu przepisów o rybołówstwie morskim:
  - a) żywe lub
  - b) uśmiercone i:
    - niepoddane czynnościom naruszającym ich pierwotną budowę anatomiczną,
    - poddane czynnościom wykrwawiania, odgławiania, usuwania płetw lub patroszenia;
- 5) żywe ślimaki lądowe z gatunków *Helix pomatia*), *Cornu aspersum aspersum*, *Cornu aspersum maxima*, *Helix lucorum* oraz z gatunków z rodziny *Achatinidae*;
- 6) mleko surowe, siarę, surową śmietanę, pozyskane w gospodarstwie produkcji mleka;
- 7) jaja pozyskane od drobiu lub ptaków bezgrzebieniowych;
- 8) produkty pszczele nieprzetworzone, w tym miód, pyłek pszczeli, pierzgę, mleczko pszczele.

Na terenie woj. dolnośląskiego zarejestrowano 1 259 podmiotów zajmujących się sprzedażą bezpośrednią. Absolutnie dominującą działalnością wśród ww. wymienionych, jest produkcja produktów pszczelich nieprzetworzonych, w tym miodu, pyłku pszczelego, pierzgi, mleczka pszczelego, którą podjęło 1 080 podmiotów. Wobec braku zarejestrowanych zakładów zajmujących się konfekcjonowaniem miodu i pozostałych nieprzetworzonych produktów pszczelich można uznać, że ta forma działalności jest podstawowym kanałem ich dystrybucji przez rodzimych producentów. Z uwagi na brak limitów produkcyjnych oraz nieszanowanie obowiązku rejestracji pasiek, a także liczby rodzin pszczelich, trudno jest oszacować, jaki jest faktyczny potencjał produkcyjny tej branży. Analizując lokalizację podmiotów należy stwierdzić, że dominują trzy powiaty: jeleniogórski (167 podmiotów), kłodzki (133) i wrocławski (118). Z kolei najmniej podmiotów tej branży jest w powiatach: wałbrzyskim, trzebnickim, jaworskim, górowskim, milickim i głogowski (2-13). W pozostałych powiatach liczba podmiotów to 22-58.

Spośród innych najliczniej reprezentowanych rodzajów działalności należy zwrócić uwagę na sprzedaż produktów rybołówstwa, które pochodzą z hodowli prowadzonej w warunkach akwakultury. Na terenie woj. dolnośląskiego zarejestrowanych jest 74 podmiotów tej branży, przy czym najwięcej na obszarze powiatów: lubańskiego, milickiego oleśnickiego kłodzkiego (w przedziale 9-11). Ponadto 90 podmiotów zajmuje się produkcją i sprzedażą bezpośrednią jaj konsumpcyjnych, przy czym ich ilościowe rozmieszczenie na terenie województwa, jest w miarę jednolite.

Zaznaczyć należy, że ta forma produkcji i dystrybucji produktów produkcji pierwotnej, rozwinięta także w innych krajach wspólnotowych, umożliwia dostarczanie ich konsumentowi końcowemu, co podnosi opłacalność produkcji zwłaszcza małych producentów.

1.3.3.7

Produkty regionalne i tradycyjne

Korzystną alternatywą produkcyjną dla gospodarstw mniejszych, a także dla małych przetwórci, jest rozwój produktów regionalnych i tradycyjnych. Woj. dolnośląskie z 46 produktami wpisanymi listę MRiRW (w tym tylko jeden na listę UE) zajmuje przedostatnie miejsce w skali kraju pod tym względem.

Ciekawą propozycją odpowiadającą na aktualne trendy konsumpcyjne jest chęć wprowadzenia na rynek **nowego produktu regionalnego pod nazwą „Wołowina Sudecka”**, który ma pochodzić z bydła ras mięsnych i krzyżówek z tymi rasami, hodowanego na terenach sudeckich. Wokół tego produktu tworzy się klaster złożony z podmiotów prywatnych, samorządowych i akademickich. Pierwotnie z takim pomysłem (w 2009 roku) wystąpiła grupa rolników ze Związku Producentów Produkcji Roślinnej i Zwierzęcej w Międzyzlesiu, która później przekształciła się w grupę producencką „Wołowina Sudecka”. Trzeba jednak dodać, że pierwsza próba rozwinięcia tego pomysłu w praktyce się nie powiodła, a nieoficjalnie przyczyną takiego stanu rzeczy były nieporozumienia, niedostateczne zaufanie i kłopoty ze współpracą rolników tworzących grupę producencką oraz ich niechęć do włączenia w proces dystrybucji innych podmiotów spoza tej grupy.

1.3.3.8

Grupy producentów rolnych

Zakres funkcjonowania grup producentów rolnych określa Ustawa z dnia 15 września 2000 roku o grupach producentów rolnych i ich związkach oraz o zmianie innych ustaw¹. Województwo dolnośląskie jest liderem pod względem liczby grup, po kujawsko-pomorskim i wielkopolskim. W roku 2015 działały na terenie dolnośląskiego 132 grupy². Struktura branżowa pokrywa się z charakterem rolnictwa dolnośląskiego. Dominują grupy producentów zbóż i roślin oleistych, zbożowe i nasion roślin oleistych (59% ogółu grup). Działa także 20 grup drobiarskich (15% ogółu) oraz 11 grup (8%) producentów ziemniaków. Dominującą formą prawną jest spółka z o.o., 5 grup przyjęło formę zrzeszenia, a 4 grupy to spółdzielnie (tab. 1).

¹ Dz. U. z 2000 roku nr 88 poz. 983

² Wg listy MRiRW (data pobrania 22.08.2017 r.)

Tabela 1. Podział grup producentów rolnych w województwie dolnośląskim

Lp.	Kategoria produktów	Forma prawna	Liczba grup producentów rolnych
1.	Buraki cukrowe	Sp. z o.o.	1
2.	Bydło żywe: zwierzęta rzeźne lub hodowlane, mięso wołowe: świeże, chłodzone, mrożone	Sp. z o.o.	2
4.	Drób żywy (bez względu na wiek), mięso lub jadalne podroby drobiowe: świeże, chłodzone, mrożone	Sp. z o.o.	20
5.	Jaja ptasie	Sp. z o.o.	1
6.	Liście tytoniu suszone	Zrzeszenie	1
7.	Nasiona roślin oleistych	Spółdzielnia	1
		Sp. z o.o.	3
		Zrzeszenie	1
8.	Mleko krowie	Sp. z o.o.	3
9.	Ozdobne rośliny ogrodnicze, szkółkarstwo roślin – sadowniczych, ozdobnych, rozsada roślin warzywnych	Sp. z o.o.	1
10.	Produkty rolnictwa ekologicznego	Sp. z o.o.	1
11.	Rośliny w plonie głównym, całe lub rozdrobnione, uprawiane z przeznaczeniem na cele energetyczne lub do wykorzystania technicznego	Spółdzielnia	1
12.	Świnie żywe, prosięta, warchlaki, mięso wieprzowe: świeże, chłodzone, mrożone	Sp. z o.o.	1
13.	Ziarno zbóż	Spółdzielnia	1
		Sp. z o.o.	9
		Zrzeszenie	1
14.	Ziarno zbóż i nasiona roślin oleistych	Spółdzielnia	7
		Sp. z o.o.	53
		Zrzeszenie	2
15.	Ziemniaki świeże lub chłodzone	Sp. z o.o.	5
16.	Ziemniaki świeże lub chłodzone: odmiany jadalne i przemysłowe	Sp. z o.o.	6

Źródło: MRiRW

1.3.3.9

Zmiany wyposażenia gospodarstw rolnych w ciągniki i wybrane maszyny rolnicze na Dolnym Śląsku w latach 2002-2010¹

Analiza zmian wyposażenia gospodarstw rolnych województwa dolnośląskiego w ciągniki i wybrane maszyny dotyczy okresu 2002-2010. Podstawowym źródłem materiałów badawczych były dane z Powszechnych Spisów Rolnych 2002 i 2010 dotyczące m. in. ciągników, wybranych maszyn, powierzchni gruntów, liczby gospodarstw. Wykorzystano układ według siedziby gospodarstwa. Podstawowe wymiary analizy to: gospodarstwa indywidualne, lata 2002 i 2010, województwo dolnośląskie – grupy obszarowe użytków rolnych (7), ciągniki, maszyny.

W związku z tym, że gospodarstwa indywidualne stanowiły 99,5% wszystkich gospodarstw rolnych zrezygnowano z analizy pozostałej części podmiotów uznając, że nie będą one miały istotnego wpływu na ogólny obraz zmian wyposażenia. Zakres czasowy analizy uwarunkowany był dostępnością najbardziej obiektywnych i pełnych danych zamieszczonych w wynikach Powszechnych Spisów Rolnych. Pomimo tego, że początek analizy stanowi rok 2002, to w znacznej mierze można zaistniałe zmiany wiązać z wpływem Wspólnej Polityki Rolnej, gdyż jeszcze przed rokiem 2004, polskie gospodarstwa rolne korzystały z programów przedakcesyjnych SAPARD. Ponadto okres 2002-2004 był praktycznie trzykrotnie krótszy, niż 2004-2010.

Poszczególne analizy, w miarę możliwości związane z zakresem materiałów źródłowych, przedstawiano w układzie grup obszarowych wg powierzchni użytków rolnych. Wydzielono 7 grup obszarowych tj. do 1 ha, 1-5 ha, 5-10 ha, 10-15 ha, 15-20 ha, 20-50 ha i powyżej 50 ha. Przedziały grup obszarowych użytków rolnych są lewostronnie zamknięte, oprócz przedziału do 1 ha, który jest prawostronnie zamknięty i 1-5 ha, który jest obustronnie otwarty.

Przedmiotem analizy były ciągniki rolnicze, środki transportowe i wybrane maszyny. W związku z ograniczonym zakresem danych statystycznych nie poddano analizie pełnego zestawu maszyn wykorzystywanych w gospodarstwie rolnym.

Analizy przeprowadzono w układzie: dynamicznym w latach oraz statycznym w danym roku. Badano zmiany bezwzględne i względne w wyposażeniu. Wykorzystano wskaźniki związane z wyposażeniem technicznym gospodarstw rolnych tj. liczba sztuk ciągników na 100 gospodarstw i 100 ha UR (użytków rolnych), powierzchnia UR na 1 ciągnik. Wskaźnik nasycenia mocą zainstalowaną w ciągnikach w przeliczeniu na 1 gospodarstwo i na 1 ha UR wyliczono według metodyki zaproponowanej przez prof. Jana Pawlaka.

Wyznaczono również stopę odnawiania zasobów ciągników za pomocą wskaźnika wyrażonego liczbą kupowanych w ciągu roku ciągników fabrycznie nowych w latach 2005–2010, w przeliczeniu na 1 000 ciągników użytkowanych w gospodarstwach rolnych. Obliczając wskaźnik odnawiania przyjęto, że ciągniki nowe zostały zakupione w okresie 5,5 lat tj. od początku 2005 roku do momentu przeprowadzenia Powszechnego Spisu Rolnego w 2010 roku. Wszystkie wskaźniki i analizy poza układem grup obszarowych dotyczyły gospodarstw rolnych o powierzchni przekraczającej 1 ha UR. Wyniki analiz przedstawiono graficznie w formie tabelarycznej oraz w postaci wykresów.

Wyposażenie w ciągniki

W roku 2010 w mechaniczną siłę pociągową wyposażonych było 37 583 gospodarstw indywidualnych na Dolnym Śląsku, co stanowiło 35,8% z całej ich zbiorowości. W grupie gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha UR udział ten wynosił 54,3%. W porównaniu do roku 2002 zaobserwowano wzrost udziału gospodarstw posiadających ciągniki o ok. 5%, a w grupie pow. 1 ha UR o ok. 7%.

¹ Analizę wykonał dr T. Szuk, UP w Wrocławiu

W gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha UR udział ten wynosił 70,2%. W porównaniu do roku 2002 zaobserwowano wzrost udziału gospodarstw posiadających ciągniki o ok. 11,4%, a w grupie pow. 1ha UR o ok. 12,6%.

Pomimo zwiększającego się udziału gospodarstw posiadających ciągniki ich liczba w porównaniu do roku 2002 spadła przeciętnie o 10%. W układzie grup obszarowych największe ubytki gospodarstw w województwie dolnośląskim odnotowano w przedziale powierzchni od 10 do 20 ha UR (15-18%), natomiast w grupach 50-100 i pow. 100 ha UR widoczny był wyraźny przyrost na poziomie analogicznie 23 i 45%.

Warto również zwrócić uwagę na odsetek gospodarstw w grupie pow. 100 ha UR, które nie posiadają własnej mechanicznej siły pociągowej. W skali Dolnego Śląska było to ok. 10%. Można przewidywać, że część z tych gospodarstw nie ma charakteru produkcyjnego, a stanowi jedynie lokatę kapitału właścicieli korzystających ze wsparcia UE w postaci dopłat.

W okresie 2002-2010 zmniejszyła się o ok. 5-6% ogólna liczba ciągników będąca w posiadaniu gospodarstw indywidualnych. W grupach obszarowych podobna tendencja uwidoczniła się w gospodarstwach o powierzchni nieprzekraczającej 20 ha UR. Wśród gospodarstw większych zanotowano wzrost stanu. Pomimo wzrostu przeciętnej powierzchni gospodarstwa w stosunku do roku 2002, ciągle ponad połowa ciągników była na wyposażeniu gospodarstw o powierzchni nieprzekraczającej 15 ha UR (63%). Liczebność ciągników w układzie grup obszarowych w roku 2002 i 2010 oraz zmiany w tym okresie prezentuje tab. 1.

Tabela 1. Liczba ciągników posiadanych według grup

Wyszczególnienie	Lata	Grupa obszarowa [ha UR]							
		Ogółem	<1	1-5	5-10	10-15	15-20	20-50	> 50
Województwo dolnośląskie	2010	55598	2803	12047	12242	8019	4551	9483	6453
	2002	58423	4060	12844	13497	8722	4906	8929	5465
	2002=100	95	69	94	91	92	93	106	118

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Przeciętnie każde gospodarstwo indywidualne na Dolnym Śląsku w 2010 roku dysponowało mocą ciągników wynoszącą 23,03 kW, co w stosunku do roku 2002 było wartością wyższą o 23%. Wskaźnik nasycenia energetycznego mocą ciągników w przeliczeniu na 1 ha UR, wynosił 3,26 kW i praktycznie pozostał na tym samym poziomie w stosunku do roku 2002.

W układzie grup obszarowych uwidoczniła się zależność pomiędzy mocą zainstalowaną w ciągnikach, a powierzchnią gospodarstw. Przeciętna moc w przeliczeniu na 1 gospodarstwo rosła wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach, natomiast wartość wskaźnika nasycenia energetycznego na 1 ha UR zachowywała się odwrotnie. Obserwowane zależności były zgodne z wynikami badań prezentowanymi w literaturze m. in. przez Pawlaka [2013].

Biorąc pod uwagę tylko gospodarstwa posiadające ciągniki należy stwierdzić, że w okresie 2002-2010 średnia moc wzrosła o 5% z poziomu 61,96 do 65,10 kW, a w gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha z poziomu 64,02 do 67,50 kW.

Wskaźniki nasycenia mocą zainstalowaną w ciągnikach w roku 2010 przedstawiono w tabelach 2 i 3.

Tabela 2. Moc zainstalowana w ciągnikach posiadanych w przeliczeniu na 1 gospodarstwo [kW]

Wyszczególnienie	Lata	Grupa obszarowa [ha UR]							
		Ogółem	<1	1-5	5-10	10-15	15-20	20-50	> 50
Województwo dolnośląskie	2010	23,03	2,07	12,33	34,00	53,72	70,70	104,08	188,47
	2002	18,74	2,49	9,89	32,93	49,95	67,65	95,59	207,38
	2002=100	122,86	83,25	124,66	103,27	107,55	104,50	108,89	90,88

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Tabela 3. Moc zainstalowana w ciągnikach posiadanych w przeliczeniu na 1 ha UR [kW]

Wyszczególnienie	Lata	Grupa obszarowa [ha UR]							
		Ogółem	<1	1-5	5-10	10-15	15-20	20-50	> 50
Województwo dolnośląskie	2010	3,26	6,57	5,02	4,71	4,43	4,10	3,43	1,58
	2002	3,22	6,06	4,46	4,54	4,13	3,95	3,25	1,41
	2002=100	100,99	108,40	112,65	103,84	107,32	103,92	105,35	111,46

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

W strukturze ciągników przeważały pojazdy o niskiej i średniej mocy. W stosunku do 2002 roku prawie o 2,5% zwiększył się udział ciągników o mocy przekraczającej 60 kW. Ponadto odnotowano ubytek ciągników o mocy 40-59,99 kW (8,7% i 6,8%) i wzrost w grupie 15-24,99 kW (7,2% i 7,3%). Szczegółowe zestawienia struktury ciągników według mocy przedstawiono w tabeli 4.

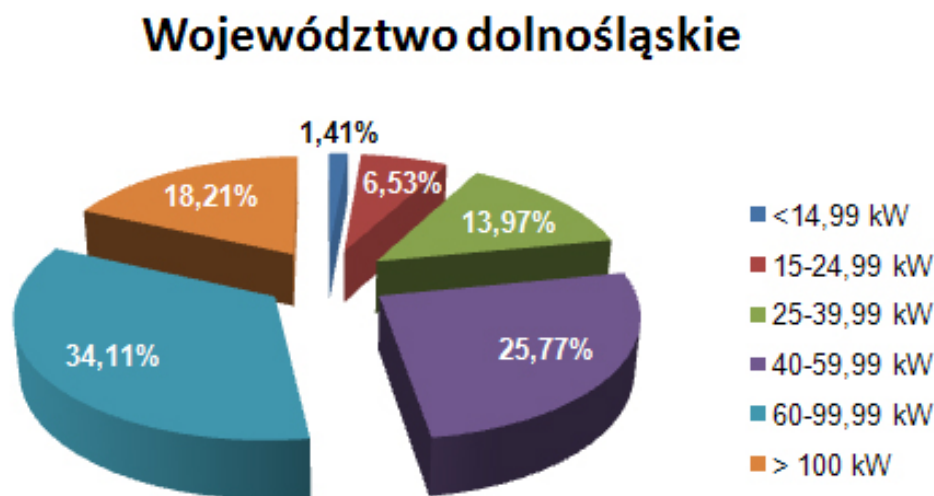
Tabela 4. Struktura ciągników posiadanych według mocy [%]

Wyszczególnienie	Lata	<14,99 kW	15-24,99 kW	25-39,99 kW	40-59,99 kW	60-99,99 kW	> 100 kW
województwo dolnośląskie		1,62	21,22	30,11	28,34	13,60	5,12
	2010	1,99	13,99	30,61	37,00	11,88	4,53
	2002	81,41	151,68	98,37	76,59	114,48	113,02

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Jednym z czynników wpływających na poprawę efektywności mechanizacji gospodarstw rolnych jest zespołowe użytkowanie maszyn. Zastosowanie takiej formy mechanizacji prowadzi do zmniejszenia nakładów inwestycyjnych oraz kosztów eksploatacji maszyn, ale również do zwiększenia wolnych zasobów w formie kapitału czy też pracy własnej. Najczęściej dotyczy to maszyn specjalistycznych, w mniejszym stopniu natomiast ciągników. Na Dolnym Śląsku jedynie 7% ciągników użytkowano wspólnie, co i tak było znacznym postępem w stosunku do roku 2002, w którym w takiej formie wykorzystywano tylko 2% posiadanych ciągników.

W latach 2005-2010 na Dolnym Śląsku gospodarstwa indywidualne zakupiły 6 971 ciągników. W odniesieniu do całkowitego parku ciągników według stanu z roku 2010, średnio co 8 pojazd został zakupiony po 2004 roku. Najczęściej zakupywano ciągniki o mocy 40-99,99 kW. Stanowiły one ok. 60% wszystkich pozyskanych pojazdów w województwie dolnośląskim. W stosunku do całości parku ciągnikowego największe zmiany dokonały się w grupie ciągników o mocy przekraczającej 100 kW, gdzie prawie połowę stanu posiadania w obu województwach stanowiły ciągniki zakupione po 2004 r. Znaczące zmiany widoczne też były w grupie 60-99,99 kW, w której przeciętnie co 3 ciągnik pojawił się w ostatnich pięciu latach. Szczegóły prezentują rysunek 1 i tabela 5.

Rysunek 1. Struktura ciągników zakupionych po 2004 r. według mocy [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Tabela 5. Ciągniki zakupione po 2004 r. w stosunku do całości posiadanych ciągników według mocy [%]

Wyszczególnienie	<14,99 kW	15-24,99 kW	25-39,99kW	40-59,99 kW	60-99,99 kW	> 100 kW
Województwo dolnośląskie	9,13	3,61	5,79	11,67	32,66	46,63

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

W latach 2005–2010 na Dolnym Śląsku zakupiono 1550 ciągników fabrycznie nowych, co stanowiło 22,2% wszystkich zakupionych w tym czasie ciągników i było rezultatem o ponad 5% niższym od średniej krajowej (tab. 6).

Tabela 6. Liczba ciągników nowych i używanych zakupionych po 2004 r. [szt.]

Wyszczególnienie	Ogółem	Nowe	Używane
Województwo dolnośląskie	6971	1550	5421

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Najwięcej zakupów ciągników nowych zanotowano w grupie o mocy przekraczającej 100 kW, było ich 38,5%. Najmniej wśród ciągników o mocy 15–39,99 kW analogicznie 15,7% i 20,9% (tab. 7).

W strukturze mocy ciągników fabrycznie nowych zdecydowanie przeważały pojazdy z grupy 60–99,99 kW, które stanowiły prawie 45% wszystkich zakupów na Dolnym Śląsku. Drugą pod względem udziału była grupa o mocy powyżej 100 kW, odpowiednio było to 31,6% i 23,7% (rys. 2). W stosunku do struktury mocy wszystkich ciągników zakupionych po 2004 widoczne było znaczne przesunięcie w kierunku wzrostu udziału ciągników o większej mocy. Ciągniki fabrycznie nowe o mocy przekraczającej 100 kW stanowiły również zdecydowanie największy udział w całym posiadanym parku mechanicznej siły pociągowej (tab. 8).

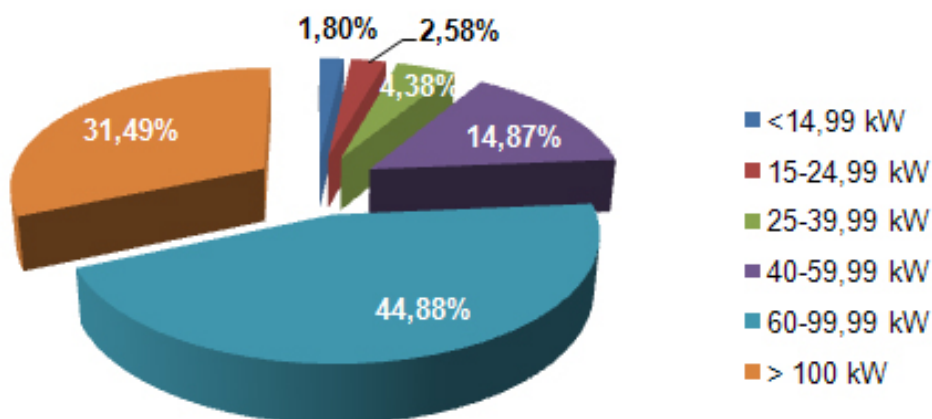
Tabela 7. Udział ciągników fabrycznie nowych zakupionych po 2004 r. według mocy [%]

Wyszczególnienie	<14,99 kW	15-24,99 kW	25-39,99 kW	40-59,99 kW	60-99,99 kW	> 100 kW
Województwo dolnośląskie	28,89	8,62	7,10	12,78	29,22	38,47

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Województwo dolnośląskie

Rysunek 2. Struktura ciągników nowych zakupionych po 2004 r. według mocy [%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Tabela 8. Ciągniki nowe zakupione po 2004 r. w stosunku do całości posiadanych ciągników według mocy [%]

Wyszczególnienie	<14,99 kW	15-24,99 kW	25-39,99 kW	40-59,99 kW	60-99,99 kW	> 100 kW
Województwo dolnośląskie	2,64	0,31	0,41	1,49	9,54	17,94

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

W okresie 2002-2010 zaobserwowano ogólny wzrost liczby ciągników przypadających na 100 gospodarstw z 42 szt. w roku 2002 do 53 szt. w roku 2010. W gospodarstwach powyżej 1 ha UR z 66 szt. do 82 szt. (tab. 9.).

W grupach obszarowych obserwuje się charakterystyczną dodatnią zależność korelacyjną pomiędzy powierzchnią gospodarstwa a liczbą posiadanych ciągników. Stwierdzono przyrost wskaźnika w badanym okresie we wszystkich grupach oprócz grup największych, co prawdopodobnie było skutkiem szybszego przyrostu liczby gospodarstw w tej grupie w stosunku do przyrostu liczby ciągników. Przypuszcza się, że w jednostkach tych dokonano wymiany posiadanych ciągników o mniejszej mocy na mniejszą liczbę ciągników mocniejszych.

Tabela 9. Liczba ciągników posiadanych na 100 gospodarstw [szt.]

Wyszczególnienie	Lata	Grupa obszarowa [ha UR]							
		Ogółem	<1	1-5	5-10	10-15	15-20	20-50	> 50
Województwo dolnośląskie	2010	53,12	6,91	37,22	90,86	130,37	154,48	194,09	265,66
	2002	42,32	7,27	36,14	80,83	115,07	142,16	180,91	295,41
	2002=100	125,52	95,05	102,99	112,41	113,30	108,67	107,29	89,93

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Na przestrzeni lat wskaźnik obciążenia powierzchni produkcyjnej mechaniczną siłą pociągową analizy uległ niewielkim zmianom, jeśli chodzi o całą zbiorowość gospodarstw z 7,13 szt. na 100 ha UR do 7,38. W gospodarstwach pow. 1 ha UR analogicznie z 6,83 do 7,13. We wszystkich grupach obszarowych gospodarstw województwa dolnośląskiego, zanotowano wzrost wskaźnika, co głównie było wynikiem zmniejszenia powierzchni użytków rolnych w tych grupach (tab.10).

Tabela 10. Liczba ciągników posiadanych na 100 ha UR w 2010 roku [szt.]

Wyszczególnienie	Lata	Grupa obszarowa [ha UR]							
		Ogółem	<1	1-5	5-10	10 -15	15 - 20	20-50	> 50
Województwo dolnośląskie	2010	7,38	20,81	15,13	12,58	10,75	8,97	6,39	2,20
	2002	7,13	17,31	12,18	11,37	9,51	8,30	6,04	2,01
	2002=100	103,51	120,22	124,22	110,64	113,04	108,07	105,79	109,45

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Wskaźnik przeciętnego obciążenia każdego posiadanego ciągnika powierzchnią użytków rolnych wykazywał przebieg rosnący w stosunku do powierzchni gospodarstwa. W okresie 2002-2010 na Dolnym Śląsku wskaźnik zmniejszył się o 0,48 ha ogółem, a w grupie gospodarstw pow. 1 ha o 0,63 ha.

We wszystkich grupach obszarowych gospodarstw na Dolnym Śląsku wartość wskaźnika spadła, przeciętnie od ok. 9,5 do ok. 19,5% (tab. 11). Związane to było ze zmniejszeniem powierzchni użytków rolnych w tym okresie. Stosując wyliczone wskaźniki do oceny efektywności wykorzystania ciągników należy stwierdzić, że biorąc pod uwagę strukturę produkcji oraz poziom jednostkowych nakładów siły pociągowej, jedynie w grupie gospodarstw o powierzchni przekraczającej 50 ha UR, przeciętne godzinowe wykorzystanie roczne ciągników zbliża się do poziomu akceptowalnego z punktu widzenia efektywności mechanizacji.

Tabela 11. Powierzchnia UR na 1 ciągnik posiadany w 2010 roku [ha]

Wyszczególnienie	Lata	Grupa obszarowa [ha UR]							
		Ogółem Total	<1	1-5	5-10	10 -15	15 - 20	20-50	> 50
Województwo dolnośląskie Lower Silesia Province	2010	13,56	4,81	6,61	7,95	9,30	11,15	15,65	45,45
	2002	14,04	5,78	8,22	8,81	10,52	12,05	16,91	49,77
	2002=100	96,58	83,22	80,41	90,24	88,40	92,53	92,55	91,32

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Tabela 12. Wskaźniki wyposażenia związane z zakupami ciągników po 2004 roku

Wyszczególnienie	Liczba zakupionych ciągników w przeliczeniu na:					
	100 ciągników posiadanych		100 ha UR		100 gospodarstw	
	Ogółem	Nowe	Ogółem	Nowe	Ogółem	Nowe
Województwo dolnośląskie	12,49	2,78	0,92	0,21	6,63	1,47

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Ciągniki zakupione po 2004 roku na Dolnym Śląsku wniosły przeciętnie 4,49 kW mocy do każdego gospodarstwa i 0,61 kW na każdy posiadany hektar użytków rolnych. Wkład ciągników fabrycznie nowych kształtował się na poziomie ok. 27% (tab.13).

Tabela 13. Wskaźniki nasycenia energetycznego związane z zakupami ciągników po 2004 roku

Wyszczególnienie	Moc zainstalowana w zakupionych ciągnikach w przeliczeniu na:			
	1 gospodarstwo		1 ha UR	
	ogółem	nowe	ogółem	nowe
Województwo dolnośląskie	4,49	1,21	0,61	0,16

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Stopa odnawiania zasobów parku ciągnikowego na Dolnym Śląsku (liczba kupowanych w ciągu roku ciągników fabrycznie nowych w przeliczeniu na 1000 ciągników użytkowanych w gospodarstwach rolnych) wyniosła 5,07 szt. (tab. 14).

Tabela 14. Liczba ciągników nowych zakupionych po 2004 roku oraz stopa odnawiania zasobów ciągników [szt.]

Wyszczególnienie	Ciągniki według stanu 2010 r.	Ciągniki nowe zakupione po 2004 r.	Średnioroczna stopa odnawiania
Województwo dolnośląskie	55598	1550	5,07

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Wyposażenie w środki transportu i maszyny załadunku i rozładunku

W 2010 roku na wyposażeniu gospodarstw indywidualnych Dolnego Śląska znajdowało się 2 462 samochodów ciężarowych w tym 1 584 powyżej 2 ton ładowności. W analizowanym okresie odnotowano znaczny spadek liczby samochodów ciężarowych, zwłaszcza o ładowności do 2 ton. Przeciętnie ubył co trzeci taki samochód. Wśród samochodów o ładowności ponad 2 tony ubył około 40% pojazdów. Zarówno niski poziom wyposażenia, jak i spadek w stosunku do roku 2002 były między innymi wynikiem zmniejszenia roli transportu zewnętrznego w gospodarstwach rolnych, zwłaszcza w tych, które prowadzą podstawową produkcję rolniczą w średniej i dużej skali. Sytuacja taka związana jest z coraz częstszą kompletną realizacją transportu środków produkcji oraz płodów rolnych przez firmy zewnętrzne kooperujące z gospodarstwami.

Na przestrzeni lat 2002-2010 w województwie dolnośląskim zanotowano spadek liczby przyczep ciągnikowych i znaczny wzrost przyczep klasyfikowanych w grupie pozostałych. Przeciętnie w 2010 roku odnotowano stan przyczep ciągnikowych na poziomie 76% stanu z roku 2002. Przyrost wyposażenia w przyczepy pozostałe oscylował w granicach 36-79%. Wskaźnik wyposażenia w przeliczeniu na 100 gospodarstw w skali województwa wykazuje nieznaczny spadek. Zaobserwowano również około 23% wzrost przeciętnej powierzchni użytków rolnych na 1 przyczepę.

Oceniając wyposażenie gospodarstw w przyczepy należy stwierdzić, że obserwuje się znaczne zmiany w strukturze użytkowanych przyczep. W roku 2002 przyczepy ciągnikowe stanowiły 94% wszystkich przyczep, a w roku 2010 już tylko 86%. Należy więc wyciągać wnioski, że w gospodarstwach rolnych sukcesywnie wzrasta rola transportu samochodowego, ale w związku z ubytkiem samochodów ciężarowych istnieje możliwość, że w pozycji przyczepy pozostałe ujęto również przyczepy technologiczne.

W analizowanym okresie nastąpił ubytek ładowaczy chwytakowych i czołowych w gospodarstwach Dolnego Śląska. Poziom tego ubytku wynosił przeciętnie 12%. Przedstawione zmiany wynikają w dużej mierze z głównego obszaru zastosowania ładowaczy, tj. produkcji zwierzęcej.

Wyposażenie w maszyny do uprawy i nawożenia

W gospodarstwach indywidualnych Dolnego Śląska uwidocznił się wzrost stanu agregatów uprawowych. Przeciętnie przybyło 29% agregatów. We wszystkich grupach obszarowych odnotowano przyrost stanu agregatów, największy w gospodarstwach powyżej 100 ha UR, jak również, co jest zastanawiające w grupie 1-5 ha UR. W miarę wzrostu powierzchni gospodarstw wyraźnie zaznacza się spadek liczby agregatów na jednostkę powierzchni i wzrost liczby agregatów na 100 gospodarstw. W 2010 roku agregaty uprawowe były w posiadaniu 38% gospodarstw, przy 24% w roku 2002.

Na przestrzeni analizowanego okresu wzrósł odsetek gospodarstw posiadających rozsiewacze (z 32 do 43%), równocześnie zanotowano zmniejszenie stanu rozsiewaczy. Sytuacja taka może wynikać ze zmian w sposobie aplikacji nawozów mineralnych z postaci stałej na postać płynną z wykorzystaniem opryskiwaczy np. RSM. Nie bez znaczenia wydaje się też być poziom nawożenia. Przedstawiony stan rzeczy znajduje potwierdzenie w obliczonych wskaźnikach wyposażenia w rozsiewacze nawozów mineralnych. We wszystkich grupach obszarowych, oprócz grupy gospodarstw największych zanotowano ubytek rozsiewaczy, największy w grupach 10-15 i 15-20 ha UR najmniejszy w grupie 1-5 ha UR. Wśród gospodarstw największych o powierzchni 50-100 ha UR i powyżej 100 ha UR liczba rozsiewaczy wzrosła analogicznie o 2% i 14%.

Znaczący regres produkcji zwierzęcej na Dolnym Śląsku pociągnął za sobą również ubytek rozrzutników obornika. Przeciętnie ubytek ten wyniósł 25%. Pomimo ogólnego spadku liczby rozrzutników, odsetek gospodarstw będących w ich posiadaniu nieznacznie się zwiększył, z ok. 16 do ok. 18,5%. Należy zakładać również, że w gospodarstwach mniejszych część rozrzutników będących w dobrym stanie technicznym spełnia rolę środków transportowych.

Wyposażenie w maszyny do sadzenia i ochrony roślin

Znaczne zmniejszenie areалу uprawy ziemniaków jadalnych nie pozostało bez wpływu na wyposażenie w maszyny wykorzystywane w produkcji tego gatunku. W okresie 2002-2010 na Dolnym Śląsku o 15% zmniejszył się stan posiadania sadzarek. W tym samym czasie z 15 do 19,5% wzrósł odsetek gospodarstw posiadających sadzarki. W większości gospodarstw ziemniaki uprawia się praktycznie wyłącznie na potrzeby własne, na stosunkowo niewielkich powierzchniach, często nieprzekraczających 1 ha. Sytuacja taka ma odzwierciedlenie w poziomie wskaźników wyposażenia w odniesieniu do powierzchni uprawy ziemniaków.

Kilkadziesiąt maszyn na 100 ha UR i powierzchnia nieprzekraczająca 2 ha przypadająca na jedną sadzarkę, to wykorzystanie roczne nie większe niż 20 godzin. Zrozumiała jest zatem tendencja spadkowa w wyposażeniu w sadzarki. Maszyny posiadane są sukcesywnie eksploatowane i kasowane, a zakup nowych sadzarek jest w tych warunkach nieopłacalny i tym samym nieuzasadniony ekonomicznie.

Opryskiwacze to jedna z najnowocześniejszych i najnowszych grup maszyn, które znajdują się na wyposażeniu gospodarstw indywidualnych na Dolnym Śląsku. Opryskiwacze były na wyposażeniu 36% gospodarstw, co oznacza zwiększenie tego udziału o ok. 12% w stosunku do roku 2002. Z punktu widzenia ilościowego odnotowano około 4% ubytek tych maszyn na Dolnym Śląsku. W stosunku do obszaru gospodarstw zaobserwowano wzrost wyposażenia w grupach gospodarstw przekraczających 50 ha UR oraz w grupie 1-5 ha. W pozostałych widoczny był spadek liczebności. Pomimo ogólnego spadku liczebności opryskiwaczy, spadła również powierzchnia użytków rolnych przypadająca na każdą maszynę, co było spowodowane ubytkiem użytków rolnych.

Wyposażenie w maszyny do zbioru ziemiopłodów

Kosiarki były w posiadaniu około 20% gospodarstw, co stanowi 5% przyrost w stosunku do roku 2002. Przyczepy zbierające użytkowano w 5% gospodarstw (wzrost o 1,5%), a prasy zbierające w 8% (wzrost o 3%). Liczebność pras zbierających powiększyła się na przestrzeni analizowanego okresu o około 4%. Silosokombajny będąc w posiadaniu około 0,5% gospodarstw stanowiły marginalne znaczenie z punktu widzenia wyposażenia gospodarstw w maszyny do zbioru zielonek. W analizowanym okresie zanotowano znaczne spadki ich liczebności dochodzące do 40%.

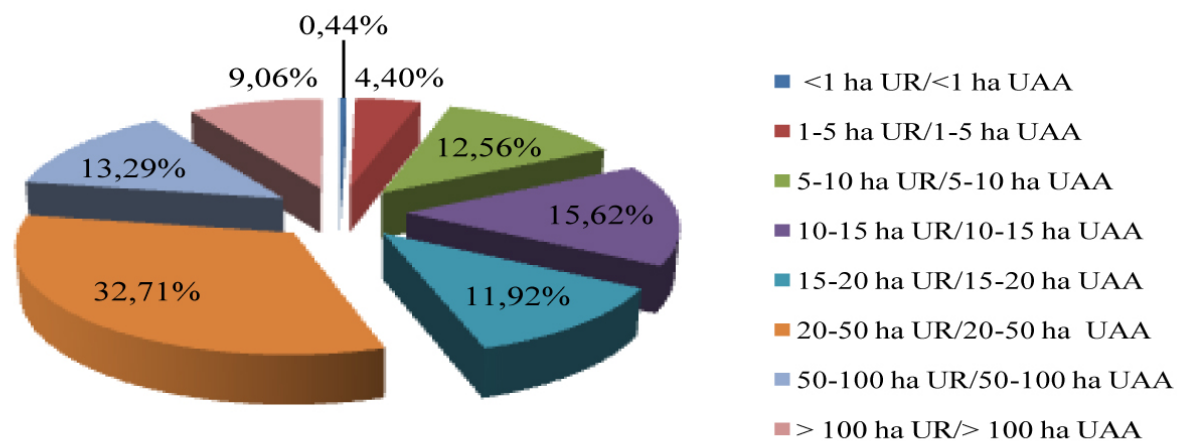
W 2010 roku kombajny ziemniaczane były w posiadaniu 5,6% gospodarstw, co stanowiło wzrost o około 2% w stosunku do roku 2002. W indywidualnych gospodarstwach rolnych Dolnego Śląska użytkowano 3 069 kombajnów ziemniaczanych, co oznaczało 6% przyrost w stosunku do stanu z roku 2002 pomimo znacznego spadku powierzchni uprawy ziemniaków (35%) i liczby gospodarstw (60%). Sytuacja taka wynikała z bardzo niskiego stopnia wyposażenia gospodarstw w kombajny w roku 2002. Wynika z tego, że w tym okresie część gospodarstw nabyła kombajny ziemniaczane. Biorąc pod uwagę stosunkowo niewielkie arealy plantacji, które przeciętnie nie przekraczały 3,5 ha, należy przypuszczać, że zakupów dokonano na rynku wtórnym, a pozyskane maszyny były w dużym stopniu wyeksploatowane. Ponadto można zakładać również, że w pewnym stopniu zadziałał tutaj efekt substytucji w stosunku do użytkowania kopaczek, których liczebność w tym czasie uległa znacznemu zmniejszeniu (o 15-20%).

Kopaczki do zbioru ziemniaków posiadało 21% gospodarstw, co było rezultatem o 5% większym niż w roku 2002. Pomimo wyższego udziału procentowego, znacznie zmniejszyła się liczba gospodarstw posiadających kopaczki, co uwarunkowało również zmiany w liczebności tych maszyn. Znaczny spadek arealu ziemniaków spowodował również wzrost wskaźników obciążenia powierzchni uprawy maszynami do zbioru ziemniaków i zmniejszeniem powierzchni przypadającej na jedną taką maszynę. Wpływa to na brak możliwości pełnego wykorzystania tych maszyn w sezonie i podnosi koszty jednostkowe ich eksploatacji.

Jednoetapowy zbiór korzeni buraków cukrowych realizowany jest za pomocą kombajnów. Można je podzielić na 2 grupy tj. maszyny agregatowane z ciągnikami jedno lub dwurzędowe oraz maszyny samobieżne sześciorzędowe. Należy zakładać, że zdecydowana większość kombajnów użytkowanych w gospodarstwach indywidualnych to maszyny zaliczane do pierwszej z tych grup. W związku z nieomal 50% spadkiem powierzchni uprawy buraków cukrowych na Dolnym Śląsku w analizowanym okresie, zanotowano również porównywalny spadek liczby posiadanych kombajnów. Przy porównywalnym spadku liczby gospodarstw prowadzących uprawę buraków cukrowych udział tych gospodarstw w całej populacji waha się w granicach 3% (w roku 2002 – 3,7%). Zmniejszenie stanu kombajnów było charakterystyczne dla każdej z grup obszarowych. Ubytek kombajnów i gospodarstw uprawiających buraki cukrowe przełożył się na poziom wskaźników wyposażenia w stosunku do powierzchni buraków cukrowych.

Kombajny zbożowe należą do najbardziej skomplikowanych i drogiej maszyn rolniczych. W związku z dominującą pozycją w strukturze zasiewów zbóż i rzepaku oraz stosunkowo wysokimi kosztami jednostkowymi eksploatacji kombajnów bardzo ważnym zagadnieniem jest stan wyposażenia gospodarstw rolnych w te maszyny. W okresie 2002-2010 prawie podwoił się udział gospodarstw posiadających kombajny zbożowe z 8 do 14%. W bardzo podobnych granicach przyrosła liczba gospodarstw posiadających kombajny, co sugeruje że w każdym z tych gospodarstw pojawiła się jedna taka maszyna. Najwięcej kombajnów znajdowała się w posiadaniu gospodarstw z grupy obszarowej 20-50 ha UR (ok. 33%). Warto przy tym zauważyć, że prawie 44% tych maszyn użytkują gospodarstwa o powierzchni nie przekraczającej 20 ha użytków rolnych. Wykorzystanie roczne w tych gospodarstwach nie przekracza 20-30 godzin.

Liczba kombajnów zbożowych przypadająca na 100 gospodarstw rosła wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa. Powierzchnia zbioru przypadająca na 1 kombajn była związana z relacją powierzchni zasiewu zbóż i rzepaku do liczebności kombajnów w danej grupie obszarowej. Najwyższe poziomy tego wskaźnika zanotowano w gospodarstwach obszarowo najmniejszych i największych.

Rysunek 3. Struktura kombajnów posiadanych w 2010 roku według grup obszarowych gospodarstw

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Tabela 15. Zmiany w wyposażeniu w maszyny rolnicze gospodarstw Dolnego Śląska w latach 2002-2010

Wyszczególnienie	Liczba maszyn [szt.]		Relacja [%]
	2002	2010	2010/2002
Samochody ciężarowe do 2 t	3876	878	22,65
Samochody ciężarowe pow. 2 t	2650	1584	59,77
Przyczepy ciągnikowe	50091	37966	75,79
Przyczepy pozostałe	3416	5862	171,60
Ładowacze chwytakowe i czołowe	8452	7451	88,16
Agregaty uprawowe	24021	30987	129,00
Rozsiewacze nawozów i wapna	28545	24651	86,36
Rozrzutniki obornika	13448	10097	75,08
Sadzarki	12560	10600	84,39
Opryskiwacze polowe	20716	19831	95,73
Kosiarki	12898	11364	88,11
Przyczepy zbierające	2907	2764	95,08
Prasy zbierające	4287	4469	104,25
Silosokombajny samobieżne	410	244	59,51
Kombajny ziemniaczane	2889	3069	106,23
Kopaczki do ziemniaków	13559	11308	83,40
Kombajny buraczane	3068	1680	54,76
Kombajny zbożowe	6759	7741	114,53

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Tabela 16. Wskaźniki wyposażenia związane z maszynami rolniczymi w gospodarstwach Dolnego Śląska

Wyszczególnienie	Liczba maszyn na 100 gospodarstw [szt.]		Liczba maszyn na 100 ha UR [szt.]		Powierzchnia UR na 1 maszynę [ha]	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Samochody ciężarowe do 2 t	4,72	1,36	0,49	0,12	204,08	833,33
Samochody ciężarowe pow. 2 t	3,22	2,45	0,33	0,21	303,03	476,19
Przyczepy ciągnikowe	60,94	58,83	6,29	5,11	15,90	19,57
Przyczepy pozostałe	4,16	9,08	0,43	0,79	232,56	126,58
Ładowacze chwytakowe i czołowe	10,28	11,65	1,06	1,01	94,34	99,01
Agregaty uprawowe	29,22	50,72	4,13	5,72	24,21	17,48
Rozsiewacze nawozów i wapna	34,73	39,27	3,58	3,41	27,93	29,33
Rozrzutniki obornika	16,36	15,95	2,31	1,80	43,29	55,56
Sadzarki	15,28	16,95	37,34	50,33	2,68*	1,99*
Opryskiwacze polowe	25,20	31,53	2,60	2,74	38,46	36,50
Kosiarki	15,69	17,99	1,62	1,56	61,73	64,10
Przyczepy zbierające	3,54	4,35	0,36	0,38	277,78	263,16
Prasy zbierające	5,22	6,99	0,54	0,61	185,19	163,93
Silosokombajny samobieżne	0,30	0,39	0,05	0,03	2000,00	3333,33
Kombajny ziemniaczane	3,51	4,87	8,59	14,45	11,64*	6,92*
Kopaczki do ziemniaków	16,50	18,32	40,31	54,40	2,48*	1,84*
Kombajny buraczane	3,73	2,61	13,45	13,44	7,44*	7,44*
Kombajny zbożowe	8,22	12,05	1,35	1,52	74,07*	65,79*

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

1. W okresie 2002-2010 nastąpiły znaczne zmiany wyposażenia gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku w ciągniki. Zmalała zarówno liczba gospodarstw posiadających ciągniki, jak i liczba tych pojazdów, co wiązało się z ogólnym ubytkiem gospodarstw w województwie. Pomimo tego wzrósł udział gospodarstw posiadających ciągniki, który w grupie pow. 1 ha UR kształtował się na poziomie około 54%. Warto przy tym zwrócić uwagę na odsetek gospodarstw szczególnie w grupie pow. 100 ha UR, które nie posiadają własnej mechanicznej siły pociągowej. W skali Dolnego Śląska było to ok. 10%. Można przewidywać, że część z tych gospodarstw nie ma charakteru produkcyjnego, a stanowi jedynie lokatę kapitału właścicieli korzystających ze wsparcia UE w postaci dopłat.

2. W grupie gospodarstw o powierzchni nie przekraczającej 20 ha UR można było zauważyć symptomy względnego nasycenia gospodarstw ciągnikami. Świadczył o tym podążający za spadkiem liczby gospodarstw, spadek liczebności ciągników. Inaczej sytuacja kształtowała się w grupie gospodarstw obszarowo większych, gdzie obserwowano zarówno wzrost liczby gospodarstw, jak i przyrost liczby ciągników.

3. Na przestrzeni analizowanego okresu widoczne były zmiany w strukturze parku ciągnikowego. Zwiększył się udział pojazdów o mocy powyżej 60 kW i co trudno wytłumaczyć, również o mocy 15-24,99 kW, zmniejszył się natomiast udział ciągników w grupie mocy 40-59,99 kW. W przekroju grup obszarowych zaznaczyła się zależność pomiędzy mocą zainstalowaną w ciągnikach, a powierzchnią gospodarstw. Przeciętna moc w przeliczeniu na 1 gospodarstwo rosła wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach, natomiast wartość wskaźnika nasycenia energetycznego na 1 ha UR zachowywała się odwrotnie.

4. Największą aktywność inwestycyjną w analizowanym okresie wykazały gospodarstwa największe. W grupach obszarowych 50-100 i ponad 100 ha UR zakupów ciągników dokonało od 42 do 63% gospodarstw. Udział gospodarstw, które zakupiły ciągniki zmienił się wprost proporcjonalnie do wzrostu ich powierzchni produkcyjnej. Największy poziom zakupów odnotowano w gospodarstwach z grupy 20-50 ha UR (24%). W stosunku do całości parku ciągnikowego największe zmiany dokonały się w grupie ciągników o mocy przekraczającej 100kW, gdzie prawie połowę stanu posiadania stanowiły ciągniki zakupione po 2004 r. Liczba zakupionych ciągników w przeliczeniu na 1 gospodarstwo, które dokonało zakupu, rosła wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa i kształtowała się przeciętnie na poziomie od 1,07 sztuki w grupie 1-5 ha UR do 1,79 sztuki w grupie powyżej 100 ha UR.

5. Zmiany, które zanotowano w grupie środków transportowych wskazują na coraz większe znaczenie transportu realizowanego przez podmioty zewnętrzne, takie jak firmy dostawcze i odbiorcze kooperujące z gospodarstwami oraz jednostki specjalistyczne świadczące usługi transportowe.

6. W okresie analizy pomimo spadku liczby gospodarstw posiadających maszyny zanotowano ok. 30% przyrost stanu maszyn i urządzeń oraz zwiększenie o 6% udziału gospodarstw zmechanizowanych. Świadczy to o ciągłym procesie nasycania gospodarstw w środki mechanizacyjne.

7. Na zmiany w wyposażeniu gospodarstw w maszyny wpływać mogły: powierzchnia użytków rolnych, struktura produkcji, struktura zasiewów i technologia produkcji. W związku ze znacznym zmniejszeniem rozmiarów produkcji zwierzęcej ubyły również maszyny, które pośrednio miały zastosowanie w tym dziale gospodarstwa dotyczyło to: rozrzutników obornika, kosiarek, przyczep zbierających silosokombajnów. Wyjątkiem w tej grupie były prasy zbierające, których stan nieznacznie się zwiększył, co mogło być związane z wykorzystaniem słomy na cele energetyczne. Znaczny ubytek i koncentracja produkcji buraków cukrowych pociągnęły za sobą spadek liczby kombajnów buraczanych praktycznie o połowę. Uproszczenia technologii produkcji i zwiększenie mocy posiadanych ciągników spowodowały prawie 30% przyrost stanu agregatów uprawowych, a zmiany w sposobie aplikacji nawozów mineralnych przyczyniły się do zmniejszenia liczebności rozsiewaczy nawozowych. Bardzo wysoki udział zbóż i rzepaku w strukturze zasiewów przełożył się natomiast na wzrost wyposażenia w kombajny zbożowe. Zaznaczyć przy tym należy, że przedstawione zmiany dotyczyły stanów średnich we wszystkich gospodarstwach pow. 1 ha UR. W niektórych przypadkach zwłaszcza w gospodarstwach największych prowadzących produkcję zwierzęcą zmiany miały charakter odwrotny.

8. Wykazano również istnienie czynników wpływających niekorzystnie na efektywność mechanizacji gospodarstw rolnych. Czynniki te były: niższe o 5% w stosunku do średniej krajowej tempo modernizacji gospodarstw, mierzone udziałem zakupów ciągników fabrycznie nowych i stopą odnawiania, niekorzystne wskaźniki wyposażenia w ciągniki w gospodarstwach o powierzchni do 50 ha UR, świadczące o braku możliwości ich efektywnego wykorzystania, ciągle niski poziom wspólnego użytkowania ciągników.

9. Przeprowadzone analizy porównawcze wyposażenia gospodarstw Dolnego Śląska w środki mechanizacyjne biorą pod uwagę jedynie aspekty ilościowe. Prowadzone, również przez autora, badania w gospodarstwach indywidualnych wskazują bardzo wydłużony okres użytkowania sprzętu i często jego niezadowalający stan techniczny. Poza tym zakupy inwestycyjne, zwłaszcza środków bardziej kosztownych takich jak ciągniki i kombajny zbożowe prowadzone były najczęściej na rynku wtórnym. W związku z tym przy analizie zmian w wyposażeniu gospodarstw na przestrzeni badanego okresu, nie ma w zasadzie żadnych podstaw do oceny jakościowej posiadanych ciągników i maszyn. Jedynie kategoria ciągników fabrycznie nowych zakupionych po 2004 roku pozwala w niewielkim zakresie na pośrednią ocenę stopnia modernizacji środków energetycznych

Podsumowanie

Zarówno jakość i przydatność rolnicza, jak i agroklimat, rzeźba terenu i warunki wodne są zadowalające dla prowadzenia działalności rolniczej. Warunki te zmieniają się jednak w różnych rejonach województwa. Struktura UR jest przestrzennie zróżnicowana. Niepokojącym zjawiskiem jest wyłączenie z zasobu rolniczego gleb bardzo dobrej i dobrej jakości.

Dolny Śląsk jest przykładem odchodzenia od samowystarczalności regionalnej pod względem produkcji żywności na rzecz zaopatrywania się na rynkach krajowym, unijnym i globalnym. Przemiany struktury rolnictwa powodują, że model rolnictwa zrównoważonego realizowany jest w ograniczonym zakresie. Uproszczenia struktur zasiewów, niemal wyeliminowanie z uprawy roślin strączkowych, regres produkcji zwierzęcej przy braku wsparcia lokalnej produkcji może prowadzić do destabilizacji łańcucha troficznego w środowisku rolniczym. Dominuje produkcja roślinna (zboża, rzepak) realizowana na skalę wysokotowarową.

Bardzo dobre warunki klimatyczno-glebowe regionu sprzyjają rozwojowi produkcji ogrodniczej, zwłaszcza sadowniczej, w tym nasadzeń i upraw ciepłolubnych. W regionie dolnośląskim są tradycje uprawy owoców miękkich (zwłaszcza truskawek i malin – w okolicy Oleśnicy, Milicza i Masywu Ślęży) i sadów jabłoniowych (Trzebnica).

Możliwy jest rozwój upraw zielarskich, zwłaszcza w małych gospodarstwach dysponujących wolnymi zasobami pracy. W rejonach upraw konieczne są innowacje organizacyjne i marketingowe, czyli łączenie gospodarstw w sieci poziome i integracje pionowe włączające do łańcucha zakłady przetwórcze, sklepy, gastronomię (klastry, grupy producentów, grupy marketnigowe). Przykładem są Dolnośląski Klaster Hodowców Ryb i „Wołowina Sudecka”.

Dotychczasowi organizatorzy sieci wskazują problemy natury mentalnościowej jako bariery rozwoju współpracy i współdziałania, zatem doradztwo ukierunkowane być powinno, obok aspektów technologiczno-organizacyjnych, także na szkolenia socjologiczno-psychologiczne.

Zasoby obszarów wiejskich dają możliwości rozwoju produkcji ekologicznej i produktów regionalnych, chociaż tych jest ciągle mało. W regionie dolnośląskim są tradycje uprawy owoców miękkich (zwłaszcza truskawek i malin – w okolicy Oleśnicy, Milicza i Masywu Ślęży) i sadów jabłoniowych (Trzebnica).

Zasoby i struktura rolnictwa dolnośląskiego stanowią podstawy do wdrażania koncepcji programu „*Dolny Śląsk Zielona Dolina Żywności i Zdrowia 2017–2020*” przyjętego przez władze samorządowe województwa dolnośląskiego w roku 2017 jako formę realizacji wewnątrzregionalnej polityki rozwoju sektora agrobiznesu i obszarów wiejskich. Zespół naukowców uczelni wrocławskich (UP we Wrocławiu i UM we Wrocławiu), doceniając potencjał przyrodniczy i ekonomiczno-społeczny tkwiący w obszarach wiejskich regionu oraz znaczenie żywności prozdrowotnej w podnoszeniu jakości życia społeczeństwa w ramach powyższego programu zaproponował rozwiązania będące formą inteligentnych specjalizacji regionalnych.

1.3.4.1

Struktura produkcji rolniczej w województwie dolnośląskim

Tabela 1. Struktura globalnej i towarowej produkcji rolniczej według województw

Województwo	2003						2008						2014					
	Produkcja globalna			Produkcja towarowa			Produkcja globalna			Produkcja towarowa			Produkcja globalna			Produkcja towarowa		
	ogółem	roślinna	zwierzęca	ogółem	roślinna	zwierzęca	ogółem	roślinna	zwierzęca	ogółem	roślinna	zwierzęca	ogółem	roślinna	zwierzęca	ogółem	roślinna	zwierzęca
Polska	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Dolnośląskie	4,8	6,2	3,5	5,1	7,5	3,6	4,7	6,3	2,5	4,7	7,4	2,6	4,6	6,9	2,2	4,7	8,3	2,1
Kujawsko-pomorskie	7,5	7,5	7,4	7,7	7,7	7,7	6,7	6,6	6,9	6,4	5,7	6,9	8,1	8,1	8,1	8,2	8,0	8,3
Lubelskie	8,8	10,8	6,9	8,1	10,4	6,7	9,4	11,6	6,6	7,9	10,2	6,2	8,5	11,5	5,2	7,9	11,9	5,1
Lubuskie	1,7	1,5	1,9	1,9	1,5	2,1	2,0	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0	2,3	2,6	1,9	2,3	2,7	2,0
Łódzkie	8,7	8,2	9,2	8,7	8,7	8,6	9,0	9,2	8,8	9,5	10,6	8,5	8,6	7,9	9,3	8,5	7,9	8,9
Małopolskie	5,2	5,5	5,0	4,4	4,7	4,2	4,5	4,9	4,0	4,1	4,7	3,6	3,7	4,2	3,0	3,3	4,2	2,6
Mazowieckie	14,7	15,3	14,0	14,7	17,4	13,1	16,2	16,5	15,8	17,3	20,6	14,7	15,8	14,0	17,8	16,3	15,4	17,0
Opolskie	3,3	3,7	2,9	3,3	4,2	2,8	3,5	4,4	2,4	3,4	4,4	2,7	3,3	4,4	2,1	3,3	4,8	2,2
Podkarpackie	3,9	3,8	3,9	3,1	2,0	3,8	3,4	3,6	3,1	2,7	2,3	3,0	2,3	2,8	1,9	1,9	2,0	1,7
Podlaskie	5,9	4,2	7,6	5,7	2,0	8,0	6,6	4,0	9,8	6,3	1,7	9,8	6,4	3,4	9,7	6,2	1,4	9,6
Pomorskie	3,8	4,5	3,1	4,0	5,3	3,2	3,7	4,2	3,2	4,0	4,8	3,4	4,7	4,5	4,9	4,8	4,3	5,2
Śląskie	3,3	3,5	3,1	3,2	3,3	3,1	3,1	2,9	3,5	3,0	2,6	3,3	2,6	2,6	2,7	2,6	2,6	2,7
Świętokrzyskie	4,3	5,3	3,3	4,0	5,5	3,1	4,0	4,8	2,8	3,7	5,0	2,7	3,4	4,3	2,5	3,2	4,3	2,4
Warmińsko-mazurskie	5,4	4,6	6,2	5,9	4,5	6,8	4,9	3,9	6,2	5,2	3,3	6,7	5,1	4,1	6,2	5,2	3,7	6,4
Wielkopolskie	15,0	11,2	18,7	16,1	10,2	19,7	14,4	10,5	19,3	15,4	9,0	20,4	16,6	13,7	19,7	17,6	13,0	20,9
Zachodniopomorskie	3,7	4,2	3,3	4,1	5,1	3,5	3,9	4,5	3,1	4,4	5,7	3,5	4,0	5,0	2,8	4,0	5,5	2,9

Tabela 2. Struktura towarowej produkcji rolniczej według produktów oraz województw

Województwo	2003														2008														2014													
	Produkcja roślinna					Produkcja zwierzęca					Produkcja roślinna					Produkcja zwierzęca					Produkcja roślinna					Produkcja zwierzęca																
	w tym				ogółem	w tym				razem	w tym				ogółem	w tym				razem	w tym				ogółem	w tym				razem	w tym											
	razem	zboża	przemysłowe	ziemiaki		warzywa	owoce	żywiec wołowy	żywiec wieprzowy		mleko krowie	jaja kurze	razem	zboża		przemysłowe	ziemiaki	warzywa	owoce		żywiec wołowy	żywiec wieprzowy	mleko krowie	jaja kurze		razem	zboża	przemysłowe	ziemiaki		warzywa	owoce	żywiec wołowy	żywiec wieprzowy	mleko krowie	jaja kurze						
Polska	100	37,6	10,4	5,9	3,5	7,5	8,0	62,4	4,1	24,2	17,9	4,8	100	41,5	11,8	6,0	3,8	7,0	9,8	58,5	5,4	14,4	20,5	5,1	100	41,5	13,5	6,3	3,1	9,4	6,2	58,5	5,8	14,7	18,3	5,4						
Dolnośląskie	100	55,7	32,5	10,9	2,3	6,2	2,7	44,3	2,1	13,9	8,8	7,3	100	69,3	39,6	13,1	2,8	7,2	4,0	30,7	2,3	6,6	7,8	5,8	100	73,5	43,6	17,6	3,3	6,3	1,7	26,5	2,5	2,5	6,2	6,2						
Kujawsko-pomorskie	100	38,0	10,8	11,7	2,8	8,9	2,9	62,0	3,8	32,5	13,5	2,9	100	39,2	11,3	13,3	2,3	7,2	3,9	60,8	4,7	21,6	21,3	2,4	100	40,5	14,8	10,8	2,3	10,0	1,8	59,5	5,8	24,5	17,0	2,6						
Lubelskie	100	48,5	9,7	10,4	2,5	9,1	16,0	51,5	3,0	21,0	18,0	2,6	100	56,5	9,7	8,7	2,1	9,0	24,9	43,5	5,2	12,2	16,2	2,3	100	62,1	12,2	8,8	1,9	14,5	20,7	37,9	3,5	12,1	12,9	1,8						
Lubuskie	100	30,5	13,0	4,5	1,9	6,7	3,4	69,5	3,0	19,1	12,1	6,5	100	43,2	14,0	6,9	2,0	8,8	4,4	56,8	2,6	8,6	11,5	5,1	100	49,5	20,9	6,6	1,7	9,6	3,8	50,5	2,2	9,2	7,1	5,9						
Łódzkie	100	38,1	3,2	1,9	6,4	11,7	13,8	61,9	4,6	27,0	16,8	3,0	100	49,3	4,3	1,3	12,6	10,1	19,7	50,7	6,5	16,2	16,0	2,5	100	38,8	5,9	1,8	7,9	13,4	9,1	61,2	7,3	18,8	17,6	5,3						
Małopolskie	100	40,2	4,2	1,4	3,1	18,4	9,9	59,8	6,5	15,0	18,5	6,6	100	50,5	7,6	1,2	4,9	19,3	14,0	49,5	6,6	10,0	15,2	5,4	100	52,9	8,3	2,2	6,4	23,5	9,6	47,1	6,8	11,0	13,7	7,8						
Mazowieckie	100	44,6	7,5	2,1	4,7	9,3	19,6	55,4	3,8	16,4	18,7	4,2	100	52,3	8,3	1,6	7,3	7,9	23,9	47,7	4,6	7,4	20,8	3,3	100	39,2	6,1	1,8	3,9	12,0	10,7	60,8	5,8	8,3	21,8	4,8						
Opolskie	100	47,5	29,4	12,9	0,8	2,6	1,1	52,5	3,2	21,5	14,9	5,7	100	55,9	33,5	15,7	1,0	3,2	1,3	44,1	3,6	13,3	14,6	4,5	100	60,7	31,8	21,6	2,0	4,3	0,6	39,3	2,4	14,1	12,9	1,8						
Podkarpackie	100	24,7	4,8	5,1	0,9	6,7	6,6	75,3	4,0	20,5	30,6	6,4	100	37,5	10,7	4,7	1,0	9,0	10,3	62,5	4,3	12,2	26,5	5,7	100	45,8	15,1	8,0	1,2	13,4	6,8	54,2	3,4	14,4	18,0	6,2						
Podlaskie	100	13,1	4,7	1,8	2,6	2,2	1,6	86,9	6,0	22,5	45,6	2,6	100	12,0	5,2	0,4	2,3	2,3	1,6	88,0	8,4	10,7	55,8	1,4	100	9,2	4,5	0,5	1,1	2,0	0,8	90,8	12,3	9,0	58,1	1,3						
Pomorskie	100	49,6	21,2	8,3	5,8	7,9	4,1	50,4	1,9	24,4	17,2	4,4	100	52,3	22,7	9,2	9,4	5,7	2,9	47,7	3,1	22,0	15,6	3,5	100	36,7	17,3	8,2	5,2	2,8	1,2	63,6	4,9	28,2	12,1	3,3						
Śląskie	100	39,0	10,2	2,0	3,9	10,1	9,1	61,0	3,5	20,9	15,6	10,6	100	38,1	12,1	2,7	3,5	8,4	5,8	61,9	5,8	13,4	14,1	8,9	100	40,3	13,6	4,0	3,6	8,9	1,7	59,7	6,0	13,7	13,3	7,2						
Świętokrzyskie	100	51,9	5,3	4,3	3,8	16,9	20,2	48,1	3,5	14,6	18,1	3,5	100	59,3	7,3	2,4	4,5	15,6	27,1	40,7	4,1	9,9	14,7	3,1	100	56,7	8,7	3,2	2,7	18,3	20,4	43,3	8,2	11,6	10,7	2,4						
Warmińsko-mazurskie	100	28,5	18,3	4,4	1,4	2,1	1,5	71,5	4,1	19,8	27,1	1,6	100	27,6	16,5	5,4	1,3	2,1	1,4	72,4	4,5	12,6	32,6	1,3	100	29,0	16,5	5,4	1,2	2,8	1,4	71,0	4,5	13,1	28,1	2,2						
Wielkopolskie	100	24,0	6,0	5,4	1,8	4,6	1,9	76,0	5,8	38,7	14,1	6,8	100	25,6	5,7	5,6	1,6	5,1	2,0	74,4	6,5	26,4	17,2	11,4	100	30,7	10,6	5,0	1,7	7,6	1,5	69,3	7,0	21,2	14,8	12,4						
Zachodnio-pomorskie	100	46,7	23,5	8,3	5,4	4,1	3,9	53,3	2,2	21,6	9,9	4,1	100	56,1	30,1	11,6	6,6	3,1	2,5	43,9	2,8	10,3	9,0	3,8	100	56,9	31,4	14,0	2,8	2,4	3,4	43,1	1,8	8,6	6,8	3,3						

Województwo dolnośląskie w roku 2003 zajmowało 10 lokatę w kraju w zakresie wartości produkcji globalnej (4,8%) i 8 lokatę w produkcji towarowej (7,5%). Województwo to było na 6 miejscu w pod względem udziału produkcji globalnej roślinnej (6,2%) i produkcji towarowej (7,5%). W produkcji globalnej i towarowej z udziałami wynoszącymi odpowiednio 3,5% i 3,6% dolnośląskie lokowało się na 10 miejscu wśród wszystkich województw w kraju. W roku 2013 sytuacja niewiele się zmieniła. Rolnictwo dolnośląskie dostarcza 4,6% wartości produkcji globalnej i 4,7% wartości produkcji towarowej w kraju z wyraźną dominacją produkcji roślinnej (tab. 1).

Jeśli przeanalizujemy strukturę produkcji według produktów, przewaga produkcji roślinnej jest jeszcze bardziej widoczna (55,7% w roku 2003 i 73,5% w roku 2013). W roku 2013 towarowa produkcja zwierzęca zmniejszyła się z 44,3% do 26,5% wartości tej produkcji w województwie. Pod względem udziału produkcji zwierzęcej w produkcji towarowej dolnośląskie znalazło się na 16, ostatnim miejscu wśród wszystkich województw w Polsce. Jest natomiast liderem w produkcji roślinnej, przede wszystkim zbóż i roślin przemysłowych (tabela 2). Kształtowanie się opłacalności produkcji zbóż i rzepaku w ciągu dłuższego okresu czasu w relacji do opłacalności produkcji zwierzęcej było jedną z ważnych przyczyn ukierunkowania się specjalizacji rolnictwa dolnośląskiego, nastawionego na produkcję zbóż, w tym pszenicy i kukurydzy, rzepaku i buraków cukrowych. Równie ważną przyczyną był system dopłat bezpośrednich wspierający głównie produkcję roślinną.

1.3.4.2

Opłacalność produkcji rolniczej w gospodarstwach dolnośląskich

Kalkulacje opłacalności produkcji roślinnej i zwierzęcej (tab. 1, 2, 3, 4) wyraźnie wskazują na obniżenie się opłacalności produkcji rolniczej w roku 2016 w relacji do roku 2002.

W przypadku uprawy pszenicy ozimej dynamika przyrostu wartości produkcji wynosiła 41%, natomiast koszty ogółem wzrosły aż o 73%. Przyrost wartości dochodu o ponad 60% był możliwy tylko dzięki uzyskaniu dopłat obszarowych. Dla porównania bez uwzględnienia w rachunku kalkulacyjnym dopłat obszarowych w roku 2015 i 2016, wskaźnik opłacalności plasuje się około zera.

W produkcji jęczmienia ozimego wartość produkcji w roku 2016 wzrosła w porównaniu do roku 2002 o 30%, natomiast przyrost kosztów był ponad trzykrotny. Bez dopłat bezpośrednich wskaźnik opłacalności zmniejszył się do wartości 0,92.

Wartość produkcji rzepaku ozimego przyrosła w analizowanym czasie dwukrotnie, natomiast dynamika kosztów wynosiła 186%. Wskaźnik opłacalności, nawet po wyeliminowaniu z rachunku sumy dopłat bezpośrednich, był korzystny i rosnący w latach.

Wartość produkcji kukurydzy na ziarno wzrosła o 30%, natomiast koszty zwiększyły się o 77%. W rezultacie uprawa ta jest na granicy opłacalności, a bez dopłat wartość wskaźnika opłacalności wynosi 0,80. Podobnie duży wpływ dopłat na opłacalność produkcji zauważa się w ostatnich latach w uprawie buraka cukrowego. Wartość produkcji buraka cukrowego wzrosła o 16%, natomiast kosztów o 20%. Wysoka opłacalność tej uprawy (wskaźnik opłacalności 1,84) uzyskana jest dzięki płatnościom obszarowym oraz płatności cukrowej. Przyrost wartości produkcji wynosił 23%, natomiast koszty zmniejszyły się o 17%. Opłacalność w ostatnich latach wzrosła, nawet bez uwzględnienia dopłat.

Produkcja zwierzęca w tym czasie nie otrzymała dopłat. Dynamika wartości produkcji mleka w latach 2002-2016 wynosiła 149%, natomiast koszty wzrosły o prawie 70% i w rezultacie opłacalność produkcji zmniejszyła się z 1,51 do 1,35 wartości wskaźnika opłacalności (tab. 2). W roku 2017, przy cenie mleka 1,17 zł/l, opłacalność tej produkcji była najwyższa (1,75).

Opłacalność żywca wołowego wyraźnie wzrosła, natomiast produkcja żywca wieprzowego kształtowała się w tym czasie na granicy opłacalności. Podobnie na granicy opłacalności kształtuje się produkcja drobiarska (tab. 3 i 4).

Reasumując, dopłaty bezpośrednie przyczyniły się do tego, że opłacalność produkcji roślinnej jest wyższa niż zwierzęca. W sektorze zwierzęcym najbardziej opłacalna okazała się produkcja mleka, natomiast w produkcji roślinnej: buraków cukrowych, rzepaku oraz ziemniaków. Ta sytuacja spowodowała przesuwanie się zasobów gospodarstw dolnośląskich w stronę produkcji roślinnej i ograniczenie produkcji zwierzęcej.

Tabela 1. Oplacalność podstawowych upraw (w przeliczeniu na 1 ha)

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn. miary	Pszemica ozima			Jęczmień ozimy			Rzepak ozimy		
			2002	2015	2016	2002	2015	2016	2002	2015	2016
	Plon w dt/ha	dt/ha	60	60	60	62	62	62	35	35	35
	Przeciętna cena w roku (województwo dolnośląskie)	zł/dt	45,37	67,19	63,58	38,00	56,18	49,28	78,00	155,00	168,97
1.	Wartość produkcji	zł/ha	2722,20	4031,40	3814,80	2356,00	3483,16	3055,36	2730,00	5425,00	5913,95
2.	Dopłaty i płatności razem	zł/ha	0,00	758,01	772,15	0,00	758,01	772,15	0,00	758,01	772,15
2.1	Dopłaty obszarowe w zł/ha	zł/ha	0,00	758,01	772,15	0,00	758,01	772,15	0,00	758,01	772,15
2.2	Płatność cukrowa	zł/ha	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	Przychód z 1 ha (poz.1 +poz.2)	zł	2722,20	4789,41	4586,95	2356,00	4241,17	3827,51	2730,00	6183,01	6686,10
4.	Koszty Bezpośrednie w tym:	zł	1001,83	1852,94	1795,50	737,33	1302,70	1291,44	1201,41	2573,07	2457,20
4.1	Nasiona	zł	257,50	366,00	366,18	110,60	284,75	270,00	70,00	164,29	164,29
4.2	Nawozy	zł	454,33	944,44	810,95	402,43	681,80	682,23	713,81	1712,12	1389,68
4.3	Środki Ochrony Roślin	zł	290,00	542,50	618,37	224,30	336,15	339,21	417,60	696,66	903,23
5.	NADWYŻKA BEZPOŚREDNIA z hektara w zł (poz. 3 minus poz. 4)										
		zł	1720,37	2936,47	2791,45	1618,67	2938,47	2536,07	1528,59	3609,94	4228,90
6.	Pozostałe koszty materiałowo -pieniężne np. sznurek, koszt usług obcych, koszty paliwa, koszt bezpośredni cz. zamiennych i konserwacji do własnych maszyn i ciągników, podatki kosztowe, ubezpieczenia obowiązkowe										
		zł	758,35	1253,14	1242,77	733,22	1225,53	1214,52	789,22	1253,14	1242,77
7.	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z uprawy 1 hektara pszenicy (poz. 5 minus poz. 6)	zł	962,02	1683,33	1548,68	885,45	1712,94	1321,55	739,37	2356,80	2986,13
7.1	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z uprawy 1 hektara pszenicy bez dopłat obszarowych (poz. 1 minus poz. 4) 6)	zł	962,02	925,32	776,53	885,45	954,93	549,40	739,37	1598,79	2213,98
8.	zmiana wartości dochodu z uprawy pszenicy dochód 2002 = 100%	%	100	175	160,98	100	193,45	149,25	100	318,76	403,87
9.	Wskaźnik poziomu kosztów (koszty materiałowo-pieniężne (poz. 4+ poz. 6)/ wartość produkcji (poz1) X 100)	-	0,65	0,77	0,80	0,62	0,73	0,82	0,73	0,71	0,63
10.	Wskaźnik opłacalności (Produkcja powiększona o dopłaty/koszty)	-	1,55	1,54	1,51	1,60	1,68	1,53	1,37	1,62	1,81
11.	Wskaźnik opłacalności bez dopłat	1,55	1,06	1,01	1,60	1,08	1,53	0,92	1,37	1,22	1,39

cd dalszy tabeli na następnej stronie

Tabela 1. c.d.

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn. miary	Kukurydza			Ziemniaki			Buraki cukrowe			
			2002	2015	2016	2002	2015	2016	2002	2015	2016	2016
	Plon	dt/ha	85	85	85	250	250	250	550	550	550	550
	Przeciętna cena w roku (województwo dolnośląskie)	zł/dt	38,00	54,36	50,06	30,00	40,00	36,80	10,50	14,57	12,15	12,15
1.	Wartość produkcji	zł/ha	3230,00	4620,60	4255,10	7500,00	10000,00	9200,00	5775,00	8013,50	6682,50	6682,50
2.	Dopłaty i płatności razem	zł/ha	0,00	758,01	772,15	0,00	758,01	772,15	0,00	2885,78	2724,40	2724,40
2.1	Dopłaty obszarowe w zł/ha	zł/ha	0,00	758,01	772,15	0,00	758,01	772,15	0,00	758,01	772,15	772,15
2.2	Płatność cukrowa	zł/ha	-	-	-	-	-	-	0,00	2127,77	1952,25	1952,25
3.	Przychód z 1 ha (poz.1 +poz.2)	zł	3230,00	5378,61	5027,25	7500,00	10758,01	9972,15	5775,00	10899,28	9406,90	9406,90
4.	Koszty Bezpośrednie w tym:	zł	1059,23	2171,91	1932,82	3587,19	3700,00	3880,49	1891,36	3143,45	2901,67	2901,67
4.1	Nasiona	zł	256,53	521,68	464,92	1596,41	1605,30	1882,96	468,00	719,20	719,20	719,20
4.2	Nawozy	zł	646,70	1340,22	1160,76	597,92	1301,43	1202,54	564,23	1340,52	1154,72	1154,72
4.3	Środki Ochrony Roślin	zł	156,00	310,01	307,14	1392,86	793,27	794,99	859,13	1083,73	1027,75	1027,75
5.	NADWYŻKA BEZPOŚREDNIA z hektara w zł (poz. 3 minus poz. 4)	zł	2170,77	3206,70	3094,43	3912,81	7058,01	6091,66	3883,64	7755,83	6505,23	6505,23
6.	Pozostałe koszty materiałowo -pieniężne np. sznurek, koszt usług obcych, koszty paliwa, koszt bezpośredni cz. zamiennych i konserwacji do własnych maszyn i ciągników, podatki kosztowe, ubezpieczenia obowiązkowe	zł	1461,00	2501,71	2511,34	2537,81	1751,17	1784,01	2375,09	2232,66	2207,73	2207,73
7.	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z uprawy 1 hektara pszenicy (poz. 5 minus poz. 6)	zł	709,77	704,99	583,09	1375,00	5306,84	4307,65	1508,55	5523,17	4297,50	4297,50
7.1	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z uprawy 1 hektara pszenicy bez dopłat obszarowych (poz. 1 minus poz. 4 minus poz. 6)	zł	709,77	-53,02	-189,06	1375,00	4548,83	3535,50	1508,55	2637,39	1573,10	1573,10
8.	zmiana wartości dochodu z uprawy pszenicy dochód 2002 =100%	%	100	99,33	82,15	100	385,95	313,28	100	366,12	284,88	284,88
9.	Wskaźnik poziomu kosztów (koszty materiałowo- pieniężne (poz 4+ poz6)/ wartość produkcji (poz1) X100)	-	0,78	1,01	1,04	0,82	0,55	0,62	0,74	0,67	0,76	0,76
10.	Wskaźnik opłacalności (Produkcja powiększona o dopłaty/koszty /koszty)	-	1,28	1,15	1,13	1,22	1,97	1,76	1,35	2,03	1,84	1,84
11.	Wskaźnik opłacalności bez dopłat	-	1,28	0,83	0,80	1,22	1,70	1,50	1,35	0,96	0,78	0,78

Źródło: kalkulacje DODR

Tabela 2. Oplacalność produkcji mleka

założenia: produkcja 5000 litrów rocznie
 ceny: przyjęto ceny przeciętne dla województwa dolnośląskiego w miesiącu opracowania kalkulacji, koszty pasz z zakupu wg. cen w miesiącu opracowania
 Koszty pasz własnych potencjalnie towarowych (zboża) wg cen zbycia loco gospodarstwo
 Koszty pasz nietowarowych, zielonki, kiszonki, siano wg własnych kosztów bezpośrednich.

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn.miary	2002	2015	2016
	produkcja roczna mleka od 1 krowy	l	5000,00	5 000,00	5 000,00
	Przeciętna roczna cena w roku (województwo dolnośląskie)	zł/l	0,72	1,17	1,12
1.	Średnia wartość produkcji mleka	zł	3 600,00	5 850,00	5 594,03
2.	wartość cielaka	zł /szt	196,00	540,00	540,00
2.1	Wartość sprzedaży 1/5 krowy	zł	274,29	500,00	500,00
2.2	zakup 1/5 jałówki cielnej	zł	-408,00	-1 200,00	-1 200,00
2.3	dopłaty	zł	0,00	0,00	0,00
3.	Przychód(wartość produkcji z 1 szt. (poz. 1 + poz. 2 + 2.1+ 2.2; 2.3)	zł	3 662,29	5 690,00	5 434,03
4.	Koszty Bezpośrednie w tym:	zł	1 873,11	2 276,86	2 828,00
4.1	koszty pasz	zł	1 745,11	2 026,86	2 578,00
4.2	koszty wet, inseminacji i pozostałe specjalistyczne	zł	128,00	250,00	250,00
4.3	inne bezpośrednie specjalistyczne	zł	0,00	0,00	0,00
5.	NADWYZKA BEZPOŚREDNIA z 1 sztuki w zł (poz. 3 minus poz. 4)	zł	1 789,18	3 413,14	2 606,03
6.	Pozostałe koszty materiałowo -pieniężne	zł	554,73	969,49	1 193,70
7.	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z 1 sztuki (poz. 5 minus poz. 6)	zł	1 234,45	2 443,65	1 412,33
7.1	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z 1 sztuki <u>bez dopłat</u> (poz. 5 minus po. 6)	zł	1 234,45	2 443,65	1 412,33
8.	zmiana wartości dochodu z GVA 2002 =100%	%	100	197,95	114,41
9.	Wskaźnik poziomu kosztów (koszty materiałowo-pieniężne (poz. 4+ poz. 6)/ przychód (poz3) X 100)	-	0,66	0,57	0,74
10.	Wskaźnik opłacalności (Produkcja powiększona o dopłaty /koszty)	-	1,51	1,75	1,35

Tabela 3. Oplacalność produkcji żywca

Ceny: przyjęto ceny skupu przeciętne dla województwa dolnośląskiego w miesiącu opracowania kalkulacji, koszty pasz z zakupu wg cen w miesiącu opracowania kalkulacji

Koszty pasz własnych potencjalnie towarowych (zboża) wg cen skupu loco gospodarstwo

Koszty pasz nietowarowych, zielonki, kiszonki, siano wg własnej kalkulacji kosztów bezpośrednich. Koszt zakupu cielęcia na opas -przyjęte zostały przeciętne ceny w miesiącu opracowania kalkulacji

Tuczniaki w oparciu o zakupione prosięta z zewnątrz (na 1szt.)

założenia: tucz od prosięcia do 110 kg

ceny: przyjęto ceny przeciętne dla województwa dolnośląskiego w miesiącu opracowania kalkulacji, koszty pasz z zakupu wg cen w miesiącu opracowania

Koszty pasz własnych potencjalnie towarowych (zboża) wg cen zbycia loco gospodarstwo

Koszt zakupu prosięcia do tuczu -przyjęte zostały przeciętne ceny w miesiącu opracowania kalkulacji

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn. miary	Żywiec wołowy			Żywiec wieprzowy		
			2002	2015	2016	2002	2015	2016
	ciężar końcowy opasanej/tuczzonej sztuki	kg	600	600	600	110	110	110
	przeciętna cena skupu w województwie dolnośląskim w okresie opracowywania kalkulacji	zł/kg	3,20	7,61	7,55	3,57	3,80	4,80
1.	Wartość żywca	zł	1920,00	4566,00	4530,00	392,70	418,00	528,00
1.1	wartość z zakupu cielęcia wstawionego na opas w 2002 jest to cielę 6m/koszt prosięcia/koszt piskląt		-810,18	-396,16	-540,00	-90,00	-150,00	-165,00
2.	Dopłaty produkcyjne w zł/szt. lub do 1 ha powierzchni pasz (tzw. płatność zwierzęca)		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3.	Przychód z 1 szt. (poz.1 + poz.2)	zł	1109,82	4169,84	3990,00	302,7	268	363
4.	Koszty Bezpośrednie w tym:	zł	1534,91	2240,97	2214,70	262,48	301,01	292,27
4.1	koszty pasz	zł	1474,11	2140,97	2134,70	249,00	277,01	268,27
4.2	koszty wet, inseminacji i pozostałe specjalistyczne	zł	20,80	60,00	40,00	13,48	24,00	24,00
4.3	pozostałe bezpośrednie	zł	40,00	40,00	40,00	0,00	0,00	0,00
5.	NADWYŻKA BEZPOŚREDNIA z 1 sztuki w zł (poz. 3 minus poz. 4)		-425,09	1928,87	1775,30	40,22	-33,01	70,73
6.	Pozostałe koszty materiałowo -pieniężne		177,63	1456,73	1018,32	39,83	55,72	54,23
7.	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z 1 sztuki (poz. 5 minus poz. 6)	zł	-602,72	472,14	756,98	0,39	-88,73	16,50
8.	Wskaźnik poziomu kosztów (koszty materiałowo -pieniężne (poz. 4+ poz.6)/ przychód (poz. 3) X 100)	-	1,54	0,89	0,81	1,00	1,33	0,95
9.	Wskaźnik opłacalności (Produkcja powiększona o dopłaty /koszty)	-	0,65	1,13	1,23	1,00	0,75	1,05

Tabela 4. Oplacalność produkcji drobiu

indyki – 1000 sztuk

kurczęta brojłery – 1000 m² (rozliczenie 1 cykl obsada 17szt/m²)

Lp.	Wyszczególnienie	Jedn. miary	Indyki				Kurczęta brojłery			
			2002	2015	2016		2002	2015	2016	
	liczba zwierząt	szt.	1000	1000	1000		17000	17000	17000	
	ciężar końcowy	kg	10	10	10		2,3	2,3	2,3	
	przeciętna cena skupu w województwie dolnośląskim w okresie opracowywania kalkulacji	zł/kg	4,85	5,75	4,65		2,4	3,64	3,42	
1.	Średnia wartość produkcji żywca	zł	48 500,00	57 500,00	46 500,00		93840,00	142324,00	133722,00	
1.1	koszt piskląt	zł	-8 421,05	-7 216,49	-7 113,40		-28333,33	-22312,50	-21940,63	
2.	Dopłaty produkcyjne w zł/szt. lub do 1 ha powierzchni pasz (tzw. płatność zwierzęca)	zł	0,00	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00	
3.	Przychód z 1 szt. (poz.1 +1.1+poz.2)	zł	40 078,95	50 283,51	39386,60		65506,67	120011,50	111781,38	
4.	Koszty Bezpośrednie na 1 cykl sztukę w tym:	zł	29 368,50	35 296,00	35 337,50		82448,08	105538,38	103368,50	
4.1	koszty pasz	zł	27 268,50	33 516,00	34 177,50		78354,60	100948,38	99118,50	
4.2	koszty wet i pozostałe specjalistyczne	zł	2 100,00	1 780,00	1 160,00		4093,48	4590,00	4250,00	
5.	NADWYŻKA BEZPOŚREDNIA na 1000 szt. w zł (poz. 3 minus poz. 4)	zł	10710,45	14987,51	4049,10		-16941,41	14473,12	8412,88	
6.	Pozostałe koszty materiałowo -pieniężne bez amortyzacji i kosztów czynników zewnętrznych	zł	3390,00	1 830,00	1 574,16		7340,00	6460,00	6120,00	
7.	Dochód GVA (Wartość Dodana Brutto) z 1 sztuki (poz. 5 minus poz. 6)	zł	7320,45	13157,51	2474,94		-24281,41	8013,12	2292,88	
8.	Wskaźnik poziomu kosztów (koszty materiałowo-pieniężne (poz. 4+ poz. 6)/ przychód (poz.3) X 100)	-	0,82	0,74	0,94		1,37	0,93	0,98	
9.	Wskaźnik opłacalności (Produkcja powiększona o dopłaty /koszty)	-	1,22	1,35	1,07		0,73	1,07	1,02	

Źródło: kalkulacje DODR

1.3.4.3

Dopłaty bezpośrednie uzyskane przez rolników w latach 2004-2017

W roku 2004 złożono w regionie ponad 61 tys. wniosków o dopłaty bezpośrednie (tab.1). Po roku 2008 liczba składanych wniosków stopniowo malała, by w roku 2017 ustalić się na poziomie 55 029 wniosków. Najwięcej złożono ich w podregionie wrocławskim (40%), następnie w jeleniogórskim (23%) i kolejno w: wałbrzyskim (21%) oraz w legnicko-głogowskim (16%). Wśród powiatów dominuje powiat wrocławski (12%), następnie powiat kłodzki (8%), powiat trzebnicki (6%) i powiat oleśnicki (5,5%).

W latach 2009-2015 wypłacono rolnikom dolnośląskim ponad 772 mln złotych (tab. 2). Najwięcej środków finansowych wypłacono w podregionie wrocławskim (41%). Kwota dopłat, którą rolnikom w podregionie jeleniogórskim stanowiła 21% ogólnej kwoty wojewódzkiej, w podregionie wałbrzyskim 20,5% i w podregionie legnicko-głogowskim 17,5%. W powiecie wrocławskim rolnicy uzyskali najwyższe dofinansowanie z tytułu dopłat bezpośrednich (12%), w powiecie strzelińskim (6,5%), w powiecie świdnickim (6%) i w powiecie legnickim (5,5%) .

Od roku 2015 rolnicy otrzymali dopłaty bezpośrednie w zmienionym systemie, zgodnie z reformą systemu płatności bezpośrednich, do którego wprowadzono nowe elementy, takie jak płatność dla młodych rolników, płatność za zazielenienie, płatność redystrybucyjna i inne. Kwoty płatności i ich strukturę przedstawia tabela 3.

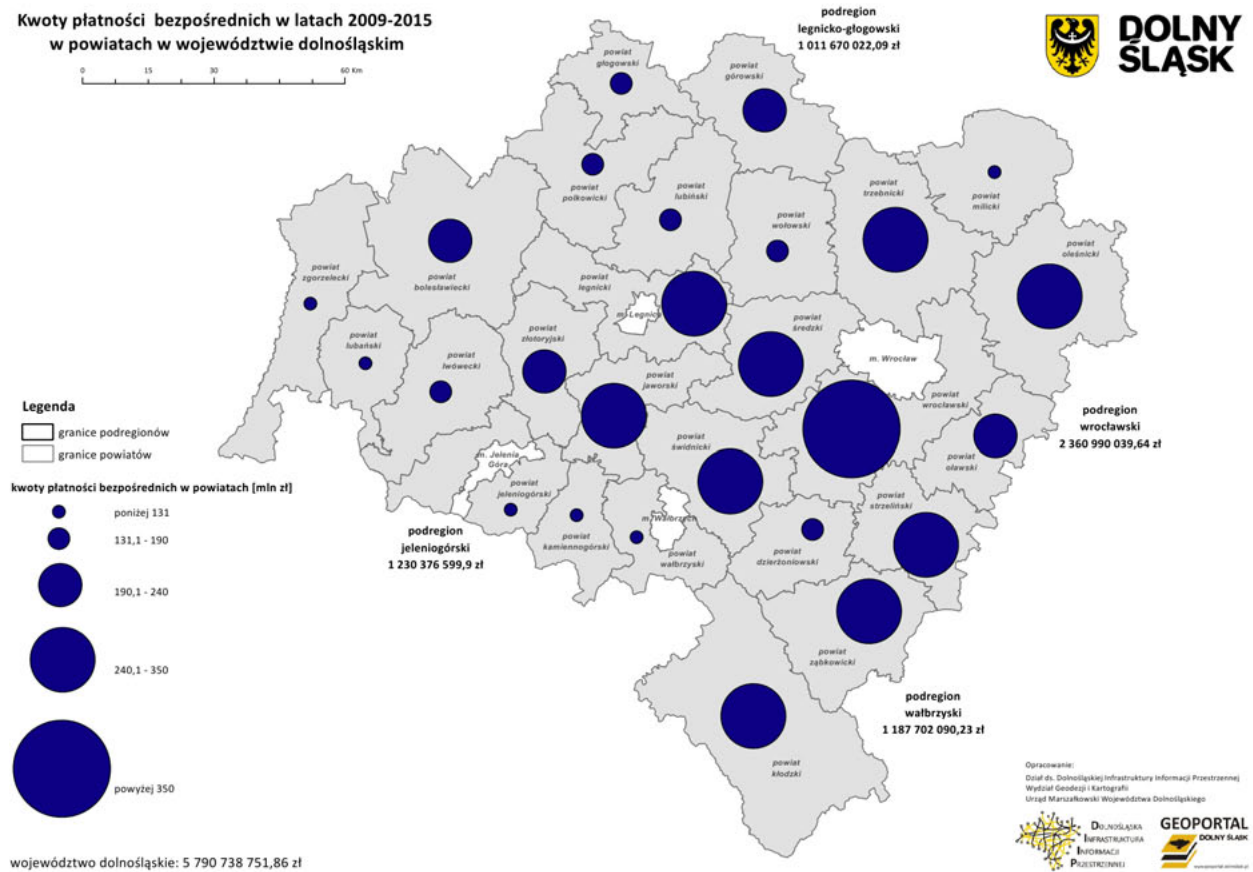
Tabela 1. Liczba wniosków o dopłaty bezpośrednie w latach 2004-2017 w województwie dolnośląskim według podregionów i powiatów

Wyszczególnienie	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dolnośląskie	61 459	63 161	62 164	60 889	59 189	58 123	57 294	56 567	56 495	56 566	56 331	55 965	55 541	55 029
Podregion jeleniogórski	13 694	14 339	14 096	13 851	13 400	13 062	12 757	12 586	12 548	12 519	12 522	12 461	12 380	12 301
Powiaty														
bolesławiecki	2 809	2 900	2 817	2 737	2 613	2 538	2 479	2 426	2 419	2 394	2 376	2 354	2 327	2 305
jaworski	1 980	2 061	2 035	2 019	1 963	1 942	1 928	1 889	1 883	1 872	1 856	1 806	1 782	1 777
jeleniogórski	1 614	1 725	1 750	1 720	1 630	1 549	1 506	1 488	1 492	1 504	1 565	1 562	1 573	1 555
kamiennogórski	1 222	1 359	1 336	1 328	1 312	1 302	1 268	1 265	1 252	1 245	1 242	1 258	1 250	1 238
lubański	1 316	1 348	1 316	1 275	1 223	1 182	1 142	1 117	1 130	1 154	1 151	1 147	1 117	1 104
lwówecki	1 912	1 985	1 939	1 933	1 870	1 812	1 763	1 747	1 733	1 707	1 689	1 667	1 672	1 664
zgorzelecki	1 195	1 250	1 222	1 194	1 164	1 144	1 104	1 093	1 076	1 082	1 080	1 104	1 108	1 115
złotoryjski	1 646	1 711	1 681	1 645	1 625	1 593	1 567	1 561	1 563	1 561	1 563	1 563	1 551	1 543
Podregion legnicko-głogowski	10 204	10 422	10 270	10 089	9 848	9 680	9 533	9 472	9 430	9 410	9 353	9 327	9 221	9 122
Powiaty														
głogowski	1 439	1 480	1 456	1 423	1 410	1 376	1 371	1 360	1 350	1 354	1 351	1 335	1 310	1 287
górowski	1 939	1 945	1 946	1 936	1 907	1 893	1 893	1 886	1 872	1 856	1 828	1 809	1 792	1 791
legnicki	3 231	3 261	3 170	3 096	3 001	2 959	2 912	2 892	2 881	2 870	2 876	2 874	2 845	2 796
lubiński	1 848	1 918	1 887	1 852	1 794	1 745	1 707	1 687	1 680	1 686	1 670	1 666	1 642	1 632
polkowicki	1 747	1 818	1 811	1 782	1 736	1 707	1 650	1 647	1 647	1 644	1 628	1 643	1 632	1 616
Podregion wałbrzyski	12 720	13 130	13 056	12 850	12 541	12 343	12 172	12 005	11 973	11 985	11 929	11 937	11 842	11 741
Powiaty														
dzierżoniowski	1 886	1 881	1 829	1 780	1 755	1 717	1 688	1 669	1 673	1 645	1 622	1 625	1 574	1 546
kłodzki	4 042	4 341	4 394	4 377	4 263	4 237	4 187	4 166	4 151	4 217	4 234	4 282	4 301	4 287
świdnicki	2 754	2 760	2 711	2 672	2 588	2 541	2 518	2 484	2 462	2 449	2 436	2 411	2 372	2 338
wałbrzyski	1 146	1 225	1 230	1 189	1 155	1 114	1 082	1 062	1 069	1 083	1 079	1 089	1 085	1 094
ząbkowicki	2 892	2 923	2 892	2 832	2 780	2 734	2 697	2 624	2 618	2 591	2 558	2 530	2 510	2 476
Podregion wrocławski	24 841	25 270	24 742	24 099	23 400	23 038	22 832	22 504	22 544	22 652	22 527	22 240	22 098	21 865
Powiaty														
milicki	1 681	1 772	1 784	1 755	1 730	1 715	1 651	1 654	1 646	1 646	1 630	1 630	1 635	1 635
oleśnicki	3 340	3 438	3 367	3 303	3 207	3 147	3 104	3 038	3 115	3 122	3 106	3 088	3 068	3 046
oławski	2 090	2 078	1 995	1 927	1 893	1 822	1 815	1 785	1 809	1 792	1 776	1 756	1 721	1 710
strzeliński	2 350	2 335	2 302	2 215	2 164	2 140	2 114	2 078	2 074	2 097	2 063	2 021	1 973	1 945
średzki	2 326	2 358	2 306	2 219	2 168	2 114	2 091	2 073	2 062	2 055	2 040	2 013	2 008	1 991
trzebnicki	3 709	3 785	3 682	3 587	3 442	3 414	3 413	3 385	3 384	3 396	3 381	3 346	3 350	3 348
wrocławski	2 014	2 014	2 006	1 980	1 956	1 924	1 896	1 839	1 805	1 799	1 796	1 768	1 790	1 773
wrocławski	7 331	7 490	7 300	7 113	6 840	6 762	6 748	6 652	6 649	6 745	6 735	6 618	6 553	6 417

Źródło: Dane ARIMR OR we Wrocławiu

Mapa 1

Kwoty płatności bezpośrednich w latach 2009-2015
w powiatach w województwie dolnośląskim

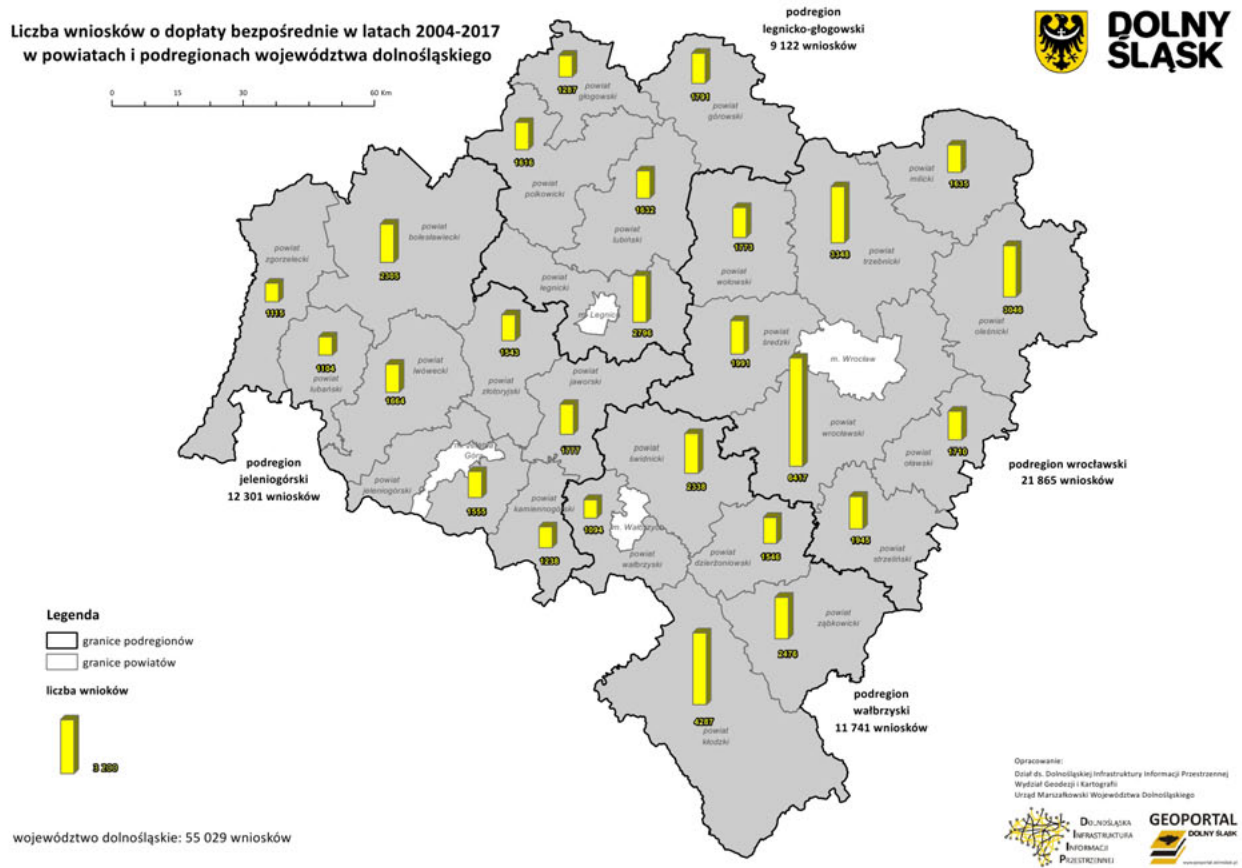
Źródło: UMWD

Tabela 2. Kwoty płatności bezpośrednich narastająco w latach 2009-2015 według podregionów i powiatów

Rodzaj płatności	2009	2009 do 2010 łącznie	2009 do 2011 łącznie	2009 do 2012 łącznie	2009 do 2013 łącznie	2009 do 2014 łącznie	2009 do 2015 łącznie
Dolnośląskie	772 407 167,95	1 562 937 642,61	2 453 968 696,84	3 284 535 713,89	4 136 581 911,69	5 002 286 682,47	5 790 738 751,86
Podregion jeleniogórski	164 162 561,39	332 685 307,15	520 945 218,60	696 357 147,45	876 014 751,50	1 057 362 217,81	1 230 376 599,90
Powiaty							
bolesławiecki	26 300 620,19	53 344 530,94	83 517 873,04	111 326 832,05	139 705 163,16	168 786 383,55	196 342 070,09
jaworski	35 366 872,02	71 265 274,22	110 830 515,18	147 241 381,62	184 380 719,29	221 727 025,37	253 813 034,87
jeleniogórski	13 965 519,27	29 008 433,93	46 374 020,47	63 289 011,32	81 022 007,74	99 607 239,36	119 300 285,47
kamiennogórski	9 940 257,20	20 234 644,74	31 967 837,65	43 347 864,74	55 142 273,46	66 561 466,70	79 140 480,84
lubąński	14 838 320,97	30 114 196,35	46 530 215,31	62 226 489,99	78 470 859,00	94 182 623,94	109 023 773,27
lwówecki	19 659 601,65	39 498 548,23	61 935 169,67	82 457 507,41	103 418 030,20	124 311 099,28	145 708 515,92
zgorzelecki	16 059 692,12	32 271 492,78	50 695 946,82	67 426 386,88	84 455 615,51	101 441 856,36	118 147 132,61
złotoryjski	28 031 677,97	56 948 185,96	89 093 640,46	119 041 673,44	149 420 083,14	180 744 523,25	208 901 306,83
Podregion legnicko-głogowski	131 796 496,03	268 623 617,38	425 085 372,73	572 193 651,06	720 154 774,09	873 557 530,14	1 011 670 022,09
Powiaty							
głogowski	21 814 899,16	44 809 449,58	71 271 515,26	95 958 213,86	119 493 397,54	146 942 013,98	168 517 655,18
górowski	27 302 918,80	55 326 609,36	87 779 784,04	120 003 161,64	152 595 066,25	185 265 956,28	215 497 274,03
legnicki	42 365 886,34	86 679 208,82	137 482 174,62	183 457 710,03	229 847 230,27	276 826 509,73	318 577 539,48
lubinski	20 541 278,42	42 368 705,74	66 946 055,24	90 261 238,49	114 050 766,14	138 327 818,67	161 332 488,26
polkowicki	19 771 513,31	39 439 643,88	61 605 843,57	82 513 327,04	104 168 313,89	126 195 231,48	147 745 065,14
Podregion wałbrzyski	158 971 192,54	320 668 856,07	503 911 008,13	673 603 085,50	848 576 280,88	1 025 299 688,53	1 187 702 090,23
Powiaty							
dzierżoniowski	24 021 491,94	48 495 798,84	75 860 155,15	101 053 298,04	127 180 664,59	153 868 249,68	177 131 781,23
kłodzki	37 426 750,67	76 365 428,78	120 391 552,42	162 460 920,65	206 616 846,50	251 176 568,15	296 221 487,36
świdnicki	46 335 156,33	92 998 192,32	146 331 748,91	194 358 865,59	243 665 632,17	292 973 368,47	334 518 497,54
wałbrzyski	10 339 352,30	20 953 590,12	32 965 002,32	44 279 884,56	55 998 506,51	67 953 376,86	80 365 602,17
ząbkowicki	40 848 441,30	81 855 846,01	128 362 549,33	171 450 116,66	215 114 631,11	259 328 125,37	299 464 721,93
Podregion wrocławski	317 476 917,99	640 959 862,01	1 004 027 097,38	1 342 381 829,88	1 691 836 105,22	2 046 067 245,99	2 360 990 039,64
Powiaty							
milicki	16 259 496,57	32 785 612,68	51 233 362,29	68 381 797,09	86 291 197,00	104 023 132,06	122 259 423,35
oleśnicki	38 380 659,42	78 408 445,65	123 088 550,40	169 759 195,50	218 851 638,83	266 689 656,78	312 279 559,88
oławski	31 092 605,09	63 192 565,17	99 906 533,36	133 087 618,70	166 183 684,91	200 947 197,31	228 468 172,24
strzelicki	46 749 436,93	93 944 600,16	146 423 573,36	194 347 882,84	243 617 808,72	294 475 736,30	335 838 472,42
średzki	39 336 813,87	78 624 972,46	123 701 107,86	164 302 287,89	205 458 255,07	247 690 099,29	284 784 419,44
trzebnicki	36 523 277,81	74 169 140,83	115 084 336,56	153 208 325,42	192 434 243,40	232 029 914,95	269 655 261,91
wolowski	21 925 394,49	44 543 224,07	68 921 685,92	92 450 847,59	117 430 651,05	142 206 998,21	164 756 294,77
wrocławski	87 209 233,81	175 291 300,99	275 667 947,63	366 843 874,85	461 568 626,24	558 004 511,09	642 948 435,63

Mapa 2

Liczba wniosków o dopłaty bezpośrednie w latach 2004-2017
w powiatach i podregionach województwa dolnośląskiego

Źródło: UMWD

Tabela 3. Kwoty płatności bezpośrednich 2015 zrealizowanych na stan 1 lipca 2016 r. według podregionów i powiatów

Rodzaj płatności	Jednolita płatność obszarowa	Płatność dla młodych rolników	Płatność dodatkowa (redystrybucyjna)	Zazielenie	Płatność do bydła	Płatność do krów	Owce	Kozy	Płatności do powierzchni upraw wysokobiałkowych	Płatność do powierzchni chmielu
Dolnośląskie	388 399 292,54	11 089 795,57	58 281 499,99	258 606 606,66	9 769 530,56	8 421 856,20	788 403,15	101 128,21	11 349 293,63	0,00
Podregion jeleniogórski	86 622 070,05	2 663 786,23	12 855 209,74	57 542 772,70	2 937 902,56	2 972 927,20	310 252,25	40 563,12	2 516 377,28	0,00
Powiaty										
bolesławiecki	14 193 826,79	329 549,01	2 021 844,85	9 438 736,79	229 971,01	165 569,07	21 630,74	1 322,60	550 783,86	0,00
jaworski	16 263 988,80	295 205,83	2 288 603,75	10 509 113,05	302 886,11	242 671,24	63 222,13	10 473,58	219 163,15	0,00
jeleniogórski	9 602 240,12	438 988,74	1 580 913,32	6 447 589,70	449 025,94	547 013,23	61 950,26	14 644,62	364 429,45	0,00
kamiennoogórski	5 909 685,28	164 482,64	1 131 701,30	3 889 633,05	498 408,02	686 559,47	81 148,32	8 618,22	117 198,13	0,00
lubąński	7 503 322,51	264 911,17	976 276,28	5 109 246,61	320 560,51	305 853,68	1 165,60	622,41	220 114,03	0,00
lwówecki	10 227 946,59	424 108,29	1 759 817,93	6 799 307,70	726 127,18	694 124,36	21 424,00	3 714,69	421 089,27	0,00
zgorzelecki	8 743 655,83	247 773,43	1 184 174,09	5 768 243,22	198 243,73	157 058,75	11 477,85	1 167,00	245 974,74	0,00
złotoryjski	14 177 404,13	498 767,12	1 911 878,22	9 580 902,58	212 680,06	174 077,40	48 233,35	0,00	377 624,65	0,00
Podregion legnicko-głogowski	67 865 038,09	1 975 331,00	10 145 695,66	44 853 637,70	1 402 826,09	907 312,79	62 843,47	9 781,60	2 386 957,66	0,00
Powiaty										
głogowski	10 545 238,30	322 255,87	1 561 019,09	7 049 695,59	124 743,76	83 679,19	2 989,64	2 332,29	269 671,67	0,00
górowski	13 841 175,39	430 089,56	2 081 190,60	9 159 636,03	527 606,62	317 150,56	1 748,40	0,00	494 184,74	0,00
legnicki	21 158 332,02	577 280,17	3 144 890,29	13 889 000,23	365 379,49	195 755,68	15 290,43	3 671,70	430 285,95	0,00
lubiński	11 783 888,64	367 435,83	1 619 462,54	7 816 742,52	127 611,92	90 776,51	8 781,63	0,00	734 065,10	0,00
polkowicki	10 536 403,74	278 269,57	1 739 133,14	6 938 563,33	257 484,30	219 950,85	34 033,37	3 777,61	458 750,20	0,00
Podregion wałbrzyski	79 786 409,40	2 387 076,37	12 900 247,41	53 750 717,35	2 519 839,22	2 525 736,84	308 032,68	16 344,60	1 822 203,88	0,00
Powiaty										
dzierżoniowski	11 460 780,38	322 796,75	1 698 187,46	7 805 626,11	210 726,13	196 527,26	30 125,19	5 722,52	234 162,69	0,00
klodzki	22 172 309,13	739 163,94	4 160 975,16	14 508 869,82	992 804,97	1 103 174,84	114 703,07	4 191,25	803 035,25	0,00
świdnicki	20 500 369,39	492 010,95	2 875 874,94	13 363 326,62	396 730,72	263 015,47	124 762,34	4 192,53	374 943,71	0,00
wałbrzyski	5 955 869,07	188 091,03	1 100 956,09	4 013 405,51	413 576,71	560 259,22	6 402,29	1 851,50	54 801,47	0,00
ząbkowicki	19 697 081,43	645 013,70	3 064 253,76	14 059 489,29	506 000,69	402 760,05	32 039,79	386,80	355 260,76	0,00
Podregion wrocławski	154 125 775,00	4 063 601,97	22 380 347,18	102 459 478,91	2 908 962,69	2 015 879,37	107 274,75	34 438,89	4 623 754,81	0,00
Powiaty										
milicki	8 617 734,67	331 686,43	1 557 412,71	5 754 369,64	721 496,61	486 214,99	12 763,32	14 464,10	380 489,28	0,00
oleśnicki	20 409 412,17	583 594,69	3 487 679,43	13 651 840,33	792 908,37	583 130,46	16 578,61	7 864,94	750 340,29	0,00
olawski	14 731 627,25	410 214,89	1 756 773,49	9 180 645,49	64 794,84	53 521,93	4 531,16	0,00	148 801,00	0,00
strzeliński	20 259 516,65	615 748,88	2 777 956,87	13 521 225,15	224 061,20	122 215,32	0,00	389,00	380 633,15	0,00
średzki	18 612 607,10	315 995,67	2 296 103,76	12 465 941,55	183 665,99	90 194,30	17 753,52	0,00	602 711,56	0,00
trzebnicki	18 261 521,36	502 270,34	2 859 477,16	12 139 437,09	539 257,45	352 865,75	6 055,88	0,00	585 188,32	0,00
wolowski	10 883 010,20	297 718,41	1 525 651,32	7 294 912,57	249 176,88	218 910,87	28 464,21	1 307,97	551 009,25	0,00
wrocławski	42 350 345,60	1 006 372,66	6 119 292,44	28 451 107,09	133 601,35	108 825,75	21 128,05	10 412,88	1 224 581,96	0,00

Tabela 3. Kwoty płatności bezpośrednich 2015 zrealizowanych na stan 1 lipca 2016 r. wg podregionów i powiatów – cd.

Rodzaj płatności	Płatność do powierzchni uprawy ziemniaków skrobiowych	Płatność do powierzchni uprawy buraków cukrowych	Płatność do powierzchni upraw pomidorów	Płatność do powierzchni upraw owoców miękkich	Płatność do powierzchni upraw Inu	Płatność do powierzchni uprawy konopi włókniстых	Płatność niezwiązana do tytoniu	Zwrot środków przeniesionych z roku budżetowego 2015	Suma
Dolnośląskie	2 278 393,28	25 867 607,47	103 307,84	1 653 778,25	34 609,45	14 242,10	5 314 313,25	6 378 411,24	788 452 069,39
Podregion jeleniogórski	215 329,50	2 569 556,28	0,00	344 637,10	2 008,72	0,00	8 540,00	1 412 449,36	173 014 382,09
Powiaty									
bolesławiecki	43 509,53	138 996,18	0,00	205 501,06	0,00	0,00	0,00	214 445,05	27 555 686,54
jaworski	64 319,86	1 535 116,42	0,00	11 585,65	0,00	0,00	0,00	279 659,93	32 086 009,50
jeleniogórski	0,00	0,00	0,00	35 608,91	0,00	0,00	0,00	150 641,82	19 693 046,11
kamiennogórski	0,00	0,00	0,00	3 836,99	2 008,72	0,00	0,00	85 734,00	12 579 014,14
lubański	0,00	0,00	0,00	12 888,10	0,00	0,00	0,00	126 188,43	14 841 149,33
lwówecki	19 170,84	108 216,95	0,00	28 481,85	0,00	0,00	0,00	163 886,99	21 397 416,64
zgorzelecki	0,00	0,00	0,00	4 560,27	0,00	0,00	0,00	142 947,34	16 705 276,25
złotoryjski	88 329,27	787 226,73	0,00	42 174,27	0,00	0,00	8 540,00	248 945,80	28 156 783,58
Podregion legnicko-głogowski	738 746,14	5 428 952,65	67 453,14	331 868,85	1 000,33	1 585,80	807 805,30	1 125 655,68	138 112 491,95
Powiaty									
głogowski	158 448,15	1 249 420,97	0,00	20 566,74	0,00	0,00	0,00	185 579,94	21 575 641,20
górowski	229 180,64	2 104 653,58	67 453,14	90 165,02	0,00	1 585,80	637 591,48	247 906,19	30 231 317,75
legnicki	76 496,91	1 343 865,02	0,00	118 714,70	0,00	0,00	92 973,47	339 093,69	41 751 029,75
lubiński	0,00	127 483,67	0,00	86 563,99	0,00	0,00	57 225,64	184 631,60	23 004 669,59
polkowicki	274 620,44	603 529,41	0,00	15 858,40	1 000,33	0,00	20 014,71	168 444,26	21 549 833,66
Podregion wałbrzyski	18 273,74	4 789 139,84	0,00	207 078,82	6 201,57	11 086,11	41 429,68	1 312 584,19	162 402 401,70
Powiaty									
dzierżoniowski	0,00	1 071 334,09	0,00	27 360,65	223,84	0,00	0,00	199 958,48	23 263 531,55
kłodzki	0,00	113 209,82	0,00	20 629,41	5 977,73	0,00	0,00	305 874,82	45 044 919,21
świdnicki	18 273,74	2 652 166,56	0,00	107 698,31	0,00	744,24	0,00	371 019,55	41 545 129,07
wałbrzyski	0,00	0,00	0,00	30 038,12	0,00	0,00	0,00	86 974,30	12 412 225,31
ząbkowski	0,00	952 429,37	0,00	21 352,33	0,00	10 341,87	41 429,68	348 757,04	40 136 596,56
Podregion wrocławski	1 306 043,90	13 079 958,70	35 854,70	770 193,48	25 398,83	1 570,19	4 456 538,27	2 527 722,01	314 922 793,65
Powiaty									
milicki	9 473,37	192 896,49	0,00	25 372,06	0,00	0,00	3 416,00	128 501,62	18 236 291,29
oleśnicki	595 160,46	755 417,82	0,00	97 026,62	9 220,60	0,00	3 522 145,39	327 582,92	45 589 903,10
oławski	16 424,06	796 962,07	0,00	63 709,96	0,00	0,00	49 835,78	243 133,01	27 520 974,93
strzebiński	0,00	3 066 765,09	0,00	19 087,77	2 659,85	1 570,19	0,00	370 907,00	41 362 736,12
średzki	5 070,74	2 044 080,78	0,00	130 520,71	0,00	0,00	0,00	329 674,47	37 094 320,15
trzebnicki	254 538,37	1 464 800,62	35 854,70	280 017,17	0,00	0,00	72 027,15	272 035,60	37 625 346,96
wrocławski	63 267,20	667 742,78	0,00	3 410,71	0,00	0,00	589 628,23	175 085,96	22 549 296,56
wrocławski	362 109,70	4 091 293,05	0,00	151 048,48	13 518,38	0,00	219 485,72	680 801,43	84 943 924,54

Źródło: Dane ARiMR OR we Wrocławiu

Podsumowanie

Rolnictwo dolnośląskie dostarcza poniżej 5% wartości produkcji globalnej i towarowej w kraju, z wyraźną dominacją produkcji roślinnej. Udział produkcji roślinnej w latach w ostatnim dziesięcioleciu zwiększył się z 56% do 74% kosztem udziału produkcji zwierzęcej.

Relacje opłacalności oraz system dopłat bezpośrednich ukształtowały specjalizację regionalną dolnośląskiego, jako producenta zbóż (pszenica, kukurydza) oraz rzepaku i buraków cukrowych.

Kwoty płatności bezpośrednich w największym procencie otrzymali rolnicy powiatów: wrocławskiego, strzelińskiego, świdnickiego i legnickiego, czyli gospodarujący w rejonach najlepszych gleb i warunków klimatycznych dla rolnictwa i gdzie występuje relatywnie duża liczba gospodarstw największych obszarowo.

1.3.5

Rola rolnictwa dolnośląskiego w kształtowaniu wzrostu gospodarczego w województwie i kraju¹

Rolnictwo stanowi kluczowy dział gospodarki narodowej, który bezpośrednio wpływa na rozwój gospodarczy kraju i jego poszczególnych regionów. Istotnym wskaźnikiem określającym rolę rolnictwa jest udział jego zasobów w zasobach kapitałowych województwa i kraju. W 2015 roku udział środków trwałych brutto rolnictwa w gospodarce Dolnego Śląska wynosił 3,21% i od roku 2005 zmniejszył się o 35,5% (1,77 p.p.). Przy praktycznie dwukrotnym wzroście wartości brutto środków trwałych w okresie 2005-2015 w ogólnej gospodarce województwa, może to świadczyć o postępujących procesach uprzemysłowienia i urbanizacji tego regionu. W tym samym okresie wskaźnik udziału na poziomie całego kraju zmniejszył się z poziomu 6% do 4%.

Wskaźnikiem opisującym wyposażenie rolnictwa jest wartość brutto środków trwałych w przeliczeniu na 1 ha UR i 1 pracującego. W 2015 roku wartość brutto środków trwałych na 1 pracującego wynosiła 99,8 tys. zł (wzrost o 6% w stosunku do roku 2005). W przeliczeniu na 1 ha UR daje to w analogicznym okresie wartość 9,8 tys. zł i wzrost o 39%. Sytuacja taka może świadczyć o dobrym uzbrojeniu technicznym zasobów pracy oraz dużej ilości kapitału przypadającej na jednostkę ziemi.

Analizując wskaźnik nakładów inwestycyjnych w odniesieniu do jednostki powierzchni i zatrudnienia należy stwierdzić, że w 2015 roku na 1 ha UR przypadało 446,8 tys. zł, a na 1 pracującego 4,57 tys. zł., co oznacza wzrost od roku 2005 analogicznie o 250 i 192%. W porównaniu do średnich wartości wskaźników dla kraju, są to wartości znacznie korzystniejsze.

Znaczenie rolnictwa w całej gospodarce województwa wynika z udziału rolnictwa w ogólnym zatrudnieniu. W okresie 2005-2015 udział ten oscylował na poziomie około 8%, co jest wynikiem dwukrotnie niższym w stosunku do przeciętnej wartości w skali kraju. Świadczy to stosunkowo korzystnej strukturze agrarnej, wysokim poziomem urbanizacji i industrializacji oraz o niewystępowaniu na terenie Dolnego Śląska zjawiska przeludnienia agrarnego. Potwierdzenie tego stanu rzeczy stanowi wskaźnik liczby pracujących w rolnictwie na 100 ha UR, który w województwie dolnośląskim w 2015 roku wynosił 9,8 (10,2 ha UR na 1 pracującego), przy wskaźniku dla kraju na poziomie 16,4 (6,1 ha UR na 1 pracującego).

Z punktu widzenia dochodowości rolnictwa oraz tworzenia dochodu ogólnego województwa i kraju istotną kategorię stanowi wartość dodana brutto. Wartość dodana brutto rolnictwa w województwie dolnośląskim w roku 2014 kształtowała się na poziomie 1 777 mln zł. W okresie 2005-2014 obserwowano wahania tej wielkości, a w ostatnich latach tego okresu znaczny jej spadek. Podobna sytuacja miała miejsce w całym kraju. Udział wartości dodanej brutto rolnictwa w ogólnej wartości dodanej brutto województwa dolnośląskiego w roku 2014 kształtował się na poziomie 1,38% i w stosunku do roku 2005 była to wartość niższa o 47% (1,22 p.p.). Wartość ta była praktycznie dwukrotnie niższa w odniesieniu do przeciętnej wartości w kraju, która w roku 2014 wynosiła 2,95%.

Ze względu na układ regionalnych danych statystycznych, udział rolnictwa Dolnego Śląska w tworzeniu PKB Polski można pośrednio szacować jedynie poprzez udział wartości dodanej brutto, w stosunku do ogólnej wartości dodanej brutto kraju, który w roku 2014 wyniósł 0,12% i w stosunku do roku 2005 zmniejszył się o 42,5% (0,08 p.p.).

W przeliczeniu na 1 pracującego, w roku 2014 wartość dodana brutto wynosiła 19,98 tys. zł i była niższa o 15% w stosunku do roku 2005. W odniesieniu do 1 ha UR wartość ta wynosiła 1,9 tys. zł i była wyższa o 7% od wartości z roku 2005. W odniesieniu do średnich wielkości w kraju należy stwierdzić, że wskaźnik wartości dodanej brutto w przeliczeniu na jednostkę zatrudnienia kształtuje się na porównywalnym poziomie (wskaźnik krajowy wynosi 18,84 tys. zł), natomiast wskaźnik w przeliczeniu na 1 ha UR jest znacznie niższy od krajowego, który wynosi 3,1 tys. zł., co może być wynikiem specyfiki regionu i modelu regionalnego rolnictwa (m.in. stosunkowo duży udział terenów górskich i podgórskich o niewielkiej intensywności produkcji oraz niski poziom produkcji zwierzęcej i ogrodnictwej).

¹ Analizę wykonał dr T. Szuk, UP we Wrocławiu

Tabela 1. Potencjał wytwórczy i dochodowość rolnictwa Dolnego Śląska i Polski

Rok	Pracujący [tys. osób]		Wartość brutto środków trwałych [mln zł]		Nakłady inwestycyjne [mln zł]		Wartość dodana brutto [mln zł]		Powierzchnia użytków rolnych [tys. ha]	
	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska
2005	74,84	2082,70	7030,70	112777,00	178,40	2398,00	1762,54	39051,00	999,20	15906,00
2006	74,99	2092,90	7211,00	114669,00	210,20	3427,00	1657,66	39712,00	999,50	15957,30
2007	75,44	2092,30	7361,00	117377,00	246,30	3619,00	1974,00	44377,00	991,30	16177,10
2008	74,51	2128,30	7381,70	119687,00	251,30	4011,00	1666,00	41529,00	985,90	16154,30
2009	73,24	2326,20	7512,50	122570,00	225,80	3710,00	1739,00	43345,00	971,30	16119,60
2010	88,17	2326,80	7658,20	124297,00	220,00	3716,00	1959,00	37085,00	967,50	15503,00
2011	88,40	2325,60	7814,60	127082,00	353,00	4284,00	2385,00	44576,00	951,50	15442,40
2012	88,21	2326,20	8064,30	130368,00	354,30	4493,00	2020,00	46018,00	953,30	14969,20
2013	88,43	2326,80	8326,80	134044,00	388,10	4897,00	1834,00	48766,00	922,90	14609,20
2014	88,94	2384,90	8636,10	137357,00	360,60	5241,00	1777,00	44939,00	934,90	14558,40
2015	88,98	2384,80	8881,30	139643,00	406,40	5304,00	-	41514,00	909,50	14545,30

Źródło: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej; Roczniki Statystyczne Województw [GUS]

Tabela 2. Potencjał wytwórczy i dochodowość gospodarki Dolnego Śląska i Polski

Rok	Pracujący [tys. osób]		Wartość brutto środków trwałych [mln zł]		Nakłady inwestycyjne [mln zł]		Wartość dodana brutto [mln zł]	
	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska	Dolny Śląsk	Polska
2005	886,47	12890,70	141158,50	1826907,00	11475,10	131055,00	67790,00	870349,00
2006	916,46	13220,00	148766,30	1913333,00	14639,40	154880,00	75348,00	931179,00
2007	970,84	13771,10	162416,20	2061215,00	17397,00	191714,00	84566,00	1029442,00
2008	1009,99	14037,20	179798,30	2227406,00	18470,30	217260,00	90631,00	1114591,00
2009	980,55	13782,30	190463,30	2376908,00	18751,90	218581,00	98142,00	1193982,00
2010	996,96	14106,90	200344,50	2520940,00	17950,20	217287,00	105795,00	1271475,00
2011	1011,33	14232,60	212209,30	2701111,00	20164,80	243346,00	115163,00	1365622,00
2012	1005,40	14172,00	228054,20	2877958,00	19615,80	237627,00	122548,00	1431872,00
2013	1018,17	14244,30	244399,00	3064148,00	20644,00	231155,00	124447,00	1476535,00
2014	1047,70	14563,40	260226,40	3258955,00	22111,00	250776,00	129050,00	1524940,00
2015	1073,01	14829,80	276655,10	3471801,00	22660,50	271839,00	-	1595276,00

Źródło: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej; Roczniki Statystyczne Województw [GUS]

Tabela 3. Znaczenie rolnictwa w gospodarce Dolnego Śląska

Rok	Pracujący [tys. osób]		Wartość brutto środków trwałych [mln zł]		Nakłady inwestycyjne [mln zł]		Wartość dodana brutto [mln zł]	
	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100
2005	8,44	-	4,98	-	1,55	-	2,60	-
2006	8,18	96,92	4,85	97,32	1,44	92,36	2,20	84,62
2007	7,77	92,04	4,53	90,99	1,42	91,07	2,33	89,78
2008	7,38	87,38	4,11	82,43	1,36	87,51	1,84	70,70
2009	7,47	88,47	3,94	79,19	1,20	77,45	1,77	68,15
2010	8,84	104,75	3,82	76,75	1,23	78,83	1,85	71,22
2011	8,74	103,53	3,68	73,94	1,75	112,60	2,07	79,65
2012	8,77	103,92	3,54	71,00	1,81	116,18	1,65	63,40
2013	8,69	102,88	3,41	68,40	1,88	120,92	1,47	56,68
2014	8,49	100,55	3,32	66,63	1,63	104,90	1,38	52,96
2015	8,29	98,22	3,21	64,45	1,79	115,36	-	-

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej; Roczniki Statystyczne Województw [GUS]

Tabela 4. Znaczenie rolnictwa Dolnego Śląska w gospodarce rolnej Polski

Rok	Pracujący [tys. osób]		Wartość brutto środków trwałych [mln zł]		Nakłady inwestycyjne [mln zł]		Wartość dodana brutto [mln zł]	
	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100
2005	3,59	-	6,23	-	7,44	-	4,51	-
2006	3,58	99,71	6,29	100,87	6,13	82,45	4,17	92,48
2007	3,61	100,33	6,27	100,59	6,81	91,48	4,45	98,56
2008	3,50	97,42	6,17	98,93	6,27	84,22	4,01	88,88
2009	3,15	87,62	6,13	98,32	6,09	81,81	4,01	88,89
2010	3,79	105,45	6,16	98,83	5,92	79,58	5,28	117,04
2011	3,80	105,78	6,15	98,64	8,24	110,76	5,35	118,54
2012	3,79	105,52	6,19	99,22	7,89	106,00	4,39	97,26
2013	3,80	105,77	6,21	99,64	7,93	106,53	3,76	83,33
2014	3,73	103,78	6,29	100,85	6,88	92,48	3,95	87,61
2015	3,73	103,83	6,36	102,02	7,66	102,99	-	-

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej; Roczniki Statystyczne Województw [GUS]

Tabela 5. Znaczenie rolnictwa Dolnego Śląska w gospodarce Polski

Rok	Pracujący [tys. osób]		Wartość brutto środków trwałych [mln zł]		Nakłady inwestycyjne [mln zł]		Wartość dodana brutto [mln zł]	
	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100	Udział [%]	Dynamika 2005=100
2005	0,58	–	0,38	–	0,14	–	0,20	–
2006	0,57	97,71	0,38	97,93	0,14	99,70	0,18	87,91
2007	0,55	94,35	0,36	92,80	0,13	94,38	0,19	94,69
2008	0,53	91,42	0,33	86,11	0,12	84,97	0,15	73,81
2009	0,53	91,53	0,32	82,13	0,10	75,89	0,15	71,92
2010	0,63	107,65	0,30	78,94	0,10	74,38	0,15	76,08
2011	0,62	106,98	0,29	75,18	0,15	106,56	0,17	86,24
2012	0,62	107,20	0,28	72,81	0,15	109,53	0,14	69,66
2013	0,62	106,93	0,27	70,61	0,17	123,34	0,12	61,34
2014	0,61	105,19	0,26	68,86	0,14	105,63	0,12	57,54
2015	0,60	103,35	0,26	66,47	0,15	109,82	–	–

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej; Roczniki Statystyczne Województw [GUS]

Tabela 6. Potencjał wytwórczy i dochodowość w przeliczeniu na 1 ha UR i 1 pracującego w rolnictwie Dolnego Śląska

Rok	Pracujący [osoby] na 100 ha UR	Użytki rolne [ha] na 1 pracującego	Wartość brutto środków trwałych [tys. zł]		Nakłady inwestycyjne [tys. zł]		Wartość dodana brutto [tys. zł]	
			na 1 ha UR	na 1 pracującego	na 1 ha UR	na 1 pracującego	na 1 ha UR	na 1 pracującego
2005	7,49	13,35	7036,33	93941,82	178,54	2383,72	1763,95	23550,46
2006	7,50	13,33	7214,61	96156,92	210,31	2802,97	1658,49	22104,44
2007	7,61	13,14	7425,60	97579,41	248,46	3265,02	1991,32	26167,88
2008	7,56	13,23	7487,27	99073,91	254,89	3372,84	1689,83	22360,32
2009	7,54	13,26	7734,48	102573,73	232,47	3083,01	1790,38	23743,86
2010	9,11	10,97	7915,45	86858,19	227,39	2495,21	2024,81	22218,69
2011	9,29	10,76	8212,93	88400,45	370,99	3993,21	2506,57	26979,64
2012	9,25	10,81	8459,35	91426,79	371,66	4016,78	2118,96	22901,20
2013	9,58	10,44	9022,43	94159,42	420,52	4388,63	1987,21	20738,86
2014	9,51	10,51	9237,46	97102,48	385,71	4054,51	1900,74	19980,21
2015	9,78	10,22	9765,04	99811,20	446,84	4567,27	–	–

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej; Roczniki Statystyczne Województw [GUS]

Tabela 7. Potencjał wytwórczy i dochodowość w przeliczeniu na 1 ha UR i 1 pracującego w rolnictwie Polski

Rok	Pracujący [osoby] na 100 ha UR	Użytki rolne [ha] na 1 pracującego	Wartość brutto środków trwałych [tys. zł]		Nakłady inwestycyjne [tys. zł]		Wartość dodana brutto [tys. zł]	
			na 1 ha UR	na 1 pracującego	na 1 ha UR	na 1 pracującego	na 1 ha UR	na 1 pracującego
2005	13,09	7,64	7090,22	54149,42	150,76	1151,39	2455,11	18750,18
2006	13,12	7,62	7185,99	54789,53	214,76	1637,44	2488,64	18974,63
2007	12,93	7,73	7255,75	56099,51	223,71	1729,68	2743,20	21209,67
2008	13,17	7,59	7408,99	56235,96	248,29	1884,60	2570,77	19512,76
2009	14,43	6,93	7603,79	52691,08	230,15	1594,88	2688,96	18633,39
2010	15,01	6,66	8017,61	53419,72	239,70	1597,04	2392,12	15938,20
2011	15,06	6,64	8229,42	54644,82	277,42	1842,11	2886,60	19167,53
2012	15,54	6,44	8709,08	56043,33	300,15	1931,48	3074,18	19782,48
2013	15,93	6,28	9175,31	57608,73	335,20	2104,61	3338,03	20958,40
2014	16,38	6,10	9434,90	57594,45	360,00	2197,58	3086,81	18843,14
2015	16,40	6,10	9600,56	58555,43	364,65	2224,09	2854,12	17407,75

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej; Roczniki Statystyczne Województw [GUS]

Podsumowanie

- W latach 2005–2015, udział środków trwałych w rolnictwie w gospodarce województwa dolnośląskiego zmniejszył się o 35%, podczas gdy ich wartość ogółem wzrosła, co obrazują postępujące procesy uprzemysławiania i urbanizacji regionu.
- Wartość środków trwałych brutto w przeliczenia na 1 ha i na 1 pracującego świadczy o dobrym uzbrojeniu technicznym rolnictwa.
- Wartości nakładów inwestycyjnych na 1 ha i na 1 pracującego w porównaniu do średniej krajowej są w województwie dolnośląskim bardziej korzystne.
- Udział zatrudnionych w rolnictwie (8%) jest dwukrotnie mniejszy, niż średnio w Polsce.
- W ostatnich latach obserwuje się spadek wartości dodanej brutto rolnictwa, zarówno w dolnośląskim, jak i w kraju.
- Udział wartości dodanej brutto rolnictwa w ogólnej wartości brutto Dolnego Śląska jest dwukrotnie mniejszy w porównaniu do średniej krajowej.

1.3.6

Przetwórstwo rolno-spożywcze

1.3.6.1

Przemysł żywnościowy i innowacyjne kierunki jego rozwoju¹

Miejsce regionalnego przemysłu spożywczego w krajowej produkcji żywności

Polska jest samowystarczalna w zakresie żywności produkowanej w naszej strefie klimatycznej, a saldo handlu zagranicznego towarami rolno-spożywczymi wzrosło w roku 2015 do 7,7 mld euro. Jednak Dolny Śląsk pomimo, że posiada zdecydowanie lepsze niż przeciętnie w kraju warunki naturalne do produkcji rolnej, zalicza się do grupy województw o wysokich niedoborach surowców rolnych w relacji do poziomu przeciętnego spożycia [Szybiga K. 2013]. Niski jest też poziom produkcji przemysłu spożywczego w relacji zarówno do potrzeb żywnościowych regionu, jak i poziomu produkcji krajowej. Dla przykładu w roku 2010 w relacji do zapotrzebowania określonego przez przeciętne spożycie, niedobór żywca rzeźnego z własnej bazy surowcowej wynosił 54%, mleka aż 69% potrzeb, a warzyw i owoców odpowiednio 36% i 57% poziomu spożycia [Szybiga K. i inni 2013], co wiąże się ze znaczącym zaopatrzeniem rynku przez zewnętrznych producentów i marginalizowaniem lokalnego rynku żywności [Szybiga K., Miśkiewicz T. 2012].

W latach 2004-2014 udział dolnośląskiego przemysłu spożywczego w krajowej produkcji obniżył się głównie w zakresie wyrobów pochodzenia zwierzęcego. Znaczący spadek miał miejsce w produkcji wieprzowiny z 18,1 do 1,0 tys. t, co stanowiło odpowiednio 1,8% i 0,1% wielkości krajowych. Produkcja wołowiny i cielęciny najwyższy poziom osiągnęła w roku 2004 (1,9 tys. t), a w roku 2010 i 2014 nie przekraczała 0,5 tys. t. W roku 2014 uzyskano w województwie dolnośląskim 43,7 tys. t mięsa drobiowego, tj. ok. 2% w skali kraju. Spadek ilości produkcji mleka z 334,5 do 153,5 tys. hl spowodował obniżenie jego udziału w produkcji krajowej z 1,6 do 0,5%.

Produkcja masła wynosiła jedynie 0,5-0,6 tys. t i nie przekraczała 0,3% wielkości krajowych. Z informacji ujętych w publikowanych danych statystycznych wynika, że istotne znaczenie regionu w produkcji krajowej notuje się w przemyśle cukrowniczym (ok. 9%) oraz zbożowo-młynarskim, w którym uzyskano w ostatnim roku analizy 9,1% produkcji mąki pszennej oraz 4,6% mąki żytniej (tab. 3).

¹ Wykorzystano elementy diagnozy zawartej w programie „Dolny Śląsk Zielona Dolina Żywności i Zdrowia” przyjętym przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego UM we Wrocławiu w 2017 r. Autorzy; dr. K. Szybiga, prof. dr hab. Tadeusz Trziszka- UP we Wrocławiu

Tabela 1. Produkcja ważniejszych wyrobów przemysłu spożywczego w województwie dolnośląskim na tle kraju

Wyszczególnienie	j.m.	2004	2010	2014	2004	2010	2014
	Wielkość produkcji				Udział w produkcji krajowej (%)		
Produkty uboju wliczane do wydajności poubojowej:							
bydła i cieląt	tys. t	1,9	0	-	1,2	0	-
trzody chlewnej	tys. t	18,1	3,8	1	1,8	0,4	0,1
Mięso drobiowe	tys. t	b.d.	33,7	43,7	b.d.	2,1	2
Mleko płynne przetworzone	tys. hl	344,5	168,9	153,5	1,6	0,6	0,5
Masło oraz inne tłuszcze otrzymywane z mleka	t	580	359	459	0,3	0,2	0,3
Mąka pszenna	tys. t	302,5	216,1	206,8	13,2	9,7	9,1
Mąka żytnia	tys. t	16,9	11,4	10,6	6,6	5,7	4,6
Cukier (w przeliczeniu na cukier biały)	tys. t	165,4	144,6	187,1	8,3	9,2	9,0
Wódka czysta (w przeliczeniu na 100%)	tys. hl	26,1	22,2	26,8	3	2,1	3
Piwo otrzymywane ze słodu	tys. hl	121,2	6,9	3	0,4	0	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Pomimo, że na terenie województwa dolnośląskiego znajduje się Cargill, wytwarzający spirytus surowy i zakład GK Akvavit Wratislavia², który w 2012 roku „W rankingu Polityki 500 największych polskich firm” zajął pierwsze miejsce w grupie zakładów przemysłu spożywczego w skali regionu (z 31. lokatą w skali kraju), to udział województwa w produkcji wódek nie przekroczył w żadnym z analizowanych lat, 3% krajowej produkcji. Produkcja piwa otrzymywanego ze słodu w roku 2000 przekraczała 1 mln hl, a w 2010 roku osiągnęła poziom 2,5 tys. hl (co było związane z likwidacją browarów m.in. Piastowskiego i Chojnów).

W ostatnich latach następuje rozwój przemysłu piwowarskiego głównie jednak w oparciu o minibrowary zatrudniające nie więcej niż 9 osób, w tym działające w ramach barów, pubów i restauracji, dlatego udział tej branży w krajowej produkcji jest niewielki.

Struktura podmiotowa przemysłu spożywczego

W latach 2004-2016 liczba zakładów przemysłu spożywczego funkcjonujących na terenie województwa dolnośląskiego zwiększyła się z 1 999 do 2 385, z czego w 2016 roku 28,8% podmiotów stanowiły zakłady pierwotnego przetwórstwa, czyli pracujące w oparciu o surowce rolne, leśne i ryby (tab. 2 i. 3).

W strukturze branżowej zakładów zarówno w roku 2004, jak i 2016 dominują podmioty przetwórstwa wtórnego (pracujące w oparciu o przetworzone produkty). Przeważają jednostki zajmujące się produkcją pieczywa - odpowiednio 48,6% i 45,7% przedsiębiorstw przemysłu spożywczego ogółem. Wśród podmiotów przetwórstwa pierwotnego dominuje „produkcja i przetwórstwo mięsa”, stanowiąc w tym segmencie odpowiednio w 2004 roku 47,9% zakładów, a w 2016 roku 42,7%.

Największą dynamiką w analizowanych latach charakteryzują się firmy produkujące odżywki i żywność dietetyczną (13-krotny wzrost ilości zakładów), produkujące lody (4,5-krotny wzrost), przemysł tłuszczowy (4-krotny wzrost) oraz fermentacyjny (piwowarski – blisko 4-krotny wzrost i winiarski 3-krotny wzrost).

2 W grupie 500 zakładów znalazło się 65 firm krajowego przemysłu spożywczego, z tego tylko 3 z województwa dolnośląskiego, tj. obok Wratislavi Citronex Sp. z o.o. w Zgorzelcu (61. lokata) i GK Tarczyński S.A. w Trzebnicy (62. lokata).

Tabela 2. Liczba podmiotów przemysłu spożywczego (pierwotnego przetwórstwa) według branż w województwie dolnośląskim

Przemysł	2004	2016	2004	2016	2004	2016	2016
Przetwórstwo pierwotne	liczba		Struktura w %		Struktura w %		2004 =100
Produkcja i przetwórstwo mięsa białego	47	36	7,4	5,2	2,4	1,5	76,6
Produkcja i przetwórstwo mięsa czerwonego	259	258	40,5	37,5	13,0	10,8	99,6
Przetwórstwo mleka	31	40	4,9	5,8	1,6	1,7	129,0
Produkcja olejów i tłuszczów roślinnych	7	28	1,1	4,1	0,4	1,2	400,0
Owocowo-warzywny	72	103	11,3	15,0	3,6	4,3	143,1
Produkcja win i napojów fermentowanych	5	15	0,8	2,2	0,3	0,6	300,0
Produkcja piwa i słodów	9	34	1,4	4,9	0,5	1,4	377,8
Wytwarzanie produktów przemiału zbóż	102	64	16,0	9,3	5,1	2,7	62,7
Przetwórstwo ziemniaków	7	13	1,1	1,9	0,4	0,5	185,7
Produkcja alkoholu etylowego i napojów alkoholowych	8	8	1,3	1,2	0,4	0,3	100,0
Przetwórstwo ryb	32	32	5,0	4,7	1,6	1,3	100,0
Produkcja pasz i karmy dla zwierząt	48	53	7,5	7,7	2,4	2,2	110,4
Produkcja cukru	10	1	1,6	0,1	0,5	0,0	10,0
Pozostałe	2	3	0,3	0,4	0,1	0,1	150,0
Razem	639	688	100,0	100,0	32,0	28,8	107,7
Ogółem przemysł spożywczy	1999	2385	-	-	100,0	100,0	119,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS

Tabela 3. Liczba podmiotów przemysłu spożywczego (wtórnego przetwórstwa) według branż w województwie dolnośląskim

Przemysł	2004	2016	2004	2016	2004	2016	2016
Przetwórstwo wtórne	Liczba		Struktura w %		Struktura w %		2004 =100
Produkcja lodów	29	129	2,1	7,6	1,5	5,4	444,8
Produkcja pieczywa	971	1090	71,4	64,2	48,6	45,7	112,3
Produkcja wyrobów piekarskich i ciastkarskich o przedłużonej trwałości	57	47	4,2	2,8	2,9	2,0	82,5
Produkcja kakao, czekolady i wyrobów cukierniczych	46	57	3,4	3,4	2,3	2,4	123,9
Produkcja makaronów, klusek i podobnych wyrobów mącznych	97	79	7,1	4,7	4,9	3,3	81,4
Przetwórstwo herbaty i kawy	8	19	0,6	1,1	0,4	0,8	237,5
Produkcja przypraw	13	18	1,0	1,1	0,7	0,8	138,5
Produkcja odżywek oraz żywności dietetycznej	6	80	0,4	4,7	0,3	3,4	1333,3
Produkcja pozostałych artykułów spożywczych, gdzie indziej niesklasyfikowana	55	80	4,0	4,7	2,8	3,4	145,5
Produkcja wód mineralnych i napojów bezalkoholowych	78	98	5,7	5,8	3,9	4,1	125,6
Razem przetwórstwo wtórne	1360	1697	100,0	100,0	68,0	71,2	124,8
Ogółem przemysł spożywczy	1999	2385	-	-	100,0	100,0	119,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS

W strukturze przedsiębiorstw przemysłu spożywczego dominują firmy małe i mikro, które w roku 2004 stanowiły 95,4%, a w roku 2016 aż 97,8% podmiotów. Zbliżona sytuacja ma miejsce w większości branż. Nie ma żadnego zakładu zatrudniającego powyżej 1000 osób, który miałby swoją siedzibę na terenie województwa dolnośląskiego (tab. 4 i 5).

Tabela 4. Zakłady przemysłu spożywczego (pierwotnego przetwórstwa) według wielkości zatrudnienia w ujęciu branżowym na Dolnym Śląsku

Przemysł	Razem	0-9	10-49	50-249	pow. 250	Razem	0-9	10-49	50-249	pow. 250
Przetwórstwo pierwotne	2004					2016				
Produkcja i przetwórstwo mięsa białego	47	35	12	0	0	36	26	9	1	0
Produkcja i przetwórstwo mięsa czerwonego	259	199	46	13	1	258	216	37	5	0
Przetwórstwo mleka	31	16	3	12	0	40	32	4	4	0
Produkcja olejów i tłuszczów roślinnych	7	6	0	1	0	28	27	1	0	0
Owocowo-warzywny	72	50	16	6	0	103	89	10	4	0
Produkcja win i napojów fermentowanych	5	2	2	1	0	15	13	2	0	0
Produkcja piwa i słodów	9	5	2	2	0	34	29	4	1	0
Wytwarzanie produktów przemiału zbóż	102	80	14	6	2	64	56	4	4	0
Przetwórstwo ziemniaków	7	3	1	3	0	13	11	0	2	0
Produkcja alkoholu etylowego i napojów alkoholowych	8	3	3	2	0	8	6	1	1	0
Przetwórstwo ryb	32	26	5	1	0	32	30	1	1	0
Produkcja pasz i karmy dla zwierząt	48	34	13	1	0	53	48	5	0	0
Produkcja cukru	10	1	0	5	4	1	0	0	0	1
Pozostałe	2	1	1	0	0	3	3	0	0	0
Razem	639	461	118	53	7	688	586	78	23	1
Ogółem przemysł spożywczy	1999	1457	449	84	9	2385	1978	356	49	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS

Tabela 5. Zakłady przemysłu spożywczego (wtórnego przetwórstwa) według wielkości zatrudnienia w ujęciu branżowym na Dolnym Śląsku

Przemysł	Razem	0-9	10-49	50-249	pow. 250	Razem	0-9	10-49	50-249	pow. 250
Przetwórstwo wtórne	2004					2016				
Produkcja lodów	29	26	2	1	0	129	127	2	0	0
Produkcja pieczywa	971	677	277	16	1	1090	845	227	17	1
Produkcja wyrobów piekarskich i ciastkarskich o przedłużonej trwałości	57	50	5	1	1	47	43	2	2	0
Produkcja kakao, czekolady i wyrobów cukierniczych	46	39	5	2	0	57	50	6	1	0
Produkcja makaronów, klusek i podobnych wyrobów mącznych	97	81	15	1	0	79	70	8	1	0
Przetwórstwo herbaty i kawy	8	7	0	1	0	19	16	3	0	0
Produkcja przypraw	13	8	2	3	0	18	16	1	1	0
Produkcja odżywek oraz żywności dietetycznej	6	5	1	0	0	80	74	6	0	0
Produkcja pozostałych artykułów spożywczych, gdzie indziej niesklasyfikowana	55	49	5	1	0	80	71	6	3	0
Produkcja wód mineralnych i napojów bezalkoholowych	78	54	19	5	0	98	80	17	1	0
Razem przetwórstwo wtórne	1360	996	331	31	2	1697	1392	278	26	1
Ogółem przemysł spożywczy	1999	1457	449	84	9	2385	1978	356	49	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych GUS

Z ewidencji firm ujętych w roku 2016 w rejestrze REGON, jedynie 87 powstało przed rokiem 1989, a najwięcej zakładów, tj. 1 030, utworzono w latach dziewięćdziesiątych XX w. (w tym w roku 1991 roku powstało aż 136), przy czym najwięcej w przemyśle piekarskim (413), mięsnym (175), owocowo-warzywnym (56) oraz zbożowo-młynarskim (32). Zatrudnienie powyżej 49 osób wykazało jedynie 51 firm, głównie zakłady przemysłu mięsnego i piekarskiego.

Kapitał zagraniczny jest zaangażowany³ w 62 firmach, z tego 42 zakładów było w 100% własnością zagraniczną. Najwięcej zakładów tej formy własności należy do branż: mięsnej i owocowo-warzywniej. [Szybica K. 2011; Identyfikacja... 2011]. Najwięcej podmiotów przemysłu spożywczego jest zlokalizowanych w mieście Wrocławiu (dominują piekarnie i zakłady produkujące lody), w powiatach świdnickim (piekarnie i zakłady mięsne), wrocławskim (piekarnie i zakłady przetwórstwa owocowo-warzywnego) oraz kłodzkim (piekarnie) i dzierżoniowskim (piekarnie), a najmniej w powiecie wołowskim i górowskim, które charakteryzują się wysokim bezrobociem⁴. Dane z systemu REGON nie obrazują jednak rzeczywistej sytuacji w zakresie aktywności zakładów przemysłowych, gdyż obejmują deklarowane przez przedsiębiorców działalności wiodące (a nie faktyczne działalności). Z badań przeprowadzonych w roku 2010 wynika, że aktywnych było 131 z 242 zakładów przemysłu mięsnego wykazanych w systemie REGON, w uboju żywca działało 21 rzeźni, w tym 14 prowadziło ubój trzody chlewnej, a 7 bydła. Przerobem mięsa zajmowało się 36 zakładów, a 74 jednostki to działy mięsne dużych sklepów, głównie hipermarketów. Z 27 mleczarni objętych rejestracją REGON tylko 7 zajmowało się przetwórstwem mleka, z czego 4 miały marginalne znaczenie w zaopatrzeniu dolnośląskiego rynku [Szybica K. i inni 2013; Identyfikacja... 2011].

³ Według danych na koniec 2010 roku.

⁴ Według danych GUS na 31.08.2016 w powiecie wołowskim stopa bezrobocia wynosiła 13,7%, a w powiecie górowskim aż 18,9%, wobec 7,5% bezrobocia w województwie dolnośląskim.

Sytuacja ekonomiczno-finansowa firm spożywczych

Produkcja sprzedana przemysłu spożywczego województwa dolnośląskiego w latach 2005-2014 wzrosła z 2,6 do 4,9 mld zł, stanowiąc ok. 6% produkcji przetwórstwa przemysłowego ogółem. W analizowanych podmiotach zatrudnienie znajdowało ok. 12,1 tys. osób, a ich przeciętne wynagrodzenie kształtowało się poniżej średnich w kraju. Nakłady inwestycyjne stanowiły w regionie 3,3% krajowych nakładów w przemyśle spożywczym. Identyczny udział miał miejsce w roku 2014 w odniesieniu do regionalnego przemysłu (tab. 6).

Tabela 6. Wyniki ekonomiczno-finansowe przemysłu spożywczego w województwie dolnośląskim na tle kraju⁵

Wyszczególnienie	2005	2010	2013	2014
Województwo dolnośląskie				
Produkcja sprzedana w mln zł (ceny bieżące)	2569,0	3729,6	5282,3	4908,4
Przeciętne zatrudnienie ^a	12252	12978	11754	12122
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w zł	1611,78	2452,83	2853,02	2959,77
Nakłady inwestycyjne w mln zł	b.d	166,2	497,2	262,9
w odsetkach nakładów inwestycyjnych przemysłu ogółem	-	2,9	6,9	3,3
Udział w kraju (%)				
Produkcja sprzedana (ceny bieżące)	2,4	2,6	2,9	2,7
Przeciętne zatrudnienie	3,2	3,3	3,1	3,2
Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto	87,4	96,9	97,2	96,7
Nakłady inwestycyjne	b.d	3,1	6,9	3,3

a - Dane dotyczą podmiotów gospodarczych, w których liczba pracujących przekracza 9 osób; bez zatrudnionych za granicą

Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych z Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Ocena innowacyjności przemysłu spożywczego w ujęciu województw dowodzi, że w Dolny Śląsk w latach 2005-2011 plasował się przeciętnie na 13. pozycji jeśli chodzi o nakłady na działalność innowacyjną. Uwzględnienie natomiast udziału przemysłu spożywczego w nakładach na działalność innowacyjną przetwórstwa przemysłowego poszczególnych regionów plasuje województwo dolnośląskie na ostatnim, tj. 16. miejscu w kraju [Grzybowska B. 2013; Szybga K., Prymon K. 2009].

Tabela 7. Wskaźniki ekonomiczno-finansowe firm spożywczych* w 2014 roku

Wyszczególnienie	Polska	Województwo dolnośląskie	Polska=100
Rentowność (%)			
brutto	4,56	5,02	110,09
netto	4,02	4,19	104,23
Wskaźnik bieżącej płynności finansowej	1,42	2,33	164,08
Wartość kapitału (mln zł)			
ogółem	73922	3222	4,36
na 1 firmę	28,78	30,68	106,60
Środki własne w obrocie (mln zł)			
ogółem	18446	1889	10,24
na 1 firmę	7,18	17,99	250,56
ROE (%)	11,74	6,96	59,28

*dotyczy zakładów zatrudniających powyżej 9 osób, które złożyły sprawozdanie finansowe F-01. Źródło: opracowanie własne na podstawie [Drożdż J. 2016].

5 Ze względu na zmianę metodyki obliczeń GUS brak jest porównywalnych danych z wcześniejszych lat.

W roku 2014 w analizowanych zakładach przemysłu spożywczego województwa osiągnęto wyższą niż przeciętnie w kraju rentowność sprzedaży. Rentowność kapitału własnego (ROE) w regionie jest niższa niż przeciętnie w kraju, ale i tak większa niż wynosi np. oprocentowanie lokat bankowych czy obligacji skarbowych. Wyższy przeciętny udział środków własnych w obrocie (2,5-krotnie) był efektem mniejszego zaangażowania kapitału obcego w finansowaniu działalności tych przedsiębiorstw, co świadczy też o mniejszej zdolności generowania zysków lokalnych przedsiębiorców w relacji do zaangażowanego kapitału własnego. Wskaźnik bieżącej płynności, który jest ilorazem majątku obrotowego i zobowiązań krótkoterminowych, określa możliwość terminowej spłaty zobowiązań bieżących firmy i jest zbyt wysoki⁶, co może świadczyć o nieefektywnym gospodarowaniu majątkiem obrotowy (tab. 7).

Tabela 8. Charakterystyka zakładów przetwórczych na terenie województwa dolnośląskiego

Nazwa zakładu, adres	Zakres produkcji	Moce przerobowe	Wielkość kontraktacji	Surowiec do produkcji
The Lorenz Bahlsen Snack-World Sp. z o.o. Sady k. Poznań, ul. Rolna 6, 62-080 Tarnów Podgórze Zakład Produkcyjny Stanowice, ul. Jarzębinowa 37, 55-200 Olawa	chipsy ziemniaczane	75-80 tys. ton ziemniaków/rok	ok. 70 podmiotów, 2120 ha	90% z Polski (woj. dolnośląskie, opolskie, wielkopolskie), 10 % z Niemiec
Przedsiębiorstwo Przemysłu Ziemniaczanego S.A. w Niechłowie, ul. Przemysłowa 8, 56-215 Niechłów	skrobia ziemniaczana, białko ziemniaczane, zagęstniki skrobiowe i zagęstniki techniczne	76 tys. ton ziemniaków/rok	ok. 363 podmiotów, 2447 ha	73% dolnośląskie, 8% wielkopolskie, 5% opolskie, 5% lubuskie, 9% łódzkie
McCain Poland Sp. z o.o. Chociwel 25, 57-100 Strzelin	produkty mrożone z ziemniaków - frytki, ziemniaki cięte	140-150 tys. ton ziemniaków/rok	ok. 103 podmiotów, 3377 ha	67% dolnośląskie, 17% opolskie, 11% wielkopolskie, 4% śląskie, 1% lubuskie
Cargill Poland Sp. z o.o. Oddział Bielany Wrocławskie, ul. MacMillan 1, Bielany Wrocławskie, 55-040 Kobierzyce	gluten pszenny, substancje słodzące: syrop glukozowy oraz glukozowo-fruktozowy, surowce paszowe, etanol	ok. 730 tys. ton pszenicy/rok	ok. 250 podmiotów	w około 90% z terytorium Polski (głównie zachodnia i południowa Polska) - pozostałe 10% obecnie z Czech
Kalizea Polska Sp. z o.o. ul. Polna 8a, 55-011 Siechnice	grys i kasza kukurydziana, mąka kukurydziana, Cornmix - pasza dla zwierząt hodowlanych	58 tys. ton kukurydzy/rok	ok. 40 podmiotów z województwa dolnośląskiego i opolskiego, ok. 7000 ha	100 % polskiej kukurydzy, ok. 50 % z dolnośląskiego i ok. 50 % z opolskiego
Kerry Polska Sp. z o.o., ul. Energetyczna 13, 56-400 Oleśnica	mieszanki przyprawowe i funkcjonalne do przemysłu mięsnego	27 tys. ton/rok	brak danych	praktycznie z całego świata oraz pochodzenia polskiego, z czego część z województwa dolnośląskiego
Viking Malt Specialites Sp. z o.o., Al. Wojska Polskiego 70, 58-150 Strzegom	słód	2 tys. ton/miesiąc	88 570 ton/14 762 ha	woj. dolnośląskie i opolskie
Dolnośląskie Młyny S.A., Uzajd Górny 22a, 55-340 Udanin	mąka, produkt uboczny - otręby (sprzedawane na paszę), usługowe przechowywanie zbóż	120 tys ton zbóż/rok (głównie pszenica)	33% - umowy handlowe, 66% - zakup bezpośredni bez umów	z całej Polski, Słowacji, Czech, Niemiec

Źródło: WIORIN

- Przetwórstwo owoców na soki (powiaty: średzki, milicki);
- Produkcja rzodkiewki gruntowej – 250 ha (powiat świdnicki);
- Produkcja szparagów, kapusty i szpinaku (powiaty: wrocławski, strzeliński);
- Tłocznie olejów na zimno (powiaty: świdnicki, wrocławski);
- Produkcja kukurydzy do biogazowni – 1000 ha (powiat zgorzelecki)
- Produkcja warzyw, w tym na eksport – Carota Sp. z o.o. (powiat ząbkowicki);
- Produkcja mrożonych warzyw, w tym na eksport – Masfrost Ziębice Sp. z o.o. (powiat ząbkowicki);
- Produkcja wyrobów z kukurydzy, w tym na eksport – Silesian Grain Sp. z o.o. (powiat ząbkowicki);
- Przetwórstwo warzyw i owoców, tj. dżemy, powidła, sałatki farsze – Runoland Sp. z o.o. Sp. J. (powiat górowski).

Źródło: WIORIN

Koncepcja rozwoju przemysłu spożywczego po roku 2016 związana jest z realizacją programu „Dolny Śląsk - Zielona Dolina Żywności i Zdrowia”⁷ z uwzględnieniem doświadczeń klastra NUTRIBIOMED. Celem programu jest poprawa konkurencyjności gospodarki w obszarze żywności i zdrowia poprzez zintensyfikowanie transferu wiedzy i innowacji ze środowisk akademickich do dolnośląskiej gospodarki i jej rozwój przy wsparciu

⁶ Za optymalny przyjmuje się poziom wskaźnika od 1 do 1,2.

⁷ Program ten wpisuje się w „Strategię Odpowiedzialnego Rozwoju” (projekt z lipca 2016 r.), w której przyjęto założenie, że „Strategia stawia na politykę rozwojową, bardzo silnie proaktywną, opartą na innowacjach i na rodzimym przemysle”.

sfery nauki i edukacji [Trziszka T. 2016]. Można ocenić, że istniejący w regionie potencjał rozwojowy zastosowania zaawansowanych technologii w przetwórstwie surowców rolnych i biotechnologicznych wynika zarówno z możliwości produkcyjnych przemysłu, istnienia ośrodków badawczych i uczelni wyższych oraz funkcjonowania licznych instytucji około-biznesowych, działających na rzecz rozwoju innowacyjnego.

Struktura i znaczące rozproszenie przemysłu spożywczego w województwie dolnośląskim wymaga szerokiej współpracy nauki z przemysłem spożywczym i stworzenie powiązań sieciowych typu klastry. Za pierwowzór tych powiązań w regionie, służących działalności innowacyjnej, może służyć NUTRIBIOMED, który funkcjonuje od 8 lat i tworzy już dojrzałą strukturę⁸. Zrzesza 80 firm (podmioty związane z produkcją i przetwórstwem surowców pochodzenia rolniczego, firmy wysokich technologii i innowacji, uczelnie wyższe, jednostki logistyczne oraz jednostki wspierające). Klaster ten wskazuje również kierunki kształcenia na poziomie uniwersyteckim. Głównymi celami klastra są produkcja suplementów diety i nutraceutyków oraz wzbogaconej żywności⁹, transfer technologii oraz stworzenie marki klastra.

W ramach projektu OVOCURA zrealizowanego przez podmioty klastra NUTRIBIOMED opracowano nowatorskie metody m.in. kompleksową technologię ekstrakcji fosfolipidów, hydrolizy enzymatycznej białek treści jaja, rozwinięto badania nad rekombinacją bioaktywnych substancji antydrobnoustrojowych. Opatentowano technologię ekstrakcji antydrobnoustrojowych składników z białka jaj (lizozymu, cystatyny, owoinhibitora) i ich wykorzystania. Zaproponowano też do celów komercjalizacji następujące technologie: produkcji owofosfolipidów (superlecytyny) i białek poekstrakcyjnych o wysokiej wartości odżywczej, ekstrakcji lizozymu, nystatyny, itd. z białka jaj, produkcji preparatów wapniowych i biopeptydów funkcjonalnych. Opracowano zgłoszenia patentowe i instrukcje technologiczne oraz uzyskano w ramach Projektu 17 patentów. Szczegółowe wyniki zawarto w 36 opublikowanych oryginalnych pracach twórczych oraz 58 artykułach naukowych i prezentacjach konferencyjnych [www.ovocura...].

W obecnej sytuacji jednym z kluczowych elementów innowacyjnego rozwoju przemysłu spożywczego na Dolnym Śląsku powinny stać się klastry w oparciu o doświadczenie klastra NUTRIBIOMED i może stanowić inspirację budowy kolejnych struktur w wybranych branżach, bądź całym sektorze, których ważnymi partnerami powinny być obok środowisk biznesowych i naukowych – władze samorządowe.

Istotnym elementem innowacyjnych struktur organizacyjnych, których ogniwem centralnym byłby przemysł spożywczy, powinny stać się jednostki działające w województwie dolnośląskim w sferze postępu naukowo-technicznego. Wśród jednostek tych można wyróżnić: parki technologiczne (Wrocławski Park Technologiczny, Wrocławski Medyczny Park Naukowo-Technologiczny), inkubatory technologiczne, akademickie inkubatory przedsiębiorczości poszczególnych uczelni i parków technologicznych (np. Akademicki Inkubator Przedsiębiorczości Uniwersytetu Wrocławskiego), centra transferu technologii (WCTT, NOT), fundusze kapitału zaangażowanego (MCI.Bio Ventures), sieć aniołów biznesu (Dolnośląska Sieć Aniołów Biznesu), regionalne i lokalne fundusze pożyczkowe (Subregionalny Fundusz Pożyczkowy Dolny Śląsk), fundusze poręczeń kredytowych (Dolnośląski Fundusz Gospodarczy), ośrodki szkoleniowo-doradcze (m.in. w ramach Wrocławskiej Agencji Rozwoju Regionalnego, Stowarzyszenie Rozwoju Przedsiębiorczości) [Ośrodki Innowacji... 2009]. Instytucjami wspierającymi rozwój gospodarki opartej na wiedzy są też specjalne strefy ekonomiczne, które na Dolnym Śląsku reprezentują Strefy: Kamiennogórska, Wałbrzyska, Legnicka, Tarnobrzaska.

⁸ Zajmuje 4. pozycję w kraju w ilości zgłoszonych patentów.

⁹ W ramach klastra zrealizowano projekty polegające na opracowaniu innowacyjnych preparatów odżywczych i leczniczych.

Analizy SWOT

2.1

Analiza SWOT obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego

Silne strony	Słabe strony
- rozwinięta sieć komunikacyjna	- niedostosowanie infrastruktury komunikacyjnej do potrzeb (aktualnych) mieszkańców
- znacząca liczba zabytków na obszarach wiejskich	- niska jakość sieci wodociągowej
- zachowany układ urbanistyczny (ruralistyczny) wsi	- braki w infrastrukturze kanalizacyjnej (niski stopień skanalizowania)
- potencjał do zbierania i zatrzymania wody	- zdewastowane systemy melioracyjne
- cenne walory środowiskowe (ekosystemy)	- przeznaczenie gruntów wysokiej klasy bonitacyjnej na cele nierolnicze
	- przestarzała sieć przesyłowa (energetyczna)
- potencjał do rozwoju małej energetyki wodnej	- niski dostęp do sieci Internetu szerokopasmowego
- zróżnicowanie krajobrazu	- niepełne pokrycie obszaru województwa przez operatorów GSM
- potencjał do rozwoju turystyki wiejskiej w tym agroturystyki	- niewykorzystanie Odry jako drogi komunikacyjnej i transportowej
- wysoka aktywność społeczna przede wszystkim na obszarach peryferyjnych	- niski poziom zadrzewień śródpolnych o znaczeniu krajobrazowym
- tożsamość kulturowa (zachowanie tradycji)	- niski poziom integracji ludności (brak współpracy nowych i dotychczasowych mieszkańców wokół miast)
- wielokulturowość	- wyludnienie peryferyjnych obszarów wiejskich
- więzi społeczne, wielopokoleniowe rodziny	- starzenie się ludności, odpływ ludzi młodych z obszarów peryferyjnych
	- słaba dostępność do usług komunalnych i rzemieślniczych oraz okołorolniczych
- funkcjonowanie Programu Odnowy Wsi	- niska dostępność do usług medycznych (specjalistycznych)
- sieci współpracy przygranicznej (Niemcy, Czechy)	- zanik transportu publicznego/zbiorowego
- wzrost liczby ludności w wieku 45-54 lat	- ograniczony dostęp do szkół ponadpodstawowych
	- wyższe koszty edukacji
	- niewykorzystanie infrastruktury lub jej brak (sportowo-kulturalnej i turystycznej)
	- ograniczony powrót wykształconych osób na wieś
	- niższa jakość edukacji, słabsze wyposażenie pracowni przedmiotowych
	- ograniczony dostęp do wychowania przedszkolnego
	- niski dostęp do żłobków
	- niedostateczna więź z obszarem
Szanse	Zagrożenia
- rozwój turystyki ukierunkowanej	- zmniejszenie finansowania zewnętrznego
- wzrost liczby aktywnych zawodowo	- wzrost kosztów utrzymania infrastruktury komunalnej
- wzrost świadomości ekologicznej	- zanikanie tradycyjnej wsi
- wzrost liczby ludności w wyniku realizacji Programu 500+	- starzenie się społeczeństwa, odpływ ludności z obszarów peryferyjnych
- korzystne położenie regionu, sprzyjające wzrostowi eksportu	
- wsparcie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich ze środków UE	

2.1

Analiza SWOT dla rolnictwa, w tym przetwórstwa województwa dolnośląskiego

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - ponadprzeciętne warunki klimatyczno-glebowe dla produkcji rolniczej, - ponadprzeciętne zasoby wodne, 	<ul style="list-style-type: none"> - duże zróżnicowanie warunków klimatyczno-glebowych - zaniedbania w gospodarce wodnej,
<ul style="list-style-type: none"> - wysoka jakość kapitału ludzkiego wśród młodych rolników - optymalne zasoby pracy w relacji do wielkości gospodarstw i struktury produkcji, - dostępność pracowników z zagranicy w okresach prac sezonowych, - duże zasoby pracy w gospodarstwach mniejszych obszarowo umożliwiające uruchamianie produkcji pracochłonnych np, rolnictwa ekologicznego, ogrodnictwa, zielarstwa, 	<ul style="list-style-type: none"> - starzenie się rolników, brak następców, - migracja młodych członków rodzin rolniczych do miast i innych sektorów gospodarki, - niedobór pracowników w okresach największego zapotrzebowania,
<ul style="list-style-type: none"> - dobre wyposażenie w maszyny i urządzenia w gospodarstwach średnich i dużych, - wysokie zasoby kapitału w gospodarstwach wysokotowarowych, - większa niż przeciętna średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego, 	<ul style="list-style-type: none"> - budynki gospodarcze wymagające modernizacji, - wysoki poziom zużycia maszyn i urządzeń w gospodarstwach mniejszych obszarowo, - braki kapitału finansowego w gospodarstwach małych i średnich, - nieefektywne wykorzystanie kapitału finansowego w gospodarstwach wielkoobszarowych, - niekorzystna struktura obszarowa, - nadmierne procesy koncentracji gruntów,
<ul style="list-style-type: none"> - koncentracja produkcji zwierzęcej, - dynamiczny rozwój produkcji roślinnej (zboża, rzepak), - dynamiczny rozwój gospodarstw ekologicznych, - duża dostępność produktów regionalnych - rozwój nasiennictwa na Dolnym Śląsku, - potencjał gospodarstw umożliwiający uruchamianie produkcji produktów regionalnych o wysokich parametrach jakościowych, - możliwości rozwoju produkcji sadowniczej i warzywniczej, zwłaszcza nasadzeń i upraw ciepłolubnych (np, winnice) - dynamiczny rozwój pszczelarstwa, 	<ul style="list-style-type: none"> - regres produkcji zwierzęcej, - obniżenie jakości produkcji zwierzęcej związanej z koncentracją zwierząt, - mała liczba produktów regionalnych i ekologicznych, - monokultury zbożowo-rzepakowe utrudniające właściwy płodozmian - słabo rozwinięta produkcja zielarska, - niska konkurencyjność produkcji ogrodniczej w porównaniu do innych regionów kraju, - niska świadomość ekologiczna,

<ul style="list-style-type: none"> - współpraca rolników z służbami doradczymi, - rozwój grup producentów rolnych, - wysokotowarowe gospodarstwa rolne zdolne do współpracy z ośrodkami badawczymi i wdrażania innowacji, - funkcjonowanie klastrów mogących stanowić wzór dla dalszego sieciowania w rolnictwie i przetwórstwie, 	<ul style="list-style-type: none"> - niska skłonność rolników do wspólnego działania,
<ul style="list-style-type: none"> - wysoka jakość żywności wytwarzanej w zakładach przemysłu spożywczego, - rozwój produkcji żywności funkcjonalnej w branżach: piekarsko-cukierniczej i wód mineralnych, - dobrze wykształcona kadra menadżerska i inżynierska w zakładach przemysłu spożywczego, - funkcjonowanie kilku dużych konkurencyjnych zakładów przetwórczych. 	<ul style="list-style-type: none"> - dominacja firm mikro i małych, co wskazuje na silne rozproszenie przetwórstwa i jego niską konkurencyjność, - ograniczone możliwości inwestycyjne i badawczo-rozwojowe MŚP wynikające z braku własnego kapitału, - niski poziom kooperacji pomiędzy jednostkami agrobiznesu, - niedobory surowcowe z lokalnej bazy surowcowej, - niska skłonność do innowacji firm sektora spożywczego, - znaczący spadek liczby działających podmiotów gospodarczych związanych z rolnictwem oraz podmiotów nowo zarejestrowanych.

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> - transgraniczne położenie regionu gwarantujące łatwy dostęp do rynków zbytu, - sprawne instytucje otoczenia rolnictwa, - wzrost dochodów ludności, - zwiększony popyt konsumpcyjny na produkty rolne, - silnie zurbanizowany region o potencjalnie dużej liczbie konsumentów, - zwiększenie dynamiki eksportu, - zwiększenie popytu i świadomości na produkty ekologiczne i regionalne, - wzrost popytu na rynkach zagranicznych na produkty żywnościowe, - członkostwo województwa dolnośląskiego w europejskiej sieci regionalnego dziedzictwa kulinarnego, - wsparcie finansowe gospodarstw z unii europejskiej w ramach WPR, - korzystny system kredytowania rolnictwa, - sprzedaż bezpośrednia i rolniczy handel detaliczny, - rozwój rynków rolnych, - nasilenie kampanii promocyjnych, - wzrost dochodów ludności i zmiana systemu podatkowego, - istnienie silnego ośrodka naukowo-dydaktycznego, rosnąca świadomość społeczeństwa dotycząca ich postaw żywieniowych, - realizowane programy propagujące prozdrowotne postawy żywieniowe konsumentów, - wprowadzenie nowych gatunków roślin uprawnych (soja), warzywnych (szparagi, szpinak) i ich przetwórstwo, - zmieniające się trendy modeli żywienia i konsumpcji żywności . 	<ul style="list-style-type: none"> - niewystarczająca pomoc państwa po klęskach żywiołowych, - silna konkurencja rynków globalnych i firm globalnych, - niska świadomość konsumentka dotycząca jakości produktów żywnościowych, - niekorzystny system podatkowy, - postępująca marginalizacja przemysłu rolno- spożywczego, - niewystarczające nakłady na działalność badawczo-rozwojową, - ograniczenia budownictwa zagrodowego wynikające z planu zagospodarowania przestrzennego, - niekorzystny system certyfikacji produktów regionalnych, - zagrożenie dla produkcji rolniczej w regionach oddziaływania przemysłu uciążliwego dla środowiska.

Rozwój funkcjonalny i przestrzenny obszarów wiejskich

Zróznicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich

Ze względu na znaczne zróżnicowanie warunków przyrodniczo-ekonomicznych obszarów wiejskich w ramach „Strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego” opracowanej przez Urząd Marszałkowski we Wrocławiu w roku 2000, wyodrębnionych zostało 5 regionów funkcjonalnych obszarów wiejskich (subregionów funkcjonalnych), przy czym każdy subregion został wydzielony na podstawie posiadanych zasobów oraz pełnionych funkcji wiodących (mapa 1).

Mapa 1. Województwo dolnośląskie z podziałem na regiony funkcjonalne obszarów wiejskich

Źródło: Studia nad rozwojem Dolnego Śląska, 2001, Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, Nr 5, Wrocław, s. 21-22.

Region I (intensywnego rolnictwa): cechuje się dobrym i średnim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. Posiada najlepsze warunki do rozwijania intensywnego, towarowego rolnictwa ze wszystkich regionów funkcjonalnych. Wskazuje na to wyższy wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej gmin regionu I w porównaniu do średniego w województwie i kraju.

Region II (rolniczo-przemysłowy): posiada niski i średni poziom rozwoju społeczno- gospodarczego oraz słabe i średnie warunki rozwoju. Walory przyrodnicze regionu rolniczo-przemysłowego, a także rozwijające się w nim usługi agroturystyczne predestynują go do lokalizacji turystyki i rekreacji kwalifikowanej oraz rozwoju rolnictwa ekologicznego i produkcji rybackiej.

Region III (przemysłowo-turystyczno-rekreacyjny): charakteryzuje się niskim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego i średnimi warunkami rozwoju. Podstawowym źródłem utrzymania ludności zamieszkującej ten region powinno być świadczenie usług rekreacyjno-turystycznych, a w dalszej kolejności działalność przemysłowa i rolnicza. Wynika to ze względu na niską jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, ale wysoka

wartość środowiska przyrodniczego. Rolnictwo w tym regionie powinno być ekstensywne lub specjalistyczne, ukierunkowane w produkcji roślinnej na sadownictwo oraz produkcję roślin włóknistych, warzyw i ziół, a w produkcji zwierzęcej na hodowlę bydła i owiec.

Region IV (rolniczo-przemysłowy): cechuje się dobrym i średnim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego oraz posiada dobre i średnie warunki rozwoju. Region rolniczo- przemysłowy obejmuje obszar będący w oddziaływaniu przemysłu miedziowego. Charakteryzuje się dobrymi warunkami zarówno klimatycznymi, jak i glebowymi dla rozwoju rolnictwa. Obszary wiejskie znajdujące się na terenie regionu IV powinny być ukierunkowane na rozwój funkcji rolniczych i bezpośrednio związanych z rolnictwem.

Region V (rolniczo-przemysłowo-rekreacyjny): charakteryzuje się niskim i średnim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego oraz słabymi i średnimi warunkami rozwoju. Szansę na rozwój w tym regionie funkcjonalnym mają: ekstensywne oraz średnio intensywne rolnictwo, przemysł bazujący na surowcach lokalnych oraz rekreacja kwalifikowana.

Tabela 1. Modele rozwoju wielofunkcyjnych gmin dolnośląskich

		Dynamika urbanizacji		
		1	2	3
Poziom zurbanizowania	1	Model I Ekstensywny z dominującą funkcją rolniczą	Model II Wychodzenia z monofunkcji rolniczej w kierunku peryferyjnego rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych i ochrony krajobrazu	
	2	Model III Aktywizacji małych miast	Model IV Przyspieszonej aktywizacji lokalnej	Model V Rozwoju wielokierunkowego powiązanego z lokalnymi ośrodkami wzrostu
	3	Model VI Restrukturyzacyjno- dywersyfikacyjny	Model VII Przyspieszonego rozwoju wielokierunkowego	Model VIII Równoważenia rozwoju

Źródło: B. Kutkowska, H. Łabędzki, M. Struś: 2011, *Modele rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich na przykładzie Dolnego Śląska Wieś i Rolnictwo*, nr 2 (151). S. 76- 98.

Postępujące procesy urbanizacji terenów wiejskich przyczyniają się do różnicowania funkcji tych obszarów w kierunku rozwoju wielofunkcyjnego. W toku badań na podstawie wartości syntetycznego wskaźnika wielofunkcyjności zbiór wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich regionu podzielono na dwie podgrupy: gminy o wyższym i o niższym poziomie wielofunkcyjności. Gminy o wyższym poziomie wielofunkcyjności nazwano wielofunkcyjnymi. W efekcie spośród wszystkich badanych 133 gmin dolnośląskich jako wielofunkcyjne uznano 68. Generalnie wyższy poziom wielofunkcyjności wykazują obszary wiejskie dysponujące relatywnie słabszymi warunkami glebowymi (północna część województwa) oraz glebowo-klimatycznymi (Sudety) do produkcji rolnej. Wyjątkiem od tej reguły są następujące obszary (uznane jako wielofunkcyjne, lecz dysponujące nieco lepszymi warunkami glebowo-klimatycznymi):

- gminy bezpośrednio otaczające Wrocław oraz położone wzdłuż drogi krajowej Wrocław – Kłodzko (Sobótka, Łagiewniki i Ząbkowice Śląskie), jak również gmina położona przy drodze krajowej Wrocław – Lubin (Środa Śląska),
- dwie gminy w pobliżu Wałbrzycha i Świdnicy (Strzegom i Świdnica),
- gmina w pobliżu Jeleniej Góry (Lubań),
- gmina w pobliżu Legnicy (Kunice),

- e) trzy gminy w pobliżu Głogowa (gmina wiejska Głogów, Jerzmanowa i Grębocice),
- f) gmina wiejska Zgorzelec.

W wyniku analiz opracowano osiem modeli gmin wiejskich i miejsko-wiejskich:

Model I – ekstensywny z dominującą funkcją rolniczą

Model ten cechuje zarówno niski poziom zurbanizowania obszaru, jak i niska dynamika urbanizacji. Model I występuje przede wszystkim na obszarach peryferyjnych, odległych od dużych ośrodków miejskich i ważniejszych ciągów komunikacyjnych. Położenie takie sprawia, że dany obszar nie korzysta z renty położenia oraz możliwości kooperacji z silnym ośrodkiem miejskim wzmacniającym atrakcyjność inwestycyjną obszaru. Oddalenie od wiodących miast i szlaków komunikacyjnych sprawia także, iż tereny te nie są atrakcyjnym miejscem lokalizowania inwestycji mieszkaniowych, a tym samym poziom ich urbanizacji jest niski. Obszary te cechuje dominująca funkcja rolnicza, przy jednoczesnych brakach infrastrukturalnych, co ogranicza rozwój innych funkcji, zwłaszcza gospodarczych. Brak perspektyw rozwojowych powoduje odpływ młodych ludzi z tych terenów, a tym samym następuje starzenie się społeczeństwa. Siła tych obszarów tkwi w ich peryferyjności. W przyszłości oddalenie od miast może być atutem decydującym o wyborze miejsca zamieszkania. Stosunkowo niska cena ziemi może dodatkowo wzmacniać procesy urbanizacyjne. Jednak wymagane są wcześniejsze inwestycje w rozwój lokalnej infrastruktury oraz działania zmierzające do powstrzymania migracji z tych terenów. Lokalny potencjał społeczno-gospodarczy należy wzmacniać poprzez aktywizację społeczności np. w ramach programu Odnowy wsi. Specyfika obszarów sprawia, że ich rozwój początkowo może opierać się wyłącznie na endogenicznych czynnikach wzrostu. Należy preferować młodych ludzi zamierzających rozwijać rolnictwo ekologiczne. W przyszłości należy również dążyć do wykorzystania swojego zapóźnienia poprzez pozyskiwanie nowych mieszkańców zdolnych do pracy na odległość, a więc mogących mieszkać w oddaleniu od miejsca pracy.

Model II – wychodzenia z monofunkcji rolniczej w kierunku rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych i ochrony krajobrazu

Model ten charakteryzuje się niskim poziomem zurbanizowania i przeciętną lub wysoką dynamiką urbanizacji. Znajduje zastosowanie w przypadku obszarów peryferyjnych, z dużym znaczeniem rolnictwa i znacznym udziałem prawnie chronionych terenów o wysokich walorach środowiskowych. Sytuacja taka powoduje, że możliwości rozwoju tych gmin są ograniczone.

Obszary prawnie chronione utrudniają, a w określonych przypadkach wręcz uniemożliwiają, lokalizacje potencjalnych inwestycji. Utrudniony jest także rozwój budownictwa mieszkaniowego. Wprawdzie występowanie terenów o wysokich walorach przyrodniczych daje możliwość rozwoju turystyki, jednakże jest to sytuacja skomplikowana.

Po pierwsze, tereny te nie posiadają atrakcji turystycznych powszechnie znanych, będących „magnesem” dla turystów. Po drugie, brakuje działań w zakresie marketingu turystycznego promującego dany obszar. Po trzecie, oddalenie od Wrocławia i braki w infrastrukturze utrudniają ruch turystyczny. Dodatkowo nadmierny rozwój turystyki może doprowadzić do degradacji terenów decydujących o atrakcyjności miejsca. W rezultacie niniejszy model powinien być oparty na rozwoju ekoturystyki i agroturystyki, adresowanej do średniozamożnego i zamożnego turysty.

Oferta musi zostać skierowana do ludzi młodych, świadomych ekologicznie, preferujących aktywny wypoczynek z dala od głównych szlaków turystycznych. Turystyka powinna mieć charakter elitarny, a nie masowy. Szansą rozwoju obszaru jest tworzenie wzajemnych więzi i kooperacji pomiędzy gospodarstwami agroturystycznymi i wspólne zabieganie o turystów.

Wynikająca z kooperacji specjalizacja gospodarstw agroturystycznych pozwoliłaby obniżyć koszty ich funkcjonowania. Docelowo wskazane byłoby utworzenie klastra agroturystycznego. Działaniom tym powinna towarzyszyć intensywna promocja obszaru oraz inwestycje w infrastrukturę. Lokalna produkcja powinna

zaspokajać potrzeby odwiedzających i bazować na miejscowych zasobach. Uzupełnieniem dla turystyki pozostanie rolnictwo, przy czym preferowane powinny być gospodarstwa ekoturystyczne. Gospodarstwa te muszą poszerzać swoją ofertę o własną produkcję wyrobów spożywczych. Dodatkowo należy wspierać odrodzenie rzemiosła wiejskiego, zaniedbanego w procesie przemian. Podsumowując, model ten wymaga działań zmierzających do wzrostu świadomości samych mieszkańców oraz kreowania bodźców do działalności ekologicznej i rzemieślniczej. Równocześnie specyfika obszaru, w tym potrzeba zachowania zasobów naturalnych sprawia, że należy ograniczać rozwój budownictwa mieszkaniowego. Pamiętać przy tym należy, że turystyka, rolnictwo i rzemiosło generują ograniczoną liczbę miejsc pracy, w konsekwencji nadmierny napływ ludności może negatywnie odbić się na lokalnym rynku pracy. W niniejszym modelu istotnym elementem aktywizującym rozwój lokalny.

Model III – aktywizacji małych miast

Model aktywizacji małych miast cechuje się przeciętnym poziomem zurbanizowania i niską dynamiką urbanizacji. Na Dolnym Śląsku według tego modelu mogą rozwijać się przede wszystkim takie gminy, jak Międzyzlesie, Międzybórz, Brzeg Dolny, Syców i Węgliniec. Są to tereny o potencjalnie dobrym położeniu i określonych tradycjach gospodarczych. W rezultacie poziom ich zurbanizowania nie jest najniższy, jednak w procesie transformacji ich rozwój został zahamowany i postępuje ich marginalizacja.

W modelu tym mamy do czynienia ze stagnacją małych miast, dlatego też głównym zadaniem prorozwojowym jest ponowne wyzwolenie przedsiębiorczości wśród lokalnej społeczności. W dominującym ośrodku miejskim powinny być zakładane inkubatory przedsiębiorczości, funkcjonujące w strukturach urzędu gminy w oparciu o istniejący niezagospodarowany majątek.

Innym rozwiązaniem, o ile tylko pozwalają na to miejscowe warunki, jest lokowanie w miastach parków przemysłowych, wykorzystujących potencjał (majątek) istniejących już zakładów przemysłowych. Dotyczy to zwłaszcza terenów zajmowanych przez przemysł ciężki, przeżywający dziś niejednokrotnie regres. Działania te powinny ponownie wyzwolić lokalną przedsiębiorczość, a poprzez wzajemną kooperację budować konkurencyjność całego obszaru.

Model IV – przyspieszonej aktywizacji lokalnej

Model ten cechuje się przeciętnym poziomem zurbanizowania i przeciętną dynamiką urbanizacji. Zastosowanie znajduje on przede wszystkim w przypadku gmin posiadających potencjał gospodarczy i społeczny, który należy właściwie wykorzystać. Szansą dla tych obszarów w pierwszej kolejności jest rozwój infrastruktury technicznej w oparciu o środki unijne. Infrastruktura ta powinna, z jednej strony, podnieść poziom życia mieszkańców, a z drugiej – usprawnić połączenia komunikacyjne z najważniejszymi ośrodkami gospodarczymi i akademickimi regionu.

Położenie tych obszarów sprawia, że będą one przede wszystkim rozwijać się w oparciu o lokalne przedsiębiorstwa kooperujące między sobą. Pamiętając, że przedsiębiorczość jest dobrem komplementarnym, stwierdzić należy, iż najlepszy efekt przyspieszenia rozwoju można osiągnąć dzięki kooperacji przedsiębiorstw.

Dlatego też szansą rozwoju tych obszarów są sieci będące potencjalnym źródłem efektów mnożnikowych. Wprawdzie skupiska firm wymagają najczęściej wystąpienia efektu aglomeracji, jednak należy także dążyć do ich powstania na terenach peryferyjnych i semiperyferyjnych. Przy rozwoju powinna zostać wykorzystana tradycja lokalnej przedsiębiorczości, wpływająca niejednokrotnie na specjalizację branżową. Na bazie tego doświadczenia preferowane byłoby tworzenie klastrów, np. producentów stolarki okiennej, mebli itp.

Możliwe jest także tworzenie klastrów turystycznych. Kształtowaniu się takich formalnych i nieformalnych powiązań gospodarczych służą inkubatory przedsiębiorczości, w tym Wiejski Inkubator Przedsiębiorczości oraz strefy aktywności gospodarczej.

Jednym z możliwych rozwiązań aktywizujących przedsiębiorczość jest utworzenie Wiejskich Inkubatorów Przedsiębiorczości opartych na współpracy Uniwersytetu Przyrodniczego, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego i gmin. Istota przedsięwzięcia sprowadzałaby się do wykorzystania wiedzy i doświadczenia pracowników naukowych oraz istniejącej infrastruktury wiejskiej, będącej w posiadaniu urzędów

gmin. Możliwość wykorzystania np. świetlic wiejskich jako miejsca prowadzenia działalności gospodarczej umożliwiłaby aktywizację ludności na najniższym szczeblu oraz ograniczałaby koszty funkcjonowania przedsiębiorstwa. Przedsiębiorstwa funkcjonujące w jednym miejscu powinny wykazywać większą skłonność do kooperacji, a tym samym budować pożądane we współczesnej gospodarce powiązania sieciowe. W przypadku braku odpowiedniej infrastruktury należałoby zwalniać z podatku od nieruchomości przedsiębiorców, którzy zakładaliby mikroprzedsiębiorstwa we własnych lokalach.

Model V – rozwoju wielokierunkowego powiązanego z lokalnymi ośrodkami wzrostu

Model ten cechuje się przeciętnym poziomem zurbanizowania oraz wysoką dynamiką urbanizacji. Model ten adekwatny jest do rozwoju obszarów wiejskich zlokalizowanych w sąsiedztwie stosunkowo dużych miast dysponujących potencjałem gospodarczym. Rozwój tych terenów organicznie związany jest z pozycją dominującego miasta. Stanowią one dla miasta w dużej mierze zaplecze siły roboczej.

Jednocześnie sąsiedztwo to umożliwia lokalnym przedsiębiorstwom nawiązywanie więzi kooperacyjnych z podmiotami zlokalizowanymi w mieście, w tym w utworzonych strefach aktywności gospodarczej, parkach przemysłowych, inkubatorach przedsiębiorczości. Bliskość ważnego ośrodka miejskiego umożliwia mieszkańcom zdobycie wyższych kwalifikacji włącznie z ukończeniem szkoły wyższej. Wyższe kwalifikacje dają szansę na inwestycje zewnętrzne na tych obszarach.

Działania lokalnych władz winny koncentrować się na aktywizowaniu miejscowych przedsiębiorców i umożliwianiu im współpracy z podmiotami zlokalizowanymi w mieście.

Przedstawione powyżej rozwiązanie docelowo powinno doprowadzić do powstania najbardziej pożądanej formy organizacji przemysłu, jaką jest tzw. okręg Marshalla. Opiera się on na małych i średnich przedsiębiorstwach pozostających w zależnościach kooperacji i konkurencji. Liczne środowisko konkurujących podmiotów oraz wykwalifikowany i mobilny personel gwarantujący dyfuzję wiedzy, przekształcającej się w dobro klubowe, zapewniają rozwój obszaru. Samorząd terytorialny musi silnie zaangażować się w rozwój terytorium, tworząc otoczenie instytucjonalne ułatwiające działania sektora prywatnego. Szansą dla rozwoju tych terenów jest również budownictwo mieszkaniowe związane z niższymi cenami gruntów. Na części tych obszarów powinno rozwijać się także intensywnie rolnictwo zaopatrujące w żywność ośrodki miejskie.

Model VI – restrukturyzacyjno-dywersyfikacyjny

Model ten cechuje się wysokim poziomem zurbanizowania oraz niską dynamiką urbanizacji. Z przeprowadzonych badań wynika, że niniejszy model rozwoju adekwatny jest dla gmin Bogatynia i Polkowice. Wysoki stopień zurbanizowania tych gmin wynika przede wszystkim z rozwoju przemysłu wydobywczego (węgla brunatnego i miedzi). Przedsiębiorstwa działające w branżach wydobywczej i przetwórczej węgla oraz miedzi przez lata były atrakcyjnym pracodawcą i przyciągały pracowników z innych terenów Dolnego Śląska i kraju. Model ten znajduje zastosowanie także do innych regionów w Polsce, tam gdzie dominuje monokultura gospodarcza, związana zwłaszcza z przemysłem wydobywczym i ciężkim.

Potrzeba opracowania nowego modelu rozwoju dla tych obszarów wynika ze stopniowego wyczerpywania się istniejących zasobów oraz z widocznych dążeń do preferowania rozwiązań przyjaznych dla środowiska naturalnego, co może skutkować spadkiem popytu na tradycyjne surowce, np. węgiel. Dodatkowo historia zagłębia wałbrzyskiego jasno wskazuje, z jakimi problemami ekonomicznymi i społecznymi mogą borykać się lokalne i regionalne władze, jeżeli odpowiednio wcześniej nie opracują i nie wdrożą alternatywnych ścieżek rozwoju.

Atutem tych obszarów jest wysoki poziom zurbanizowania oraz doświadczenie lokalnej społeczności w pracy poza rolnictwem. Warunki takie stwarzają w pierwszej kolejności możliwość rozwoju przemysłu na tych obszarach. Działania takie pozwoliłyby wykorzystać dotychczasowe kwalifikacje mieszkańców oraz zaoszczędziłyby niepokojów, jakie towarzyszą radykalnemu przekwalifikowaniu się pracowników. Charakter dotychczasowej działalności gospodarczej na tych obszarach sprawi, że społeczeństwo będzie prawdopodobnie mniej skłonne do protestów przeciwko nowym inwestycjom w imię ochrony środowiska.

Pożądaną działalnością władz w celu dywersyfikacji gospodarki jest zabieganie o tworzenie podstref specjalnych stref gospodarczych oraz powoływanie lokalnych (gminnych) stref aktywności gospodarczej. Ważne jest również, aby lokalne władze preferowały inwestycje pozwalające zagospodarować już istniejący majątek, równocześnie chroniąc go (np. poprzez nowe przeznaczenie) od dewastacji. Majątek taki jest niejednokrotnie spuścizną historyczną tych obszarów i jako taki powinien pozostać zachowany dla przyszłych pokoleń. Specyfika tych obszarów sprawia, że dalsza ich urbanizacja nie jest wskazana, gdyż można przypuszczać, że nawet intensywny rozwój przemysłu na tych obszarach nie zrekomensuje ostatecznie utraty miejsc pracy związanych z ograniczaniem działalności dominujących branż. Nasilenie procesów urbanizacyjnych mogłoby doprowadzić w przyszłości do wzrostu bezrobocia.

Model VII – przyspieszonego rozwoju wielokierunkowego

Model ten charakteryzuje się wysokim poziomem zurbanizowania i przeciętnym poziomem dynamiki urbanizacji. Obszary rozwijające się według powyższego modelu zlokalizowane są wokół najważniejszych miast regionu (zwłaszcza Wrocławia) oraz przy istotnych arteriach komunikacyjnych. Wysoki poziom zurbanizowania jest następstwem długotrwałej współpracy z ośrodkiem miejskim. Równocześnie przeciętne tempo urbanizacji wynika z faktu, że obszary te nie były preferowane przy wyborze lokalizacji inwestycji oraz miejsca zamieszkania. Jednak w miarę jak wyczerpują się tereny preferowane przez inwestorów, rośnie znaczenie tych obszarów. Zjawisko to będzie się nasilać, a więc nastąpi przyspieszony rozwój tych terenów. Rozwój tych obszarów nierozdzielnie związany jest z rozwojem ośrodka wiodącego. Powyższe gminy korzystają z potencjału centrum oraz z chłonności jego rynku. Na obszarach tych w pierwszej kolejności powinna rozwijać się drobna wytwórczość, systematycznie przenoszona z wiodącego ośrodka miejskiego. Działalności te będą otaczały pierścieniem miasto. W drugiej kolejności rozwijane będą usługi, jednak nie związane z wysokimi technologiami. Działania władz powinny koncentrować się na tworzeniu gminnych stref aktywności gospodarczej oraz podstref specjalnych stref ekonomicznych. Równocześnie szansą na rozwój jest także budownictwo mieszkaniowe. Znaczenie rolnictwa systematycznie będzie ograniczane, co jest wskazane i celowe.

Model VIII – równoważenia rozwoju

Model VIII charakteryzuje się wysokim stopniem zurbanizowania oraz wysokim tempem urbanizacji. Powinien on być realizowany przede wszystkim na obszarach zlokalizowanych w sąsiedztwie najważniejszych ośrodków miejskich oraz przy głównych węzłach komunikacyjnych. Można pokusić się o stwierdzenie, że obejmuje on zwłaszcza obszary wiejskie wchodzące w skład aglomeracji miejskich. Gminy te korzystają z renty położenia. Dodatkowo ich sytuację kształtuje efekt synergii, jaką daje potencjał miasta i sieci komunikacyjnej. Model ten może być wdrażany w sytuacji, gdy gmina może kooperować z miastem i korzystać z jego zasobów, zwłaszcza ludzkich. Sprawia to, że obszar jest atrakcyjny zarówno dla inwestorów działających w tradycyjnych branżach, jak i dla firm wysokich technologii oraz przedsiębiorstw usługowych.

Równocześnie gminy mogą podnosić swoją atrakcyjność inwestycyjną poprzez tworzenie gminnych stref aktywności gospodarczej. Korzystna lokalizacja sprawia również, że gminy mogą tworzyć Parki Technologiczne, korzystając z potencjału szkół wyższych. Lokalizacja przy najważniejszych ciągach komunikacyjnych sprzyja rozwojowi firm logistycznych oraz centrów handlowo-rekreacyjnych. Równocześnie na obszarach tych dochodzi do konfliktu funkcji rolniczej z nierolniczymi. W niniejszych gminach znajdują się najwyższej klasy grunty rolne, co w połączeniu z bliskością chłonnego rynku zbytu na produkty rolne w naturalny sposób predestynuje te obszary do rozwoju intensywnego rolnictwa.

Niekontrolowany rozwój gospodarczy zaburza ład przestrzenny tych terenów i ogranicza ich funkcję rekreacyjną oraz mieszkaniową. Wyzwanie, jakie staje przed lokalnymi władzami, to równoważenie rozwoju tych terenów. Należy podjąć próbę pogodzenia rozwoju gospodarczego z częściowym zachowaniem funkcji rolniczych oraz rozwojem budownictwa mieszkaniowego.

Rozwój budownictwa mieszkaniowego zwiększa dochody gmin z tytułu podatku od nieruchomości oraz z udziału w podatku PIT. Tym samym stabilizuje dochody własne gminy i zwiększa jej możliwości inwestycyjne.

Pamiętać jednak należy, że rozwój ten nie może prowadzić do przekształcenia gminy w sypialnię miasta. Za błędną należy uznać obecną jednowymiarową politykę rozwoju tych obszarów, nadmiernie koncentrującą się na przemyśle. Niewskazane jest także tworzenie na tych terenach podstref specjalnych stref ekonomicznych. Polityka taka, z jednej strony, wypacza ideę specjalnych stref ekonomicznych, a z drugiej – sprawia, że inwestorzy nie mają bodźców do inwestowania na obszarach peryferyjnych. W konsekwencji skazuje to obszary peryferyjne na dalszą marginalizację i sprawia, iż Dolny Śląsk rozwija się nierównomiernie.

Biorąc pod uwagę rozkład przestrzenny typów obszarów wiejskich według struktury składowych rozwoju w woj. dolnośląskim **dominuje typ 5 (gminy wielofunkcyjne, wykazujące równowagę sektorów gospodarczych)**. Dobre warunki klimatyczno-glebowe powodują, że prawie ¼ gmin to gminy **typu 2-go (z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego) i typu 3-go (z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie)**. Wokół aglomeracji miejskich (Wrocław, Legnica, Głogów, Wałbrzych) grupują się gminy **typu 6-go (zurbanizowane o zredukowanej funkcji rolniczej) i typu 7-go (silnie zurbanizowane)**.

3.2

Rozwój przestrzenny obszarów wiejskich

Spójność środowiskowa

Obszary przyrodniczo cenne, podlegające ochronie prawnej w myśl ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku (Dz. U. nr 92, poz. 880) w województwie dolnośląskim, zajmują nieco powyżej 18% ogólnej powierzchni regionu. Nie jest ich zbyt dużo w porównaniu do innych województw w kraju, lecz są to tereny o wyjątkowo wysokiej jakości. Obszary chronione obejmują dwa parki narodowe (Karkonoski Park Narodowy i Park Narodowy Gór Stołowych), 66 rezerwatów przyrody, 12 parków krajobrazowych, w tym największy w Polsce powierzchniowo Park Krajobrazowy Doliny Baryczy, 18 obszarów chronionego krajobrazu, 188 użytków ekologicznych i 16 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych (mapa 1). Ponadto na Dolnym Śląsku znajduje się 101 sieci Natura 2000, których obszary często pokrywają się z terenami wydzielonymi, zgodnie z ustawą o ochronie przyrody (mapy: 1, 2, 3).

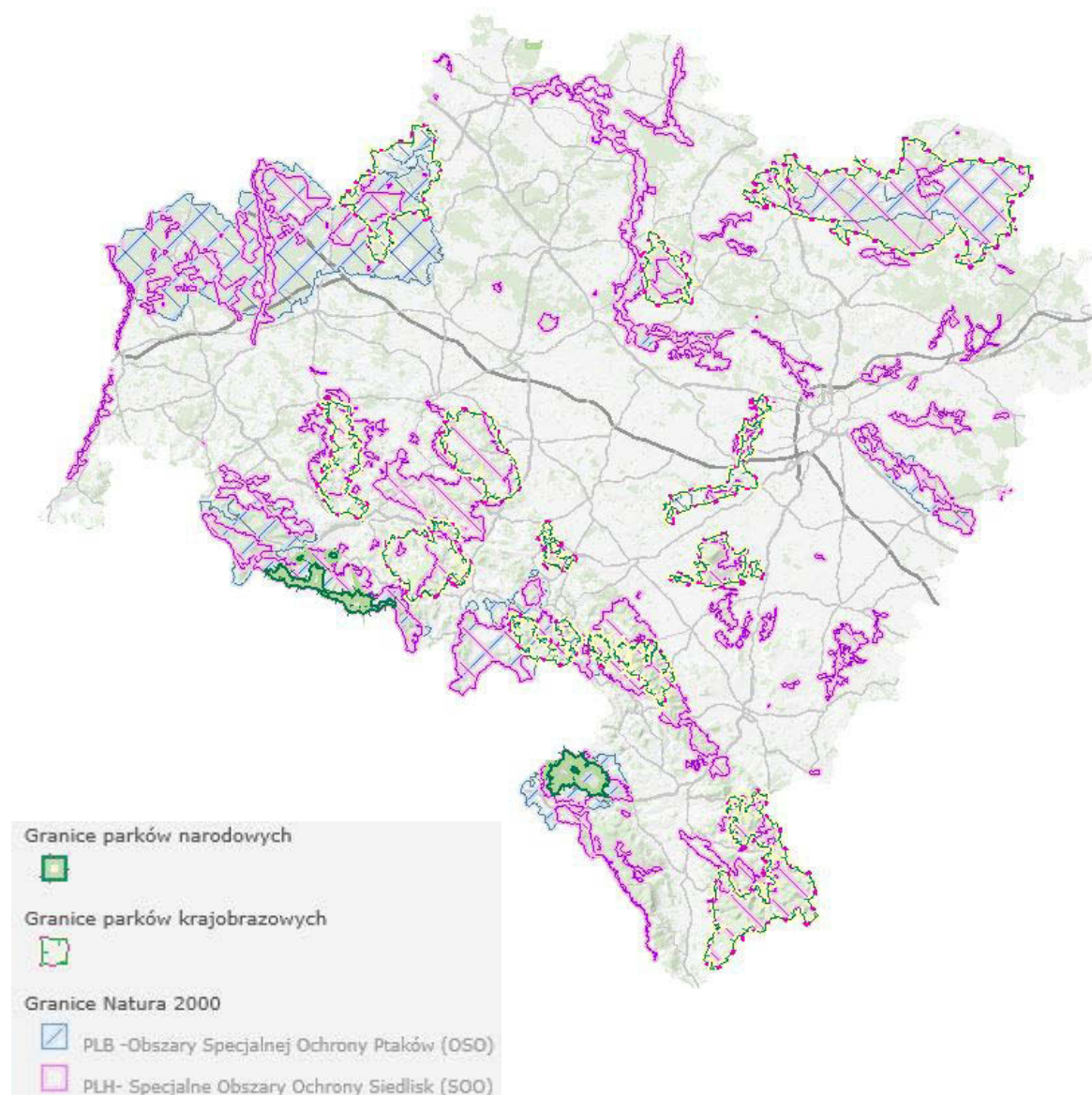
Obszary cechujące się dużą wartością przyrodniczą tworzą zwarte terytoria w regionie. W północnej części województwa znajduje się obszar Parku Krajobrazowego Doliny Baryczy z rezerwatem „Stawy Milickie”. Znajduje się on administracyjnie na terenie powiatów: oleśnickim, milickim, trzebnickim (podregion wrocławski) i średzkim (podregion legnicko-głogowski). Drugi kompleks terenów cennych jest położony w zachodniej części województwa. Są to Bory Dolnośląskie, w tym Puszcza Bolesławiecko-Zgorzelecka, obejmujące zwarte tereny leśne z rezerwatami bagiennymi i Przemkowskim Parkiem Krajobrazowym. Obszary te znajdują się na terenach powiatów: bolesławieckiego, jaworskiego, lubańskiego, lwóweckiego i złotoryjskiego (podregion jeleniogórski). Południe województwa to tereny Sudetów i Podsudeckie z parkami narodowymi, rezerwatami przyrody i licznymi parkami krajobrazowymi. Obejmują one powiaty: jeleniogórski, kamiennogórski, zgorzelecki, złotoryjski, lubański i lwówecki (podregion wałbrzyski). Duże skupisko terenów chronionych znajduje się w powiecie górowskim, gdzie ponad 70% powierzchni to tereny o wysokiej wartości przyrodniczej, milickim (68% powierzchni) oraz kłodzkim (38%) i wałbrzyskim (33%). Na terenie 10% ze 133 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich obszary chronione zajmują większą część powierzchni.

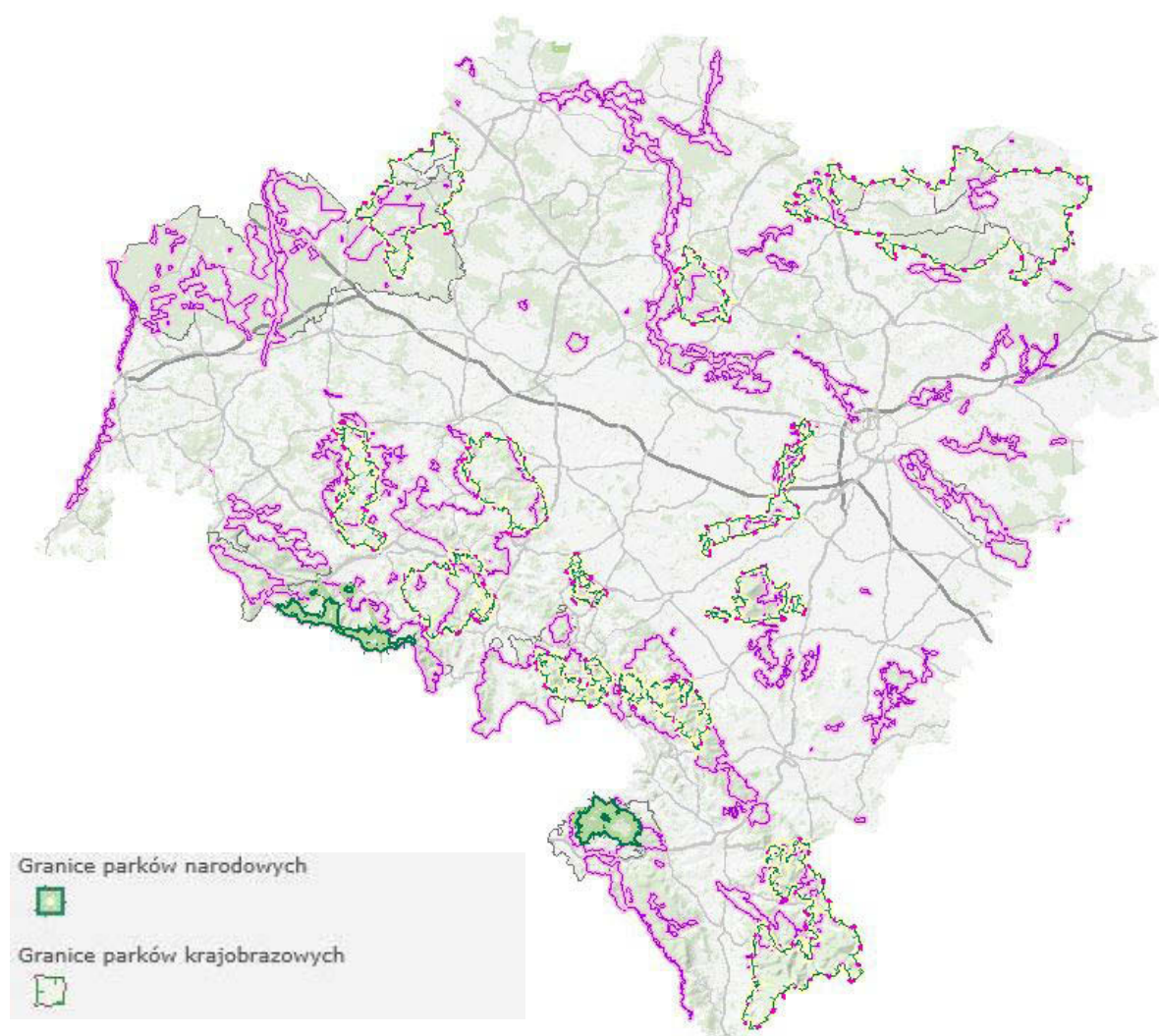
Użytki rolne, zlokalizowane na terenach cennych przyrodniczo, charakteryzują się zazwyczaj bardzo słabymi glebami. Ochrona prawna tych terenów skłania do ich wykorzystania w kierunku rolniczym (ekstensywnym) i turystycznym.

Gminy i powiaty zlokalizowane wzdłuż rzek: Odra i Nysa Kłodzka to tereny zalewowe województwa. W „Strategii rozwoju obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego” z 2000 roku, jako cele szczegółowe podregionów obejmujących tereny prawnie chronione uwzględniono: ochronę środowiska przyrodniczego, rozwój gospodarki leśnej, rozwój funkcji pozarolniczych, w tym turystyczno-wypoczynkowych oraz rozwój i modernizację infrastruktury rekreacyjno-turystycznej i leczniczo-uzdrowiskowej.

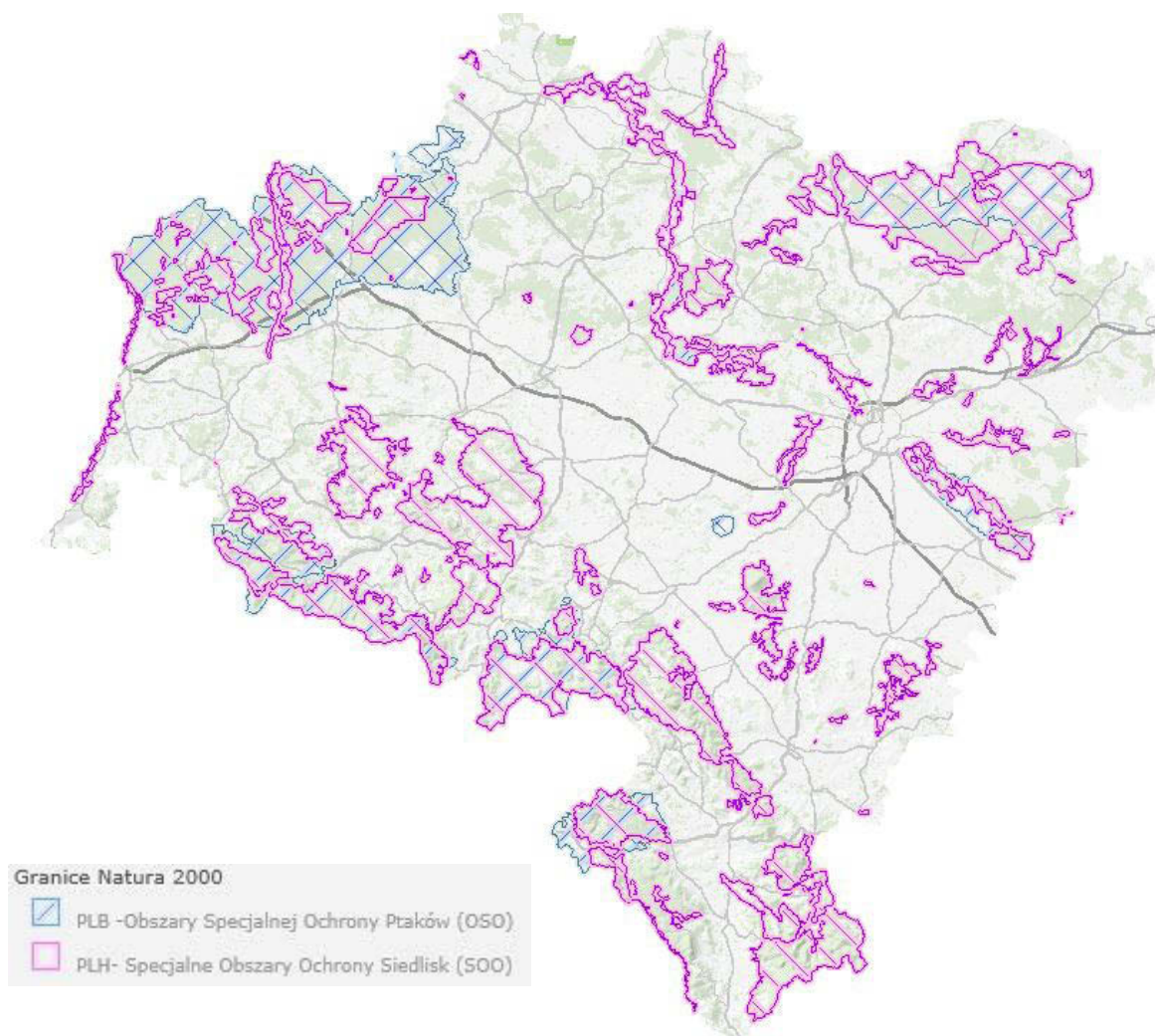
Spójności środowiskowej zagrażać może brak akceptacji społecznej do wyznaczania nowych obszarów o wysokich walorach przyrodniczych podlegających ochronie prawnej, a także niewystarczająca liczba i pojemność zbiorników retencyjnych oraz powierzchnia obszarów zalewowych, wycinkowa regulacja rzek i potoków, jak również zły stan techniczny infrastruktury ochrony przeciwpowodziowej.

Mapa 1. Obszary chronione

Spójność społeczna i gospodarcza¹

Obszary wiejskie na Dolnym Śląsku są silnie zróżnicowane, zarówno pod względem poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, jak również wyposażenia w infrastrukturę techniczną, społeczną i gospodarczą. Wpływ na tę sytuację miała m.in. dominacja neoliberalnego paradygmatu rozwoju sprzyjającego niniejszemu zróżnicowaniu.

Pomimo istotnych zmian, w większości wskaźników charakteryzujących rozwój społeczno-gospodarczy, zmiany poziomu rozwoju zachodziły w sposób nierównomierny i odznaczały się zróżnicowaniem przestrzennym. Poziom nasycenia infrastrukturą techniczną, społeczną i gospodarczą jest wyższy na obszarach wiejskich wchodzących w skład aglomeracji miejskich, co nie sprzyja budowie spójności obszarów wiejskich.

Niemniej jednak, chociaż gminy o najwyższym poziomie rozwoju zlokalizowane były wokół aglomeracji miejskich te, w których następował najszybszy rozwój, nie tworzyły zwartej terytorium wokół miast.

Ponad połowę ogółu gmin na Dolnym Śląsku, stanowiły gminy stagnujące. Na ich obszarze zaobserwowano przede wszystkim rozwój rolnictwa i rynku pracy. Ich lokalizacja przestrzenna stwarza warunki do rozwoju turystyki, chociaż potencjał ten nie jest w pełni wykorzystywany.

Gminy regresywne tworzą obszary problemowe w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego i wymagają strategicznej interwencji państwa.

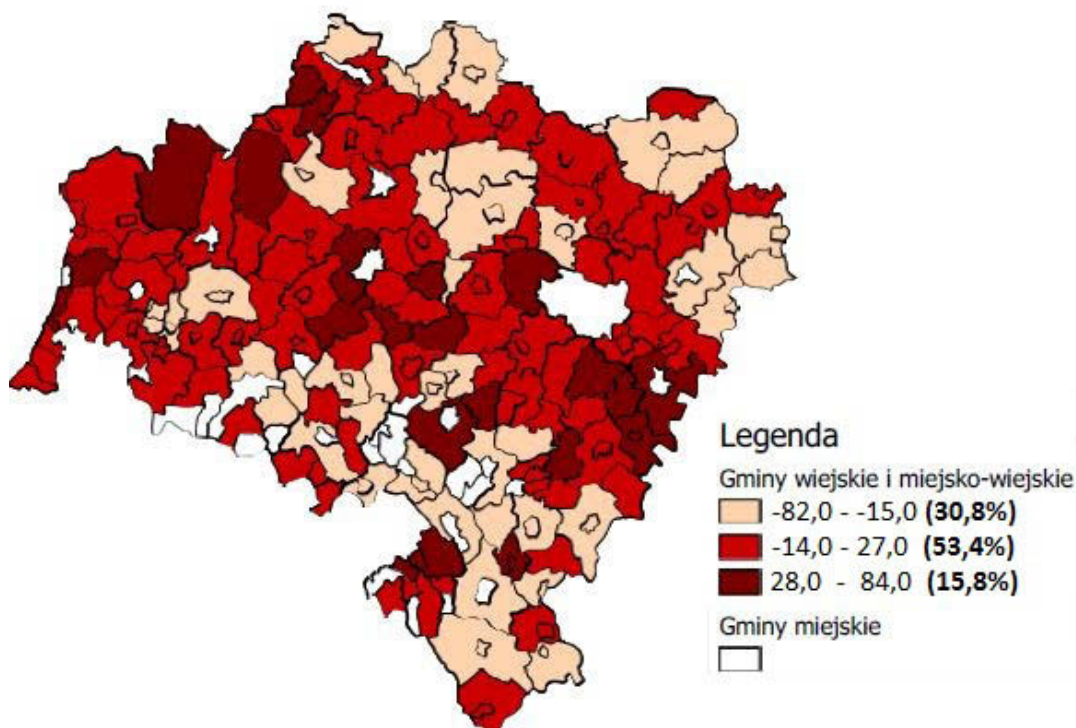
Zmiana poziomu rozwoju gospodarczego w latach 2002-2010 w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego

Dzięki przeprowadzonym badaniom uzyskano zmianę poziomu rozwoju gospodarczego, co przedstawiono na mapie 4. Obszarami najniższego rozwoju gospodarczego są gminy peryferyjne. Zgodnie z teorią rozwoju regionalnego „rdzenia i peryferii” poziom rozwoju gospodarczego sukcesywnie maleje w wyniku oddalania się gmin od dużych ośrodków miejskich. W przypadku Dolnego Śląska są to gminy położone głównie na południu i północy województwa (łącznie 41 gmin, tj. 30,8% ogółu). Gminy, które osiągnęły wzrost poziomu rozwoju gospodarczego, występowały przestrzennie w formie rozproszonej i stanowiły tylko 15,8% ogółu (20 gmin).

---

¹ W celu określenia zmiany zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, wyznaczono wskaźnik syntetyczny i przy jego wykorzystaniu dokonano delimitacji gmin województwa dolnośląskiego. Analiza zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego została wykonana w oparciu o ustalone wartości liczbowe wybranych cech opisujących poziom rozwoju społeczno-gospodarczego dla wszystkich badanych obiektów (133 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich) w roku 2002 i 2010. W końcowym etapie przeprowadzonych badań dokonano delimitacji obszarów wiejskich Dolnego Śląska na trzy typy gmin, a mianowicie gminy regresywne, stagnujące i progresywne. Do przeprowadzenia niniejszych badań wybrano wskaźniki charakteryzujące m.in. sektor rolniczy, pozarolniczy, rynek pracy, finanse gminy, infrastruktura techniczna, sytuacja demograficzna, aktywność społeczna i kapitał ludzki.

Mapa 4. Zmiana poziomu rozwoju gospodarczego w gminach Dolnego Śląska w latach 2002-2010 [% gmin]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Badane jednostki, które stanowiły przestrzennie najbardziej zwartą grupę, to gminy stagnujące. Ich rozpiętość lokat wynosiła od -14,00 do 27,00. Łącznie zakwalifikowano do nich 72 gminy, co stanowiło ponad 54% ogółu. Występowały one wokół głównych ośrodków miejskich oraz w paśmie przebiegu A4 w kierunku Republiki Federalnej Niemiec oraz drogi S8 w kierunku Warszawy.

Zmiana poziomu rozwoju gospodarczego w najwyższym stopniu zależy od poziomu finansów gminy (0,61) oraz poziomu rozwoju infrastruktury technicznej (0,57). Można przypuszczać, że liczne inwestycje majątkowe samorządów w sieć kanalizacyjną i oczyszczalnie ścieków gwarantowały wzrost poziomu rozwoju gospodarczego. Potwierdza to również analiza korelacji, z której wynika, że wskaźniki takie, jak „ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków (%)” (0,40), „ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej (%)” (0,43), „inwestycje majątkowe gminy na 1 mieszkańca (PLN/osobę)” (0,38), „dochody budżetu gminy w podatku CIT i PIT na jednego mieszkańca (PLN/osobę)” (0,32), oraz „relacja zadłużenia do dochodów gminy (%)” (0,36), najsilniej oddziałują na rozwój gospodarczy lokalnego samorządu.

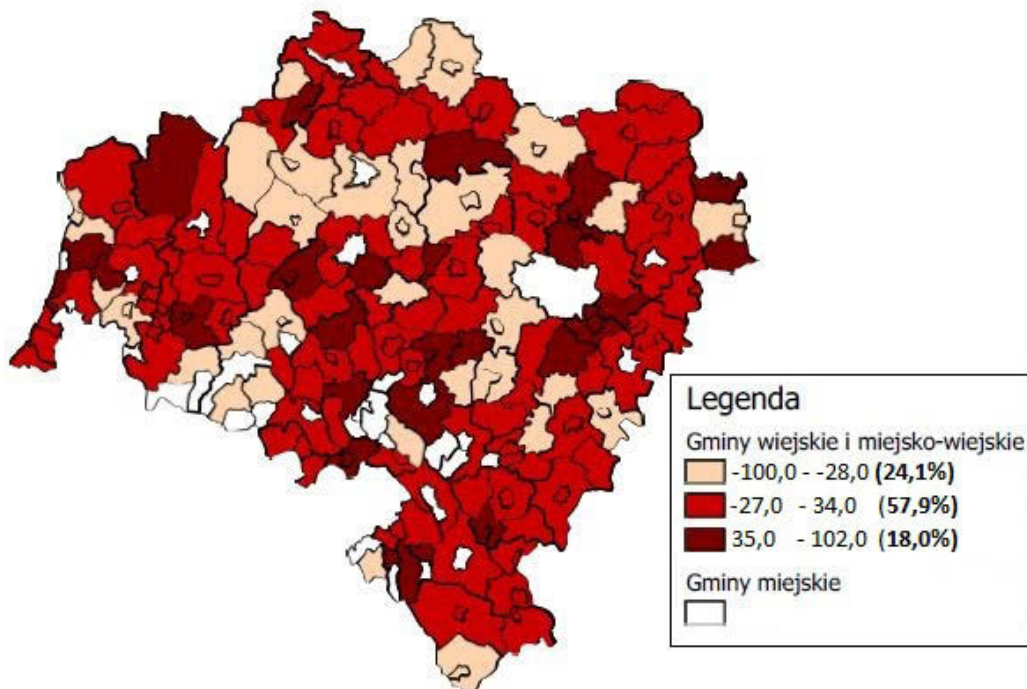
Zmiana poziomu rozwoju społecznego w latach 2002-2010 w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego

Zmiana poziomu rozwoju społecznego gmin wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego (mapa 5), była rozproszona i nierównomierna. Szczególnie niepokojące jest to, że w blisko 30% dolnośląskich gmin nastąpił regres poziomu rozwoju społecznego, co może mieć w przyszłości poważne, negatywne skutki społeczno-gospodarcze. Najbardziej niepokojąca sytuacja występuje w gminach Jeżów Sudecki (-100), Prochowice (-90), Chocianów (-89), natomiast najbardziej korzystna w gminach: Żmigród (+87), Świerzawa (+84) oraz Chojnów (+73).

Gminy, które posiadały najwyższą lokatę zmiany poziomu rozwoju społecznego, nie tworzyły zwartego terytorium, co świadczy o tym, że na jego poziom nie miało wpływu położenie względem głównych ośrodków

wzrostu (np. Wrocławia), ale lokalna polityka samorządu terytorialnego. Gminy te stanowiły blisko 25% ogółu. Wśród nich występowały gminy o najwyższych lokatach, tj. Zgorzelec (+102), Bardo (+94), Świdnica (+91), Stare Bogaczowice i Lubomierz (+84).

Mapa 5. Zmiana poziomu rozwoju społecznego w gminach Dolnego Śląska w latach 2002-2010 [% gmin]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Gminy stagnujące, czyli takie, w których na przestrzeni 8 badanych lat nie odnotowano zmian, stanowiły 27,1%.

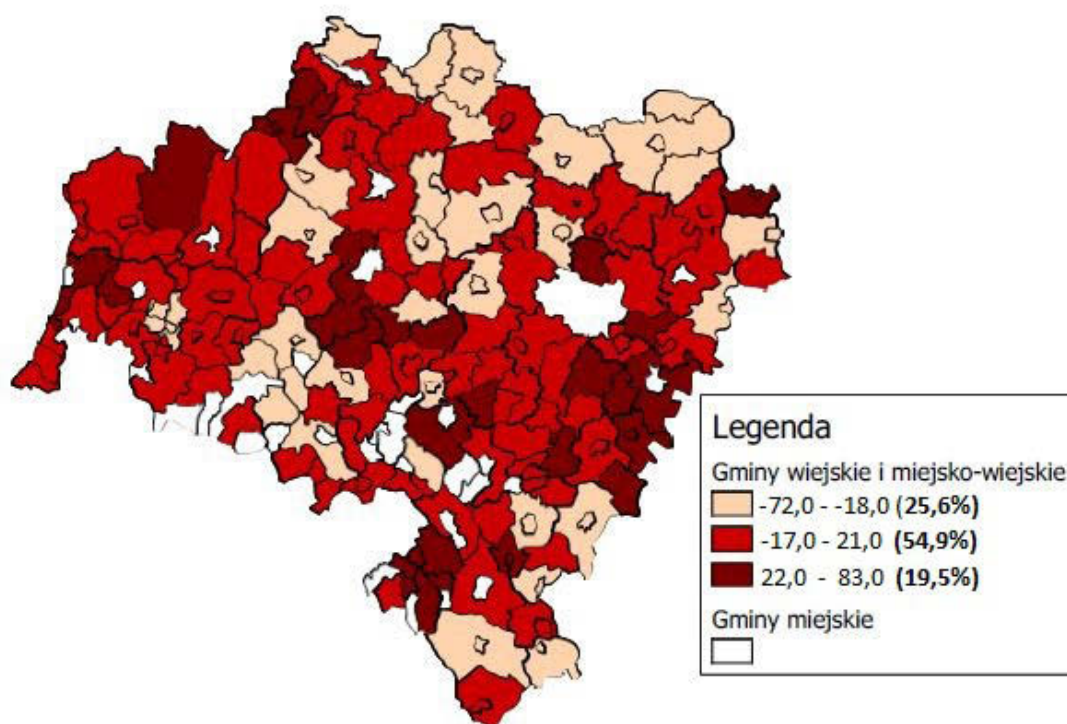
Na zmianę poziomu rozwoju społecznego najwyższy miał wpływ poziom kapitału ludzkiego. Współczynnik korelacji w tym zakresie wyniósł 0,69. Istotne znaczenia miała również aktywność społeczna (0,51).

Delimitacja obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego na gminy regresywne, stagnujące i progresywne

Analiza zmiany poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego doprowadziła do delimitacji dolnośląskich gmin na progresywne, stagnujące i regresywne (mapa 6). Za gminy progresywne uznano te, które poprawiły lokatę pod względem miary syntetycznej poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w roku 2010 w stosunku do roku 2002. Liczyły one 19,5% ogółu badanych (26 gmin). Najliczniejszą grupę stanowiły samorządy stagnujące – 54,9% (73 gminy), natomiast do gmin regresywnych zaliczono 34 obiekty – tj. 25,6% ogółu.

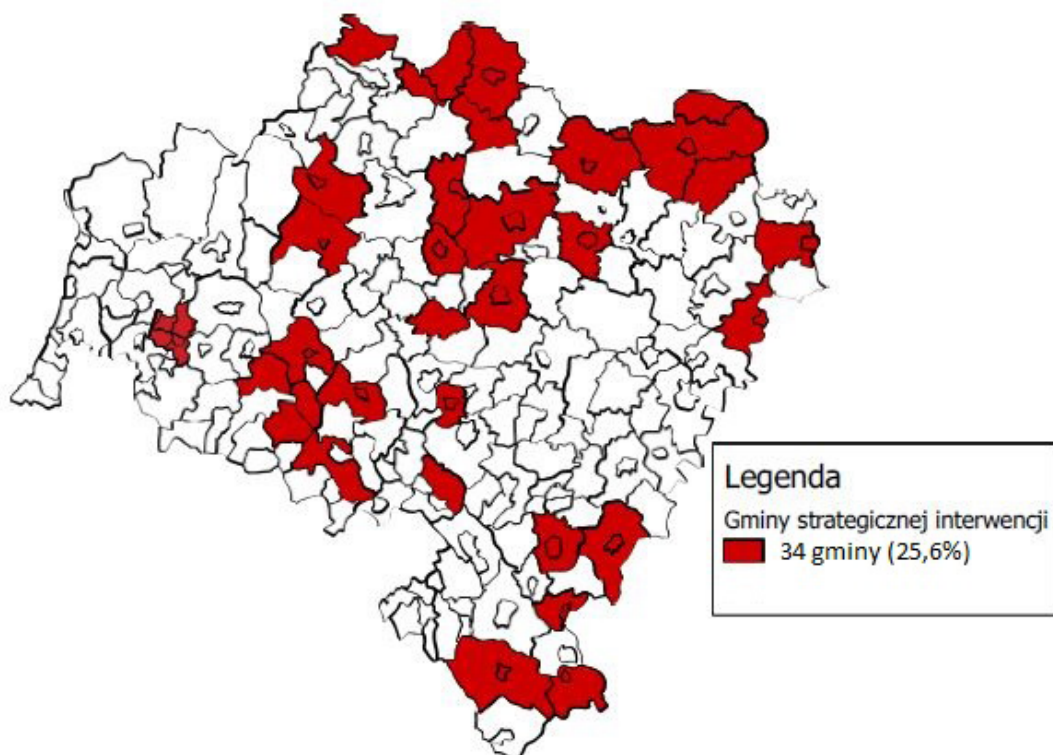
Mapa 6. Zmiana poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w gminach Dolnego Śląska w latach 2002-2010 [% gmin]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W wyniku delimitacji zmiany poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, otrzymano skupienia gmin regresywnych, stagnujących i progresywnych. Przeprowadzone analizy ukazały zmianę zróżnicowania dolnośląskich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, które zdaje się potwierdzać, że gminy najsłabiej rozwinięte są położone najdalej przestrzennie od głównych ośrodków miejskich, natomiast te o najwyższej zmianie poziomu rozwoju koncentrują się głównie wokół dużych miast oraz wzdłuż głównych tras komunikacyjnych (autostrada A4, droga ekspresowa S8).

Mapa 7. Obszary strategicznej interwencji województwa dolnośląskiego [% gmin]

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Gminy, które osiągnęły najwyższe lokaty zmiany poziomu rozwoju i zaliczono je do gmin progresywnych, to: Radwanice (+83), Zgorzelec (+79), Mściwojów (+62), Kondratowice (+56), Osiecznica (+52). Jak już wspomniano, najsłabiej rozwijały się gminy peryferyjne, tj. Jaworzyna Śląska (-72), Pęcław (-62), Góra i Ścinawa (-57) oraz Bystrzyca Kłodzka i Jeżów Sudecki (-54). To właśnie one stanowiły gminy regresywne i uznano je za tereny wymagające strategicznej interwencji państwa (mapa 7).

Gminy, które uplasowały się w środku rozkładu, stanowiły blisko 50% dolnośląskich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Stanowiły one grupę gmin stagnujących.

Zmiana poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego jest silnie skorelowana z komponentem gospodarczym (0,88). Jest to bardzo wysoka korelacja, zatem wraz ze wzrostem poziomu gospodarczego następuje silny wzrost społeczno-gospodarczy gminy. Przeprowadzony rozkład przestrzenny ujawnia również silny związek korelacyjny z sytuacją finansową gminy (0,61) oraz poziomem rozwoju infrastruktury technicznej (0,48).

W najmniejszym stopniu na zmianę poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego wpływa sytuacja demograficzna (0,15) oraz poziom rozwoju sektora rolniczego (0,17).

Wnioski

- Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich w regionie dolnośląskim był zróżnicowany. W roku 2010 gminy o najwyższym poziomie tego rozwoju stanowiły zaledwie 10,5% ogółu wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Ich udział uległ zmniejszeniu o 0,5% w porównaniu do 2002 roku.
- Gminy o średnim poziomie rozwoju stanowiły prawie 32% ogółu gmin, a ich udział zmniejszył się o blisko 10% w porównaniu do 2002 roku.
- Niepokojącym zjawiskiem było zwiększenie się w analizowanych latach o 11% liczby gmin o najniższym poziomie rozwoju. W roku 2010 aż 77 spośród wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich badanego województwa (58% ogółu) charakteryzowało się najniższym poziomem rozwoju społeczno – gospodarczego.
- Zaobserwowane zjawisko polaryzacji gmin w zakresie poziomu rozwoju w przyszłości może skutkować poważnymi, negatywnymi skutkami społeczno-gospodarczymi i w konsekwencji spowoduje dalsze pogłębianie się różnic rozwojowych obszarów wiejskich w regionie dolnośląskim. Analiza przestrzenna ocenianego zjawiska wskazuje, że gminy, które w latach 2002-2010 cechowały się najwyższą lokatą pod względem zmiany poziomu rozwoju społecznego, nie tworzą zwartej terytorium, co świadczy o tym, że na poziom rozwoju nie miało wpływu ich położenie względem głównych ośrodków wzrostu. Dynamiczny rozwój gospodarczy na obszarach wiejskich koncentruje się na obszarach obejmujących gminy o silnym potencjale ekonomicznych. Wpływa to na dalszy wzrost warunków i poziomu życia. Można zatem sądzić, że czynnikami determinującymi zróżnicowanie poziomu rozwoju na obszarach wiejskich były uwarunkowania ekonomiczne.
- Gminy o najwyższym poziomie rozwoju gospodarczego w 2010 roku koncentrowały się wokół głównych ośrodków miejskich. Te o najniższym poziomie występowały peryferyjnie w stosunku do najważniejszych centrów rozwoju w regionie. Zatem można wnioskować, że lokalizacja obszarów wiejskich względem aglomeracji miejskich jest przyczyną różnicowania się poziomów rozwoju.
- W przypadku rozwoju społecznego, jego silny rozwój występował głównie na terenach wiejskich odnotowujących dodatnie saldo migracji, gdzie występowały atrakcyjne warunki społeczne i gospodarcze. Należy również zauważyć, że czynnikami warunkującymi rozwój społeczno-gospodarczy w gminach najsłabiej rozwiniętych były: wysoka aktywność społeczna, wzrost liczby podmiotów gospodarczych oraz gospodarstw rolnych o arealach powyżej 15 hektarów użytków rolnych.

Spis map, rysunków i tabel

I Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich i rolnictwa województwa, wraz z identyfikacją potrzeb i potencjałów rozwojowych

1.1 Ogólne informacje na temat województwa

Rysunek 1. Waloryzacja warunków przyrodniczych produkcji roślinnej w województwie dolnośląskim	10
Tabela 1. Wskaźniki waloryzacji przyrodniczej rolniczej przestrzeni produkcyjnej Dolnego Śląska w ujęciu powiatowym	11
Tabela 2. Rejony występowania najlepszych gleb w województwie dolnośląskim	11

1.2 Szczegółowy opis sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich województwa

1.2.1 Informacje ogólne dotyczące obszarów wiejskich

Tabela 1. Powierzchnia województwa	13
Tabela 2. Powierzchnia według podregionów	14
Tabela 3. Podział administracyjny	14
Tabela 4. Miejscowości według podregionów	15
Tabela 5. Ludność zamieszkała na obszarach wiejskich według podregionów	15
Tabela 6. Gęstość zaludnienia	16
Tabela 7. Odsetek obszarów wiejskich według kierunków wykorzystania	16

1.2.2 Kapitał ludzki na obszarach wiejskich w województwie

Tabela 1. Ludność w województwie dolnośląskim według wieku i płci	17
Tabela 2. Ludność na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego	17
Tabela 3. Wskaźnik obciążenia demograficznego	18
Tabela 4. Urodzenia żywe, zgony i przyrost naturalny na 1000 ludności na obszarach wiejskich	18
Tabela 5. Zgłoszenia nowych sołectw i gmin do programu Odnowy Wsi	19-20
Tabela 6. Liczba stowarzyszeń w woj. dolnośląskim. Stan na: KRS - 2016-12-31; REGON - 2015-12-31	21
Tabela 7. Lokalne grupy działania	22-24

1.2.3 Rynek pracy i przedsiębiorczość

Mapa 1. Stopa bezrobocia rejestrowanego w województwie dolnośląskim na koniec października 2016 roku	25
Tabela 1. Aktywność zawodowa ludności	26
Tabela 2. Dolny Śląsk, Ludność według typu aktywności i miejsca zamieszkania	26
Tabela 3. Dolny Śląsk – obszary wiejskie, Dane o liczbie podmiotów według sekcji i działów Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie	28
Tabela 4. Bezrobotni w powiatach Dolnego Śląska (bez gmin miejskich) – czerwiec 2017 r.	29
Tabela 5. Bezrobotni zarejestrowani według płci i typu (Wymiary: Płeć, Grupy osób)	30
Tabela 6. Ranking osób długotrwale bezrobotnych pozostających w ewidencji PUP na koniec 2016 r. w podziale na wielkie grupy zawodowe	30

1.2.4 Dochody i ubóstwo mieszkańców obszarów wiejskich

Tabela 1. Struktura gospodarstw domowych na Dolnym Śląsku	33
Tabela 2. Miesięczny dochód na osobę – źródła dochodu	33
Tabela 3. Struktura dochodów na miesiąc na osobę	34
Tabela 4. Rodzaje występującego ubóstwa – granice dochodu na miesiąc na gospodarstwo domowe	34
Tabela 5. Zasięg ubóstwa według miejsca zamieszkania kraj, 2015 r.	35
Tabela 6. Zasięg ubóstwa w województwie Dolnośląskim, 2015 r.	35
Tabela 7. Pomoc udzielona ze względu na ubóstwo w 2014-2015 r.	36

1.2.5 Infrastruktura na obszarach wiejskich

Tabela 1. Infrastruktura techniczna województwa dolnośląskiego	44
--	----

1.2.6 Zasoby środowiskowe na obszarach wiejskich i zagospodarowanie przestrzenne

Tabela 1. Obiekty i obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione w woj. dolnośląskim	47
Tabela 2. Specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO) cd	48-49
Tabela 3. Zalesienia (2002-2015)	50-51
Tabela 4. Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronione, według podregionów, w woj. dolnośląskim	52
Tabela 5. Obszary prawnie chronione w 2008 roku w województwie dolnośląskim (% powierzchni ogólnej)	53
Tabela 6. Obszary objęte rewitalizacją, uwzględnione w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w latach 2012-2014	54
Tabela 7. Obszary, na których prowadzone są działania z zakresu rewitalizacji, objęte miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego i ich powierzchnia	55
Tabela 8. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu jeleniogórskiego	58
Tabela 9. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu legnicko-głogowskiego	58
Tabela 10. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu wałbrzyskiego	59
Tabela 11. Analiza terenów inwestycyjnych dla podregionu wrocławskiego	59
Tabela 12. Tereny inwestycyjne na Dolnym Śląsku w ujęciu podregionów	60
Tabela 13. Stan geodezyjny, kierunki i zmiany w wykorzystywaniu powierzchni w województwie dolnośląskim	61
Tabela 14. Powierzchnia wyłączeń gruntów z produkcji rolnej według decyzji wydanych przez UMWD w latach 2007-2013 w podregionach i powiatach	62
Tabela 15. Grunty zdewastowane i zdegradowane (2003, 2015)	63
Tabela 16. Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (2015)	54

1.2.7 Zasoby dziedzictwa kultury na OW

Tabela.1. Grupy artystyczne folklorystyczne według powiatów w 2007 r. i 2015 r.	74
Tabela 2. Domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice. Liczba obiektów według powiatów w 2003 r. i 2015 r.	75

1.3 Diagnoza sytuacji w rolnictwie w danym województwie

1.3.1 Zasoby ziemi rolniczej i struktura jej użytkowania

Rysunek 1. Grunty rolne i leśne wyłączone z produkcji rolniczej i leśnej w województwie dolnośląskim	77
Tabela 1. Struktura użytkowania gruntów ogółem w podregionach i powiatach (2013)	78-79
Mapa 1. Procentowy udział powierzchni UR w powierzchni powiatów	80
Tabela 2. Struktura użytków rolnych w podregionach i powiatach (2013)	81

Mapa 2. Procentowy udział gruntów ornych w powierzchni użytków rolnych powiatów w województwie dolnośląskim.....	82
Mapa 3. Procentowy udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych powiatów w województwie dolnośląskim.....	82
Tabela 3. Powierzchnia wyłączeń gruntów z produkcji rolnej według decyzji wydanych przez UMWD w latach 2007-2013 w podregionach i powiatach.....	83
Mapa 4. Zasoby użytków rolnych wyłączonych z produkcji rolnej w latach 2007-2013 w województwie dolnośląskim	84
Mapa 5. Wielkość powierzchni użytków rolnych wyłączonych z produkcji rolnej w latach 2007-2013 w województwie dolnośląskim	84
Tabela 4. Powierzchnia odlogów i ugorów na gruntach ornych.....	85

1.3.1.1 Dzierżawa rolnicza na Dolnym Śląsku w latach 1992-2013

Tabela. 1. Grunty przejęte przez OT AWRSP Wrocław w latach 1992-1998	86
Tabela 2. Sprzedaż gruntów z Zasobu OT AWRSP Wrocław w latach 1992-1998.....	87
Tabela 3. Powierzchnia gruntów wydzierżawionych z Zasobu OT AWRSP Wrocław w latach 1992-2003	88
Tabela 4. Rozdysponowanie gruntów Zasobu OT AWRSP na powiększenie i utworzenie nowych gospodarstw (stan na 31.12.1998 r.)	88
Tabela 5. Struktura obszarowa dzierżawionych gruntów (stan na 31. 12. 2003 r.).....	89
Tabela 6. Rozdysponowanie gruntów w dzierżawie na powiększenie i utworzenie nowych gospodarstw	90

1.3.2 Środowiskowy wymiar produkcji rolnej

Mapa 1. Występowanie erozji wietrznej i erozji wodnej na Dolnym Śląsku	91
Mapa 2. Potencjalne zagrożenia suszą na Dolnym Śląsku	92

1.3.3 Struktura gospodarstw

1.3.3.1 Struktura obszarowa gospodarstw rolnych

Tabela 1. Liczba i powierzchnia indywidualnych gospodarstw rolnych w latach 1996-2015 na Dolnym Śląsku	95
Tabela 2. Udział grup obszarowych gospodarstw indywidualnych na Dolnym Śląsku w latach 1996-2015 [%]	96
Tabela 3. Średnia powierzchnia UR w gospodarstwach rolnych w latach 2002-2015 [ha]	96
Tabela 4. Gospodarstwa rolne województwa dolnośląskiego według powiatów (2010)	97
Tabela 5. Średnia powierzchnia UR województwa dolnośląskiego według powiatów (2010).....	98

1.3.3.2 Produkcja roślinna

Tabela 1. Powierzchnia zasiewów w województwie dolnośląskim na tle kraju	100
Tabela 2. Zmiany powierzchni zasiewów wybranych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju.....	100
Tabela 3. Zbiory głównych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015 r.).....	101
Tabela 4. Zbiory wybranych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju w latach 2002-2015.....	102
Tabela 5. Plony głównych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015).....	103
Tabela 6. Plony wybranych ziemiopłodów w województwie dolnośląskim na tle kraju.....	104

1.3.3.3 Nasiennictwo na Dolnym Śląsku w latach 2012-2016

Tabela 1. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016.....	105
Tabela 2. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych traw położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016.....	106
Tabela 3. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych soi położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016	107
Tabela 4. Zestawienie liczby i powierzchni plantacji nasiennych facelii położonych w województwie dolnośląskim w latach 2012-2016.....	108

1.3.3.4 Miejsce woj. dolnośląskiego w produkcji ogrodniczej w Polsce

Tabela 1. Udział regionu dolnośląskiego w produkcji ogrodniczej w Polsce (2014 r.).....	110
Tabela 2. Gospodarstwa rolne posiadające sady w województwie dolnośląskim wg grup obszarowych.....	110
Tabela 3. Powierzchnia uprawy drzew owocowych w województwie dolnośląskim według powiatów (2010 r.).....	111
Tabela 4. Powierzchnia uprawy krzewów owocowych w województwie dolnośląskim według powiatów (2010 r.).....	112
Tabela 5. Gospodarstwa rolne uprawiające truskawki w województwie dolnośląskim według grup obszarowych (2013 r.).....	113
Tabela 6. Powierzchnia i lokalizacja wybranych upraw sadowniczych w województwie dolnośląskim (2010 r.).....	114
Tabela 7. Gospodarstwa rolne uprawiające warzywa gruntowe według grup obszarowych użytków rolnych (2013 r.).....	115
Tabela 8. Powierzchnia uprawy warzyw w województwie dolnośląskim według powiatów (2010 r.).....	115
Tabela 9. Powierzchnia i lokalizacja wybranych upraw warzywnych w województwie dolnośląskim (2010 r.).....	116
Tabela 10. Zestawienie upraw winorośli przeznaczonych do wyrobu wina gronowego zlokalizowanych na terenie województwa dolnośląskiego w latach 2014-2016.....	117
Tabela 11. Liczba pasiek i rodzin pszczelich w latach 2013-2016 na terenie woj. dolnośląskiego.....	118

1.3.3.5 Rolnictwo ekologiczne w województwie dolnośląskim na tle kraju

Tabela 1. Ekologiczne gospodarstwa rolne według województw (2015).....	119
Tabela 2. Rolnictwo ekologiczne w województwie dolnośląskim.....	120
Rysunek 1. Struktura obszarowa gospodarstw ekologicznych na Dolnym Śląsku w latach 2009-2014.....	120

1.3.3.6 Produkcja zwierzęca

Tabela 1. Bydło i trzoda chlewna w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015).....	122
Tabela 2. Stan produkcji zwierzęcej w województwie dolnośląskim na tle kraju (2014).....	123
Tabela 3. Produkcja żywca rzeźnego w przeliczeniu na mięso w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015).....	123
Tabela 4. Produkcja mleka krowiego i przeciętny udój mleka od 1 krowy w województwie dolnośląskim na tle kraju (2015).....	124
Tabela 5. Produkcja żywca i mleka krowiego w województwie dolnośląskim na tle Polski (2014).....	124
Tabela 6. Skup ważniejszych produktów rolnych na 1 ha UR w województwie dolnośląskim na tle Polski (2015).....	125
Tabela 7. Struktura produkcji rolniczej.....	125
Tabela 8. Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów.....	126
Mapa 1. Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów (trzoda chlewna).....	127
Mapa 2. Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów (bydło).....	127
Mapa 1. Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów (owce).....	128
Mapa 2. Stan inwentarza żywego w województwie dolnośląskim według powiatów (kozy).....	128

1.3.3.7 Produkty regionalne i tradycyjne

1.3.3.8 Grupy producentów rolnych

Tabela 1. Podział grup producentów rolnych w województwie dolnośląskim.....	135
---	-----

1.3.3.9 Zmiany wyposażenia gospodarstw rolnych w ciągniki i wybrane maszyny rolnicze na Dolnym Śląsku w latach 2002-2010

Tabela 1. Liczba ciągników posiadanych według grup.....	137
Tabela 2. Moc zainstalowana w ciągnikach posiadanych w przeliczeniu na 1 gospodarstwo [kW].....	137
Tabela 3. Moc zainstalowana w ciągnikach posiadanych w przeliczeniu na 1 ha UR [kW].....	138
Tabela 4. Struktura ciągników posiadanych według mocy [%].....	138

Rysunek 1. Struktura ciągników zakupionych po 2004 r. według mocy [%]	138
Tabela 5. Ciągniki zakupione po 2004 r. w stosunku do całości posiadanych ciągników według mocy [%].....	139
Tabela 6. Liczba ciągników nowych i używanych zakupionych po 2004 r. [szt.]	139
Tabela 7. Udział ciągników fabrycznie nowych zakupionych po 2004 r. według mocy [%].....	139
Rysunek 2. Struktura ciągników nowych zakupionych po 2004 r. według mocy [%]	140
Tabela 8. Ciągniki nowe zakupione po 2004 r. w stosunku do całości posiadanych ciągników według mocy [%]	140
Tabela 9. Liczba ciągników posiadanych na 100 gospodarstw [szt.].....	140
Tabela 10. Liczba ciągników posiadanych na 100 ha UR w 2010 roku [szt.]	141
Tabela 11. Powierzchnia UR na 1 ciągnik posiadany w 2010 roku [ha].....	141
Tabela 12. Wskaźniki wyposażenia związane z zakupami ciągników po 2004 roku	141
Tabela 13. Wskaźniki nasycenia energetycznego związane z zakupami ciągników po 2004 roku	142
Tabela 14. Liczba ciągników nowych zakupionych po 2004 roku oraz stopa odnawiania zasobów ciągników [szt.]	142
Rysunek 3. Struktura kombajnów posiadanych w 2010 roku według grup obszarowych gospodarstw	145
Tabela 15. Zmiany w wyposażeniu w maszyny rolnicze gospodarstw Dolnego Śląska w latach 2002-2010	145
Tabela 16. Wskaźniki wyposażenia związane z maszynami rolniczymi w gospodarstwach Dolnego Śląska.....	146

1.3.4 Wartość produkcji rolniczej

1.3.4.1 Struktura produkcji rolniczej w województwie dolnośląskim

Tabela 1. Struktura globalnej i towarowej produkcji rolniczej według województw	149
Tabela 2. Struktura towarowej produkcji rolniczej według produktów oraz województw.....	150

1.3.4.2. Opłacalność produkcji rolniczej w gospodarstwach dolnośląskich

Tabela 1. Opłacalność podstawowych upraw (w przeliczeniu na 1 ha).....	152-153
Tabela 2. Opłacalność produkcji mleka	154
Tabela 3. Opłacalność produkcji żywca.....	155
Tabela 4. Opłacalność produkcji drobiu	156

1.3.4.3 Dopłaty bezpośrednie uzyskane przez rolników w latach 2004-2017

Tabela 1. Liczba wniosków o dopłaty bezpośrednie w latach 2004-2017 w województwie dolnośląskim według podregionów i powiatów	158
Mapa 1. Kwoty płatności bezpośrednich w latach 2000-2015 w powiatach w województwie dolnośląskim.....	159
Tabela 2. Kwoty płatności bezpośrednich narastająco w latach 2009-2015 według podregionów i powiatów	160
Mapa 2. Liczba wniosków o dopłaty bezpośrednie w latach 2004-2017 w powiatach i podregionach województwa dolnośląskiego.	161
Tabela 3. Kwoty płatności bezpośrednich 2015 zrealizowanych na stan 1 lipca 2016 r. według podregionów i powiatów.....	162-163

1.3.5 Rola rolnictwa w kształtowaniu wzrostu gospodarczego województwa i kraju

Tabela 1. Potencjał wytwórczy i dochodowość rolnictwa Dolnego Śląska i Polski.....	166
Tabela 2. Potencjał wytwórczy i dochodowość gospodarki Dolnego Śląska i Polski.....	166
Tabela 3. Znaczenie rolnictwa w gospodarce Dolnego Śląska.....	167
Tabela 4. Znaczenie rolnictwa Dolnego Śląska w gospodarce rolnej Polski.....	167
Tabela 5. Znaczenie rolnictwa Dolnego Śląska w gospodarce Polski.....	168
Tabela 6. Potencjał wytwórczy i dochodowość w przeliczeniu na 1 ha UR i 1 pracującego w rolnictwie Dolnego Śląska.....	168
Tabela 7. Potencjał wytwórczy i dochodowość w przeliczeniu na 1 ha UR i 1 pracującego w rolnictwie Polski	169

1.3.6 Przetwórstwo rolno-spożywcze

1.3.6.1 Przemysł żywnościowy i innowacyjne kierunki jego rozwoju

Tabela 1. Produkcja ważniejszych wyrobów przemysłu spożywczego w województwie dolnośląskim na tle kraju.....	171
Tabela 2. Liczba podmiotów przemysłu spożywczego (pierwotnego przetwórstwa) według branż w województwie dolnośląskim .	172
Tabela 3. Liczba podmiotów przemysłu spożywczego (wtórnego przetwórstwa) według branż w województwie dolnośląskim.....	173
Tabela 4. Zakłady przemysłu spożywczego (pierwotnego przetwórstwa) według wielkości zatrudnienia w ujęciu branżowym na Dolnym Śląsku.....	174
Tabela 5. Zakłady przemysłu spożywczego (wtórnego przetwórstwa) według wielkości zatrudnienia w ujęciu branżowym na Dolnym Śląsku.....	175
Tabela 6. Wyniki ekonomiczno-finansowe przemysłu spożywczego w województwie dolnośląskim na tle kraju.....	176
Tabela 7. Wskaźniki ekonomiczno-finansowe firm spożywczych w 2014 roku.....	176
Tabela 8. Charakterystyka zakładów przetwórczych na terenie województwa dolnośląskiego.....	178

II Analizy SWOT

III Rozwój funkcjonalny i przestrzenny obszarów wiejskich

3.1 Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich

Mapa 1. Województwo dolnośląskie z podziałem na regiony funkcjonalne obszarów wiejskich.....	187
Tabela 1. Modele rozwoju wielofunkcyjnych gmin dolnośląskich	188

3.2 Rozwój przestrzenny obszarów wiejskich

Mapa 1. Obszary chronione	195
Mapa 2. Obszary chronione bez NATURA 2000.....	196
Mapa 3. NATURA 2000.....	197
Mapa 4. Zmiana poziomu rozwoju gospodarczego w gminach Dolnego Śląska w latach 2002-2010 [% gmin]	199
Mapa 5. Zmiana poziomu rozwoju społecznego w gminach Dolnego Śląska w latach 2002-2010 [% gmin].....	200
Mapa 6. Zmiana poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w gminach Dolnego Śląska w latach 2002-2010 [% gmin]	201
Mapa 7. Obszary strategicznej interwencji województwa dolnośląskiego [% gmin]	202

Źródła

- Analiza wyników realizacji poszczególnych działań Programu SAPARD w świetle celów Programu oraz wpływ zmian społeczno-ekonomicznych na realizację Programu w latach 2002-2006. Raport IMC Consulting, Warszawa 2007
- Analiza zmian w strukturze agrarnej oraz monitorowanie zmian w sposobie użytkowania gruntów na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego w latach 1999-2007-2013, 2015. UM we Wrocławiu
- Baza Danych Lokalnych GUS
- Badania DWUP 2016 r
- Besz M. 2015, „Przemiany w rolnictwie sudeckim po integracji ze strukturami UE”. Praca magisterska. Promotor: Barbara Kutkowska. Wrocław
- Chechelski P. (2010): Polityka państwa wobec przemysłu spożywczego w warunkach integracji i globalizacji, „Equilibrium”, nr 1 (4), s. 91-103
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie dolnośląskim w roku 2012, 2013, 2014. Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław
- Dane statystyczne ARiMR
- Diagnoza stanu województwa dolnośląskiego 2011
- Diagnoza stanu rozwoju województwa dolnośląskiego stan na 2017 rok
- Diagnoza zawartej w programie „Dolny Śląsk Zielona Dolina Żywności i Zdrowia” przyjętym przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego UM we Wrocławiu w 2017 r. Diagnoza opracowana pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Kutkowskiej z UP we Wrocławiu. Autorzy pozostali: dr T. Berbeka, dr T. Szuk, dr T. Pilawka
- Drozd J., 2006. Gleby[w:] Przyroda Dolnego Śląska, red. J. Fabiszewski, Wyd. PAN Oddział we Wrocławiu
- Drożdż J. (2016): Ocena sytuacji ekonomiczno-finansowej przemysłu spożywczego w latach 2010-2014. Studia i Monografie, Warszawa, nr 168, s. 11-27
- e Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego. Perspektywa 2020
- Golinowska M. 2013. Rozwój rolnictwa ekologicznego Wyd. UP we Wrocławiu, Wrocław
- Grzybowska B. (2013): Regionalna konwergencja innowacyjność przemysłu spożywczego. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, Nr 3, s. 124-137
- Handel zagraniczny towarami rolno-spożywczymi. Raport Agencji Rynku Rolnego, Warszawa 18.03.2016
- Identyfikacja potencjału i zasobów w obszarze nauka i technologia na rzecz poprawy jakości życia (Quality of Life) oraz wytyczne przyszłych kierunków rozwoju. (QoL) Badania metodami foresight, pod red. J. Hanuzy, E. Cibisa, T. Miśkiewicza oraz P. Ziółkowskiego, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011
- Kalendarz Imprez Kulturalnych Dolnego Śląska 2017 UMWD
- Krasowicz S., Kopiński 2006. Wpływ warunków przyrodniczych i organizacyjno-ekonomicznych na regionalne zróżnicowanie rolnictwa w Polsce Raporty nr 3, IUNG- PIB, Puławy, s. 81-99
- Kuc M. i inni, 2014. Wielkość i wartość skupu oraz eksportu grzybów i owoców leśnych w latach 2007-2011 oraz ich znaczenie dla społeczeństwa i gospodarki. Studia i Materiały CEPL w Rogowie, z. 38, s. 143-152
- Kutkowska B. i inni. 2007. Diagnoza stanu i kierunki rozwoju rolnictwa na Dolnym Śląsku. Dolnośląskie Centrum Studiów Regionalnych, s. 10-29
- Kutkowska B., Kotecki A. (red.) 2014. Rolnictwo Dolnego Śląska po wejściu do Unii Europejskiej. Wyd. UP we Wrocławiu, Wrocław
- Kutkowska B., Szewczuk A., Pilawka T. 2015. Produkcja sadownicza w województwie dolnośląskim. Roczniki Naukowe SERIA, Z.4

- Kutkowska B., Czarnecki A., Łabędzki H., Struś M., Analizy, badania i prognozy na rzecz Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego” Urząd Marszałkowski we Wrocławiu, 2010
- Kutkowska B., Łabędzki H., Struś M.: 2011, Modele rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich na przykładzie Dolnego Śląska” *Wies i Rolnictwo*, nr 2 (151). s. 76-98
- Kutkowska B. Ocena skuteczności wspierania gospodarstw rolniczych położonych na terenach o niekorzystnych warunkach (ONW) na Dolnym Śląsku, *Wies i Rolnictwo*, nr 4 (133), 2006. s. 90-102
- Matyka M. Krasowicz S., Kopiński J., Kuś J. 2013. Regionalne zróżnicowanie produkcji rolnej w Polsce [w:] Wybrane aspekty zrównoważonego rozwoju i specjalizacji gospodarstw rolnych. *Studia i Raporty IUNG-PIB*, nr 32(6), Puławy s. 143-166
- Monitoring obszarów wiejskich MROW 2016 – II etap badań realizowanych w ramach Forum Inicjatyw Rozwojowych Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej we współpracy z IRWiR PAN w Warszawie.
- Nowakowski P. 2014. Produkcja zwierzęca. [w:] Kutkowska B., Kotecki A. (red.) *Rolnictwo Dolnego Śląska po wejściu do Unii Europejskiej*. Wyd. UP we Wrocławiu, Wrocław, s. 146-163
- Ośrodki Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2009 pod red. K. B. Matusiaka, Łódź/Warszawa 2009
- Polski przemysł spożywczy w latach 2008-2013. Praca zbiorowa pod red. R. Mroczka, Nr 117, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2014, s. 142-153
- Parylak D. 2007. Określenie kierunków rozwoju produkcji roślinnej na Dolnym Śląsku [w:] *Diagnoza stanu i kierunki rozwoju rolnictwa na Dolnym Śląsku*. Kutkowska B. i inni. DOLNOŚLĄSKIE CENTRUM STUDIÓW REGIONALNYCH, Wrocław
- Pruchnicka A., Praca magisterska pt. „Znaczenie rolnictwa ekologicznego w rozwoju obszarów wiejskich. 2016. Promotor: Barbara Kutkowska. INEiS UP we Wrocławiu
- Radomski Cz. 1987. *Agrometeorologia* Wyd. PWN, Warszawa
- Ramy strategiczne na rzecz inteligentnych specjalizacji Dolnego Śląska. Załącznik do RSI dla Województwa Dolnośląskiego 2011-2020, Urząd Marszałkowski, Wrocław, 2015, s. 47
- Raport o stanie zagospodarowania przestrzennego i rozwoju społeczno-gospodarczym województwa dolnośląskiego potencjał Dolnego Śląska w zakresie rozwoju alternatywnych źródeł energii 2006.
- Raport z wyników województwa dolnośląskiego 2011. PSR 2010, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu: *Roczniki statystyczne województw 2002, 2005, 2012*, GUS Warszawa
- Raporty z działalności AWRSP w latach 1992-2003. AWRSP Warszawa
- Raporty z działalności ANR w latach 2004-2013. ANR, Warszawa
- Roczniki Statystyczne Rolnictwa 1996-2016 GUS. Warszawa
- Rocznik Statystyczny Województw 2015, 2016 GUS Warszawa
- Skubiak B., Praca magisterska, Uniwersytet Szczeciński
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego, Urząd Marszałkowski Woj. Dolnośląskiego, Wrocław, 2000.
- Strategia Odpowiedzialnego Rozwoju M. Morawieckiego
- SPO Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006, MRiRW, Warszawa 2010
- Szybiga K. (2006): Regionalny aspekt gospodarki żywnościowej na przykładzie Dolnego Śląska, [w:] *Gospodarka regionalna ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górskich*, red. W. Musiał, *Acta Agraria et Silvestria*, Series Agraria, Sektion of Economy, XLVI/1, Wyd. Oddziału Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Kraków
- Szybiga K. (2007): Ogólna diagnoza przemysłu żywnościowego [w:] *Procesy przemian w gospodarce żywnościowej Dolnego Śląska po 1989 roku*, Dolnośląskie Centrum Studiów Regionalnych, s. 15-43

- Szybiga K. (2011): Ekspertyza: Koncepcja współpracy nauki z przemysłem spożywczym w województwie dolnośląskim. 2011. Projekt QoL
- Szybiga K. (2013): Asymetria spożycia i produkcji wybranych artykułów żywnościowych w ujęciu przestrzennym. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, Warszawa, Nr 1, s. 104-117
- Szybiga K., Dynia M. (2004): Absorpcja środków unijnych na przykładzie obszarów wiejskich Dolnego Śląska, [w:] *Absorpcja unijnych środków finansowych wspierających rozwój obszarów wiejskich*, red. M. Wójcik-Augustyniak, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce, s. 28-35
- Szybiga K., Miśkiewicz T. (2012): Wybrane aspekty bezpieczeństwa żywnościowego województwa dolnośląskiego, „*Nauki Inżynierskie i Technologie*”, nr 2(5), s. 94-108
- Szybiga K., Miśkiewicz T., Król Z. (2013): Stan przemysłu spożywczego na Dolnym Śląsku i rekomendowane kierunki jego rozwoju „*Nauki Inżynierskie i Technologie*”, nr 2(9), s. 94-106
- Szybiga K., Prymon K. (2009): Konkurencyjność i innowacyjność przedsiębiorstw przemysłu mięsnego, „*Żywność. Nauka. Technologia. Jakość*”, nr 3(64), s. 84-94
- Tańska-Hus B., 2001. Realizacja przekształceń własnościowych i strukturalnych w rolnictwie państwowym Dolnego Śląska (1990-1998). *Zeszyty Naukowe AR, Rolnictwo LXXIX*, Wrocław
- Tańska-Hus B., 1998. Realizacja przekształceń własnościowych i strukturalnych w rolnictwie państwowym na Dolnym Śląsku. Materiały konferencyjne. Wydawnictwo AR Wrocław
- Tańska-Hus B., 1999. Dzierżawa jako podstawowy instrument prawny przekształceń własnościowych i strukturalnych w rolnictwie państwowym na Dolnym Śląsku. *Roczniki AR Poznań, CCCVIII*
- Tańska- Hus. B. Zmiany struktury obszarowej rolnictwa Dolnego Śląska w drodze dzierżawy rolniczej [w:] *Tendencje zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich Makroregionu Południowo- Zachodniej Polski*. Red. B. Kutkowska, T. Szuk. Wyd. UP we Wrocławiu, 2016 r
- Trziszka T. (2016). Dolny Śląsk. Zielona Dolina żywności i zdrowia. *Magazyn Dolnośląski Zdrowie*, Nr 55, s. 52-57
- Trziszka T., Szybiga K., Dobrzański Z., Jarmoluk A., Leszczyński W. (2007): Przewidywania rozwoju wybranych branż sektora przemysłu żywnościowego Dolnego Śląska do 2020 roku, [w:] *Makroregion innowacyjny Foresight technologiczny dla województwa dolnośląskiego do 2020 roku*, *Prace Naukowe, Seria Konferencje, Dolnośląskie Centrum Studiów Regionalnych*, Wrocław, s. 3-42
- Trziszka T., Szybiga K., Jarmoluk A. (2007): Stan i charakterystyka gospodarki żywnościowej [w:] *Procesy przemian w gospodarce żywnościowej Dolnego Śląska po 1989 roku*, *Dolnośląskie Centrum Studiów Regionalnych*, s. 2-14
- Ustawa z dnia 19 października 1991 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa i zmianie niektórych ustaw (Dz. U. Nr 107, poz. 464)
- Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (Dz. U. Nr 64, poz. 592)
- Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 233, poz. 1382)

Strony internetowe

www.etnograficzna.pl
www.dodr.pl
www.dolnoslaksie.ksow.pl
www.kulturaludowa.pl
www.natura2000.gdos.gov.pl
www.niematerialne.nid.pl
www.ovocura.up.wroc.pl
www.partnerstwo-sowiogorskie.pl
www.pi.gov.pl
www.parp.gov.pl
www.qwsi.pl „Raport z badań organizacji pozarządowych”
www.umwd.pl
www.via-gustica.pl